

39

Ερευνητικά
Κείμενα

Νοέμβριος 2025

Έτος Ίδρυσης 2006

ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ

Ινστιτούτο Μικρών Επιχειρήσεων
ΓΣΕΒΕΕ

imegsevee.gr

ΝΕΟΛΑΙΑ & ΜΙΚΡΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΗ ΛΑΡΙΣΑ

Διερεύνηση του
ρόλου των νέων στην
επιχειρηματικότητα και
την τοπική οικονομία

Δανάη Κολτσίδα

Έτος Ίδρυσης 2006

ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ

Ινστιτούτο Μικρών Επιχειρήσεων
ΓΣΕΒΕΕ

ΝΕΟΛΑΙΑ & ΜΙΚΡΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΗ ΛΑΡΙΣΑ

Διερεύνηση του ρόλου των νέων
στην επιχειρηματικότητα και την
τοπική οικονομία

Δανάη Κολτσίδα

ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ

Ινστιτούτο Μικρών Επιχειρήσεων

Γενικής Συνομοσπονδίας Επαγγελματιών Βιοτεχνών Εμπόρων Ελλάδας

Αριστοτέλους 46, 104 33 Αθήνα

Τηλ: 210 8846852

Email: info@imegsevee.gr

www.imegsevee.gr

Τίτλος: Νεολαία & μικρή επιχειρηματικότητα στη Λάρισα. Διερεύνηση του ρόλου των νέων στην επιχειρηματικότητα και την τοπική οικονομία

Τύπος δημοσίευσης: Ερευνητικά Κείμενα ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ

Χρονολογία δημοσίευσης: Νοέμβριος 2025

Συγγραφέας: Δανάη Κολτσίδα

Σελιδοποίηση: Γιάννης Μισεντζής

Βιβλιογραφική αναφορά:

Κολτσίδα, Δ. (2025). «Νεολαία & μικρή επιχειρηματικότητα στη Λάρισα. Διερεύνηση του ρόλου των νέων στην επιχειρηματικότητα και την τοπική οικονομία», *Ερευνητικά κείμενα ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ*, No 39. Αθήνα: ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ

Οι γνώμες και τα επιχειρήματα που διατυπώνονται στο παρόν *Ερευνητικό Κείμενο* δεσμεύουν τους/τις συντάκτες/τριες του και δεν εκφράζουν κατ' ανάγκη τις επίσημες θέσεις του ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ και της ΓΣΕΒΕΕ

Το παρόν Ερευνητικό Κείμενο υλοποιήθηκε στο πλαίσιο της Πράξης «Ανάπτυξη μηχανισμών και εφαρμογή δράσεων στήριξης της προσαρμοστικότητας και της ανθεκτικότητας των ΜΜΕ και του ανθρώπινου δυναμικού τους» με κωδικό ΟΠΣ 6003486. Το έργο συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ελλάδα μέσω του Προγράμματος «Ανταγωνιστικότητα 2021-2027».

Με τη συγχρηματοδότηση
της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
2021 – 2027
ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ

ΝΕΟΛΑΙΑ & ΜΙΚΡΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΗ ΛΑΡΙΣΑ

Διερεύνηση του ρόλου των νέων
στην επιχειρηματικότητα και την
τοπική οικονομία

Βιογραφικό Συγγραφέα

Η Δανάη Κολτσιδά είναι πολιτική επιστήμονας και νομικός. Είναι απόφοιτη της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, ενώ κατέχει μεταπτυχιακό δίπλωμα ειδίκευσης στην Πολιτική Επιστήμη και Κοινωνιολογία επίσης από το Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Έχει εργαστεί τόσο ως δικηγόρος, όσο και ως κοινωνική επιστήμονας στο πεδίο της κοινωνικής και πολιτικής έρευνας, καθώς και της συμβουλευτικής δημόσιων και ιδιωτικών φορέων σε θέματα πολιτικής (policy-making). Τα ερευνητικά και επαγγελματικά ενδιαφέροντά της αφορούν τη νεολαία, την εκλογική συμπεριφορά, τα πολιτικά συστήματα, τις θεσμικές μεταρρυθμίσεις σε κεντρικό και τοπικό επίπεδο, καθώς και τα ζητήματα ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων και κράτους δικαίου.

Εκτός του ιδιωτικού τομέα, έχει συνεργαστεί με φορείς όπως το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών και το Υπουργείο Εσωτερικών, ενώ την περίοδο 2018-2024 διετέλεσε διευθύντρια του Ινστιτούτου Νίκος Πουλαντζάς. Στο πλαίσιο της θητείας της, μεταξύ άλλων, υπήρξε επικεφαλής της ετήσιας έρευνας «Νεολαία. Συνήθειες, αντιλήψεις και πολιτική συμπεριφορά» (2020-2023) και μέλος της ερευνητικής ομάδας της ετήσιας έρευνας «Συνθήκες εργασίας στην Ελλάδα. Εμπειρίες και στάσεις γύρω από την αγορά εργασίας» (2020-2023). Σήμερα συνεργάζεται με το ευρωπαϊκό think-tank "transform! europe network", όπου ασχολείται με τη συγκριτική πολιτική και κοινωνική έρευνα στην Ευρώπη και παρέχει συμβουλευτική σε θέματα στρατηγικού προσανατολισμού και οργανωτικής αλλαγής.

 <https://www.linkedin.com/in/danai-koltsida/>

ΝΕΟΛΑΙΑ & ΜΙΚΡΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΗ ΛΑΡΙΣΑ

Διερεύνηση του
ρόλου των νέων στην
επιχειρηματικότητα
και την τοπική
οικονομία

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

A. Εισαγωγή.....	18
B. Μεθοδολογία.....	19
Γ. Νεολαία και επιχειρηματικότητα: Έννοιες και χαρακτηριστικά.....	22
Γ.1. Επιχειρηματικότητα: Ορισμός, χαρακτηριστικά, μορφές.....	22
Σύγχρονες προκλήσεις για την επιχειρηματικότητα.....	23
Ειδικότερα η μικρή και μεσαία επιχειρηματικότητα.....	24
Νέες μορφές επιχειρηματικότητας	26
Γ.2. Η επιχειρηματικότητα στην Ελλάδα γενικά	27
Γ.3. Νεολαία: Οριοθέτηση – Χαρακτηριστικά	31
Η σημερινή νεολαία: Millennials & GenZ.....	32
Γ.4. Νεολαία, οικονομία & Εργασία	35
Ανεργία των νέων και Νέοι εκτός εκπαίδευσης και εργασίας	35
Η γενιά της επισφάλειας	36
Μισθοί και επίπεδο διαβίωσης: η μεγάλη πρόκληση για τη νέα γενιά	39
Αντιλήψεις και στάσεις γύρω από την εργασία και την οικονομία	42
Γ.5. Νεανική επιχειρηματικότητα	44
Η νεανική επιχειρηματικότητα στην Ελλάδα	46
Πολιτικές στήριξης της νεανικής επιχειρηματικότητας	48
Δ. Η κοινωνία, η οικονομία και η επιχειρηματικότητα στη Λάρισα και στη Θεσσαλία μέσα από αριθμούς	50
Δ.1. Βασικά πληθυσμιακά και οικονομικά μεγέθη.....	51
Έκταση και Πληθυσμός	51
Εκπαίδευση και Υγεία	55
Κυριότεροι οικονομικοί δείκτες	61
Δ.2. Διάρθρωση της επιχειρηματικότητας	67
Οι φορείς της επιχειρηματικότητας στην περιοχή της Λάρισας.....	79
Δ.3. Αγορά Εργασίας	81
Δ.4. Φορολογικά δεδομένα	90
Δ.5. Καινοτομία, Έρευνα και Ανάπτυξη	93
Δ.6. Στρατηγική Έξυπνης Εξειδίκευσης της Περιφέρειας Θεσσαλίας (RIS3)	96
E. Νεανική Επιχειρηματικότητα στη Λάρισα – Ανάλυση ποσοτικών δεδομένων.....	97

E.1. Δομή και χαρακτηριστικά της νεανικής επιχειρηματικότητας στη Λάρισα	97
E.2. Προγράμματα Νέας & Νεανικής Επιχειρηματικότητας – Ωφελούμενοι/ες και αποτελέσματα.....	107
ΣΤ. Η οπτική των ενδιαφερομένων: Φορείς, εκπροσωποι της νεολαίας και της επιχειρηματικότητας, ειδικοί.....	118
ΣΤ.1. Η κατάσταση και τα χαρακτηριστικά της τοπικής οικονομίας γενικά ...	118
ΣΤ.2. Νεολαία και τοπική οικονομία στη Λάρισα	122
Επιστρέφουν οι νέοι/οι νέες στη Λάρισα;	123
Τι επιλογές έχουν σήμερα μπροστά τους οι νέοι/οι νέες στη Λάρισα;	124
Τα εμπόδια της νεανικής επιχειρηματικότητας.....	129
ΣΤ.3. Οι νέοι/ες επιχειρηματίες; Τι τους/τις διακρίνει;.....	137
Ένα νέο επιχειρηματικό μοντέλο	137
Μία συνολικά διαφορετική επιχειρηματική κουλτούρα.....	142
ΣΤ.4. Ειδικές πλευρές της νεανικής επιχειρηματικότητας.....	147
Οικογενειακές επιχειρήσεις και διαδοχή	147
Επιμόρφωση/Κατάρτιση	151
Παράμετροι ευαλωτότητας και νεανική επιχειρηματικότητα.....	153
Κοινωνική διάσταση της νεανικής επιχειρηματικότητας	157
Συνδικαλιστική συμμετοχή των νέων επιχειρηματιών και επαγγελματιών.	159
ΣΤ.5. Τοπικές Συνέργειες και Φορείς	161
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας	164
Περιφέρεια Θεσσαλίας	166
Δήμος Λαρισαίων	168
Ημέρες Καριέρας; Ένα θετικό παράδειγμα τοπικής συνέργειας	171
ΣΤ.6. Η τοπική επιχειρηματικότητα μετά τις επάλληλες κρίσεις: Από την πανδημία στον Daniel	171
Η πανδημία.....	171
Ο Daniel.....	172
Z. Η οπτική των ενδιαφερομένων: νέοι και νέες επιχειρηματίες και επαγγελματίες της Λάρισας	177
Z.1. Η κατάσταση στη χώρα και στην περιοχή	177
Η γενική κατάσταση στη χώρα	178

Η τοπική οικονομία και το αναπτυξιακό μοντέλο της Λάρισας	179
Z.2. Χαρακτηριστικά της νεανικής επιχειρηματικότητας στη Λάρισα.....	181
Ετεροαπασχόληση: προς μια διαρκώς μειούμενη επίδραση των σπουδών;	181
Πολυαπασχόληση & συμπληρωματική οικονομική στήριξη	185
Z.3. Μισθωτή απασχόληση Ή αυτοαπασχόληση: εμπειρίες και απόψεις.....	186
Μισθωτή απασχόληση	187
Επιχειρηματική δραστηριότητα και αυτοαπασχόληση	188
Z.4. Θετικά και αρνητικά της εμπειρίας των νέων επιχειρηματιών	189
Οι κυριότερες δυσκολίες.....	189
Τα θετικότερα στοιχεία	200
Z.5. Πώς καταλαβαίνει η νέα γενιά τον εαυτό της και τις διαφορές τις από τις προηγούμενες;.....	201
Διάθεση και προώθηση του προϊόντος	202
Αξιοποίηση τεχνολογικών εργαλείων στην παραγωγή προϊόντων και στην παροχή υπηρεσιών.....	203
Σχέσεις με τους πελάτες	204
Χρόνος και ισορροπία προσωπικής και επαγγελματικής ζωής.....	205
Σημασία στον σχεδιασμό – Μακροπρόθεσμη προοπτική.....	206
Z.6. Οικογενειακές επιχειρήσεις και διαδοχή	207
Οι προσδοκίες των γονιών	208
Οι λόγοι ανάληψης της οικογενειακής επιχείρησης και τα θετικά στοιχεία της διαγενεακής συνύπαρξης	209
Οι προκλήσεις της διαδοχής στις οικογενειακές επιχειρήσεις	210
Z.7. Επαγγελματικές και επιχειρηματικές δεξιότητες, σπουδές, επιμόρφωση και κατάρτιση.....	213
Z.8. Στάσεις έναντι του συνεταιριστικού φαινομένου και συνδικαλιστική συμμετοχή.....	215
Z.9. Νέες γυναίκες και επιχειρηματικότητα/αυτοαπασχόληση	216
Z.10. Νέοι/ες με αναπηρία και επιχειρηματικότητα	217
Το πρόγραμμα BeeAutism.....	218
Η σημασία της εκπαίδευσης στην επιχειρηματικότητα των νέων με αναπηρία	221
Η σημασία της υποστηριζόμενης εργασίας και στην αυτοαπασχόληση	223

Z.11. Κοινωνική επιχειρηματικότητα των νέων	224
Z.12. Πανδημία και Daniel: Η επίδραση των επάλληλων κρίσεων στην κοινωνία και στην επιχειρηματικότητα της Λάρισας από την οπτική των νέων	226
Z.13. Αξιολόγηση των δημόσιων θεσμών και προσδοκίες από αυτούς	232
H. Συμπεράσματα & Προτάσεις Πολιτικής	233
H.1. Συμπεράσματα	233
Τα χαρακτηριστικά της περιοχής	233
Η τοπική επιχειρηματικότητα	236
Η νεανική επιχειρηματικότητα στη Λάρισα	237
Ο ρόλος των τοπικών φορέων	241
H.2. Προτάσεις πολιτικής	242
Παράρτημα Ι – Λίστα συνεντεύξεων	248
Βιβλιογραφικές αναφορές.....	252
Πηγές στατιστικών δεδομένων	260
Έρευνες Νεολαίας.....	261

ΛΙΣΤΑ ΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ

Γράφημα 1 Εκπαιδευτικό επίπεδο του πληθυσμού (ποσοστό των αποφοίτων κάθε εκπαιδευτικής βαθμίδας επί του συνόλου του πληθυσμού) της περιφέρειας Θεσσαλίας (NUTS II) σε σύγκριση με το σύνολο της χώρας.....	56
Γράφημα 2 Εκπαιδευτικό επίπεδο του πληθυσμού ανά ηλικιακή ομάδα (Ποσοστό κάθε εκπαιδευτικής βαθμίδας εντός της κάθε ηλικιακής ομάδας) στην Ελλάδα και στη Θεσσαλία.....	58
Γράφημα 3 Αποφοιτήσαντες δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης ανά Περιφέρεια (NUTSII) (2022/23).....	59
Γράφημα 4 Εγγεγραμμένοι Δημόσιων & Ιδιωτικών Ινστιτούτων Επαγγελματικής Κατάρτισης ανά Περιφέρεια (NUTSII) (Λήξη έτους 2017/18).....	60
Γράφημα 5 Θεραπευτήρια & κλίνες κλειστής νοσηλείας (συνολικά και ΝΠΔΔ) ανά περιφέρεια (ποσοστό επί του πανελλαδικού αριθμού) (2023).....	61
Γράφημα 6 Διαχρονική εξέλιξη του ΑΕΠ (σε δισ. ευρώ - τρέχουσες τιμές) της Π.Ε. Λάρισας σε σύγκριση με το εθνικό ΑΕΠ (2000-2022)	64
Γράφημα 7 Ετήσια ποσοστιαία μεταβολή του ΑΕΠ (τρέχουσες τιμές) της Π.Ε. Λάρισας σε σύγκριση με το εθνικό ΑΕΠ (2001-2022)	65
Γράφημα 8 Κατά κεφαλήν ΑΕΠ της Περιφέρειας Θεσσαλίας και των Περιφερειακών Ενοτήτων Καρδίτσας, Λάρισας, Μαγνησίας και Τρικάλων (2000-2022).....	65
Γράφημα 9 Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία ανά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας (NACE rev. 2) στις Περιφερειακές Ενότητες της Θεσσαλίας (ποσοστό επί της αντίστοιχης ΑΠΑ της περιοχής αναφοράς, τρέχουσες τιμές - 2022).....	66
Γράφημα 10 Αριθμός μονάδων, κύκλος εργασιών & απασχόληση ανά μονοψήφιο κλάδο οικονομικής δραστηριότητας (NACE rev. 2) στην Π.Ε. Λάρισας (2022).....	71
Γράφημα 11 Ανάλυση των μεγεθών των υποκλάδων (τριψήφιος κωδικός) του κλάδου Θ (Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και υπηρεσιών εστίασης) στην Π.Ε. Λάρισας και πανελλαδικά (2022)	74
Γράφημα 12 Ανάλυση των μεγεθών των υποκλάδων (τριψήφιος κωδικός) του κλάδου Μ (Επαγγελματικές, επιστημονικές & τεχνικές δραστηριότητες) στην Π.Ε. Λάρισας και πανελλαδικά (2022).....	75
Γράφημα 13 Ποσοστό επιχειρήσεων ανά τάξη μεγέθους απασχόλησης και ανά Περιφερειακή Ενότητα (NUTS III) (2022)	77
Γράφημα 14 Ποσοστό απασχολούμενων στις επιχειρήσεις ανά τάξη μεγέθους απασχόλησης και ανά Περιφερειακή Ενότητα (NUTS III) (2022).....	78
Γράφημα 15 Εγγεγραμμένοι άνεργοι ανά ηλικιακή ομάδα (Θεσσαλία/Ελλάδα) (Ιούλιος 2025)	85

Γράφημα 16 Ποσοστό απασχολουμένων ανά επάγγελμα (κατά μονοψήφιο ISCO 08) στην Π.Ε. Λάρισας σε σύγκριση με τη Θεσσαλία και την Ελλάδα (Απογραφή 2021).....	86
Γράφημα 17 Ποσοστό απασχολουμένων ανά επάγγελμα (κατά μονοψήφιο ISCO 08) και ανά ηλικιακή κατηγορία στην Π.Ε. Λάρισας (Απογραφή 2021).....	87
Γράφημα 18 Ποσοστό απασχολουμένων ανά θέση στην εργασία στην Π.Ε. Λάρισας σε σύγκριση με τη Θεσσαλία και την Ελλάδα (Απογραφή 2021).....	88
Γράφημα 19 Ποσοστό απασχολουμένων ανά θέση στην εργασία και ανά ηλικιακή κατηγορία στην Π.Ε. Λάρισας (Απογραφή 2021).....	88
Γράφημα 20 Αριθμός φορολογούμενων ανά κατηγορία προέλευσης εισοδήματος (ποσοστό του συνολικού αριθμού) και ανά Νομό (φορολογικό έτος 2023).....	91
Γράφημα 21 Δηλωθέν εισόδημα ανά κατηγορία προέλευσης (ως ποσοστό του συνολικού εισοδήματος) και ανά Νομό (φορολογικό έτος 2023).....	92
Γράφημα 22 Ποσοστό δαπανών Ε&Α ανά τομέα εκτέλεσης και ανά περιφέρεια (NUTSII) (2023).....	94
Γράφημα 23 Προσωπικό απασχολούμενο στην Έρευνα & Ανάπτυξη (αριθμός απασχολούμενων προσώπων) ανά περιφέρεια (NUTSII) (2023).....	95
Γράφημα 24 Ποσοστό καινοτόμων επιχειρήσεων ανά περιφέρεια (2016-2018).....	96
Γράφημα 25 Θέση στην εργασία ανά ηλικιακή κατηγορία και φύλο στην Π.Ε. Λάρισας (Απογραφή 2021).....	98
Γράφημα 26 Ηλικιακή κατανομή των φυσικών προσώπων που εμπλέκονται σε επιχειρήσεις εγγεγραμμένες στο ΓΕΜΗ στην Π.Ε. Λάρισας (Μάιος 2025).....	100
Γράφημα 27 Ποσοστό ανδρών-γυναικών ανά ηλικιακή κατηγορία των φυσικών προσώπων που εμπλέκονται με επιχειρήσεις καταχωρημένες στο ΓΕΜΗ στην Π.Ε. Λάρισας (Μάιος 2025).....	101
Γράφημα 28 Ποσοστό κάθε ηλικιακής κατηγορίας ανά νομική μορφή επιχείρησης εγγεγραμμένης στο ΓΕΜΗ στην ΠΕ Λάρισας με βάση τα εμπλεκόμενα φυσικά πρόσωπα (Μάιος 2025).....	103
Γράφημα 29 Νομική μορφή (μείζονες κατηγορίες) των εταιριών στις οποίες εμπλέκονται τα φυσικά πρόσωπα που είναι καταχωρημένα στο ΓΕΜΗ στην Π.Ε. Λάρισας ανά ηλικιακή κατηγορία (Μάιος 2025).....	104
Γράφημα 30 Νομική μορφή εταιρίας ανά μείζονες ηλικιακές κατηγορίες με βάση τους εγγεγραμμένους στο ΓΕΜΗ στην Π.Ε. Λάρισας (Μάιος 2025).....	105
Γράφημα 31 Ρόλος στην επιχείρηση ανά ηλικιακή κατηγορία των εγγεγραμμένων στο ΓΕΜΗ στην Π.Ε. Λάρισας (Μάιος 2025).....	106
Γράφημα 32 Αριθμός εκμεταλλεύσεων, χρησιμοποιούμενη γεωργική γη (σε στρέμματα) και μέση ΧΓΕ ανά εκμετάλλευση κατά ηλικιακή κατηγορία κατόχων γεωργικών εκμεταλλεύσεων (2016).....	107
Γράφημα 33 Αριθμός ωφελούμενων ανά πρόγραμμα στην Π.Ε. Λάρισας (Ιούνιος 2025).....	110

Γράφημα 34 Ωφελούμενοι/ες προγραμμάτων ΔΥΠΑ στην Π.Ε. Λάρισας ανά φύλο και ανά πρόγραμμα (Ιούνιος 2025).....	112
Γράφημα 35 Ωφελούμενοι/ες προγραμμάτων ΔΥΠΑ στην Π.Ε. Λάρισας ανά ηλικιακή ομάδα και ανά πρόγραμμα (Ιούνιος 2025).....	112
Γράφημα 36 Κλάδοι δραστηριότητας (NACE rev. 2) των ωφελούμενων των προγραμμάτων της ΔΥΠΑ στην Π.Ε. Λάρισας (Ιούνιος 2025)	113
Γράφημα 37 Κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας (NACE rev. 2) ανά πρόγραμμα ΔΥΠΑ στην Π.Ε. Λάρισας (Ιούνιος 2025)	115
Γράφημα 38 Κλάδος δραστηριότητας (NACE rev. 2) των ωφελούμενων των προγραμμάτων της ΔΥΠΑ στην Π.Ε. Λάρισας ανά φύλο (Ιούνιος 2025).....	116
Γράφημα 39 Κλάδος δραστηριότητας (NACE rev. 2) των ωφελούμενων των προγραμμάτων της ΔΥΠΑ στην Π.Ε. Λάρισας ανά ηλικιακή κατηγορία (Ιούνιος 2025)	117

ΛΙΣΤΑ ΠΙΝΑΚΩΝ

Πίνακας 1 Βαρύτητα των επιμέρους κλάδων (κατά NACE rev. 2) στη συνολική επιχειρηματικότητα στην Ελλάδα και στην ΕΕ.....	29
Πίνακας 2 Βασικά μεγέθη της επιχειρηματικότητας της Π.Ε. Λάρισας κατά κλάδο - Σύγκριση με το σύνολο της τοπικής επιχειρηματικότητας και με τα κλαδικά μεγέθη σε εθνικό επίπεδο (2022)	72
Πίνακας 3 Βασικά χαρακτηριστικά προγραμμάτων νέας και νεανικής επιχειρηματικότητας ΔΥΠΑ	108
Πίνακας 4 Αριθμός ωφελούμενων των προγραμμάτων της ΔΥΠΑ στην Περιφέρεια Θεσσαλίας και στην Π.Ε. Λάρισας	109

ΛΙΣΤΑ ΧΑΡΤΩΝ

Χάρτης 1 Έκταση των Περιφερειακών Ενοτήτων (NUTS III) της Ελλάδας (σε χιλιάδες τ.χλμ.)	52
Χάρτης 2 Πληθυσμός των Περιφερειακών Ενοτήτων (NUTS III) της Ελλάδας (2024).....	53
Χάρτης 3 Διάρθρωση ηλικία του πληθυσμού της Ελλάδας (σε έτη) ανά περιοχή NUTS III (2024).....	54
Χάρτης 4 Ποσοστό της ομάδας 15-39 ετών επί του συνολικού ποσοστού κάθε Περιφερειακής Ενότητας (NUTS III) (2024).....	55
Χάρτης 5 ΑΕΠ ανά Περιφερειακή Ενότητα (NUTS III) σε εκατ. ευρώ (τρέχουσες τιμές - 2022)	62

Χάρτης 6 Αριθμός επιχειρηματικών μονάδων ανά Περιφερειακή Ενότητα (NUTSIII) (% επί του συνόλου των επιχειρηματικών μονάδων στην Ελλάδα) (2022).....	68
Χάρτης 7 Κύκλος εργασιών των επιχειρήσεων ανά Περιφερειακή Ενότητα (NUTSIII) (% επί του συνολικού κύκλου εργασιών στην Ελλάδα) (2022).....	69
Χάρτης 8 Απασχόληση στις επιχειρήσεις ανά Περιφερειακή Ενότητα (NUTSIII) (% απασχολούμενων επί του συνόλου των απασχολούμενων στις επιχειρήσεις της χώρας) (2022)	70
Χάρτης 9 Εργατικό δυναμικό (απόλυτοι αριθμοί) ανά Περιφέρεια (NUTSII) σε χιλιάδες (Α' τρίμηνο 2025).....	82
Χάρτης 10 Εργατικό δυναμικό ως ποσοστό του συνολικού πληθυσμού ανά Περιφέρεια (NUTSII) (Α' τρίμηνο 2025).....	83
Χάρτης 11 Άνεργοι (ποσοστό επί του εργατικού δυναμικού) ανά Περιφέρεια (NUTSII) (Α' τρίμηνο 2025)	84
Χάρτης 12 Ποσοστό νέων (18-29 ετών) εκτός εκπαίδευσης, κατάρτισης και εργασίας (NEET) ανά Περιφέρεια (NUTSII) (2024).....	89
Χάρτης 13 Συνολικές δαπάνες για Έρευνα & Ανάπτυξη ανά Περιφέρεια (NUTSII) σε εκατ. ευρώ (2023)	93

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θερμές ευχαριστίες οφείλονται στους εκπροσώπους των φορέων, τους ειδικούς και τους νέους και νέες επαγγελματίες και επιχειρηματίες της Λάρισας που αφιέρωσαν τον πολύτιμο χρόνο τους και μοιράστηκαν τις εμπειρίες και τις ιδέες τους γύρω από την τοπική οικονομία, τη νεολαία και την επιχειρηματικότητα στη Λάρισα.

Ευχαριστίες οφείλονται επίσης στον κ. Γιάννη Βιντζηλαίο, στέλεχος του Τμήματος Παροχής Στατιστικής Πληροφόρησης της ΕΛΣΤΑΤ, στην κ. Αλίκη Ανίτση, Προϊσταμένη του Τμήματος Προγραμματισμού, Μελετών και Αξιολόγησης της Διεύθυνσης Στρατηγικού Σχεδιασμού της ΔΥΠΑ, καθώς και στον κ. Ορέστη Αλμπανούδη, συνεργάτη του Γενικού Γραμματέα Εμπορίου για Θέματα Γ.Ε.ΜΗ. / Υ.Μ.Σ, για την καθοριστική συμβολή τους στην πρόσβαση σε χρήσιμα για την ανάλυση στατιστικά δεδομένα.

Τέλος, ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλονται στον κ. Δημήτρη Γιακούλα, επίκουρο καθηγητή στο ΑΠΘ και επιστημονικό συνεργάτη του ΙΜΕ/ΓΣΕΒΕΕ, στην κ. Ελένη Γκρίνγουντ, επιστημονικό στέλεχος του ΙΜΕ/ΓΣΕΒΕΕ και στην κ. Βιβή Καγκελάρη, στέλεχος του ΚΕΚ ΓΣΕΒΕΕ στη Λάρισα. Χωρίς την καθοδήγηση και τη βοήθειά τους η υλοποίηση του έργου αυτού θα ήταν αδύνατη.

A. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η νεολαία δεν έπαψε ποτέ να αποτελεί αντικείμενο ενδιαφέροντος, τόσο για την πολιτική όσο και για την επιστήμη: κάθε γενιά, εξ ορισμού, ερχόμενη στο προσκήνιο διαμορφώνει με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της και την εποχή της, από την τέχνη, τον ελεύθερο χρόνο και τις κοινωνικές αξίες ως την πολιτική και την οικονομία. Επομένως, είναι λογικό πως αν κανείς θέλει να κατανοήσει το παρόν και, πολύ περισσότερο, να διαβλέψει το μέλλον, πρέπει να στραφεί προς τη νέα κάθε φορά γενιά. Από αυτή την άποψη, δεν είναι τυχαίο ότι αρκετοί δημόσιοι και ιδιωτικοί φορείς πραγματοποιούν εδώ και αρκετές δεκαετίες ειδικές έρευνες νεολαίας. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν, λόγου χάρη, οι ειδικές εκδόσεις του Ευρωβαρόμετρου και άλλες επιμέρους έκτακτες έρευνες της Ευρωπαϊκής Επιτροπής που πραγματοποιούνται ήδη από τη δεκαετία του 1980, οι παλαιότερες (κατά τις δεκαετίες 1980-1990) έρευνες της Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς στην Ελλάδα ή η επαναλαμβανόμενη από το 1953 έρευνα νεολαίας της εταιρίας Shell στη Γερμανία (Shell Jugendstudie), όπως και πλήθος άλλων διαχρονικών ή μεμονωμένων ερευνών που πραγματοποιούν κατά καιρούς ανά τον κόσμο Πανεπιστήμια, ερευνητικά ινστιτούτα, εταιρίες έρευνας κοινής γνώμης, συμβουλευτικές εταιρίες, δημόσιοι φορείς, ΜΚΟ κ.λπ.

Πρόσφατα ωστόσο, από τη δεκαετία του 2010 και κυρίως κατά την τρέχουσα δεκαετία, το ενδιαφέρον για τη νεολαία, ερευνητικά και πολιτικά, αναθερμάνθηκε. Το Λεξικό της Οξφόρδης επέλεξε ως λέξη της χρονιάς για το 2017 τον όρο “youthquake”, μια σύνθετη λέξη αποτελούμενη από το “youth” (νεολαία) και “earthquake” (σεισμός), με σκοπό να καταδείξει την αναδυόμενη σπουδαιότητα της παρέμβασης της νέας γενιάς ιδίως -αλλά όχι αποκλειστικά- στο πολιτικό και εκλογικό πεδίο, ενώ έκτοτε, σειρά αναλύσεων και ερευνών -επιστημονικών και δημοσιογραφικών- έχουν δει το φως της δημοσιότητας σε όλο τον κόσμο, επιχειρώντας να αναλύσουν και να κατανοήσουν τους Millennials (όσους και όσες γεννήθηκαν μεταξύ 1981-1996, είναι δηλαδή σήμερα 29-44 ετών) και κυρίως την GenZ (όσες και όσους δηλαδή γεννήθηκαν μεταξύ 1997-2012, είναι δηλαδή σήμερα 13-28 ετών), εντοπίζοντας ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, ομοιότητες και -κυρίως- διαφορές- με τις προηγούμενες γενιές.

Το ενδιαφέρον δεν στρέφεται μόνο σε πολιτικά, αξιακά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά των γενεών αυτών, αλλά εισέρχεται και στο πεδίο της οικονομίας, της εργασίας και της επιχειρηματικότητας: Πώς εισέρχονται στη σφαίρα της οικονομίας και της εργασίας οι γενιές που κατεξοχήν βίωσαν και βιώνουν -και μάλιστα στη φάση της διαμόρφωσης της προσωπικότητάς τους- επάλληλες κρίσεις (χρηματοπιστωτική, κλιματική, υγειονομική κ.λπ.) και μεγάλους μετασχηματισμούς (οικολογικό, ψηφιακό, γεωπολιτικό); Τι ιδιαίτερες δυσκολίες αντιμετωπίζουν, αλλά και ποια συγκριτικά πλεονεκτήματα διαθέτουν; Τι νέο φέρνουν μαζί τους ως προς την εργασιακή και επιχειρηματική κουλτούρα τους; Πώς επηρεάζονται από το οικονομικό και κοινωνικό κλίμα της εποχής τους, αλλά και πώς το διαμορφώνουν; Τι προοπτικές ανοίγονται μπροστά τους; Αυτές είναι μόνο μερικές από τις ερωτήσεις που απασχολούν τη δημόσια συζήτηση σήμερα, αλλά και την

έρευνα σχετικά με την επαγγελματική και επιχειρηματική δραστηριότητα των νέων.

Μέσα στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται κατά κάποιον τρόπο και το παρόν κείμενο εργασίας, με θέμα **Νεολαία και μικρή επιχειρηματικότητα στη Λάρισα: διερεύνηση του ρόλου των νέων στην επιχειρηματικότητα και στην τοπική οικονομία**. Αφορμή για τη συγγραφή του υπήρξε η επιλογή της Λάρισας ως «Εθνικής Πρωτεύουσας Νεολαίας» για το 2025. Ο θεσμός της Εθνικής Πρωτεύουσας Νεολαίας είναι μια πρωτοβουλία του Υπουργείου Κοινωνικής Συνοχής και Οικογένειας, σε συνέχεια του Ευρωπαϊκού Έτους Νεολαίας 2022. Υλοποιήθηκε για πρώτη φορά το 2024 και έχει ως στόχο, σύμφωνα με το αρμόδιο Υπουργείο, «να ενισχύσει τη συμμετοχή των νέων (15-29 ετών) στην κοινωνική και πολιτική ζωή, δίνοντάς τους κίνητρα και ευκαιρίες να γίνουν ενεργοί πολίτες».¹

Η οπτική του κειμένου είναι διττή: το φαινόμενο της επιχειρηματικότητας προσεγγίζεται σε αυτό αφ' ενός υπό μία περιφερειακή/τοπική οπτική, αναλύοντας δηλαδή τα χαρακτηριστικά της οικονομίας της Λάρισας και του τοπικού επιχειρείν και αφ' ετέρου υπό μία γενεακή/ηλικιακή οπτική, εστιάζοντας στα χαρακτηριστικά της επιχειρηματικής και οικονομικής δραστηριότητας των νέων, τόσο γενικά όσο και στην περιοχή της Λάρισας. Στόχος του κειμένου είναι να αναδείξει τα χαρακτηριστικά της νεανικής επιχειρηματικότητας και οικονομικής δραστηριότητας στην Λάρισα, να εντοπίσει ευκαιρίες και κινδύνους, ιδιαίτερες προκλήσεις και συγκριτικά πλεονεκτήματα, να αξιολογήσει τις πρωτοβουλίες που έχουν αναληφθεί από δημόσιους και ιδιωτικούς θεσμούς για τη νεανική επιχειρηματικότητα και να αναζητήσει προτάσεις πολιτικής σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο που θα μπορούσαν να ενισχύσουν την αποτελεσματική εμπλοκή νέων ανθρώπων στο οικονομικό γίγνεσθαι της περιοχής.

B. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Όπως προαναφέρθηκε, το παρόν κείμενο εργασίας ανιχνεύει τόσο την περιφερειακή/τοπική όσο και την γενεακή/ηλικιακή διάσταση του φαινομένου της νεανικής επιχειρηματικότητας στην Λάρισα. Προκειμένου δε να αναδειχθούν οι πολλαπλές πλευρές της νεανικής επιχειρηματικότητας και να εντοπιστούν όλες εκείνες οι παράμετροι που τη διαμορφώνουν σε τοπικό επίπεδο, έχει επιλεγεί ο συνδυασμός διαφορετικών μεθοδολογιών και η αξιοποίηση όσο το δυνατόν περισσότερων ποσοτικών και ποιοτικών ερευνητικών εργαλείων. Στο πλαίσιο αυτό στο παρόν κείμενο αξιοποιούνται κυρίως τρεις μέθοδοι: πρώτον, η δευτερογενής βιβλιογραφική έρευνα στα θέματα επιχειρηματικότητας και νεολαίας, με ιδιαίτερη έμφαση στα κείμενα εθνικών, διεθνών και ευρωπαϊκών οργανισμών και σε υφιστάμενες έρευνες (π.χ. IOBE, ΓΣΕΒΕΕ κ.λπ.), δεύτερον, η επεξεργασία και παρουσίαση υφιστάμενων στατιστικών δεδομένων είτε ήδη δημόσια διαθέσιμων

¹ <https://minscfa.gov.gr/gnorizete-ti-einai-i-ethniki-protevousa-neolaias/>

(ILOStat, Eurostat, Ελληνική Στατιστική Αρχή, ΑΑΔΕ, ΓΕΜΗ, ΕΚΤ) είτε όχι (ΕΛΣΤΑΤ, ΓΕΜΗ, ΔΥΠΙΑ), και, τρίτον, η σε βάθος ποιοτική έρευνα μέσω σειράς συνεντεύξεων με εκπροσώπους φορέων της περιοχής, ειδικούς σε θέματα επιχειρηματικότητας και επενδύσεων, καθώς και νέων επιχειρηματιών, αυτοαπασχολούμενων και εργαζόμενων.

Αναλυτικότερα, ως προς το τελευταίο σκέλος, που αποτελεί και πρωτότυπο ερευνητικό υλικό που συγκεντρώθηκε για τις ανάγκες συγγραφής του παρόντος κειμένου εργασίας, την περίοδο Μάιο-Σεπτέμβριο 2025 πραγματοποιήθηκαν συνολικά 30 συνεντεύξεις, εκ των οποίων οι 10 με εκπροσώπους φορέων συλλογικής εκπροσώπησης των επιχειρηματιών, εμπόρων και ελευθέρων επαγγελματιών και φορέων κατάρτισης και επαγγελματικής εκπαίδευσης, οι 8 με ειδικούς επιστήμονες ή επαγγελματίες σε θέματα επιχειρηματικότητας (καθηγητές πανεπιστημίου οικονομολόγους, συμβούλους προγραμμάτων/επιχειρήσεων, στελέχη δημοσίων φορέων) και οι 12 με νέες και νέους που ζούνε στη Λάρισα και εργάζονται στον ιδιωτικό τομέα κυρίως ως επιχειρηματίες και αυτοαπασχολούμενοι, καθώς και τον γονέα/δικαστικό συμπαραστάτη ενός εξ αυτών (βλ. αναλυτικά στο Παράρτημα Ι). Οι νέοι και οι νέες που πήραν μέρος στην έρευνα είναι ηλικίας 22 έως 39 ετών, κατά πλειοψηφία άνδρες (7 άνδρες, 4 γυναίκες) και λήφθηκε μέριμνα να προέρχονται από διαφορετικούς κλάδους (μεταποίηση, υπηρεσίες, λιανεμπόριο, εστίαση, γεωργία, επιστημονικά επαγγέλματα κ.λπ.).

Η επιλογή των συνεντευξιζόμενων της τελευταίας κατηγορίας έγινε με συνδυασμό των μεθόδων (μη τυχαίας) δειγματοληψίας: ευκολίας (άτομα διαθέσιμα που μπορούν εύκολα να συμμετάσχουν σε μια έρευνα), κρίσιμων περιπτώσεων (περιπτώσεις που έχουν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, τα οποία βάσει της κρίσης του ερευνητή είναι ουσιώδη για την έρευνα και αντιπροσωπεύουν επαρκώς το υπό μελέτη φαινόμενο) και χιονοστιβάδας (ο ερευνητής χρησιμοποιεί ένα δίκτυο προσωπικών του επαφών για να έρθει σε επικοινωνία με έναν μικρό αριθμό ατόμων που σχετίζονται με τον πληθυσμό που ερευνά και εν συνεχεία ζητά από αυτά να τον συστήσουν σε παρόμοια άτομα για να συνεχίσει την έρευνα).

Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν κυρίως δια ζώσης (με εξαίρεση μία τηλεφωνική, μία διαδικτυακή και μία γραπτή συνέντευξη, κατόπιν αιτήματος των συνεντευξιζόμενων και με βάση τη διαθεσιμότητά τους). Είχαν ανοιχτό χαρακτήρα στη βάση ενός ημιδομημένου οδηγού συνέντευξης, ενώ η συζήτηση ηχογραφήθηκε στις περιπτώσεις που υπήρχε συναίνεση του συνεντευξιζόμενου άλλως κρατήθηκαν χειρόγραφες σημειώσεις. Σε όλους τους συνεντευξιζόμενους/ες δόθηκε η επιλογή της ανωνυμοποιημένης παρουσίασης των λεγομένων τους, κάτι που διευκόλυνε τη συμμετοχή στην έρευνα και τη σε βάθος συζήτηση κυρίως με τους νέους/ες εργαζόμενους/ες, επιχειρηματίες και αυτοαπασχολούμενους. Τέλος, στην περίπτωση συνεντευξιζόμενου με περιορισμένη δικαιοπρακτική ικανότητα λόγω αναπηρίας (αυτισμός), λήφθηκε ειδική μέριμνα τόσο κατά τη λήψη της συναίνεσης όσο και κατά την πραγματοποίηση της συνέντευξης, παρουσία της μητέρας και δικαστικής του συμπαραστάτριας.

Τέλος, ως προς την οριοθέτηση του αντικειμένου της έρευνας έγιναν οι παρακάτω μεθοδολογικές επιλογές:

(α) Ως προς την περιφερειακή/τοπική διάσταση: Βασικό αντικείμενο της έρευνας είναι ο Δήμος Λαρισαίων. Ωστόσο σε αρκετές περιπτώσεις τα διαθέσιμα στατιστικά αφορούν είτε την Περιφερειακή Ενότητα Λάρισας είτε την Περιφέρεια Θεσσαλίας. Σε όλες τις περιπτώσεις διευκρινίζεται η συγκεκριμένη γεωγραφική μονάδα αναφοράς των στατιστικών που παρουσιάζονται. Επίσης, το σύνολο των συνεντευξιαζόμενων νέων ζει και δραστηριοποιείται εντός του Δήμου Λαρισαίων, με μία εξαίρεση όπου η έδρα της επιχείρησης βρίσκεται σε οικισμό που διοικητικά υπάγεται σε γειτονικό Δήμο είναι όμως με κοινωνικούς, συγκοινωνιακούς και οικονομικούς όρους de facto προάστιο της πόλης της Λάρισας.

(β) Ως προς την ηλικιακή/γενεακή διάσταση: Όπως θα αναλυθεί στη συνέχεια, η ηλικιακή οριοθέτηση της νεολαίας ποικίλει, ανάλογα με το είδος της έρευνας και τις επιλογές/παραδοχές των ερευνητών. Στην προκειμένη περίπτωση επιλέχθηκε να δοθεί ένας αρκετά ευρύς ορισμός της νεολαίας (έως 39 ετών), λαμβάνοντας υπόψη τις κοόρτες που συνήθως χρησιμοποιούνται για την οργάνωση και παρουσίαση δημόσια διαθέσιμων στατιστικών δεδομένων² και, κυρίως, το γεγονός ότι η ανάληψη επιχειρηματικής δραστηριότητας συχνά έπεται των σπουδών ή/και της μαθητείας/μισθωτής απασχόλησης και, επομένως η θέσπιση ενός κατώτερου ορίου ηλικίας θα περιόριζε σημαντικά τον πληθυσμό της έρευνας.³

(γ) Ως προς τους τομείς οικονομικής δραστηριότητας: Επιλέχθηκε η ευρύτερη δυνατή οριοθέτηση των τομέων οικονομικής δραστηριότητας που θα περιληφθούν στην έρευνα. Έτσι, εκτός των παραδοσιακών τομέων της βιομηχανίας, των κατασκευών, του εμπορίου και της παροχής υπηρεσιών, επιλέχθηκε -λαμβάνομένης υπόψη και της τομεακής διάρθρωσης της τοπικής οικονομίας, όπως θα παρουσιαστεί παρακάτω- να ενταχθούν στην έρευνα και τα επιστημονικά/ελευθέρια επαγγέλματα (γιατροί, δικηγόροι, μηχανικοί, καλλιτέχνες κ.λπ.), καθώς και οι αγρότες, κτηνοτρόφοι και αλιείς.

² Για παράδειγμα, τα δημοσιευμένα αποτελέσματα της τελευταίας απογραφής για τους απασχολούμενους κατά φύλο, ομάδα ηλικίας και επάγγελμα οργανώνονται σε κοόρτες ανά πενταετία (20-24, 25-29, 30-34, 35-39 ετών κ.ο.κ.), ενώ τα δημοσιευμένα αποτελέσματα της τελευταίας απογραφής για τον μόνιμο πληθυσμός κατά φύλο, ομάδες ηλικιών και επίπεδο εκπαίδευσης οργανώνονται σε κοόρτες ανά δεκαετία (10-19, 20-29, 30-39 ετών κ.ο.κ.). Επομένως, η επιλογή των 39 ετών ως ανώτατου ορίου για τον ορισμό της νεολαίας επιτρέπει τη συγκρισιμότητα των στατιστικών δεδομένων με πρωτογενή ερευνητικά δεδομένα που συλλέχθηκαν για τις ανάγκες της παρούσας έρευνας.

³ Με βάση την τελευταία έκθεση του IOBE (2023), εξάλλου, η μέση ηλικία των επιχειρηματιών αρχικών σταδίων στην Ελλάδα είναι τα 36 έτη. Επομένως, το όριο των 39 ετών είναι εύλογο προκειμένου κανείς να εντοπίσει επαρκή αριθμό νέων επιχειρηματιών.

Γ. ΝΕΟΛΑΙΑ ΚΑΙ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ: ΈΝΝΟΙΕΣ ΚΑΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ

Γ.1. ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ: ΟΡΙΣΜΟΣ, ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ, ΜΟΡΦΕΣ

Η επιχειρηματικότητα δεν είναι απλώς ένας οικονομικός όρος. Είναι ένα από τα κεντρικά θέματα στη δημόσια συζήτηση και στις δημόσιες πολιτικές που σχεδιάζουν και υλοποιούν οι κυβερνήσεις και οι διεθνείς οργανισμοί για την οικονομική ανάπτυξη, αλλά και για την εργασία, την περιβαλλοντική βιωσιμότητα, τη διαφάνεια, τη συμπερίληψη.

Η επιχειρηματικότητα αποτελεί μία από τις θεμελιώδεις παραμέτρους όχι μόνο της οικονομικής αλλά και της κοινωνικής ζωής καθ' όλη τη νεωτερικότητα. Αν και ο όρος χρησιμοποιείται πολύ συχνά στον δημόσιο λόγο, οι επιστημονικές προσεγγίσεις στο φαινόμενο της επιχειρηματικότητας ποικίλουν ανάλογα με την ειδικότερη οπτική. Ένας γενικός ορισμός, ωστόσο, που προσπαθεί να ενσωματώσει τις περισσότερες επιμέρους οπτικές, ακολουθώντας την ανάγκη που επισημαίνουν οι Shane και Venkataraman (2000), θα ήταν ο εξής: επιχειρηματικότητα είναι η διαδικασία με την οποία αναγνωρίζονται και αξιοποιούνται ευκαιρίες για την παραγωγή και διάθεση προϊόντων και υπηρεσιών, από άτομα που διαθέτουν τη σχετική πληροφόρηση αλλά και διάθεση/ικανότητα, μέσω της οργάνωσης παραγωγικών πόρων (κεφαλαίου, εργασίας, πρώτων υλών κ.λπ.) και της ανάληψης κινδύνων, με στόχο τη δημιουργία αξίας.

Καθώς η επιχειρηματικότητα είναι σύμφυτη με τις σύγχρονες καπιταλιστικές κοινωνίες, η πολυπλοκότητα και οι πολλές διαστάσεις της είναι σχεδόν εγγενή χαρακτηριστικά της. Όπως επισημαίνουν οι Shane και Venkataraman (2000, 218), «η επιχειρηματικότητα συνίσταται στη σύζευξη δύο φαινομένων: αφενός της ύπαρξης επικερδών ευκαιριών και αφετέρου της παρουσίας ατόμων με επιχειρηματικό πνεύμα». Σε θεσμικό επίπεδο, ο ορισμός της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (European Commission, 2003, 6) αναγνωρίζει επίσης τις πολλές διαστάσεις της επιχειρηματικότητας, η οποία ορίζεται ως «η νοοτροπία και η διαδικασία με την οποία δημιουργείται και αναπτύσσεται οικονομική δραστηριότητα, συνδυάζοντας την ανάληψη ρίσκου, τη δημιουργικότητα ή/και την καινοτομία με την αποτελεσματική διοίκηση μέσα σε έναν νέο ή έναν υπάρχοντα οργανισμό».

Από την πλευρά του, στην κλασική συνεισφορά του στην οικονομική σκέψη, η οποία παραμένει εξαιρετικά επίκαιρη σήμερα, ο Schumpeter (1934) συνδέει την επιχειρηματικότητα με την έννοια της καινοτομίας, αποδίδοντάς της συνολικά κεντρικό ρόλο στην οικονομική εξέλιξη και μεγέθυνση. Ο επιχειρηματίας είναι ο κεντρικός φορέας της καινοτομίας, καθώς ο βασικός του ρόλος είναι να κατανέμει υπάρχοντες πόρους σε νέες χρήσεις και νέους συνδυασμούς. Όπως επισημαίνει ο Śledzik (2013, 91) «μια από τις συνεισφορές του Schumpeter με την πιο

μακροπρόθεσμη επίδραση ήταν η επιμονή του ότι ο επιχειρηματίας είναι ταυτόχρονα μία μοναδική παράμετρος της παραγωγής και η σπάνια κοινωνική συνεισφορά που κάνει την οικονομική ιστορία να εξελίσσεται».

ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Οι ιδιωτικές επιχειρήσεις και οι αυτοαπασχολούμενοι δεν είναι μόνο σημαντικό τμήμα της συνολικής οικονομικής δραστηριότητας. Ταυτόχρονα, η επιχειρηματική δραστηριότητα επιδρά σημαντικά στην κοινωνική ζωή συνολικά. Με την έννοια αυτή, δεν είναι τυχαίο ότι τα τελευταία χρόνια γίνεται μεγάλη διεθνής συζήτηση γύρω από την ανάπτυξη μιας βιώσιμης και υγιούς επιχειρηματικότητας, με όρους όχι μόνο οικονομικής ανθεκτικότητας των επιχειρήσεων, αλλά και του κοινωνικού και περιβαλλοντικού αντικτύπου της δραστηριότητάς τους.

Η αλματώδης τεχνολογική πρόοδος και ο εντεινόμενος διεθνής ανταγωνισμός έθεσε επίσης επιτακτικά το ζήτημα της καινοτομίας και του ψηφιακού μετασχηματισμού των επιχειρήσεων, ώστε αυτές να είναι σε θέση να αυξάνουν την παραγωγικότητά τους, την ποιότητα και την προστιθέμενη αξία των προϊόντων και των υπηρεσιών τους, να είναι ανθεκτικές στον διεθνή ανταγωνισμό, να μειώνουν τα κόστη της παραγωγής αλλά και να περιορίζουν τις αρνητικές εξωτερικότητες (externalities) σε κοινωνικό και περιβαλλοντικό επίπεδο.

Ειδικά ως προς την τελευταία παράμετρο, στη σύγχρονη εποχή ηθικές παράμετροι υπεισέρχονται στην αξιολόγηση της επιχειρηματικότητας. Μέσα από μια διαδικασία που ξεκίνησε ήδη από τη δεκαετία του 1960, και με ιδιαίτερη ένταση καθώς αυξήθηκε η διεθνής συνειδητοποίηση για τα ζητήματα της κλιματικής αλλαγής και των απειλών στη βιοποικιλότητα, σήμερα έχει αναπτυχθεί ένα σύνολο κριτηρίων, τα λεγόμενα κριτήρια ESG (Environmental, Social, and Governance), ως ένα δομημένο μη χρηματο-οικονομικό πλαίσιο, που χρησιμοποιείται για να αξιολογήσει την εταιρική απόδοση σε τομείς όπως η περιβαλλοντική επίπτωση, η κοινωνική υπευθυνότητα και η ακεραιότητα της ηγεσίας (Carroll, 1999; Elkington, 1997; Freeman, 1984; United Nations, The Global Compact, 2004; Friede et.al., 2015)

Η σημασία της επιχειρηματικότητας στην περιβαλλοντική βιωσιμότητα αναδεικνύεται σε πλήθος κειμένων διεθνών οργανισμών. Για παράδειγμα, ήδη στην Agenda 21 του ΟΗΕ (UN, 1992, 30.17) σημειώνονταν χαρακτηριστικά: «Η υπεύθυνη επιχειρηματικότητα μπορεί να παίξει έναν καίριο ρόλο στη βελτίωση της αποτελεσματικής χρήσης των πόρων, στη μείωση των κινδύνων, στην ελαχιστοποίηση των αποβλήτων και στη διαφύλαξη της περιβαλλοντικής ποιότητας».

Σε μια πιο συνολική προσέγγιση, η γραμματεία της Διάσκεψης των Ηνωμένων Εθνών για το Εμπόριο και την Ανάπτυξη (UNCTAD) σημείωσε: «Υπάρχει αυξανόμενη συναίνεση ότι η επιχειρηματικότητα είναι κομβική για τη βιώσιμη ανάπτυξη και κρίσιμη για τη μείωση της φτώχειας, την έμφυλη ισότητα και την περιβαλλοντική βιωσιμότητα. Οι πολιτικές για την επιχειρηματικότητα είναι πολύπλευρες και συνδέονται με άλλους τομείς, όπως η εκπαίδευση και η ανάπτυξη δεξιοτήτων, η τεχνολογία και η καινοτομία, ο χρηματοπιστωτικός τομέας και η

ανάπτυξη ικανοτήτων. [...] Παράλληλα με την αυξανόμενη αναγνώριση του ρόλου της επιχειρηματικότητας στη βιώσιμη ανάπτυξη, οι βασικές τάσεις περιλαμβάνουν επίσης την έμφαση σε μια ολιστική προσέγγιση των πολιτικών για την επιχειρηματικότητα και της εφαρμογής τους, την αύξηση της γυναικείας, νεανικής και κοινωνικής επιχειρηματικότητας» (UNCTAD, 2015, 2)

ΕΙΔΙΚΟΤΕΡΑ Η ΜΙΚΡΗ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, ιδιαίτερο αντικείμενο συζήτησης αποτελούν οι μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις -και ιδίως η μικρή και πολύ μικρή επιχειρηματικότητα-, που χαρακτηρίζονται από ιδιαίτερες προκλήσεις και αδυναμίες, αλλά και δυνατότητες και ευκαιρίες.

Οι μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις (ΜμΕ)⁴ αναγνωρίζονται ευρέως ως η ραχοκοκαλιά τόσο των εθνικών όσο και της παγκόσμιας οικονομίας. Είναι χαρακτηριστικά όσα αναφέρει η τελευταία έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τις επιδόσεις των ΜμΕ (European Commission, 2025):

- Οι ΜμΕ είναι ο θεμέλιος λίθος της οικονομίας της ΕΕ, αποτελώντας το 99,8% όλων των επιχειρήσεων στον μη χρηματοπιστωτικό τομέα. Σε επίπεδο ΕΕ υπάρχουν συνολικά 26,1 εκατομμύρια ΜμΕ.
- Σε ΜμΕ εργάζονται 89,8 εκατομμύρια άνθρωποι στην ΕΕ, κάτι που καθιστά τη συνεισφορά των ΜμΕ στην απασχόληση σημαντική.
- Οι ΜμΕ είναι δυναμικό και αναπόσπαστο τμήμα της ευρωπαϊκής κοινωνίας, με βαθιές ρίζες στις τοπικές κοινωνίες. Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο Giakoulas (2024), ο ρόλος των ΜμΕ στην περιφερειακή ανάπτυξη είναι ιδιαίτερα σημαντικός, μέσω της δημιουργίας θέσεων εργασίας, της αύξησης της παραγωγικότητας και της προώθησης της καινοτομίας ενώ, όπως τονίζει ο ίδιος, μέσω των ΜμΕ μοχλεύονται τοπικοί πόροι, με τα κέρδη να επανεπενδύονται τοπικά, συμβάλλοντας θετικά στην απασχόληση αλλά και στις τοπικές υποδομές. Περαιτέρω, οι ΜμΕ συμβάλουν στη διαφοροποίηση των τοπικών οικονομιών και μειώνουν την εξάρτησή τους από έναν κλάδο (Glonti et.al., 2021), λειτουργώντας εκτός των άλλων και αποτρεπτικά στη λειτουργία μονοπωλιακών συνθηκών (Mrva & Stachoná, 2014).

Παρά τη σπουδαιότητά τους, οι ΜμΕ αντιμετωπίζουν και κάποιες διαχρονικές δομικές προκλήσεις. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εντοπίζει τις προκλήσεις αυτές κυρίως στα εξής πεδία: το σύνθετο ρυθμιστικό πλαίσιο, τις καθυστερήσεις στις πληρωμές και την περιορισμένη πρόσβαση σε χρηματοδότηση (European Commission,

⁴ Με βάση τον επίσημο ορισμό της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, ως μικρομεσαίες χαρακτηρίζονται οι επιχειρήσεις με λιγότερους από 250 εργαζόμενους και ετήσιο κύκλο εργασιών μικρότερο των 50 εκατ. ευρώ ή συνολικό ισολογισμό μικρότερο των 43 εκατ. ευρώ. Επιμέρους υποκατηγορίες των ΜμΕ περιλαμβάνουν: τις micro επιχειρήσεις (<10 άτομα προσωπικό, ≤2 εκατ. ευρώ κύκλος εργασιών, ≤2 εκατ. ευρώ ισολογισμός), τις μικρές επιχειρήσεις (10-49 άτομα προσωπικό, ≤10 εκατ. ευρώ κύκλος εργασιών, ≤10 εκατ. ευρώ ισολογισμός) και τις μεσαίες επιχειρήσεις (50-249 άτομα προσωπικό, ≤50 εκατ. ευρώ κύκλος εργασιών, ≤43 εκατ. ευρώ ισολογισμός).

2025). Ταυτόχρονα, οι ΜμΕ είναι συχνά περισσότερο ευάλωτες σε εξωτερικά σοκ: Όπως αναφέρει ο ΟΟΣΑ (OECD, 2022): «Η πανδημία είχε ιδιαίτερα ισχυρή επίπτωση στις ΜμΕ. Στην κορύφωση της κρίσης, πάνω από 50% των ΜμΕ ανέφεραν μια ισχυρή πτώση στο εισόδημά τους και ότι αντιμετώπιζαν κίνδυνο να κλείσουν μέσα στους επόμενους 3 μήνες, σύμφωνα με πάνω από 40 έρευνες μεταξύ επιχειρήσεων που έγιναν διεθνώς το 2020. Οι micro και οι μικρές επιχειρήσεις δέχτηκαν ιδιαίτερα ισχυρό πλήγμα, με σχεδόν τα 2/3 των επιχειρήσεων αυτών να αναφέρουν σημαντικές επιπτώσεις από την κρίση, έναντι περίπου 40% των μεγάλων επιχειρήσεων (International Trade Centre, 2020)».

Ταυτόχρονα, σε ό,τι αφορά τις προκλήσεις των ΜμΕ, σύμφωνα με ορισμένες προσεγγίσεις, η παραγωγικότητα της εργασίας στις ΜμΕ είναι συγκριτικά μικρότερη, κάτι που τα προηγούμενα χρόνια τροφοδότησε προσεγγίσεις που αντιλαμβάνονται την πληθώρα των ΜμΕ ως πρόβλημα για μια οικονομία. Ωστόσο συγκριτικά δεδομένα για τις ΜμΕ δείχνουν ότι «το μέγεθος δεν φαίνεται να είναι ο μοναδικός (ή ο πλέον καθοριστικός) παράγοντας για την παραγωγικότητα της εργασίας, καθώς αξιοσημείωτο ρόλο φαίνεται να διαδραματίζουν και άλλες παράμετροι, όπως το οικοσύστημα της επιχειρηματικότητας, η ποιότητα και η λειτουργία των θεσμών κ.λπ.» (Αρανίτου κ.ά., 2022). Ειδικές, αντίθετα, συνθήκες, αντιμετωπίζουν λόγω του μικρού μεγέθους τους -και του συχνά προσωποπαγούς/οικογενειακού χαρακτήρα τους- οι ΜμΕ σε περιπτώσεις διαδοχής/μεταβίβασης,⁵ σε περιπτώσεις αφερεγγυότητας και διαδικασίες πτώχευσης⁶ κ.λπ.

Άλλωστε, μεγάλο μέρος της διεθνούς βιβλιογραφίας αλλά και των αναλύσεων διεθνών οργανισμών εστιάζει στα συγκριτικά πλεονεκτήματα των ΜμΕ. Το σημαντικότερο από αυτά είναι η ευελιξία του μικρού μεγέθους, αλλά και οι μη-ιεραρχικές δομές των μικρών επιχειρήσεων, που επιτρέπουν τη γρήγορη λήψη αποφάσεων -στοιχείο ιδιαίτερα σημαντικό σε περιόδους κρίσης ή μετασχηματισμών (Αρανίτου κ.ά., 2022, Nooteboom, 1994, You, 1995). Είναι χαρακτηριστικό ότι την τελευταία οκταετία, οι micro επιχειρήσεις είναι αυτές που αυξάνονται με ταχύτερους ρυθμούς, ξεπερνώντας όλες τις άλλες κατηγορίες επιχειρήσεων βάσει μεγέθους, με συνολική αύξηση 17,3% από το 2018 ως το 2025. Όπως επισημαίνεται στη σχετική έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (European Commission, 2025, 19-20), «ο σταθερός ρυθμός ανάπτυξης των micro επιχειρήσεων μετά το 2021 μπορεί να υποδεικνύει έναν βαθμό ανθεκτικότητας, ωστόσο, αυτό θα μπορούσε επίσης να είναι το αποτέλεσμα της επίδρασης εξωτερικών μέτρων στήριξης, όπως η στοχευμένη κρατική βοήθεια, αντί ενδογενή χαρακτηριστικά, όπως η ευελιξία ή η προσαρμοστικότητα». Συνολικά, πάντως φαίνεται ότι οι micro επιχειρήσεις ανέκαμψαν με ταχύτερους ρυθμούς από τις μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις, ωστόσο, σε κάθε περίπτωση, το 2025 τόσο οι μικρές όσο και οι μεσαίες επιχειρήσεις θα έχουν ξεπεράσει τους προ πανδημίας αριθμούς.

Η ευελιξία του management των ΜμΕ, εξάλλου, δεν αφορά μόνο την ανθεκτικότητα και την ανάκαμψη από κρίσεις και εξωτερικά σοκ. Σε συνδυασμό με τους

⁵ Βλ. ενδεικτικά: https://single-market-economy.ec.europa.eu/smes/continuity-and-exit/business-transfers_en

⁶ Βλ. ενδεικτικά: https://single-market-economy.ec.europa.eu/smes/challenges-and-resilience/insolvency-prevention-and-second-chance_en

ισχυρούς δεσμούς με τις κοινότητες εντός των οποίων δραστηριοποιούνται, η ευελιξία ενισχύει γενικά την προσαρμοστικότητα των ΜμΕ, ευνοεί την αλλαγή, περιλαμβανομένης και της ενσωμάτωσης καινοτομίας κ.ο.κ. Τα βασικά, με άλλα λόγια, εμπόδια στον εκσυγχρονισμό, την ανάπτυξη και την ανταγωνιστικότητα των ΜμΕ φαίνεται ότι δεν είναι τόσο οργανωτικού χαρακτήρα ή σχετιζόμενα με την επιχειρηματική κουλτούρα, αλλά πρωτίστως η περιορισμένη πρόσβασή τους σε οικονομικούς, κυρίως, αλλά και σε γνωσιακούς πόρους (European Platform on Sustainable Finance, 2025 και, αντί πολλών, Clemente-Almendros et.al., 2025, όπου και περαιτέρω παραπομπές).

Ειδικά δε ως προς την καινοτομία και τη σύγχρονη οικονομία της γνώσης, θα πρέπει να τονιστεί η σημασία του διανοητικού κεφαλαίου (intellectual capital) (Jardon, 2014), «το οποίο συνιστά ένα συγκριτικό πλεονέκτημα των ΜμΕ σε σχέση με τις μεγαλύτερες και επιδρά θετικά στην ανταγωνιστικότητά τους» (Αρανίτου κ.ά., 2022, 22). Με δεδομένη την ευελιξία τους και το διανοητικό τους κεφάλαιο, δεν είναι τυχαίο ότι πολύ συχνά οι ΜμΕ αποτελούν τους επιταχυντές της καινοτομίας (startups), ενώ μπορεί σε κάποιες περιπτώσεις να είναι και δορυφόροι ποιότητας (Αρανίτου κ.ά., 2022, 23, Almeida, 1999).

ΝΕΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Παράλληλα προς την παραδοσιακή μικρομεσαία επιχειρηματικότητα και τον κομβικό κοινωνικό ρόλο αυτής, η εντεινόμενη συνειδητοποίηση ότι η επιχειρηματικότητα δεν αποτελεί μόνο μια ατομική/ιδιωτική ανάληψη οικονομικής δραστηριότητας, αλλά αποτελεί κομβικό στοιχείο της οικονομικής και κοινωνικής ζωής (μέσω της απασχόλησης, του περιβαλλοντικού αντικτύπου της κ.ο.κ.), οδήγησε και στην ανάδειξη και άνθιση νέων μορφών επιχειρηματικότητας στην κατηγορία της κοινωνικής οικονομίας και στην παροχή υπηρεσιών από επιχειρήσεις μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα (ΑΜΚΕ κ.λπ.). Η κοινωνική οικονομία αποτελεί έναν τομέα που συνδυάζει την οικονομική δραστηριότητα με κοινωνικούς και περιβαλλοντικούς σκοπούς, δίνοντας προτεραιότητα στην κάλυψη συλλογικών αναγκών και την προώθηση της κοινωνικής συνοχής αντί της μεγιστοποίησης του κέρδους. Στην ίδια ευρύτερη κατηγορία εντάσσονται και οι μη κερδοσκοπικές επιχειρήσεις, οι οποίες λειτουργούν με επιχειρηματικές πρακτικές, αλλά επανεπενδύουν τα πλεονάσματά τους στην επίτευξη κοινωνικών, περιβαλλοντικών ή πολιτιστικών στόχων.

Μορφές όπως οι Συνεταιρισμοί, οι Κοινωνικές Συνεταιριστικές Επιχειρήσεις, οι Ενεργειακές Κοινότητες και άλλες παρόμοιες γνωρίζουν τα τελευταία χρόνια σημαντική ανάπτυξη τόσο στη χώρα μας όσο και διεθνώς. Σταδιακά δραστηριοποιούνται σε όλο και περισσότερους οικονομικούς κλάδους, ενώ αρκετές από αυτές δεν περιορίζονται μόνο στον κοινωνικό τους σκοπό (ένταξη ανέργων ή ευάλωτων κοινωνικών ομάδων στην οικονομική ζωή/στην αγορά εργασίας, κοινωνική αλληλεγγύη ή παροχή υπηρεσιών προς ευάλωτες κοινωνικές ομάδες κ.ο.κ.), αλλά εξελίσσονται σε υγιείς και στιβαρές επιχειρήσεις ακόμα και με παραδοσιακούς όρους.

Γ.2. Η ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΓΕΝΙΚΑ

Μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο που περιγράφηκε με συντομία παραπάνω, η επιχειρηματικότητα στην Ελλάδα έχει κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, προκλήσεις και δυνατότητες σε σύγκριση με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο. Πολλά από αυτά τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά έχουν μόνιμο/διαρθρωτικό χαρακτήρα, ενώ άλλα σχετίζονται με πολιτικές που υλοποιήθηκαν τα τελευταία χρόνια, και κυρίως με τα αποτελέσματα των προγραμμάτων δημοσιονομικής προσαρμογής της προηγούμενης δεκαετίας αλλά και με την επίδραση του προγράμματος ανάκαμψης και ανθεκτικότητας μετά την πανδημία της covid19.

Συνολικά και ακολουθώντας την ανοδική πορεία του ΑΕΠ, η ελληνική επιχειρηματικότητα καταγράφει άνοδο σε επίπεδο κύκλου εργασιών (+4,57 ποσοστιαίες μονάδες), απασχόλησης (+8,85 ποσοστιαίες μονάδες), υπέρ των μεγαλύτερων και σε βάρος των micro επιχειρήσεων, καθώς και σε αριθμό μονάδων (+18,3 ποσοστιαίες μονάδες στις εγγραφές νέων επιχειρήσεων) (ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ, 2025, σ. 21). Μεγαλύτερη αύξηση καταγράφει το 2024 ο τομέας της μεταφοράς και αποθήκευσης, ενώ εξακολουθεί να κυριαρχεί η ατομική επιχείρηση ως νομική μορφή (ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ, 2025, σ. 21).

Αυτή η ανοδική οικονομική τάση αποτυπώνεται και στον δείκτη οικονομικού κλίματος των μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων που κινείται σαφώς ανοδικά (ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ, 2025, σ. 156). Ωστόσο, η ελληνική επιχειρηματικότητα χαρακτηρίζεται από αυξανόμενη πόλωση: οι πόροι συγκεντρώνονται σε διαρκώς λιγότερες επιχειρήσεις. Αν και ο συνολικός κύκλος εργασιών αυξήθηκε κατά τη διάρκεια του 2024 (ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ, 2025, σ. 148), ήταν λιγότερες οι επιχειρήσεις που διαπίστωσαν αύξηση, επωφελήθηκαν επομένως λιγότερες επιχειρήσεις συνολικά (ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ, 2025, 160). Αντίστοιχα, πρόβλημα καταγράφεται στη ρευστότητα των επιχειρήσεων, η οποία επιδεινώνεται (ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ, 2025, σ. 162), οι επενδύσεις παραμένουν μικρής κλίμακας, καθώς είναι σε μεγάλο βαθμό αυτοχρηματοδοτούμενες, λόγω της δυσκολίας πρόσβασης σε χρηματοδοτικά εργαλεία (ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ, 2025, σ. 163), ενώ και οι ληξιπρόθεσμες οφειλές των επιχειρήσεων παραμένουν σε ιδιαίτερα υψηλά επίπεδα (ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ, 2025, σ. 170-172).

Ως προς τα περισσότερο δομικά/διαρθρωτικά στοιχεία, ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της ελληνικής οικονομίας είναι η ιδιαίτερη σημασία της αυτοαπασχόλησης. Η Ελλάδα παραμένει στην πρώτη θέση στην Ε.Ε. με 26,1% αυτοαπασχόληση ως ποσοστό της συνολικής απασχόλησης (στοιχεία 2024), ποσοστό δηλαδή διπλάσιο από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο (12,9% στην ΕΕ και 12,7% στην Ευρωζώνη).⁷ Το ίδιο ισχύει και για την αυτοαπασχόληση των νέων, που στην Ελλάδα ανέρχεται σε 17,2% της συνολικής απασχόλησης έναντι 9,2% στην ΕΕ και 8,8%

⁷ Πηγή: Eurostat – LFSA, ίδια επεξεργασία.

στην Ευρωζώνη).⁸ Επίσης, στην Ελλάδα η βάση των αυτοαπασχολούμενων χωρίς προσωπικό είναι, συγκριτικά με την ΕΕ, αρκετά ευρύτερη έναντι των εργοδοτών (με προσωπικό): οι ανεξάρτητα εργαζόμενοι (χωρίς προσωπικό) αποτελούν το 70,4% των αυτοαπασχολούμενων στην Ελλάδα, ποσοστό αρκετά υψηλότερο από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο (65,0% στην ΕΕ, 62,2% στην ευρωζώνη).

Το δεδομένο αυτό είναι άμεσα συνδεδεμένο με την κυριαρχία των μικρομεσαίων, και κυρίως των *micro*, επιχειρήσεων. Ως προς τον αριθμό των επιχειρήσεων, η Ελλάδα είναι μεταξύ των χωρών με τη μεγαλύτερη πυκνότητα ΜμΕ κατά κεφαλήν: στην Ελλάδα υπάρχουν 79 ΜμΕ ανά 1000 κατοίκους, έναντι 58 σε επίπεδο ΕΕ, κάτι που φέρνει τη χώρα στην 9^η θέση πανευρωπαϊκά. Το ίδιο ισχύει και για την προστιθέμενη αξία που παράγεται από ΜμΕ: σε αυτές αντιστοιχεί το 62,8% της προστιθέμενης αξίας του μη χρηματοπιστωτικού τομέα στην Ελλάδα έναντι 53,6% πανευρωπαϊκά, φέρνοντας τη χώρα στη 10^η θέση στην ΕΕ. Τέλος, ακόμα μεγαλύτερη είναι συγκριτικά η βαρύτητα των ΜμΕ στην απασχόληση: η Ελλάδα βρίσκεται στην 1^η θέση πανευρωπαϊκά, με το 87,4% της συνολικής απασχόλησης στον μη χρηματοπιστωτικό τομέα να αφορά τις ΜμΕ έναντι 65,1% στην ΕΕ (European Commission, 2025).

Ταυτόχρονα, στην Ελλάδα είναι ακόμα μεγαλύτερη η σχετική βαρύτητα των *micro* επιχειρήσεων (με 0-9 εργαζόμενους/ες) σε σύγκριση με την ΕΕ: αυτές ανέρχονται σε 94,5% των συνολικών επιχειρήσεων (έναντι 93,6% στην ΕΕ), απασχολούν το 46,8% των εργαζόμενων (έναντι 30,1% στην ΕΕ) και παράγουν το 24,8% της προστιθέμενης αξίας (έναντι 20,1% στην ΕΕ) (European Commission/JRC 2025a, 2025b).

Σε ό,τι αφορά την βαρύτητα των επιμέρους κλάδων στα συνολικά μεγέθη της ελληνικής επιχειρηματικότητας, σε γενικές γραμμές η Ελλάδα ακολουθεί τον ευρωπαϊκό καταμερισμό εργασίας, με ορισμένες αξιοσημείωτες ωστόσο εξαιρέσεις, που καθορίζουν και τα ειδικά χαρακτηριστικά της ελληνικής οικονομίας και επιχειρηματικότητας. Για παράδειγμα, οι κλάδοι της μεταποίησης και των κατασκευών αντιστοιχούν σε σημαντικά μικρότερο ποσοστό (σε αριθμό μονάδων, απασχόληση και προστιθέμενη αξία) της συνολικής επιχειρηματικότητας συγκριτικά με την ΕΕ, ενώ αντίθετα οι κλάδοι του εμπορίου και της φιλοξενίας/εστίασης αντιστοιχούν σε σημαντικά μεγαλύτερο ποσοστό της συνολικής επιχειρηματικότητας συγκριτικά με την ΕΕ (Πίνακας 1).

⁸ ό.π.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1 | ΒΑΡΥΤΗΤΑ ΤΩΝ ΕΠΙΜΕΡΟΥΣ ΚΛΑΔΩΝ (ΚΑΤΑ NACE REV. 2) ΣΤΗ ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΕΕ

Στοιχεία 2022 - Βάση για τον υπολογισμό του ποσοστού: Συνολικός κλάδος βιομηχανίας, κατασκευών και υπηρεσιών αγοράς (εξαιρουμένης δημόσιας διοίκησης και άμυνας, υποχρεωτικής κοινωνικής ασφάλισης και δραστηριοτήτων οργανώσεων μελών)

	Ποσοστό συνολικού αριθμού μονάδων		Ποσοστό συνολικού αριθμού απασχολούμενων		Ποσοστό συνολικής προστιθέμενης αξίας	
	ΕΕ	Ελλάδα	ΕΕ	Ελλάδα	ΕΕ	Ελλάδα
Ορυχεία κ.λπ.	0,05	0,06	0,23	0,17	0,45	0,21
Μεταποίηση	6,67	6,26	18,72	11,04	25,56	23,14
Ενέργεια κ.λπ.	0,58	1,33	0,86	0,89	8,66	9,32
Νερό, απόβλητα κ.λπ.	0,25	0,22	0,99	0,48	0,83	0,49
Κατασκευές	12,13	7,70	8,63	5,01	5,62	3,64
Εμπόριο, επισκευές οχημάτων	18,12	24,61	18,59	23,92	29,23	35,90
Μεταφορά & αποθήκευση	4,40	7,00	6,47	5,13	4,95	4,73
Καταλύματα & εστίαση	6,07	11,96	6,79	20,65	1,73	4,59
Πληροφορία & επικοινωνία	4,32	2,57	4,48	3,12	4,34	2,99
Χρηματοπιστωτικές & ασφαλιστικές δραστηριότητες	2,69	1,76	3,09	2,11	6,24	4,33
Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	4,84	1,55	1,68	0,79	1,46	0,79
Επαγγελματικές, επιστημονικές & τεχνικές δραστηριότητες	15,62	17,04	7,52	8,11	4,20	3,45
Διοικητικές και υποστηρικτικές υπηρεσίες	5,67	2,79	8,73	4,97	2,93	2,18
Εκπαίδευση	2,91	2,48	1,54	4,39	0,31	0,37
Ανθρώπινη υγεία & κοινωνική εργασία	7,26	6,87	8,30	5,04	2,38	1,36
Τέχνη, διασκέδαση και ψυχαγωγία	2,96	2,03	1,39	1,93	0,73	2,20
Επισκευή υπολογιστών και προσωπικών και οικιακών αγαθών	0,61	0,74	0,21	0,32	0,06	0,09
Άλλες προσωπικές υπηρεσίες	4,85	3,01	1,78	1,95	0,30	0,25

Πηγή: Eurostat – Ίδια επεξεργασία

Οι ειδικότερες προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι ελληνικές επιχειρήσεις διαφοροποιούνται σε αρκετές περιπτώσεις από την ευρωπαϊκή τάση, τόσο ως αποτέλεσμα των δομικών χαρακτηριστικών της ελληνικής οικονομία όσο και ως συνέπειες της υπερδεκαετούς οικονομικής κρίσης και διαδοχικών προγραμμάτων δημοσιονομικής προσαρμογής. Με βάση τα ευρήματα του πρόσφατου ειδικού Ευρωβαρόμετρου (European Commission, 2025), οι ελληνικές επιχειρήσεις αντιμετωπίζουν συγκριτικά μεγαλύτερα προβλήματα πρόσβασης σε χρηματοδότηση, σε σύγκριση με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο, καθώς η πρόσβαση σε χρηματοδότηση έρχεται πρώτη με 45% των απαντήσεων στις τρεις πιο σημαντικές προκλήσεις έναντι 27% σε επίπεδο ΕΕ, όπου ως μεγαλύτερη πρόκληση θεωρούνται τα

κανονιστικά εμπόδια ή οι διοικητικές επιβαρύνσεις. Το ίδιο επιβεβαιώνεται και από τις επαναλαμβανόμενες εξαμηνιαίες έρευνες οικονομικού κλίματος για τις μικρές και πολύ μικρές επιχειρήσεις του ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ. Ενδεικτικά, σύμφωνα με την πλέον πρόσφατη (Α' εξάμηνο 2025), «[η] πρόσβαση των μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων σε τραπεζικό δανεισμό εξακολουθεί να παραμένει περιορισμένη [...]. Συγκεκριμένα, μόλις το 17,1% των επιχειρήσεων δήλωσε ότι τα τελευταία 3 χρόνια απευθύνθηκε σε τράπεζα για χρηματοδότηση, είτε για κεφάλαιο κίνησης είτε για επενδυτικά κεφάλαια. [...] Από όσες επιχειρήσεις απευθύνθηκαν σε τράπεζες, ένα μέρος κατάφερε να λάβει το δάνειο που ζήτησε, ενώ 1 στις 3 περίπου δεν ικανοποιήθηκε. Οι βασικοί λόγοι απόρριψης αφορούσαν την έλλειψη επαρκών εξασφαλίσεων, την χαμηλή πιστοληπτική αξιολόγηση, καθώς και τα αυστηρά τραπεζικά κριτήρια που λειτουργούν αποτρεπτικά για τις μικρότερες επιχειρήσεις». Αντίστοιχα, ως κύρια εμπόδια στην επιχειρηματική ανάπτυξη θεωρούνται από τις ελληνικές επιχειρήσεις συγκριτικά πολύ περισσότερο η δυσκολία στη διατήρηση ή πρόσληψη εξειδικευμένου προσωπικού (με 63% των απαντήσεων έναντι 43% σε επίπεδο ΕΕ) και οι υψηλές τιμές της ενέργειας (με 62% των απαντήσεων έναντι 38% σε επίπεδο ΕΕ), ενώ άλλα θέματα, όπως ο ανταγωνισμός και οι κανονιστικές/διοικητικές απαιτήσεις, αν και σημαντικά, έχουν λιγότερη συγκριτικά βαρύτητα για τις ελληνικές επιχειρήσεις (ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ – MARC ΑΕ, 2025).

Σε ό,τι αφορά την καινοτομία, σύμφωνα με τον Ευρωπαϊκό Δείκτη Καινοτομίας 2025, η Ελλάδα κατατάσσεται στην κατηγορία των «Μέτρια Καινοτόμων» με δείκτη καινοτομίας 75,8% του ευρωπαϊκού μέσου όρου. Κατατάσσεται στην 20^η θέση μεταξύ των κρατών-μελών της ΕΕ. Τα συγκριτικά δυνατά σημεία της, ωστόσο, περιλαμβάνουν, μεταξύ άλλων, την εισαγωγή καινοτομίας στα προϊόντα και στις επιχειρηματικές διαδικασίες εκ μέρους των ΜμΕ (Markianidou, 2025α). Τα εμπόδια που συναντούν οι ελληνικές επιχειρήσεις στην εισαγωγή καινοτομίας διαφέρουν επίσης από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο: ως κύριο εμπόδιο με διαφορά αναφέρεται η έλλειψη δημόσιων χρηματοοικονομικών πόρων (43% έναντι 19% στην ΕΕ) και η έλλειψη ιδιωτικών χρηματοοικονομικών πόρων (38% έναντι 20% στην ΕΕ) (European Commission, 2025).

Μέχρι το τέλος του 2022 είχαν εγγραφεί στο μητρώο νεοφυών επιχειρήσεων 728 startups, οι οποίες απασχολούσαν 7.269 εργαζόμενους/ες, με μέσο όρο 10 εργαζόμενους ανά επιχείρηση. Μεγαλύτερη πυκνότητα καταγράφεται στην Περιφέρεια Αττικής (13,1 startups ανά 100 χιλιάδες κατοίκους) και κυρίαρχη νομική μορφή είναι η ιδιωτική κεφαλαιουχική εταιρία (ΙΚΕ) σε ποσοστό 84,1%. Η εξωτερική χρηματοδότηση των ελληνικών startups κατά το 2022 (τελευταία διαθέσιμα στοιχεία) προήλθε κατά κύριο λόγο από κεφάλαια επιχειρηματικών συμμετοχών (VCs) (61,3%), ενώ ο πρώτος, ως προς τον αριθμό των startups, κλάδος είναι αυτός των βιοεπιτημών (14,2%), ακολουθούμενος από το περιβάλλον/ενέργεια (9%) και τη διαφήμιση/marketing (9%) (Elevate Greece, 2022).

Τέλος, αξίζει να αναφερθεί ότι και η κοινωνική οικονομία στην Ελλάδα αναπτύσσεται σταδιακά, ιδίως μετά την επικαιροποίηση και την επέκταση του θεσμικού

πλασίου και των σχετικών διοικητικών δομών (Ειδική Γραμματεία και στη συνέχεια Διεύθυνση Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας) κατά τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια. Σύμφωνα με τον ΟΟΣΑ, τον Ιούλιο του 2023 υπήρχαν 2.357 καταγεγραμμένες κοινωνικές και αλληλέγγυες επιχειρήσεις (ΚΑΕ), εκ των οποίων 1.870 ενεργές. Σε αυτές μετείχαν (βάσει των εγγραφών στο σχετικό μητρώο) 13.179 φυσικά πρόσωπα, ενώ παρείχαν 4.474 θέσεις εργασίας (ΟΕCD, 2023α).

Γ.3. ΝΕΟΛΑΙΑ: ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ – ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ

Είναι πλέον τεκμηριωμένο με πληθώρα ερευνητικών δεδομένων αλλά και βιωματικά αντιληπτό από τους περισσότερους και τις περισσότερες ότι η ηλικία/η γενιά αποτελεί παράγοντα που διαφοροποιεί τις στάσεις και τις συμπεριφορές των ανθρώπων γύρω από μια σειρά ζητήματα, από την πολιτική και την ηθική μέχρι τον ελεύθερο χρόνο, την αισθητική, την εργασία και την οικονομική συμπεριφορά. Αυτή η διαφοροποίηση προκύπτει από δύο κατά βάση στοιχεία (Mannheim 1928, Inglehart 1977, 1990, Bourdieu, 1979, Norris, 2004, Μαθιόπουλος, 2019, Παντελίδου-Μαλούτα, 1987): Το πρώτο σχετίζεται με την ηλικία με τη στενή έννοια και έχει να κάνει με τον κύκλο της ζωής. Κάθε δεδομένη ιστορική στιγμή, οι -εκάστοτε- νέοι άνθρωποι, βρισκόμενοι σε διαφορετική φάση της ζωής τους από τους μεγαλύτερους (π.χ. σε σχέση με τις σπουδές, την είσοδο στην αγορά εργασίας, τη δημιουργία οικογένειας κ.ο.κ.), παρουσιάζουν διαφορετικά χαρακτηριστικά: ως προς τις ανάγκες, τα ενδιαφέροντα, τις προτεραιότητες και τα προβλήματα. Για παράδειγμα, σε όλες τις εποχές, ένας άνθρωπος 20 ετών είναι πιθανότερο να ενδιαφέρεται για τις πολιτικές για την εκπαίδευση και λιγότερο για το ζήτημα των συντάξεων. Ή, ένας άνθρωπος 40 χρονών, που πιθανότατα έχει δημιουργήσει ή σκοπεύει να δημιουργήσει οικογένεια, έχει μεγαλύτερη ανάγκη από ένα μεγάλο και οικονομικό σπίτι σε σύγκριση με έναν νέο εργένη στη δεκαετία των 20.

Το δεύτερο στοιχείο διαφοροποίησης έχει να κάνει με τις διακριτές ιστορικές γενιές. Η γενιά αποτελεί ένα καθιερωμένο αναλυτικό εργαλείο των κοινωνικών επιστημών, οριοθετούμενη ηλικιακά (άτομα που ανήκουν στην ίδια ηλικιακή ομάδα) αλλά και κοινωνικά/πολιτικά (άτομα που βίωσαν κοινά ιστορικά γεγονότα και μοιράζονται μια κοινή συλλογική μνήμη και ταυτότητα) (Ortega y Gasset, 1923, Mannheim, 1928). Με την έννοια αυτή, σε κάθε δεδομένη ιστορική περίοδο η νεολαία διαμορφώνεται από τα κοινά βιώματα, τα διαμορφωτικά συμβάντα, που μπορεί να είναι είτε μεμονωμένα ιστορικά γεγονότα (όπως π.χ. στο παρελθόν η φοιτητική εξέγερση του Πολυτεχνείου που διαμόρφωσε την ομώνυμη γενιά) είτε περίοδοι με διακριτά χαρακτηριστικά (όπως π.χ. η περίοδος της κρίσης και των μνημονίων). Εξαιτίας αυτών των διαφορετικών βιωμάτων και χαρακτηριστικών, η γενεακή αντικατάσταση, το γεγονός δηλαδή ότι οι νεότερες γενιές έρχονται στο προσκήνιο και παίρνουν τη θέση των μεγαλύτερων που αποσύρονται, είναι και ένας βασικός μηχανισμός μέσω του οποίου αλλάζουν οι κοινωνίες (Mannheim, 1928).

Με βάση τα παραπάνω, η ένταξη στη νεολαία αποτελεί χρήσιμο στοιχείο για την ανάλυση σειράς φαινομένων και για την κατανόηση μεσοπρόθεσμα των κοινωνικών τάσεων. Έτσι, δεν είναι τυχαίο ότι έχει δημιουργηθεί ένα διακριτό διεπιστημονικό ερευνητικό πεδίο (Youth Studies) ούτε το ότι σειρά δημόσιων και ιδιωτικών φορέων πραγματοποιούν έρευνες εστιασμένες στη νεολαία. Ενδεικτικά αναφέρονται οι ειδικές εκδόσεις του Ευρωβαρόμετρου και άλλες έρευνες νεολαίας που πραγματοποιεί η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ήδη από τη δεκαετία του 1980, η διαχρονική έρευνα που πραγματοποιείται στη Γερμανία από την εταιρία Shell από το 1953 μέχρι και σήμερα (Shell Jugendstudie), οι έρευνες που πραγματοποίησε η Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς στην Ελλάδα τη δεκαετία του 2000, οι έρευνες νεολαίας του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών, αλλά και οι έρευνες πολιτικών ιστιτούτων, όπως το γερμανικό Friedrich Ebert Stiftung και στην Ελλάδα το Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς και τον Ινστιτούτο Eteron, έρευνες μεγάλων εταιριών κοινής γνώμης (π.χ. YouGov, Pew Research Institute), εταιριών επιχειρηματικών συμβούλων (π.χ. Deloitte) κ.λπ.

Το ενδιαφέρον για τη νεολαία, αν και διαχρονικό, αναζωπυρώθηκε τα τελευταία χρόνια⁹: η επιτάχυνση των τεχνολογικών, αλλά και κοινωνικών/πολιτικών εξελίξεων δημιούργησε την αίσθηση ενός αυξανόμενου γενεακού χάσματος. Είναι χαρακτηριστική η έκφραση «οκ, μπούμερ», που υιοθετείται από νεότερα άτομα για να απαξιώσει ως απαρχαιωμένες αντιλήψεις και συμπεριφορές των μεγαλύτερων. Ταυτόχρονα, από τη δεκαετία του 2010 στην πολιτική αναδύθηκαν σαφείς ηλικιακές διαιρετικές τομές στην εκλογική συμπεριφορά (π.χ. ο «εκλογικός σεισμός» του 2012 στην Ελλάδα είχε και έντονα ηλικιακά χαρακτηριστικά, όπως και οι εκλογές του 2017 στο Ηνωμένο, που οδήγησαν το Λεξικό της Οξφόρδης να ορίσει το «youthquake» ως λέξη εκείνης της χρονιάς), αλλά και στο πεδίο των κοινωνικών κινημάτων, με χαρακτηριστικότερες τις κινητοποιήσεις για το κλίμα (Fridays For Future). Ωστόσο, οι κοινωνικές αντιλήψεις και η πολιτική είναι μερικά μόνο από τα πεδία όπου εκδηλώνονται οι διαφορές μεταξύ της σημερινής νεολαίας και των μεγαλύτερων. Όπως θα αναλυθεί διεξοδικότερα στη συνέχεια, η οικονομική και καταναλωτική συμπεριφορά, η εργασιακή ηθική κ.λπ. είναι επίσης πεδία όπου εμφανίζεται μια ηλικιακή/γενεακή τομή.

Η ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΝΕΟΛΑΙΑ: MILLENNIALS & GENZ

Αν και ακολουθούνται διαφορετικά ηλικιακά κριτήρια για την οριοθέτηση της νεολαίας¹⁰, σήμερα θα μπορούσε να πει κανείς ότι αυτή αποτελείται από δύο υποομάδες: όσους και όσες ανήκουν στη νεότερη κοόρτη των Millennials¹¹ και όσους και όσες ανήκουν στη μεγαλύτερη κοόρτη της GenZ¹². Η σημερινή νεολαία

⁹ Βλ. και Κακεπάκη (2023).

¹⁰ Ανάλογα με το πλαίσιο της ανάλυσης, το κατώτατο όριο της νεολαίας κινείται περίπου μεταξύ 14 και 18 ετών και το ανώτατο μεταξύ 24 και 39 ετών.

¹¹ Ως Millennials ή GenY χαρακτηρίζονται οι γεννημένοι/ες μεταξύ 1981 και 1996, όσοι και όσες είναι δηλαδή σήμερα 29-44 ετών.

¹² Ως GenZ χαρακτηρίζονται οι γεννημένοι/ες μεταξύ 1997 και 2012, όσοι και όσες είναι δηλαδή σήμερα 13-28 ετών.

οριοθετείται σαφώς από τις προηγούμενες γενιές σε πολλά επίπεδα, ενώ δεν λείπουν οι περιπτώσεις όπου εμφανίζονται και εσωτερικές αποκλίσεις μεταξύ των Millennials και της GenZ.

Ασφαλώς, η γενιά ως αναλυτική κατηγορία περιλαμβάνει μεγάλο βαθμό γενίκευσης: διαφορετικά εθνικά, ταξικά, θρησκευτικά και άλλα πλαίσια επηρεάζουν επίσης τα χαρακτηριστικά των ατόμων. Σε αδρές ωστόσο γραμμές, θα μπορούσε κανείς να πει ότι οι Millennials και η GenZ εμφανίζουν σημαντικές ομοιότητες -αποτέλεσμα των μεγάλων γεωπολιτικών, οικονομικών, τεχνολογικών και πολιτιστικών αλλαγών των τελευταίων τριάντα χρόνων- συνιστούν όμως παράλληλα και δύο διακριτές γενιές που διαμορφώθηκαν από διαφορετικές τεχνολογικές, οικονομικές και πολιτισμικές εμπειρίες και πλαίσια (Pew Research Center, 2019). Τα βασικά κοινά χαρακτηριστικά τους είναι το υψηλότερο εκπαιδευτικό επίπεδο, αλλά και ο μεγαλύτερος κοσμοπολιτισμός σε σύγκριση με τις προηγούμενες γενιές, καθώς και η κοινωνικά πιο φιλελεύθερη τοποθέτησή τους σε μια σειρά ζητήματα και η προτεραιότητα που αποδίδουν σε μεταϋλιστικές αξίες και διεκδικήσεις.

Τεχνολογικά, οι Millennials υιοθέτησαν τις ψηφιακές τεχνολογίες (*digital adopters*), καθώς ενηλικιώθηκαν την περίοδο της ανόδου του διαδικτύου, των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και των κινητών τηλεφώνων, ενώ οι ανήκοντες/ουσες στη GenZ περιγράφονται ως «ψηφιακοί αυτόχθονες» (*digital natives*), αφού μεγάλωσαν με τα έξυπνα τηλέφωνα και τις ψηφιακές πλατφόρμες ως αναπόσπαστο στοιχείο της καθημερινότητάς τους από την αρχή της ζωής τους. Αυτή η τεχνολογική διαφοροποίηση διαμόρφωσε τις στάσεις των δύο αυτών γενεών ως προς την επικοινωνία, την αίσθηση της ταυτότητας και την ενημέρωση. Αν και η εμπειρία της πανδημίας επιτάχυνε την ένταξη όλων των γενεών στον ψηφιακό κόσμο, το χάσμα της GenZ με τις προηγούμενες παραμένει. Επιπλέον, η εμπειρία των μέτρων κοινωνικής αποστασιοποίησης κατά τη διάρκεια της πανδημίας -την οποία η GenZ βίωσε την εποχή της παιδικής/εφηβικής ηλικίας ή στα πρώτα μετεφηβικά χρόνια- επηρέασε επίσης καθοριστικά την κοινωνικοποίηση της γενιάς αυτής, σε μεγαλύτερο βαθμό από τις προηγούμενες, των Millennials περιλαμβανομένων.

Οικονομικά, οι Millennials είναι αναμφίβολα η γενιά της οικονομικής κρίσης του 2008, η οποία ξέσπασε την περίοδο που η συγκεκριμένη γενιά επιχειρούσε να εισέλθει στην αγορά εργασίας, με αποτέλεσμα οι Millennials να βρεθούν αντιμέτωποι -παγκόσμια, αλλά πολύ περισσότερο στις χώρες που δέχθηκαν ισχυρότερα πλήγματα από την κρίση- με πρωτοφανή ποσοστά νεανικής ανεργίας, αυξανόμενη επισφάλεια, κατάρρευση του δικτύου κοινωνικής προστασίας κ.λπ. Όπως γράφτηκε κατ' επανάληψη την προηγούμενη δεκαετία, οι Millennials έγιναν «η πρώτη γενιά που θα ζήσει χειρότερα από τους γονείς της»: με άλλα λόγια, στην περίπτωση των Millennials δεν επηρεάστηκε απλά η καθημερινότητά τους, αλλά αμφισβητήθηκε αυτή καθαυτή η ιδέα της συνεχούς κοινωνικο-οικονομικής πρόοδου. Η συγκυρία αυτή είχε ως αποτέλεσμα η συγκεκριμένη γενιά να φτάσει με καθυστέρηση -ή καθόλου- σε ορόσημα της ενηλικίωσης, όπως η αποχώρηση από την γονική εστία, ο γάμος και η δημιουργία οικογένειας, η αγορά σπιτιού κ.λπ., με τα αποτελέσματα να συνεχίζονται και σήμερα (Eurofound, 2024, Ινστιτούτο

Νίκος Πουλαντζάς, 2023). Ως αποτέλεσμα των παραπάνω, οι Millennials φαίνεται να προσπαθούν να ισορροπήσουν ανάμεσα στη φαντασιακή συνθήκη και τις προσδοκίες που είχαν διαμορφώσει για το μέλλον τους ως παιδιά και έφηβοι, πριν το ξέσπασμα της κρίσης, και την πραγματικότητα που κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν. Όχι τυχαία, είναι η γενιά που πρωταγωνίστησε, εκτός των άλλων στο αντιπαγκοσμιοποιητικό κίνημα και, κυρίως, στα κινήματα κατά της λιτότητας τη δεκαετία του 2010. Αντίθετα, η GenZ -γεννημένη ή/και μεγαλωμένη μέσα στην οικονομική κρίση- είναι η γενιά της «πολυκρίσης»: από τη χρηματοπιστωτική κρίση, στην κλιματική απειλή, την πανδημία, τον πόλεμο, τις συνεχιζόμενες πληθωριστικές πιέσεις, η γενιά αυτή δεν φαίνεται να έχει βιώσει κάποιο πλαίσιο κανονικότητας. Ως αποτέλεσμα, έχει πολύ πιο ρεαλιστικές προσδοκίες και έχει προσαρμοστεί σε συνθήκες μόνιμης επισφάλειας, αναπτύσσοντας στρατηγικές επιβίωσης μέσα σε ένα πλαίσιο αυξημένης αστάθειας και αβεβαιότητας (Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς, 2022, Μελίδης, 2020).

Σε επίπεδο τέλος κοινωνικών αντιλήψεων, και οι δύο γενιές είναι σαφώς πιο φιλελεύθερες από τις προηγούμενες. Οι Millennials σηματοδοτούν μια τομή. Όπως αναφέρει ο Μπαλαμπανίδης (2022, 165), «η γενιά των millennials σηματοδοτεί ένα πρωτόγνωρο γενεακό χάσμα: η καλύτερα μορφωμένη γενιά στην ιστορία, αλλά και με τις πιο ματαιωμένες προσδοκίες· μια γενιά που ανακαλύπτει τα όρια του ατομικισμού χωρίς όμως να απορρίπτει τις χειραφετησιακές όψεις της εξατομίκευσης· εξαιρετικά διεθνοποιημένη, αλλά ταυτόχρονα εκτεθειμένη στις απειλές και στους συλλογικούς φόβους της αχαλίνωτης παγκοσμιοποίησης [...]». Για τους Millennials, η συνείδησή τους ως γενιάς διαμορφώνεται ως «κόμβος[ς] όπου τα θέματα εθνοτικής καταγωγής, σεξουαλικότητας, κουλτούρας και τάξης/ανισότητας αλληλοδιαπλέκονται, όπως αποτυπώνεται στον [...] όρο “intersectionality”»¹³. Ωστόσο, είναι η GenZ που χαρακτηρίζεται από (ακόμα) εντονότερη ποικιλομορφία καθώς και μεγαλύτερη μαχητικότητα στις διεκδικήσεις που αφορούν τις πολλαπλές ταυτότητες και την εκπροσώπησή τους (Pew Research Center, 2020), υπό μια οπτική ισχυρής εξατομίκευσης με όρους προσωπικής έκφρασης. Ταυτόχρονα όμως είναι και σημαντικό για τα μέλη της GenZ να ανήκουν σε μια συμπεριληπτική και υποστηρικτική κοινότητα (McKinsey & Company, 2024). Τέλος, και οι δύο γενιές δίνουν έμφαση σε θέματα όπως η κλιματική αλλαγή και η κοινωνική δικαιοσύνη (McKinsey & Company, 2018, Eteron, 2022).

Κλείνοντας αυτή τη σύντομη αναφορά στη νεολαία και τα χαρακτηριστικά της, θα πρέπει και πάλι να επισημανθεί αυτό που προαναφέρθηκε: αν στην παγκόσμια κοινότητα οι διαφορετικές γενιές έχουν κοινά χαρακτηριστικά, αυτά δεν αποτελούν παρά μια αναγκαία γενίκευση. Σε κάθε χώρα, όπως και σε κάθε επιμέρους υπο-ομάδα εντός της ίδιας γενιάς (βάσει του φύλου, της φυλής, της κοινωνικής/ταξικής θέσης, της μεταναστευτικής ή μη καταγωγής, του σεξουαλικού προσανατολισμού και της ταυτότητας φύλου κ.λπ.), οι τάσεις αυτές διαφοροποιούνται περισσότερο ή λιγότερο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, που ενδιαφέρει την παρούσα ανάλυση, είναι η διαφοροποίηση των προτεραιοτήτων της ελληνικής

¹³ Διαθεματικότητα.

νεολαίας σε σύγκριση με τις ευρωπαϊκές και διεθνείς τάσεις: σε μια περίοδο που σε όλη την Ευρώπη δυνάμωνε το νεανικό κίνημα για την κλιματική αλλαγή -και παρά το γεγονός ότι οι νέοι/ες και στην Ελλάδα δεν είναι αδιάφοροι/ες στο θέμα αυτό (Eteron, 2022), στη χώρα μας πρώτη προτεραιότητα παρέμεναν για τους νέους οι υλιστικές αγωνίες, όπως η ανεργία, οι χαμηλοί μισθοί κ.λπ. (Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς, 2020), κάτι απολύτως εξηγήσιμο με βάση τη διαφορετική πραγματικότητα που βίωσαν οι νέοι και οι νέες στην Ελλάδα λόγω της σφοδρότητας της οικονομικής κρίσης και των συνεπειών της.

Γ.4. ΝΕΟΛΑΙΑ, ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ & ΕΡΓΑΣΙΑ

Όπως είναι αναμενόμενο, το διαφορετικό οικονομικό/κοινωνικό πλαίσιο και οι διαφορετικές εμπειρίες των νέων επηρεάζουν και την οικονομική -με την ευρεία έννοια- συμπεριφορά τους: ως καταναλωτών, ως εργαζομένων, ως επιχειρηματιών. Αν οι επάλληλες κρίσεις (χρηματοπιστωτική, κλιματική, πανδημία, πόλεμος, ενεργειακή κ.ο.κ.) συνθέτουν γενικά το πλαίσιο μέσα στο οποίο ζει η σημερινή νεολαία διεθνώς, στην Ελλάδα εξακολουθούν σε μεγάλο βαθμό να κυριαρχούν οι συνέπειες της οικονομικής κρίσης της προηγούμενης δεκαετίας και των μέτρων προσαρμογής που λήφθηκαν.

ΑΝΕΡΓΙΑ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΚΑΙ ΝΕΟΙ ΕΚΤΟΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Μία από τις βασικότερες συνέπειες της οικονομικής κρίσης της προηγούμενης δεκαετίας ήταν η αύξηση της ανεργίας, ιδίως αλλά όχι αποκλειστικά των νέων, η οποία ωστόσο έπληξε σε πολύ διαφορετικό βαθμό τις χώρες του ευρωπαϊκού Νότου, που κλήθηκαν να εφαρμόσουν προγράμματα δημοσιονομικής προσαρμογής που προκάλεσαν σημαντική ύφεση. Από 7,5% το 2007, η συνολική ανεργία στην ΕΕ(27) έφτασε στο 11,4% το 2013 για να αποκλιμακωθεί σταδιακά στη συνέχεια εκ νέου, φτάνοντας σήμερα το 5,8% (ILOSTAT). Το σημαντικότερο δε πρόβλημα ήταν η ανεργία των νέων (15-24 ετών): από 16,0% το 2007 ανήλθε σε 24,3% το 2013, για να αποκλιμακωθεί επίσης στη συνέχεια, φτάνοντας σήμερα το 14,5% (ILOSTAT). Ωστόσο, όπως σημείωσε σε έρευνά του το Eurofound (2018), το θέμα της μακροχρόνιας ανεργίας των νέων παραμένει και μετά την αποκλιμάκωση των ποσοστών της νεανικής ανεργίας και την οικονομική ανάκαμψη της ΕΕ: το 2016, 5,5% του ενεργού πληθυσμού ηλικίας 15-24 ετών στην Ευρώπη ήταν μακροχρόνια άνεργοι, έναντι 3,9% στις ηλικίες 25 ετών και άνω.

Η ανεργία των νέων συμβαδίζει εξάλλου και με το ποσοστό των νέων που βρίσκονται εκτός εκπαίδευσης και εκτός εργασίας (NEETs), το οποίο είναι εξαιρετικά σημαντικό, με δεδομένες τις οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις του. Το ποσοστό των νέων εκτός εργασίας και εκπαίδευσης επίσης κορυφώθηκε την περίοδο της κρίσης, φτάνοντας το 16,1% το 2013, ενώ το 2024 είχε πέσει στο 11%,

παραμένοντας ωστόσο πάνω από τον στόχο που είχε τεθεί από την ΕΕ (9%). Και στο θέμα αυτό, ωστόσο, οι περιφερειακές διαφορές εντός της ΕΕ παραμένουν εντυπωσιακές: η Νότια και Νοτιοανατολική Ευρώπη παρουσιάζουν σε γενικές γραμμές υψηλότερα ποσοστά σε σύγκριση με τη Βόρεια και Δυτική Ευρώπη, καθώς για παράδειγμα το ποσοστό των NEETs κυμαίνεται από 4,9% στην Ολλανδία σε 19,4% στη Ρουμανία.

Η Ελλάδα είναι μία από τις χώρες της Ευρώπης που βίωσαν πολύ εντονότερα τις συνέπειες της οικονομικής κρίσης τόσο λόγω των δομικών χαρακτηριστικών της οικονομίας της όσο και λόγω των συνεπειών των προγραμμάτων δημοσιονομικής προσαρμογής, οι οποίες παραμένουν ορατές παρά την ανάκαμψη που έχει μεσολάβησει. Είναι χαρακτηριστικό ότι μέχρι και σήμερα η Ελλάδα δεν έχει καταφέρει να ανακτήσει τα επίπεδα σύγκλισης με την ΕΕ και την Ευρωζώνη τα οποία είχε επιτύχει πριν το 2008: το κατά κεφαλήν ΑΕΠ της το 2007 ανέρχονταν στο 73,5% της ΕΕ και 64,5% της Ευρωζώνης, ενώ σήμερα (2024) ανέρχεται σε 57,0% και 51,6% της Ευρωζώνης (EUROSTAT). Στο πλαίσιο αυτό, η ανεργία στην Ελλάδα προσέλαβε εφιαλτικές διαστάσεις την περίοδο της κρίσης, αυξανόμενη από 8,4% το 2007 σε 27,7% το 2013, για να αποκλιμακωθεί στη συνέχεια φτάνοντας το 10,0% το 2024 (ILOSTAT). Μεγαλύτερα θύματα της ανεργίας ήταν και στην περίπτωση της Ελλάδας οι νέοι και οι νέες (15-24 ετών): η νεανική ανεργία, η οποία βρισκόταν ήδη στο 22,9% το 2007 έφτασε το 58,7% το 2013, ενώ -παρά τη σημαντική αποκλιμάκωση που μεσολάβησε- σήμερα κινείται σε επίσης υψηλά επίπεδα, φτάνοντας το 22,4% το 2024 (ILOSTAT). Δεν είναι τυχαίο ότι σε αρκετές έρευνες νεολαίας στην Ελλάδα η ανεργία εντοπίζεται ως ένα από τα βασικότερα προβλήματα: το 2016 το 97,1% των νέων (18-35 ετών) δήλωσε ότι συμφωνεί/μάλλον συμφωνεί με την άποψη ότι η ανεργία των νέων είναι σημαντικό πρόβλημα στην Ελλάδα (Διανέοσις, 2017), ενώ η ανεργία καταγράφεται σταθερά στις τρεις πρώτες θέσεις των θεμάτων που προκαλούν μεγαλύτερη ανησυχία στους νέους (17-34) ετών σε όλες τις έρευνες του Ινστιτούτου Νίκος Πουλαντζάς (2020, 2021, 2022α, 2023) με ποσοστά 32%, 42%, 29% και 21% αντίστοιχα.

Η ΓΕΝΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΣΦΑΛΕΙΑΣ

Η οικονομική κρίση -σε συνδυασμό με τα υψηλά ποσοστά ανεργίας και την υποχώρηση του προστατευτικού πλέγματος ρυθμίσεων και θεσμών για τους εργαζόμενους/τις εργαζόμενες- είχε επίσης αρνητικές επιπτώσεις στις συνθήκες εργασίας στην Ευρώπη: αύξηση της εργασιακής ανασφάλειας, εντατικοποίηση της εργασίας, μειώσεις μισθών, επιδείνωση της ισορροπίας επαγγελματικής και προσωπικής ζωής, αύξηση του στρες που σχετίζεται με την εργασία. Όπως σημειώνει έρευνα του Eurofound (2013, 59): «Η οικονομική κρίση είναι ένας παράγοντας που επηρεάζει το εργασιακό στρες και την ανασφάλεια. Οι ανησυχίες για το να έχει ή να διατηρήσει κανείς την εργασία του και για να εξασφαλίσει ή να διατηρήσει ένα εισόδημα αυξάνονται. Η εργασιακή ανασφάλεια έχει αυξηθεί σε όλη

την Ευρώπη. Οι αρνητικές επιπτώσεις αυτής της ανασφάλειας στην ευεξία και στην υγεία είναι αναγνωρισμένο επιστημονικό δεδομένο». Η ίδια εικόνα ανασφάλειας, κυρίως λόγω της οικονομικής και εργασιακής κατάστασης, είναι ακόμα πιο γενικευμένη μεταξύ των νέων γενεών και επιμένει ακόμα και μετά το τέλος της οικονομικής κρίσης της προηγούμενης δεκαετίας. Όπως καταγράφεται από τον ΟΟΣΑ (OECD, 2024), οι νέοι/ες σήμερα διαβιούν σε συνθήκες γενικευμένης επισφάλειας: ανασφάλεια για τη δυνατότητά τους να ανταπεξέλθουν στα έξοδά τους (69%), φόβος απώλειας της θέσης εργασίας ή της επιχείρησής τους στο άμεσο μέλλον (29%), ευελιξία ως προς την αλλαγή εργασίας ή τύπου κατοικίας προς βελτίωση της εργασιακής τους κατάστασης (41%), ανησυχία ότι δεν θα μπορούν να βρουν ή να διατηρήσουν κατάλληλη κατοικία την επόμενη δεκαετία (70%), αίτημα για την ανάληψη κυβερνητικών πρωτοβουλιών ώστε να διασφαλιστεί η κοινωνικο-οικονομική τους ασφάλεια και ποιότητα ζωής (75%).

Η Ελλάδα αναδεικνύεται ως η χώρα με τη μεγαλύτερη επίπτωση της κρίσης στα επίπεδα της επισφάλειας. Με το ξέσπασμα της κρίσης, η ανασφάλεια για τη θέση εργασίας αυξήθηκε κατά 22,4 ποσοστιαίες μονάδες μεταξύ 2007 και 2012 (Eurofound 2013). Επίσης, ανεξάρτητα από το συνολικό μέγεθος της προσωρινής/ορισμένου χρόνου και της μερικής απασχόλησης, την περίοδο της κρίσης αυξήθηκε περαιτέρω το ούτως ή άλλως υψηλό σε σύγκριση με την ΕΕ ποσοστό της μη οικειοθελούς μη τυπικής απασχόλησης: η μη οικειοθελής μερική απασχόληση ήταν 44,1% της συνολικής μερικής απασχόλησης το 2008, έφτασε το 72,6% το 2015 και σήμερα (2024) έχει εκ νέου αποκλιμακωθεί στο 40,7%. Αντίστοιχη, αν και μικρότερη ήταν η αύξηση του ποσοστού της μη οικειοθελούς προσωρινής/ορισμένου χρόνου απασχόλησης ως ποσοστό του συνόλου της μερικής απασχόλησης: από 71,2% το 2008, έφτασε το ιστορικό υψηλό της σε 75,9% το 2011, ενώ στη συνέχεια αποκλιμακώθηκε σταδιακά, φτάνοντας το 37,3% το 2024 (EUROSTAT).

Αν και στην Ελλάδα η επισφάλεια γενικεύεται και τείνει κατά την περίοδο της κρίσης να επηρεάσει και τις κοινωνικές κατηγορίες που ήταν περισσότερο προστατευμένες (άνδρες, μεγαλύτερες ηλικίες), οι νέοι/ες, όπως και άλλα περισσότερο ευάλωτα στρώματα πλήττονται ακόμα πιο βαθιά, όπως προκύπτει από το σύνολο των ποσοτικών δεικτών (ανεργία, μερική και προσωρινή απασχόληση, μισθοί, επίπεδα υλικής στέρξης και φτώχειας κ.λπ.) (Κακουλίδου κ.ά., 2021). Είναι χαρακτηριστικό ότι ακόμα και μετά το τέλος των προγραμματικών δημοσιονομικής προσαρμογής, οι νέοι και οι νέες δηλώνουν ότι αισθάνονται ανασφαλείς για το προσωπικό τους μέλλον: 52% το 2020, 51% το 2021, 63% το 2022 και 62% το 2023 (Ινστιτούτο Νίκος Πουλιαντζάς, 2020, 2021, 2022α, 2023).

Σε έρευνα που μελέτησε διεξοδικά τις εμπειρίες εργαζομένων στην Ελλάδα, εστιάζοντας μεταξύ άλλων και στις ενδείξεις επισφάλειας (Ινστιτούτο Νίκος Πουλιαντζάς, 2022β), αναδεικνύεται τόσο η γενικευμένη επισφάλεια μεταξύ των εργαζομένων στην Ελλάδα την επαύριον της κρίσης, όσο και ειδικότερα η ηλικιακή διάσταση αυτής όπου παρουσιάζονται σχετικά δεδομένα. Από τα ευρήματα της έρευνας προκύπτει ότι οι νέοι/νέες εργαζόμενοι/ες έχουν υψηλότερα επίπεδα

επισφάλειας σε μία σειρά από δείκτες. Αναφέρεται ενδεικτικά ότι το 20,9% των συμμετεχόντων στην έρευνα δήλωσε ότι απασχολείται με μη μόνιμη απασχόληση (ορισμένου χρόνου, «μπλοκάκι», άτυπη/ευκαιριακή απασχόληση), ποσοστό που ανέρχεται σε 42,9% των νέων 17-24 και σε 35,6% των νέων 25-34 ετών. Αντίστοιχα, το 9,0% των συμμετεχόντων στην έρευνα δήλωσε ότι απασχολείται σε μη πλήρη απασχόληση (μειωμένη, εκ περιτροπής κ.λπ.), ποσοστό το οποίο ανέρχεται σε 40,0% των νέων 17-24 και σε 14,6% των νέων 25-34 ετών. Τέλος, το 19,9% των ερωτώμενων δήλωσε ότι θεωρεί πολύ ή αρκετά πιθανό να χάσει την τρέχουσα εργασία του μέσα στον επόμενο έναν χρόνο.

Αντίστοιχα, στην ειδική έρευνα του Ινστιτούτου Eteron για τη νεανική επισφάλεια (Παρσάνογλου κ.ά., 2024), επισημαίνονται μεταξύ άλλων και οι ακόλουθες ενδείξεις νεανικής επισφάλειας: Πρώτον, το ποσοστό εργαζόμενων με μερική απασχόληση στον γενικό πληθυσμό είναι 8,2%, ενώ για τα άτομα ηλικίας 20-34 ετών είναι 11,9%, με τα μεγαλύτερα ποσοστά μερικής απασχόλησης στην ηλικιακή ομάδα 20-34 ετών, να καταγράφονται στους κλάδους «Τέχνες, Διασκέδαση και Ψυχαγωγία», «Εκπαίδευση» και «Δραστηριότητες Υπηρεσιών Παροχής Καταλύματος και Υπηρεσιών Εστίασης». Δεύτερον, το ποσοστό των απασχολούμενων με προσωρινή σύμβαση στον γενικό πληθυσμό 7,0% ενώ στα άτομα ηλικίας 20-34 ετών ανέρχεται σε 12,2%, με τα υψηλότερα ποσοστά προσωρινής εργασίας στις ηλικίες 20-34 ετών να καταγράφονται στους κλάδους «Εκπαίδευση», «Έρευνα», «Τέχνες, Διασκέδαση και Ψυχαγωγία» και «Δραστηριότητες Υπηρεσιών Παροχής Καταλύματος και Υπηρεσιών Εστίασης».

Παρόμοια ευρήματα προκύπτουν και από άλλες έρευνες. Ενδεικτικά, μεταξύ νέων (18-35 ετών) ερωτώμενων, το 48,6% δήλωσε ότι δεν είχε ποτέ μισθωτή εργασία για περισσότερο από έναν χρόνο, μεταξύ των οποίων και 31,5% των ερωτώμενων 25-35 ετών, ενώ κατά μέσο όρο οι νέοι συμμετέχοντες στην έρευνα αυτή δήλωσαν ότι μέσα στην τελευταία πενταετία είχαν 2,55 διαφορετικές θέσεις εργασίας, με μόλις το 38,0% να δηλώνει ότι είχε μόνο μία θέση εργασίας την τελευταία πενταετία (Διανέοσις, 2017).

Επίσης, όπως σημειώνουν οι Κανελλόπουλος κ.ά. (2022, 55), «η αύξηση της μερικής απασχόλησης των νέων διευκολύνθηκε από τη μεταρρύθμιση των ευέλικτων μορφών εργασίας από το 2012. Το ποσοστό των νέων που απασχολούνται μερικώς αυξάνεται κατά δέκα εκατοστιαίες μονάδες περίπου από 8,4% το 2008 σε 19,9% το 2017 και στη συνέχεια μειώνεται σε 18,7% το 2019. Αυτά τα ποσοστά αντιστοιχούν σε αύξηση των νέων με μερική απασχόληση από περίπου 70 χιλ. σε περίπου 100 χιλ. την ίδια περίοδο που οι απασχολούμενοι νέοι μειώνονται από 900 χιλ. σε περίπου 500 χιλ.». Όπως σημειώνουν οι ίδιοι (56), για την πλειονότητα των νέων η μερική απασχόληση είναι μη οικειοθελής, οφειλόμενη στην αδυναμία εύρεσης πλήρους απασχόλησης. Αναλυτικότερα, το ποσοστό όσων απασχολούνται μερικά παρά τη θέλησή τους «αυξάνεται περισσότερο από 15 εκατοστιαίες μονάδες από το 2008 έως το 2013, ενώ παραμένει σχετικά σταθερό μέχρι το 2017 και μειώνεται το 2019 σε 64,1%, αισθητά υψηλότερο συγκριτικά με τα έτη πριν

από την οικονομική κρίση. Η αύξηση αυτή συμβαδίζει με την αύξηση της ανεργίας που σημαίνει πως η μερική απασχόληση αποτελεί μια διέξοδο των νέων από την ανεργία. Από την άλλη, η ανάκαμψη της απασχόλησης που καταγράφεται από το 2014 δεν φαίνεται να συνδέεται με τη δημιουργία θέσεων πλήρους απασχόλησης για τους νέους».

Εκτός των προφανών συνεπειών στη ζωή αλλά και στην ψυχολογία των νέων ανθρώπων, όπως καταγράφεται σε σειρά ερευνών και αναλύσεων (βλ. ενδεικτικά, Καρακιουλάφη κ.ά., 2014, Κακουλίδου κ.ά., 2022, Παπαδοπούλου, 2018), τα υποκείμενα -και κυρίως οι νεότερες ηλικιακές ομάδες που βρέθηκαν αντιμέτωπες με την κρίση και την επισφάλεια από την αρχή του εργασιακού τους βίου- αναπτύσσουν παράλληλα και στρατηγικές επιβίωσης και προσαρμογής στα νέα δεδομένα, βοηθούσης και της εγγενούς προσαρμοστικότητας/ευελιξίας της ηλικίας. Έτσι, παρατηρούνται τάσεις όπως η φυγή στο εξωτερικό, η επιστροφή στον τόπο καταγωγής ή η αλλαγή τόπου κατοικίας, η παραμονή ή η επιστροφή στη γονική εστία, η στήριξη από άτυπα (οικογενειακά ή άλλα) δίκτυα, η μη ανάληψη μακροπρόθεσμων υποχρεώσεων (π.χ. μη αγορά κατοικίας/λήψη δανείου, μη δημιουργία οικογένειας), η επιστροφή στην εκπαίδευση/επανακατάρτιση κ.ο.κ. Αν και οι στρατηγικές αυτές σε καμία περίπτωση δεν αποτελούν λύση της ρίζας του προβλήματος, εντούτοις εξηγούν γιατί συχνά, με βάση τα ευρήματα των ερευνών νεολαίας, οι νέοι/ες, αν και σε πιο επισφαλή κατάσταση με αντικειμενικούς όρους, βιώνουν τα αποτελέσματα της κατάστασης αυτής λιγότερο έντονα.

ΜΙΣΘΟΙ ΚΑΙ ΕΠΙΠΕΔΟ ΔΙΑΒΙΩΣΗΣ: Η ΜΕΓΑΛΗ ΠΡΟΚΛΗΣΗ ΓΙΑ ΤΗ ΝΕΑ ΓΕΝΙΑ

Αν η ανεργία και η επισφάλεια ήταν τα βασικά χαρακτηριστικά της αγοράς εργασίας κατά την περίοδο της κρίσης, το ζήτημα των μισθών και του επιπέδου διαβίωσης παραμένει ενεργό και ιδιαίτερα σημαντικό, ακόμα και αρκετά χρόνια μετά το τέλος των προγραμμάτων δημοσιονομικής προσαρμογής, αφ' ενός λόγω του αργού ρυθμού αύξησης των μισθών/εισοδημάτων και αφ' ετέρου λόγω της επίπτωσης του πληθωρισμού, της ενεργειακής κρίσης, της στεγαστικής κρίσης στο επίπεδο διαβίωσης των πολιτών.

Όπως επισημαίνουν οι Ματσαγγάνης κ.ά. (2018), στηριζόμενοι κυρίως στα δεδομένα της έρευνας EU-SILC, «το μέσο διαθέσιμο εισόδημα των νοικοκυριών αυξήθηκε σε σταθερές τιμές κατά 14% την περίοδο πριν από την κρίση (2003-2009), ενώ στη συνέχεια μειώθηκε κατά 42% στη διάρκεια της κρίσης (2009-2014). [...] [Ο]ι εισοδηματικές απώλειες της περιόδου της κρίσης (2009-2014) ήταν πολύ μεγαλύτερες από τις αυξήσεις της προηγούμενης περιόδου (2003-2009), με αποτέλεσμα το συνολικό ισοζύγιο να είναι αρνητικό: το 2014 το μέσο διαθέσιμο εισόδημα στην Ελλάδα ήταν 34% χαμηλότερο από ότι το 2003 (σε σταθερές τιμές, δηλ. αφαιρώντας την επίδραση του πληθωρισμού). Πρόκειται αναμφίβολα για τεράστια καθίζηση του βιοτικού επιπέδου. [...] [Τ]ο μέγεθος των εισοδηματικών απωλειών φθίνει με την ηλικία. Πράγματι, τα παιδιά (ηλικίας έως και 17 ετών) και οι

νέοι (ηλικίας 18-29 ετών) ήταν οι μεγάλοι χαμένοι της κρίσης, με σωρευτικές απώλειες 38% στο σύνολο της περιόδου 2003-2014».

Η βελτίωση των οικονομικών συνθηκών στη συνέχεια και η αύξηση των μισθών και των εισοδημάτων δεν έφτασε, ωστόσο, σε σημείο ανατροπής της κατάστασης που είχε διαμορφωθεί την περίοδο της κρίσης. Όπως σημειώνεται στην Ετήσια Έκθεση του ΙΝΕ/ΓΣΕΕ (2025, 87), «[π]αρά τη σχετική εξασθένιση του πληθωριστικού σοκ την τελευταία περίοδο και την αύξηση της απασχόλησης και των ονομαστικών μισθών, οι πραγματικές αποδοχές των εργαζομένων στη χώρα μας εξακολουθούν να παρουσιάζουν σημαντική υστέρηση τόσο σε απόλυτο μέγεθος όσο και σε σύγκριση με τις αντίστοιχες στην ΕΕ». Αναλυτικότερα, με βάση τα στοιχεία της Eurostat που επεξεργάστηκε η παραπάνω έκθεση, προκύπτει ότι την περίοδο 2009-2024 «οι μέσες πραγματικές αποδοχές των μισθωτών στην Ελλάδα έχουν σημειώσει συνολική μείωση της τάξης του 32,8%», με τις κύριες απώλειες να καταγράφονται, όπως είναι λογικό, την περίοδο της κρίσης και των προγραμμάτων δημοσιονομικής προσαρμογής (-31,9 ποσοστιαίες μονάδες την περίοδο 2009-2018), ωστόσο και την περίοδο 2019-2024 καταγράφεται πτώση, «εξαιτίας της συνδυαστικής επίπτωσης της κρίσης κόστους ζωής και της ανεπαρκούς αύξησης των ονομαστικών μισθών».

Η στασιμότητα και η αργή αύξηση των μισθών σε συνδυασμό με τις πληθωριστικές πιέσεις έχει δημιουργήσει το φαινόμενο των εργαζόμενων-φτωχών. Όπως επισημαίνει το ΙΝΕ/ΓΣΕΕ (2025, 93), «[π]αρά τη βελτίωση των βασικών ποσοτικών δεικτών της αγοράς εργασίας, η μειωμένη αγοραστική δύναμη μεγάλου τμήματος των εργαζομένων συνεχίζει να επηρεάζει αρνητικά τις συνθήκες διαβίωσης στη χώρα μας», καθώς το 2024 το ποσοστό σοβαρής υλικής και κοινωνικής στέρξης των μισθωτών στην Ελλάδα ανήλθε στο 8,8%, έναντι 3,8% στην ΕΕ, φέρνοντας τη χώρα στη δεύτερη χειρότερη θέση. Αυτό επιβεβαιώνεται και από ευρήματα άλλων ερευνών. Ενδεικτικά, στην έρευνα για τις συνθήκες εργασίας του Ινστιτούτου Νίκος Πουλαντζάς (2023), το 72,0% των συμμετεχόντων απάντησε ότι οι αποδοχές από την εργασία του χωρίς άλλους οικονομικούς πόρους δεν επαρκεί για την κάλυψη των βασικών αναγκών τους, το οποίο μάλιστα αφορά σε ακόμα μεγαλύτερο βαθμό τους δημοσίους υπαλλήλους (81,9%), λόγω της καθήλωσης των μισθών την τελευταία δεκαετία. Παράλληλα, στην ίδια έρευνα καταγράφεται και η απαισιοδοξία των μισθωτών σε σχέση με τις μισθολογικές τους προοπτικές, καθώς η συντριπτική πλειοψηφία (93,8%) αναμένει στασιμότητα ή μικρή αύξηση, αν όχι μείωση, των αποδοχών της και μόνο το 4,0% πιστεύει ότι τα επόμενα 5 χρόνια ο μισθός του θα αυξηθεί πολύ.

Η γενεακή διάσταση και στο πρόβλημα αυτό είναι σαφής. Τόσο για λόγους αντικειμενικούς (μικρότερη εμπειρία/είσοδος στην αγορά εργασίας, επισφαλείς μορφές απασχόλησης) όσο και ως συνέπεια συγκεκριμένων νομοθετικών και πολιτικών επιλογών, με κυριότερη τη θεσμοθέτηση υποκατώτατου μισθού για τους εργαζόμενους κάτω των 25 ετών την περίοδο 2012-2019, οι νέοι και οι νέες εργαζόμενοι/ες είναι αυτοί/ές που πλήττονται περισσότερο από το χαμηλό επίπεδο των

μισθών. Είναι χαρακτηριστικά τα δεδομένα που παραθέτουν οι Παρσάνογλου κ.ά. (2024, 34), σύμφωνα με τα οποία στο σύνολο των εργαζομένων το ποσοστό όσων λαμβάνουν μισθό κάτω από 600 ευρώ είναι 11,9%, ενώ στους εργαζόμενους 20-34 ετών το ποσοστό αυτό φτάνει το 20,0%. Αντίστοιχη είναι η κατανομή των εισοδημάτων που προκύπτει από τις απαντήσεις των εργαζομένων στην έρευνα του Ινστιτούτου Νίκος Πουλαντζάς (2022β): το σύνολο των συμμετεχόντων/ουσών στην έρευνα της ηλικιακής ομάδας 17-24 ετών δήλωσε ότι λαμβάνει έως 800 ευρώ το μήνα, ενώ το ίδιο ισχύει και για το 31,7% της ομάδας 25-34 ετών, ενώ το ποσοστό σταδιακά μειώνεται σε όλες τις μεγαλύτερες ηλικιακές ομάδες.

Τα ευρήματα αυτά επιβεβαιώνονται και από τα επίσημα στατιστικά. Οι μέσες ωριαίες αποδοχές όλων των μισθωτών πλην μαθητευόμενων στην Ελλάδα ανήλθαν το 2022 σε 8,00 ευρώ (9,75 σε μονάδες αγοραστικής δύναμης) έναντι 14,91 στην ΕΕ, φέρνοντας την Ελλάδα στην 9^η θέση από το τέλος. Χειρότερη ακόμα είναι η εικόνα σε ό,τι αφορά τους μισθωτούς κάτω των 30 ετών, όπου η Ελλάδα έρχεται στην 6^η θέση από το τέλος με 6,00 ευρώ (7,31 σε μονάδες αγοραστικής δύναμης) έναντι 12,76 στην ΕΕ. Με άλλα λόγια, ενώ οι μέσες ωριαίες αποδοχές του συνόλου των μισθωτών στην Ελλάδα ανέρχονται στο 65,4% του ευρωπαϊκού μέσου όρου (σε μονάδες αγοραστικής δύναμης), το ποσοστό αυτό μειώνεται σε 57,3% του ευρωπαϊκού μέσου όρου όταν εξετάσει κανείς ειδικά τις μέσες ωριαίες αποδοχές των μισθωτών κάτω των 30 ετών (EUROSTAT). Αντίστοιχα, το ποσοστό των χαμηλόμισθων¹⁴ στην Ελλάδα ανήλθε το 2022 σε 21,74% επί του συνόλου των μισθωτών έναντι 14,72% στο σύνολο της ΕΕ, φέρνοντας την Ελλάδα στην 5^η χειρότερη θέση πανευρωπαϊκά, ενώ στους μισθωτούς έως 30 ετών το ποσοστό των χαμηλόμισθων στην Ελλάδα ήταν 42,9% έναντι 25,16% στο σύνολο της ΕΕ, φέρνοντας τη χώρα μας στη 2^η χειρότερη θέση στο σύνολο (EUROSTAT).

Με βάση τα παραπάνω δεδομένα, και σε συνδυασμό με την αύξηση του κόστους ζωής, ιδιαίτερα σε τομείς που πλήττουν δυσανάλογα πολύ τις νεότερες ηλικιακές κατηγορίες (π.χ. η αύξηση του κόστους αγοράς/ενοικίασης κατοικίας, καθώς το ποσοστό ιδιοκατοίκησης στις νεότερες ηλικίες είναι μικρότερο), δεν θα πρέπει να εκπλήσσουν τα ευρήματα των ερευνών νεολαίας που αναδεικνύουν τα ζητήματα των χαμηλών μισθών, των συνθηκών εργασίας και του κόστους ζωής στην πρώτη θέση των ανησυχιών της νεολαίας στην Ελλάδα (Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς, 2020, 2021, 2022α, 2023).

¹⁴ Ως χαμηλόμισθοι ορίζονται οι εργαζόμενοι που λαμβάνουν μισθό ίσο ή μικρότερο με τα 2/3 των διάμεσων ωριαίων απολαβών στην οικεία χώρα. Με άλλα λόγια, το κατώφλι του ποιος θεωρείται χαμηλόμισθος διαφέρει από χώρα σε χώρα.

ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΚΑΙ ΣΤΑΣΕΙΣ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΡΓΑΣΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Όσα εκτέθηκαν παραπάνω, περιγράφουν και το πλαίσιο, τις κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες εντός των οποίων διαμορφώθηκαν οι αντιλήψεις και οι στάσεις των νέων γύρω από την εργασία και την οικονομία.

Μέσα σε ένα πλαίσιο οικονομικής ανασφάλειας και υψηλού κόστους ζωής, που σωρεύει δυσκολίες ακόμα και σε όσους έχουν πλήρη απασχόληση, οι νέοι και οι νέες σήμερα έχουν ενδεχομένως διαφοροποιημένες προτεραιότητες σε σύγκριση με το παρελθόν, παράλληλα με τις υλιστικές ανησυχίες που ήδη αναφέρθηκαν.

Θα μπορούσε κανείς επιγραμματικά να πει ότι στις εργασιακές και οικονομικές επιλογές των νέων σήμερα -με δεδομένη τη συγκριτικά δυσμενέστερη οικονομική τους κατάσταση- υπεισέρχονται και ποιοτικά και ηθικά κριτήρια: ποιότητα ζωής και εξισορρόπηση επαγγελματικής και προσωπικής ζωής, αναγνώριση, περιεχόμενο της εργασίας, προσωπική ανάπτυξη είναι μερικοί από τους στόχους τους, ενώ ταυτόχρονα παίρνουν υπόψη τους και κοινωνικές ή περιβαλλοντικές παραμέτρους. Όπως σημειώνει, αναλυτικότερα, σημειώνεται στην έρευνα νεολαίας της Deloitte (2025), «η GenZ και οι Millennials είναι φιλόδοξοι, αλλά γι' αυτούς η επιτυχία δεν σημαίνει απαραίτητα το να ανέβουν την εταιρική ιεραρχία [...]. Το να μαθαίνουν και να αναπτύσσονται είναι προτεραιότητα και ζητούν από τους εργοδότες τους να τους παρέχουν τέτοιες ευκαιρίες. [...] Αυτές οι γενιές αναζητούν περισσότερο από απλώς μια δουλειά. Το να βγάλουν χρήματα είναι σημαντικό, το ίδιο όμως είναι και το να βρουν μία δουλειά με σημασία για αυτούς/ές και ποιότητα ζωής. Αναζητούν μια σταδιοδρομία με την κατάλληλη ισορροπία μεταξύ αυτών των τριών [...]. Έχουν υψηλές προσδοκίες από τους εργοδότες τους και αλλάζουν συχνά θέσεις εργασίας, προκειμένου να ικανοποιήσουν τις επαγγελματικές τους φιλοδοξίες σε έναν κόσμο όπου το κοινωνικό συμβόλαιο μεταξύ εργοδοτών και εργαζομένων έχει αποσαρθωθεί».

Η ανάλυση αυτή επιβεβαιώνεται και από τα ευρήματα της ειδικής έκδοσης του Ευρωβαρόμετρου για την κοινωνική επιχειρηματικότητα και τη νεολαία (European Commission, 2023). Σε αυτή, μετά τον μισθό/τις παροχές, ο σεβασμός στην ισορροπία μεταξύ επαγγελματικής και προσωπικής ζωής έρχεται στην πρώτη θέση των απαντήσεων ως προς τα κριτήρια των νέων στην ΕΕ όταν επιλέγουν τον δυνητικό τους εργοδότη (53% το ανέφερε ως πολύ σημαντικό), ενώ και άλλες αξιολογήσεις, αν και λιγότερο σημαντικές, συγκεντρώνουν επίσης μεγάλο ποσοστό ερωτώμενων που τις χαρακτήρισαν «πολύ σημαντικές»: η ευκαιρία επαγγελματικής ανάπτυξης από το 44%, οι περιβαλλοντικοί στόχοι της επιχείρησης από το 28%, η συμμετοχή των εργαζομένων στη λήψη των επιχειρηματικών αποφάσεων από το 27% και οι κοινωνικοί στόχοι της επιχείρησης από το 26% των ερωτώμενων.

Αντίστοιχη είναι η εικόνα που προκύπτει και στην Ελλάδα, παράλληλα προς τις υλιστικές αγωνίες. Σε έρευνα του 2016 (Διανέοσις, 2017), οι νέοι (18-35 ετών) απάντησαν ότι «η εργασία πρέπει να έρχεται πάντα πρώτη, ακόμα και αν αυτό

σημαίνει λιγότερο ελεύθερο χρόνο» σε ποσοστό 53,8%, ενώ στην ίδια έρευνα γονείς με παιδιά στην ίδια ηλικία απάντησαν θετικά σε ποσοστό 74,6%. Στην ίδια έρευνα, οι νέοι απάντησαν ότι «η εργασία είναι καθήκον απέναντι στην κοινωνία» σε ποσοστό 76,1% έναντι 88,0% των γονιών τους. Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί ότι στην ίδια έρευνα στο ερώτημα τι αποζητούν από την εργασία τους, οι νέοι και οι νέες στην Ελλάδα δεν διαφοροποιούνται ιδιαίτερα από τους γονείς τους, αφού φαίνεται να ιεραρχούν εξίσου ή και πιο ψηλά τα εισοδήματα και τη σταθερότητα -με δεδομένο το αρνητικό πλαίσιο που περιγράφηκε παραπάνω- και λιγότερο την ποιότητα, το περιεχόμενο και την κοινωνική επίπτωση της εργασίας τους. Περαιτέρω, στην ειδική έκδοση του Ευρωβαρόμετρου που προαναφέρθηκε (European Commission, 2023), οι νέοι και οι νέες στην Ελλάδα καταγράφονται μεταξύ εκείνων που ιεραρχούν ψηλά τους στόχους μιας επιχείρησης: το 35% θεωρεί πολύ σημαντικούς του κοινωνικούς και το 32% τους περιβαλλοντικούς στόχους του πιθανού εργοδότη τους.

Με δεδομένες τις παραπάνω αντιλήψεις, δεν είναι τυχαίο ότι οι νεότεροι σε ηλικία εργαζόμενοι παρουσιάζουν χαμηλότερη ηθική/συναισθηματική προσκόλληση στην εργασία τους και είναι εκείνοι που παρουσιάζουν μεγαλύτερη εργασιακή κινητικότητα. Όπως σημειώνεται στην ανάλυση του Eurofound (2024), η πλειοψηφία των ήδη εργαζόμενων νέων σκέφτεται να αλλάξει εργασία – το 47% μέσα στον επόμενο χρόνο και σχεδόν τα 2/3 μέσα στα επόμενα 3 χρόνια, ενώ αντίστοιχα ο ΟΟΣΑ σημειώνει ότι οι νεότεροι εργαζόμενοι (15-29 ετών) παρουσιάζουν συγκριτικά μεγαλύτερη εργασιακή κινητικότητα από τους μεγαλύτερους και τις μεγαλύτερες (OECD, 2023β).

Ταυτόχρονα, οι νέοι/ες, γνήσια παιδιά της διπλής εν εξελίξει μετάβασης (πράσινη και ψηφιακή) υιοθετούν και συγκεκριμένες στάσεις απέναντι στα συγκεκριμένα μεγάλα διακυβεύματα της εποχής και ως εργαζόμενοι/επιχειρηματίες: Όπως σημειώνεται από τον ΟΟΣΑ, «οι νέοι άνθρωποι είναι συγκρατημένα αισιόδοξοι για την τεχνολογία και το μέλλον της εργασίας», καθώς το 62% αυτών θεωρεί πιθανό η τεχνολογία να βοηθήσει την εργασία τους, τη μείωση του εργάσιμου χρόνου και τη συμφιλίωση επαγγελματικής και προσωπικής ζωής, ενώ περίπου το ένα τρίτο ανησυχεί για την ενδεχόμενη απώλεια θέσεων εργασίας (OECD, 2024). Το ίδιο αποτυπώνεται και στην Ελλάδα, όπου οι νεότεροι/ες σε ηλικία εργαζόμενοι/ες τοποθετούνται πιο θετικά απέναντι σε αλλαγές που έχουν επέλθει στην εργασία λόγω των νέων τεχνολογιών: για παράδειγμα, στο ερώτημα αν θα επέλεγαν να αλλάξουν εργασία με μοναδικό κριτήριο τη δυνατότητα τηλεργασίας, οι νεότεροι και νεότερες απαντούν θετικά σε μεγαλύτερο βαθμό (71,4% οι 17-24 ετών, 40,6% οι 25-34 ετών, έναντι 36,3% στο σύνολο του πληθυσμού) (Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς, 2022β). Αντίστοιχα, σε ό,τι αφορά τις περιβαλλοντικές ανησυχίες, είναι χαρακτηριστικό ότι το 76% των νέων (ηλικίας 20-29 ετών) στην Ευρώπη δήλωσε ότι η κλιματική επίπτωση μιας επιχείρησης είναι σημαντικός παράγοντας στην απόφασή τους να αναζητήσουν ή όχι εργασία σε αυτή, και μάλιστα για το 22% αυτό είναι βασική προτεραιότητα (European Investment Bank, 2023).

Γ.5. ΝΕΑΝΙΚΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Με δεδομένα όσα προαναφέρθηκαν για τον οικονομικό ρόλο, αλλά και την κοινωνική και περιβαλλοντική διάσταση της επιχειρηματικότητας, αλλά και το γεγονός ότι οι νέοι και οι νέες θεωρούνται -σήμερα αλλά και σε κάθε εποχή- το κλειδί για την επίλυση των προβλημάτων του σήμερα και τη διαμόρφωση του αύριο, δεν θα πρέπει να προκαλεί εντύπωση το γεγονός ότι η νεανική επιχειρηματικότητα αποτελεί ένα από τα θέματα αιχμής σήμερα για αρκετούς διεθνείς οργανισμούς, όπως ο ΟΗΕ, ο ΟΟΣΑ και η Ευρωπαϊκή Ένωση, οι οποίοι συγκεντρώνουν στατιστικά δεδομένα, μελετούν καλές πρακτικές και προτείνουν εργαλεία πολιτικής προς τις κυβερνήσεις και άλλους αρμόδιους φορείς σε τοπικό, εθνικό και διεθνές επίπεδο, προκειμένου να ενισχυθεί αποτελεσματικά η νεανική επιχειρηματικότητα. Μάλιστα, ενόψει του ρόλου της επιχειρηματικότητας στην εισαγωγή της καινοτομίας, με βάση την προσέγγιση του Schumpeter που αναλύθηκε στο κεφάλαιο Γ.1., και το γεγονός ότι ειδικά σήμερα οι νέοι άνθρωποι ηγούνται στην ανάπτυξη καινοτόμων πρακτικών στην ψηφιακή και πράσινη μετάβαση, ο ρόλος που διαδραματίζουν οι νέοι επιχειρηματίες είναι ακόμη πιο σημαντικός.

Από την οπτική της ίδιας της νεολαίας, είναι επίσης λογικό ότι πολλοί νέοι άνθρωποι διεθνώς βρίσκουν, εύλογα, ελκυστική την ανάπτυξη επιχειρηματικής δραστηριότητας, εξαιτίας της ευελιξίας, της ανεξαρτησίας και της ενεργητικότητας που τη χαρακτηρίζουν, παίρνοντας υπόψη και όσα προαναφέρθηκαν για τις ποιοτικές αξιολογήσεις και επιδιώξεις της σχετικά με την εργασία (π.χ. σημασία της ισορροπίας εργασίας και προσωπικής ζωής, ευελιξία, δημιουργικότητα, περιεχόμενο και κοινωνική επίδραση της εργασίας), ενώ δεν είναι αμελητέο και το οικονομικό κίνητρο, καθώς συχνά η αυτοαπασχόληση και η επιχειρηματική δραστηριότητα θεωρούνται -ανεξάρτητα από το αν πράγματι είναι- πιο επικερδείς.

Όπως σημειώνεται σε κοινή ανάλυση του ΟΟΣΑ και της ΕΕ (OECD/EU, 2023), τα διαθέσιμα στοιχεία εξακολουθούν να δείχνουν ένα πολύ μεγάλο ενδιαφέρον των νέων ανθρώπων για την επιχειρηματικότητα: σύμφωνα με τα πιο πρόσφατα στοιχεία, το 39% των νέων (15-30 ετών) στην ΕΕ θα προτιμούσαν να είναι αυτοαπασχολούμενοι αντί μισθωτοί, καθώς «τους ελκύει η επιχειρηματική δραστηριότητα λόγω της ευελιξίας της, της δυνατότητας να είναι αφεντικά του εαυτού τους και να οργανώνουν το χρόνο και τον τόπο της εργασίας τους», ενώ ταυτόχρονα αποτελεί κίνητρο για τους περισσότερους η δυνατότητα «να ακολουθήσουν το πάθος και τα ενδιαφέροντά τους». Πιο αναλυτικά, οι λόγοι για τους οποίους οι νέοι/ες δηλώνουν ότι προτιμούν την αυτοαπασχόληση έναντι της μισθωτής εργασίας είναι (European Commission, 2023): η ανεξαρτησία του να είσαι «αφεντικό του εαυτού σου» (49% των ερωτώμενων), η ελευθερία επιλογής του χρόνου και του τόπου της εργασίας σου (49%), η προσωπική εκπλήρωση του να κάνεις μια ιδέα πραγματικότητα (33%), οι καλύτερες εισοδηματικές προοπτικές (29%), η δυνατότητα να κάνεις κάτι καλό για την κοινωνία (17%), η δυνατότητα να βγάλεις «γρήγορα λεφτά» (14%), η εκμετάλλευση μιας επιχειρηματικής ευκαιρίας (14%), το γεγονός ότι η οικογένεια/οι φίλοι τους είναι επίσης αυτοαπασχολούμενοι

(9%), το ευνοϊκό οικονομικό κλίμα (7%) και η έλλειψη ευκαιριών απασχόλησης (5%)¹⁵.

Ωστόσο, όπως δείχνουν τα διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία, λίγοι νέοι άνθρωποι πράγματι κάνουν το βήμα να ξεκινήσουν τη δική τους επιχείρηση: στην ΕΕ περίπου το 5% των νέων (18-30 ετών) ανέφερε ότι εργάζεται για τη δημιουργία μιας startup την περίοδο 2018-2022 και άλλο ένα 4% ότι λειτουργούσαν ήδη μια νέα επιχείρηση (δηλ. με λιγότερους από 42 μήνες ζωής) (OECD/EU, 2023). Αυτή η απόκλιση ανάμεσα στη δυνητική και στην πραγματική επιχειρηματική δραστηριότητα των νέων (όπως και άλλων ομάδων, όπως οι γυναίκες, οι ηλικιωμένοι, οι μετανάστες κ.λπ.) οδηγεί οργανισμούς όπως ο ΟΟΣΑ και η ΕΕ να κάνουν λόγο για τους «χαμένους επιχειρηματίες» και για την ανάγκη μιας «συμπεριληπτικής επιχειρηματικότητας»: σύμφωνα με τα στοιχεία της ίδιας έρευνας, αν οι νέοι (18-30 ετών) ήταν εξίσου δραστήριοι επιχειρηματικά με τους άνδρες της «δυναμικής ηλικίας» (30-49 ετών), τότε θα υπήρχαν επιπλέον 812.000 νέοι επιχειρηματίες στην ΕΕ και 3,6 εκατομμύρια στον ΟΟΣΑ.

Τα αίτια αυτής της απόστασης εντοπίζονται στα ειδικά εμπόδια που αντιμετωπίζουν οι νέοι όταν προσπαθούν να μπουν στον επιχειρηματικό στίβο. Συγκεκριμένα, αναφέρονται η δυσκολία στην πρόσβαση σε χρηματοδότηση, η απουσία δικτύωσης, η έλλειψη επαγγελματικής εμπειρίας, η έλλειψη επιχειρηματικών δεξιοτήτων κ.ά. Στην ειδική έκδοση του Ευρωβαρόμετρου που προαναφέρθηκε (European Commission, 2023), οι βασικοί λόγοι που εμποδίζουν τους νέους ανθρώπους να αναλάβουν επιχειρηματική δραστηριότητα είναι, με βάση τις απαντήσεις των συμμετεχόντων, κατά σειρά οι εξής: η έλλειψη επαρκούς κεφαλαίου/πόρων (37%), το οικονομικό ρίσκο (36%), η έλλειψη γνώσης/εκπαίδευσης/δεξιοτήτων για το πώς να ανοίξουν και να λειτουργήσουν μια επιχείρηση (31%), οι ανησυχίες για τη γραφειοκρατία και τα διοικητικά θέματα (π.χ. λογιστικές υποχρεώσεις, φορολογία κ.λπ.) (25%), το γεγονός ότι οι επενδυτές δεν παίρνουν στα σοβαρά τους νέους ανθρώπους (19%), ο φόβος των νομικών και κοινωνικών συνεπειών σε περίπτωση αποτυχίας (19%), η έλλειψη επιχειρηματικής ιδέας (19%), το μη ευνοϊκό οικονομικό κλίμα (17%), ο φόρτος εργασίας, ο εργάσιμος χρόνος ή/και οι ευθύνες που συνεπάγεται (16%) και η (μη) πρόσβαση σε κοινωνική προστασία (υγειονομική περίθαλψη και επίδομα ανεργίας (11%). Η σπουδαιότητα της έλλειψης πρόσβασης σε χρηματοδότηση αποδεικνύεται, εξάλλου, και από το γεγονός ότι -στην ίδια έρευνα- ένα μεγάλο ποσοστό των συμμετεχόντων δήλωσε ότι αν ξεκινούσε κάποια επιχείρηση, θα χρηματοδοτούσε την προσπάθεια από δικές του αποταμιεύσεις (36%) ή από χρήματα της οικογένειας/φίλων του (21%).

Από την άλλη πλευρά, η υψηλή ανεργία των νέων, ειδικά κατά την τελευταία δεκαετία, η οποία παραμένει παρά τη σχετική αποκλιμάκωση, τόσο στην ΕΕ

¹⁵ Θα πρέπει να σημειωθεί ότι αν και η επιχειρηματικότητα ανάγκης καταγράφεται ως τελευταίο και μειοψηφικό κίνητρο μεταξύ των νέων που δηλώνουν ότι θα προτιμούσαν την αυτοαπασχόληση έναντι της μισθωτής εργασίας, δεν σημαίνει ότι το ίδιο ισχύει και μεταξύ αυτών που τελικά κάνουν το βήμα – εκεί, δηλαδή, ενδέχεται η ανάγκη να είναι ισχυρότερο κίνητρο.

όσο και -κυρίως- σε χώρες όπως η Ελλάδα, πολλές φορές καθιστούν την ανάληψη επιχειρηματικής δραστηριότητας σχεδόν μονόδρομο ή, πάντως, μια τουλάχιστον εκ πρώτης όψεως εύκολη επιλογή για τους νέους και τις νέες που βρίσκονται εκτός αγοράς εργασίας, οδηγώντας -ιδίως τα προηγούμενα χρόνια- σε μια κατακόρυφη αύξηση της επιχειρηματικότητας ανάγκης. Η συγκεκριμένη ωστόσο επιχειρηματικότητα έχει και συγκεκριμένα χαρακτηριστικά που προσιδιάζουν σε αυτή: εστιάζει κυρίως σε κλάδους που απαιτούν χαμηλές αρχικές επενδύσεις, είναι συνήθως αυτοχρηματοδοτούμενη, δημιουργεί μηδενικές ή ελάχιστες θέσεις εργασίας.

Η ΝΕΑΝΙΚΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Ειδικότερα, ως προς τη νεανική επιχειρηματικότητα στην Ελλάδα θα πρέπει να τονιστούν τα εξής στοιχεία: Η ελληνική περίπτωση παρουσιάζει δύο ιδιαιτερότητες σε σύγκριση με τα ευρωπαϊκά δεδομένα: αφ' ενός η δομή της επιχειρηματικότητας είναι διαφορετική, ιδίως σε σύγκριση με τις χώρες του ευρωπαϊκού Βορρά, καθώς στην Ελλάδα οι *micro* επιχειρήσεις, και κυρίως οι αυτοαπασχολούμενοι χωρίς προσωπικό, έχουν αυξημένη βαρύτητα, αφ' ετέρου η οικονομική κρίση της προηγούμενης δεκαετίας και τα προγράμματα δημοσιονομικής προσαρμογής επέφεραν πολλαπλές επιπτώσεις οι οποίες εξακολουθούν να είναι ορατές.

Με δεδομένη αυτή τη διπλή διαφοροποίηση, η μελέτη της νεανικής επιχειρηματικότητας αποκτά -ειδικά στην Ελλάδα- ακόμη μεγαλύτερο ενδιαφέρον, για μια σειρά από λόγους. Πρώτον, η κυριαρχία της *micro* επιχειρηματικότητας και της αυτοαπασχόλησης χωρίς προσωπικό ευνοεί κατ' αρχήν την είσοδο νέων στον επιχειρηματικό στίβο, όμως το συνολικό οικονομικό περιβάλλον θέτει άμεσα το ζήτημα της βιωσιμότητας των επιχειρήσεων αυτών. Δεύτερον, η κλαδική διάρθρωση της ελληνικής οικονομίας (σχετική βαρύτητα του τομέα των υπηρεσιών - ιδίως λιανικό εμπόριο, καταλύματα/εστίαση και επιστημονικά/τεχνικά επαγγέλματα) επιτρέπει τη δημιουργία επιχειρήσεων χωρίς ανάγκη εκτεταμένου εξοπλισμού, όπως π.χ. στις κατασκευές ή στη μεταποίηση, επομένως επιχειρήσεων που απαιτούν συγκριτικά μικρό αρχικό κεφάλαιο και άρα μπορούν να αυτοχρηματοδοτηθούν, δεδομένης της περιορισμένης πρόσβασης σε χρηματοδοτικές πηγές. Από την άλλη, ωστόσο, πλευρά, οι επάλληλες κρίσεις της τελευταίας δεκαετίας και η μείωση των εισοδημάτων αναμένεται ότι έχει περιορίσει τις αποταμιεύσεις, ιδίως των νεότερων ηλικιών, επομένως και τα περιθώρια αυτοχρηματοδότησης αναμένεται να είναι περιορισμένα. Τέλος, το γεγονός ότι το ύψος των μισθών παραμένει συγκριτικά χαμηλό, οι προστατευτικές ρυθμίσεις υπέρ των εργαζομένων υποχωρούν μετά τις μεταρρυθμίσεις της τελευταίας δεκαετίας και η ανεργία παραμένει συγκριτικά υψηλή, αφ' ενός παρέχει στις επιχειρήσεις φθηνό και ευέλικτο εργατικό δυναμικό αφ' ετέρου στρέφει τους νέους ακόμη πιο έντονα προς την αυτοαπασχόληση. Η Ελλάδα, παρά την οικονομική ανάκαμψη των τελευταίων ετών, εξακολουθεί να έχει (συγκριτικά) υψηλότερη ανεργία και νεανική ανεργία, επομένως το φαινόμενο της επιχειρηματικότητας ανάγκης, αν και ενδεχομένως έχει περιοριστεί, αναμένεται ότι δεν θα έχει εκλείψει πλήρως.

Με βάση τη σχετική έκθεση του IOBE για την περίοδο 2021-2022 στο πλαίσιο του Global Entrepreneurship Monitor (IOBE, 2023) προκύπτει ότι στην Ελλάδα οι επιχειρηματίες αρχικών σταδίων ήταν το 2021 απ' ενός συνολικά λιγότεροι, απ' ετέρου μεγαλύτεροι σε ηλικία. Αναλυτικά, σχεδόν το 50% των επιχειρηματιών αρχικών σταδίων το 2021 ανήκε στην ηλικιακή κατηγορία των 18-34 ετών (έναντι 61,3 % το 2020). Όπως σημειώνεται, σε σύγκριση με τις χώρες μεσαίου εισοδήματος, στην Ελλάδα η συμμετοχή των μεγαλύτερων ηλικιακών κατηγοριών στην επιχειρηματικότητα αρχικών σταδίων είναι σχετικά αυξημένη. Στη χώρα μας, η μέση ηλικία του επιχειρηματία αρχικών σταδίων κινείται διαχρονικά στα 36 έτη. Όπως σημειώνουν οι ερευνητές του IOBE (2023, 46-47), «η ευρεία συμμετοχή των πολύ νέων στη νεοφυή επιχειρηματικότητα δεν είναι απαραίτητα επιθυμητή: μπορεί να χαρακτηρίζονται από μεγαλύτερο πάθος και δυναμισμό και να έχουν μεγαλύτερη γνώση θεμάτων που αφορούν τις τελευταίες τεχνολογίες, όμως συνήθως στερούνται εκείνης της εμπειρίας και γνώσης καθώς και κατάλληλης επαγγελματικής δικτύωσης που ενδεχομένως να βελτιώνει τις πιθανότητες επιτυχίας στο εγχείρημά τους». Από την άλλη πλευρά ωστόσο αναγνωρίζεται ότι λόγω της υψηλής ακόμα νεανικής ανεργίας «η επιχειρηματικότητα αποτελεί λύση ανάγκης για κάποιους από τους νέους της χώρας, γεγονός που σίγουρα δεν δημιουργεί συνθήκες επιχειρηματικής επιτυχίας».

Όπως και στην υπόλοιπη Ευρώπη, έτσι και στην Ελλάδα ένα μεγάλο ποσοστό (55%) -και μάλιστα αισθητά μεγαλύτερο από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο, ενδεχομένως λόγω των αρνητικών συνθηκών στην μισθωτή εργασία που αναλύθηκαν παραπάνω- δηλώνει ότι θα προτιμούσε την αυτοαπασχόληση έναντι της μισθωτής εργασίας (European Commission, 2023). Τα κίνητρά τους πίσω από αυτή την επιθυμία είναι παρόμοια με εκείνα που προαναφέρθηκαν για τους συνομήλικους/τις συνομήλικές τους στην υπόλοιπη ΕΕ, με μία σημαντική διαφοροποίηση: ενώ σε πανευρωπαϊκό επίπεδο, το 29% των ερωτώμενων δήλωσε τις καλύτερες προοπτικές ως προς το εισόδημα ως έναν από τους σπουδαιότερους λόγους για τους οποίους προτιμά την αυτοαπασχόληση, στην Ελλάδα το αντίστοιχο ποσοστό είναι αισθητά μεγαλύτερο (42%), για προφανείς λόγους. Αντίστοιχα, ως προς τα εμπόδια στην ανάληψη επιχειρηματικής δραστηριότητας, οι νέοι στην Ελλάδα προσδίδουν σε γενικές γραμμές την ίδια βαρύτητα στους επιμέρους παράγοντες με τους νέους/ες στην υπόλοιπη Ευρώπη, με εξαίρεση το μη ευνοϊκό οικονομικό κλίμα, το οποίο στην Ελλάδα θεωρείται το δεύτερο σπουδαιότερο εμπόδιο στην νεανική επιχειρηματικότητα από το 35% των ερωτώμενων (έναντι μόλις 17% στο σύνολο της ΕΕ) (European Commission, 2023).

Μερικά επιπλέον στοιχεία για την νεανική επιχειρηματικότητα στην Ελλάδα προκύπτουν, επίσης, από την έρευνα της Διανέοσις (2017). Από τους νέους (18-35 ετών) που δήλωσαν αυτοαπασχολούμενοι, το 34,8% απάντησε ότι ίδρυσε το ίδιο την επιχείρησή του, το 22,8% ότι λειτουργεί την οικογενειακή επιχείρηση, το 6,0% ότι αγόρασε την επιχείρησή του, ενώ το 36,4% αφορά άλλες περιπτώσεις. Επίσης, στην έρευνα αυτή αναδεικνύεται σαφώς το εύρος της επιχειρηματικότητας ανάγκης στην Ελλάδα, αφού οι περισσότεροι (32%) απάντησαν ότι ξεκίνησαν

την επιχειρηματική τους δραστηριότητα από ανάγκη, γιατί δεν είχαν εναλλακτική λύση για να έχουν εισόδημα¹⁶.

ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΣΤΗΡΙΞΗΣ ΤΗΣ ΝΕΑΝΙΚΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Παίρνοντας υπόψη τη σπουδαιότητα της νεανικής επιχειρηματικότητας για την οικονομία, αλλά και για το κοινωνικό σύνολο, το αυξημένο ενδιαφέρον/διαθεσιμότητα των νέων για την ανάληψη επιχειρηματικής δραστηριότητας και τα εμπόδια στην πραγματική υλοποίηση κάποιου επιχειρηματικού βήματος, τόσο διεθνείς οργανισμοί όπως ο ΟΟΣΑ και η ΕΕ, όσο και τα επιμέρους εθνικά κράτη σχεδιάζουν και υλοποιούν πολιτικές για την προώθηση και τη στήριξη της νεανικής επιχειρηματικότητας.

Ο ΟΟΣΑ από κοινού με την ΕΕ προωθεί πολιτικές συμπεριληπτικής επιχειρηματικότητας, τμήμα της οποίας είναι και η προώθηση της νεανικής επιχειρηματικότητας. Ως προς την τελευταία, μία από τις πρωτοβουλίες του ΟΟΣΑ/της ΕΕ είναι η ίδρυση της Ακαδημίας Πολιτικής για τη Νεανική Επιχειρηματικότητα (Youth Entrepreneurship Policy Academy/ΥΕΡΑ)¹⁷, ρόλος της οποίας είναι να φέρνει σε επαφή εκείνους που διαμορφώνουν τις δημόσιες πολιτικές, τους νέους επιχειρηματίες και τις οργανώσεις τους, τα δίκτυα κοινωνικής επιχειρηματικότητας, υπεύθυνους προγραμμάτων και ερευνητές, ώστε να διευκολύνει την ανταλλαγή εμπειριών και ιδεών μεταξύ των επιμέρους χωρών και να οργανώνει ομάδες ενδιαφερομένων για τον εντοπισμό καλών πρακτικών, προβλημάτων και παγίδων, καθώς και νέων προσεγγίσεων στη στήριξη της νεανικής επιχειρηματικότητας.

Στο επίπεδο των εθνικών πολιτικών, ο ΟΟΣΑ έχει αναπτύξει μια μεθοδολογία για την αξιολόγηση των μέτρων στήριξης της νεανικής επιχειρηματικότητας. Με βάση τις αξιολογήσεις αυτές, ο ΟΟΣΑ σημειώνει (OECD/EU, 2023) ότι «η χρηματοδότηση φαίνεται να είναι μια σημαντική παράμετρος της στήριξης που χρειάζεται», καθώς η πρόσβαση σε χρηματοδότηση είναι ένα από τα μεγαλύτερα εμπόδια για τους νέους και επίδοξους επιχειρηματίες, επομένως η παροχή δημόσιων προγραμμάτων χρηματοδότησης παρίσταται εύλογη: προγράμματα που παρέχουν εκπαίδευση και επιχειρηματικές δεξιότητες από μόνα τους δεν αρκούν, ωστόσο και αντίστροφα, προγράμματα που παρέχουν μόνο οικονομική βοήθεια δεν είναι επαρκή για να εξασφαλίσουν διατηρήσιμη επιχειρηματική επιτυχία και άρα επιβίωση των ωφελούμενων επιχειρήσεων, επομένως θεωρείται πιο αποτελεσματική η δημιουργία μεικτών προγραμμάτων χρηματοδοτικής και μη χρηματοδοτικής υποστήριξης. Από την άλλη πλευρά, ωστόσο, ο ΟΟΣΑ σημειώνει στην ίδια ανάλυση ότι «οι δημόσιες επιχορηγήσεις δεν φαίνεται να είναι ένα αποτελεσματικό εργαλείο για την υποστήριξη των νέων επιχειρηματιών», με βάση τη βιωσιμότητα, την κερδοφορία και τη δημιουργία θέσεων εργασίας, γι' αυτό προτείνει το ενδεχόμενο άλλων χρηματοδοτικών εργαλείων για τη στήριξη της νεανικής

¹⁶ Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί ότι κατά την περίοδο πραγματοποίησης της συγκεκριμένης έρευνας, τα ποσοστά νεανικής ανεργίας ήταν ακόμα αισθητά υψηλότερα σε σύγκριση με σήμερα.

¹⁷ <https://yepa-hub.org/>

επιχειρηματικότητας από τις εθνικές κυβερνήσεις: για παράδειγμα, οι φορείς που παρέχουν την χρηματοδότηση θα πρέπει να διαθέτουν πιο δομημένη καθοδήγηση και εργαλεία, ώστε να μπορούν να υποστηρίζουν τους νέους/επίδοξους επιχειρηματίες πιο αποτελεσματικά, οι διαδικασίες επιχορήγησης και υποστήριξης θα έπρεπε να είναι απλούστερες και να παρέχουν μεγαλύτερη ευελιξία κ.λπ.

Ειδικότερα για την Ελλάδα, όπως προαναφέρθηκε, το θέμα της μη πρόσβασης σε χρηματοδότηση και το αρνητικό οικονομικό περιβάλλον αποτελούν τους βασικότερους, με διαφορά, ανασταλτικούς παράγοντες για την ανάπτυξη επιχειρηματικής δραστηριότητας από τους νέους. Από την πλευρά της κυβέρνησης, ως πολιτικές για τη νεανική επιχειρηματικότητα, πέραν της γενικότερης κυβερνητικής πολιτικής σε θέματα διοίκησης, φορολογίας καινοτομίας και επιχειρηματικότητας, που αναμένεται να ωφελήσουν και τους νέους επιχειρηματίες, αναφέρεται ειδικότερα η επένδυση στην επιχειρηματική εκπαίδευση σε όλα τα επίπεδα της εκπαίδευσης, όπως π.χ. το πιλοτικό πρόγραμμα «Εργαστήρια Δεξιοτήτων»¹⁸ του Υπουργείου Παιδείας, το πρόγραμμα «Δημιουργώ και Καινοτομώ»¹⁹, σε συνδυασμό με δράσεις που αναπτύσσονται από οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών και θερμοκοιτίδες επιχειρηματικότητας του ιδιωτικού τομέα. Επίσης, η Εθνική Στρατηγική για την Απασχόληση των Νέων²⁰, περιλαμβάνει και την προώθηση της νεανικής επιχειρηματικότητας με ορίζοντα το 2030, ενώ οι μεταρρυθμίσεις της αγοράς εργασίας περιλαμβάνουν και προγράμματα προώθησης της επιχειρηματικότητας, τα οποία συντονίζει η Δημόσια Υπηρεσία Απασχόλησης (ΔΥΠΑ). Ως προς τα τελευταία, οι πρόσφατες προσπάθειες αφορούν τον συντονισμό των υπηρεσιών και την αύξηση των επενδύσεων σε προσωπικό και ψηφιοποίηση των υπηρεσιών μέσω του Ταμείου Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας. Τέλος, οι δράσεις περιλαμβάνουν και τις Ημέρες Καριέρας, που προωθούν διαφορετικούς τύπους απασχόλησης, διαδικτυακά εκπαιδευτικά προγράμματα και νέους τομείς εκπαίδευσης (π.χ. ψηφιακό μάρκετινγκ) (OECD, 2025).

Στην αξιολόγησή του ο ΟΟΣΑ (OECD, 2025) εντοπίζει αδυναμίες και πιθανούς κινδύνους, που σχετίζονται με αρνητικές κοινωνικές προσλήψεις (φόβος αποτυχίας), η αναντιστοιχία των δεξιοτήτων των νέων με τις ανάγκες της αγοράς εργασίας και η έλλειψη μηχανισμών μεταφοράς εμπειρίας μεταξύ διαφορετικών γενιών επιχειρηματιών, αλλά και οι γενικά αρνητικές συνθήκες στο επιχειρηματικό περιβάλλον και στην αγορά εργασίας, καθώς και οι αδυναμίες των δημόσιων υπηρεσιών απασχόλησης και του συστήματος κοινωνικής προστασίας. Στο πλαίσιο αυτό, για την ενίσχυση της συμπεριληπτικής -και ειδικότερα της νεανικής επιχειρηματικότητας- ο ΟΟΣΑ προτείνει, στο ίδιο κείμενο: την επέκταση των πρωτοβουλιών στήριξης της νεολαίας, με την προώθηση των επιχειρηματικών δεξιοτήτων και ευκαιριών από αρχικά στάδια (επιχειρηματική εκπαίδευση στο σχολικό πρόγραμμα, με έμφαση στη δημιουργικότητα, την επίλυση προβλημάτων και την

¹⁸ <https://www2.iep.edu.gr/el/psifiako-apothesis/skill-labs> (Προσπελάστηκε: 7 Αυγούστου 2025).

¹⁹ <https://www2.iep.edu.gr/el/psifiako-apothesis/skill-labs/913-dimiourgo-kai-kainotomo> (Προσπελάστηκε: 7 Αυγούστου 2025).

²⁰ <https://ypergasias.gov.gr/apascholisi/ethniki-stratigiki-gia-tin-apascholisi-ton-neon/> (Προσπελάστηκε: 7 Αυγούστου 2025).

καινοτομία), καθώς και ειδικές δραστηριότητες (π.χ. startup bootcamps, hackathons κ.λπ.).

Επιπλέον όσων αναφέρονται στη σχετική έκθεση του ΟΟΣΑ θα πρέπει να τονιστεί κι ένα ακόμα στοιχείο. Η αξιολόγηση της επίδρασης των πολιτικών για τη νεανική επιχειρηματικότητα καθίσταται δυσχερής, μεταξύ άλλων και λόγω του γεγονότος ότι οι φορείς που υλοποιούν τις πολιτικές αυτές είναι πολλοί και διαφορετικοί, ενώ τα στατιστικά στοιχεία για την επιχειρηματικότητα εν γένει, και ιδίως τη νεανική, είναι, στην καλύτερη περίπτωση, αποσπασματικά, κατακερματισμένα μεταξύ διαφορετικών μητρώων και συχνά μη συμβατά μεταξύ τους.²¹

Δ. Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ, Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ Η ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΗ ΛΑΡΙΣΑ ΚΑΙ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΙΑ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΑΡΙΘΜΟΥΣ

Ανεξάρτητα από την αφορμή για τη συγγραφή του παρόντος ερευνητικού κειμένου, η Λάρισα αποτελεί μια ενδιαφέρουσα μελέτη περίπτωσης για τη θέση και τον ρόλο της νέας γενιάς στη μικρή επιχειρηματικότητα για μια σειρά από λόγους.

Πρώτα απ' όλα, πρόκειται για μια οικονομικά δυναμική περιοχή,²² που συνδυάζει διαφορετικά γεωγραφικά και οικονομικο-κοινωνικά χαρακτηριστικά (αστική/αγροτική περιοχή, με ανάπτυξη διαφορετικών τομέων οικονομικής δραστηριότητας του πρωτογενούς, δευτερογενούς και τριτογενούς τομέα), ενώ η θέση της στο κέντρο της χώρας και ο ρόλος της ως ενός συγκοινωνιακού κόμβου κυρίως για τις χερσαίες μεταφορές²³ και δευτερευόντως για τις θαλάσσιες, μέσω του λιμανιού του Βόλου (Οικονόμου, 2018), η ύπαρξη του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας και του -συγχωνευμένου πλέον σε αυτό- ΤΕΙ Θεσσαλίας (πρώην Λάρισας) και άλλων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων (π.χ. Αβερύφειος Γεωργική Σχολή), αλλά και η ύπαρξη

²¹ Για παράδειγμα, για να εντοπίσει κανείς στοιχεία που αφορούν την ηλικία των επιχειρηματιών στην Ελλάδα θα πρέπει να συνδυάσει δεδομένα τουλάχιστον από την ΑΑΔΕ (έναρξη επαγγελματικής δραστηριότητας φυσικών προσώπων) και το ΓΕΜΗ (για όσες επιχειρήσεις έχουν υποχρέωση εγγραφής και στο βαθμό που είναι διαθέσιμα τα δεδομένα για τα σχετιζόμενα φυσικά πρόσωπα), ενδεχομένως δε και τους επιστημονικούς/επαγγελματικούς συλλόγους και άλλα μητρώα. Αντίστοιχα, για να αξιολογήσει την αποτελεσματικότητα προγραμμάτων στήριξης της νεανικής επιχειρηματικότητας, θα χρειαστεί να διασταυρώσει τα δεδομένα των ωφελούμενων των προγραμμάτων (π.χ. της ΔΥΠΑ) με τα παραπάνω μητρώα, καθώς και με άλλα (π.χ. ΕΡΓΑΝΗ), ώστε π.χ. να καταγραφεί η διάρκεια της λειτουργίας μιας επιχείρησης μετά τη λήξη του προγράμματος στήριξης, ο κύκλος εργασιών της, η απασχόληση στην επιχείρηση κ.λπ.

²² Τα φυσικά, οικονομικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά της περιοχής δεν καθορίζουν μόνο το περιβάλλον της οικονομικής δραστηριότητας, αλλά και την ποιότητα ζωής των κατοίκων της Λάρισας. Για μια συγκριτική επισκόπηση αυτού, βλ. Ψαθά (2014).

²³ Ο οποίος, ωστόσο, κινδυνεύει να υποβαθμιστεί ως αποτέλεσμα των προβλημάτων στην αξιόπιστη και ασφαλή λειτουργία του σιδηροδρομικού δικτύου που αναδείχθηκαν μετά το 2023.

μιας ισχυρής τοπικής ζήτησης για προϊόντα και υπηρεσίες, διαμορφώνουν ένα ευνοϊκό περιβάλλον για την ανάπτυξη επιχειρηματικής δραστηριότητας.

Ταυτόχρονα βέβαια, οι σύγχρονες τάσεις θέτουν και σημαντικότερες προκλήσεις στην τοπική οικονομία, οι οποίες -αν δεν ληφθεί μέριμνα για την κατάλληλη προσαρμογή των υποδομών και των παραγωγικών δραστηριοτήτων- ενδέχεται να μετατραπούν σε απειλές. Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα, ιδίως ενόψει του βαρύνοντος ρόλου που έχει ο πρωτογενής τομέας στην τοπική οικονομία, είναι η κλιματική κρίση. Η πρόσφατη (2023) μεγάλης κλίμακας καταστροφή, λόγω της κακοκαιρίας Daniel, προκάλεσε συνέπειες σε όλους τους κλάδους δραστηριότητας, θέτοντας με μεγαλύτερη έμφαση το ερώτημα της προσαρμογής και ανθεκτικότητας της τοπικής οικονομίας έναντι της κλιματικής απειλής.

Με αυτές τις γενικότερες επισημάνσεις, στο παρόν κεφάλαιο θα παρουσιαστούν τα σημαντικότερα στατιστικά δεδομένα για την περιοχή, τα οποία επιτρέπουν να γίνει κατανοητό το πλαίσιο και τα χαρακτηριστικά της νεανικής επιχειρηματικότητας ειδικά στη Λάρισα.

Σημειώνεται, τέλος, ότι τα στατιστικά δεδομένα παρατίθενται κάθε φορά στο χαμηλότερο διαθέσιμο επίπεδο γεωγραφικής ανάλυσης. Με άλλα λόγια, όπου υπάρχουν δεδομένα για τον Δήμο Λαρισαίων προτιμώνται αυτά, άλλως διαδοχικά επιλέγονται τα δεδομένα για την Π.Ε. Λάρισας ή, ελλείψει και αυτών, για την Περιφέρεια Θεσσαλίας.

Δ.1. ΒΑΣΙΚΑ ΠΛΗΘΥΣΜΙΑΚΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΜΕΓΕΘΗ

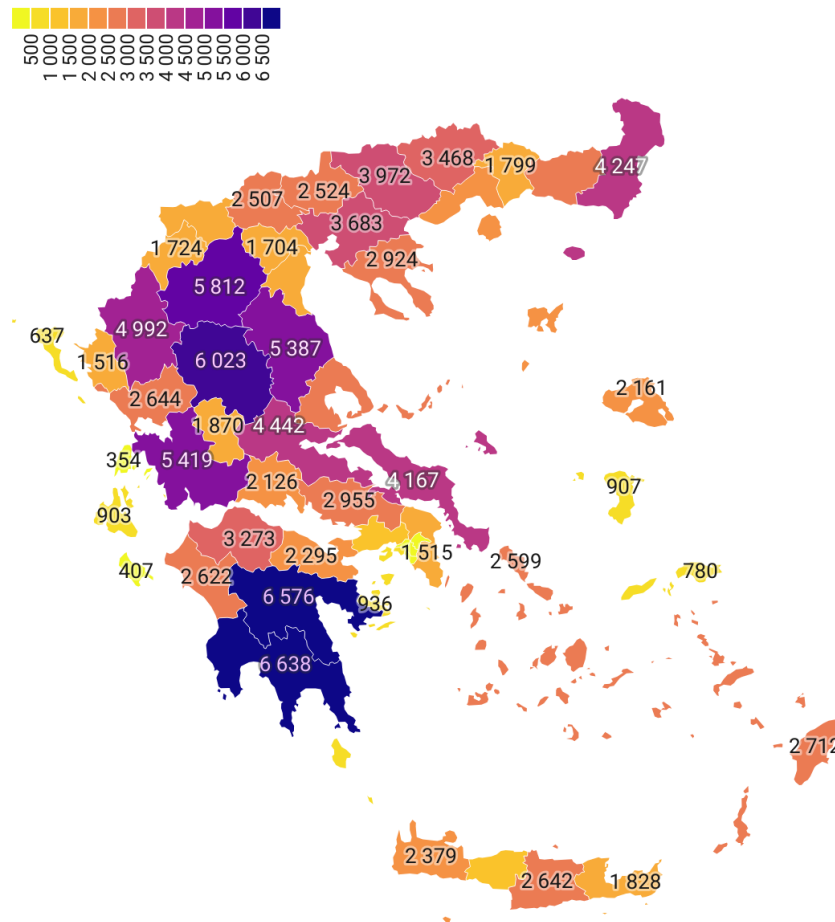
Έκταση και Πληθυσμός

Η Θεσσαλία καταλαμβάνει το 10,7% της συνολικής έκτασης της Ελλάδας και βρίσκεται στην πέμπτη θέση από πλευράς έκτασης μετά την Κεντρική Μακεδονία, τη Στερεά Ελλάδα, την Πελοπόννησο και την Ανατολική Μακεδονία-Θράκη. Η Π.Ε. Λάρισας είναι η μεγαλύτερη σε έκταση περιφερειακή ενότητα της Θεσσαλίας (η δεύτερη σε επίπεδο NUTS III, μετά την ενιαία περιοχή Καρδίτσας-Τρικάλων) και η έκτασή της αντιστοιχεί στο 38,3% της συνολικής έκτασης της Θεσσαλίας και στο 4,1% της συνολικής έκτασης της Ελλάδας. Είναι η έκτη μεγαλύτερη περιοχή κατά NUTS III της χώρας σε έκταση, μετά την Λακωνία/Μεσσηνία, Αργολίδα/Αρκαδία, Καρδίτσα/Τρίκαλα, Γρεβενά/Κοζάνη και Αιτωλοακαρνανία, δηλαδή η δεύτερη σε έκταση αυτοτελής Περιφερειακή Ενότητα (Χάρτης 1).

Από τη συνολική έκταση της Π.Ε. Λάρισας, 2,2 εκατομμύρια στρέμματα (2.189 τ.χλμ.) αποτελούν καλλιεργούμενη γη, η οποία αντιστοιχεί σε 52,0% της καλλιεργούμενης γης της Θεσσαλίας και σε 7,6% της συνολικής καλλιεργούμενης γης της Ελλάδας (ΕΛΣΤΑΤ). Εκτός των ποσοτήτων και η ποικιλία των καλλιεργειών, καθώς και των ζωικών/κτηνοτροφικών προϊόντων, είναι ευρεία (σιτηρά, βαμβάκι, ελαιοκράμβη, ηλιόσπορος, γάλα και γαλακτοκομικά, κρέας, φρούτα και λαχανικά κ.ά.),

ενώ στην περιοχή παράγονται και αρκετά μεταποιημένα προϊόντα αγροδιατροφής (κρασί και άλλα οινοπνευματώδη, γλυκά του κουταλιού κ.ά.), αρκετά δε από αυτά (ιδίως κρέας, τυριά) έχουν αναγνωριστεί ως προϊόντα Προστατευόμενης Ονομασίας Προέλευσης (ΠΟΠ) ή Προστατευόμενης Γεωγραφικής Ένδειξης (ΠΓΕ) (Γιαννάκου, 2019, σ. 47-50).

ΧΑΡΤΗΣ 1 | ΈΚΤΑΣΗ ΤΩΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΕΝΟΤΗΤΩΝ (NUTS III) ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ (ΣΕ ΧΙΛΙΑΔΕΣ Τ.ΧΛΜ.)

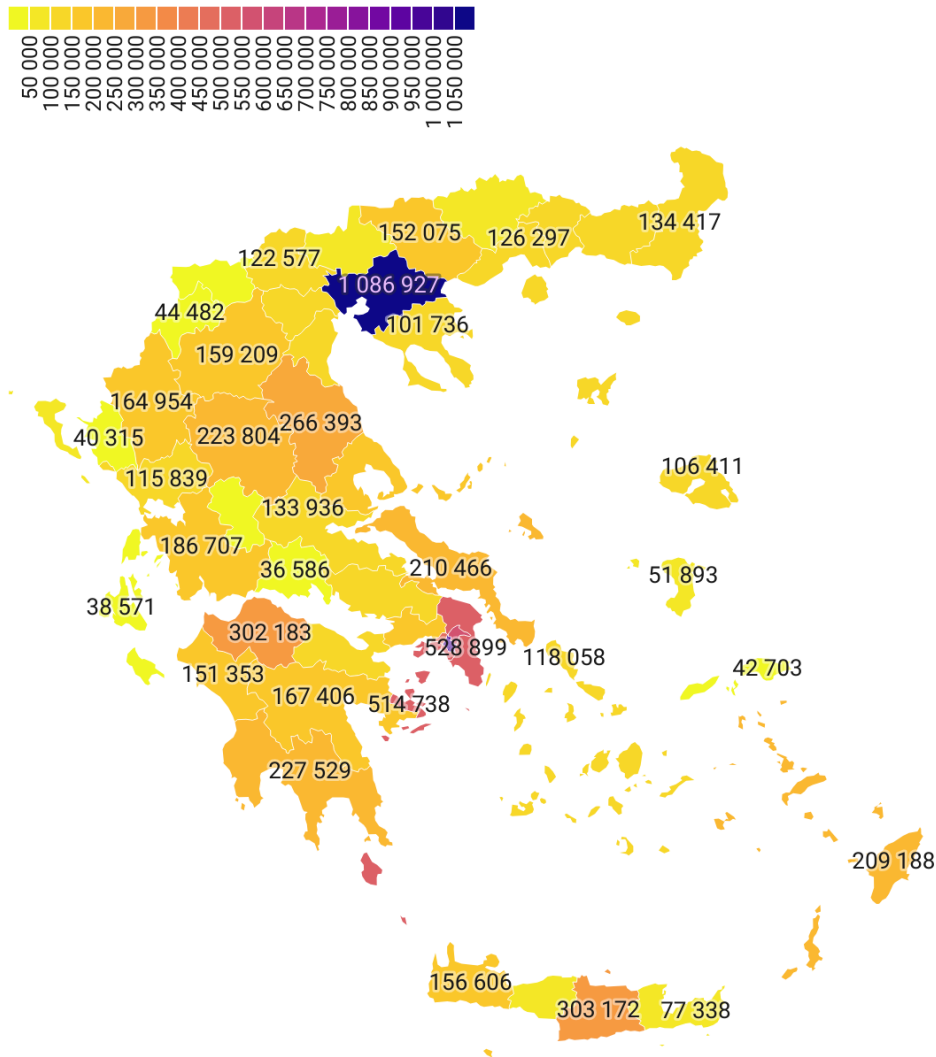

Πηγή: Eurostat - Ίδια επεξεργασία

Αντίστοιχα, η Θεσσαλία έχει το 6,5% του συνολικού πληθυσμού της χώρας και βρίσκεται στην τρίτη θέση από πλευράς πληθυσμού μετά την Αττική και την Κεντρική Μακεδονία. Η Π.Ε. Λάρισας έχει από μόνη της το 39,2% του συνολικού πληθυσμού της Θεσσαλίας και το 2,6% του συνολικού πληθυσμού της χώρας, βρίσκεται δηλαδή στην πρώτη θέση από πλευράς πληθυσμού μεταξύ των Περιφερειακών Ενοτήτων στη Θεσσαλία και στη δέκατη θέση πανελλαδικά, μετά τις Περιφερειακές Ενότητες Θεσσαλονίκης, Κεντρικού Τομέα Αθηνών, Βόρειου Τομέα

Αθηνών, Ανατολικής Αττικής, Νότιου Τομέα Αθηνών, Πειραιά και Νήσων, Δυτικού Τομέα Αθηνών, Ηρακλείου και Αχαΐας (Χάρτης 2).

ΧΑΡΤΗΣ 2 | ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΤΩΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΕΝΟΤΗΤΩΝ (NUTS III) ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ (2024)

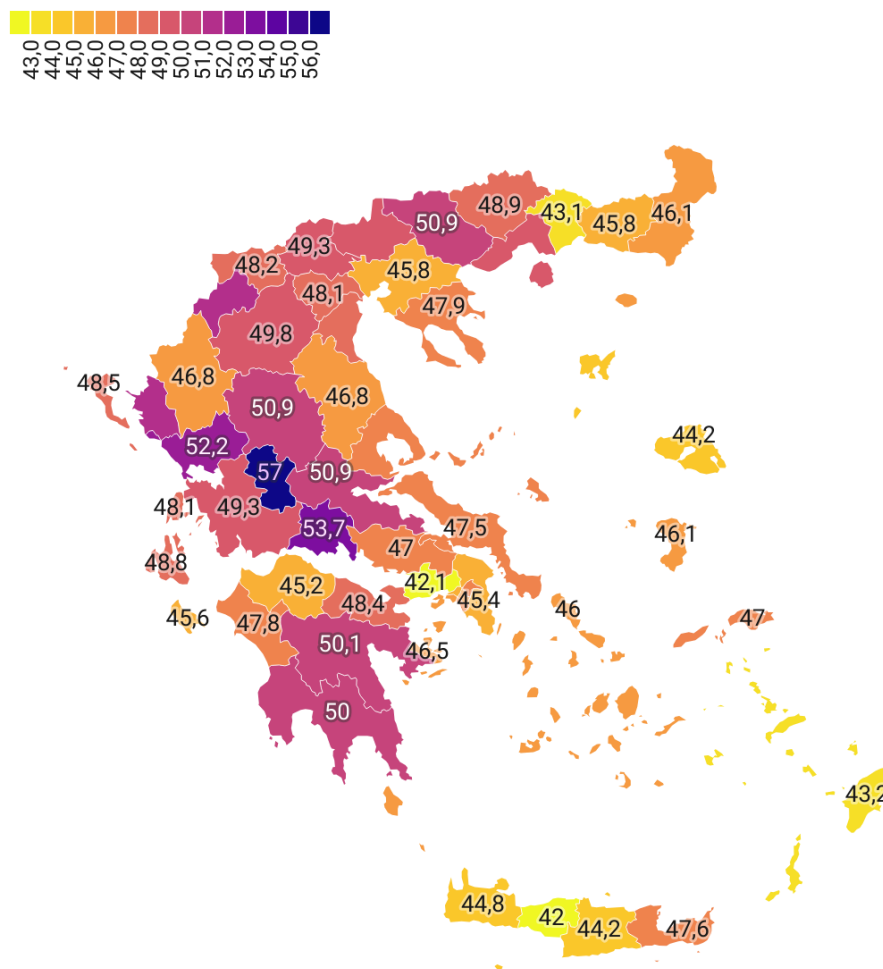

Πηγή: Eurostat - Ίδια επεξεργασία

Ως προς τα ηλικιακά χαρακτηριστικά του πληθυσμού της, η Θεσσαλία συνολικά είναι από τις σχετικά πιο γερασμένες περιφέρειες της Ελλάδας και βρίσκεται στην πέμπτη θέση με τη μεγαλύτερη διάμεση ηλικία (μετά τη Δυτική Μακεδονία, την Πελοπόννησο, την Ήπειρο και τη Στερεά Ελλάδα), η οποία ανέρχεται στα 48,3 έτη, έναντι 46,9 στο σύνολο της χώρας. Η παραπάνω εικόνα της Θεσσαλίας ως γενικά μάλλον γερασμένης περιφέρειας ανατρέπεται εν μέρει όταν κανείς εστιάσει στις Περιφερειακές Ενότητες/Περιοχές κατά NUTS III. Η Π.Ε. Λάρισας στην προκειμένη

περίπτωση βρίσκεται στην εικοστή θέση των περιφερειακών ενοτήτων/περιοχών κατά NUTS III με τη μικρότερη διάμεση ηλικία, η οποία βρίσκεται πολύ κοντά στον εθνικό μέσο όρο, αφού ανέρχεται στα 46,8 έτη, έναντι 46,9 στο σύνολο της χώρας. Η Λάρισα είναι επίσης η πλέον νεανική μεταξύ των περιοχών της Θεσσαλίας ευρισκόμενη στην πρώτη θέση και ακολουθούμενη από τη Μαγνησία-Σποράδες (47,5 έτη) και την Καρδίτσα-Τρίκαλα (50,9 έτη) (Χάρτης 3).

ΧΑΡΤΗΣ 3 | ΔΙΑΜΕΣΗ ΗΛΙΚΙΑ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ (ΣΕ ΕΤΗ) ΑΝΑ ΠΕΡΙΟΧΗ NUTS III (2024)

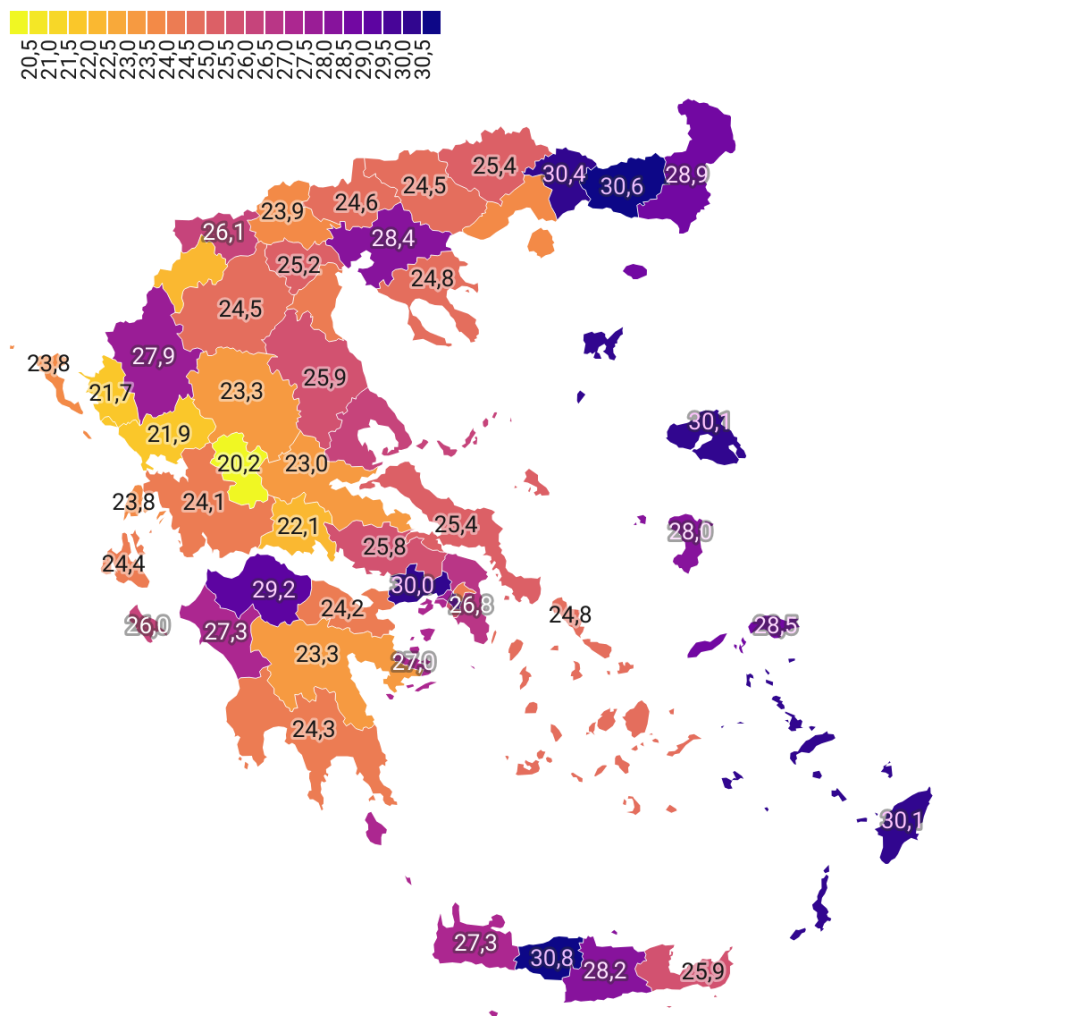

Πηγή: Eurostat - Ίδια επεξεργασία

Αντίστοιχη εξάλλου είναι η εικόνα και σε σχέση με τη συμμετοχή της νεότερης ηλικιακής κατηγορίας στον συνολικό πληθυσμό της περιοχής. Στη Θεσσαλία, περίπου το ένα τέταρτο του πληθυσμού της (25,2%) ανήκει στην ηλικιακή ομάδα 15-39 ετών. Η περιφέρεια βρίσκεται στην ένατη θέση πανελλαδικά ως προς το ποσοστό αυτής της ηλικιακής κατηγορίας στο σύνολο του πληθυσμού της. Το αντίστοιχο ποσοστό πανελλαδικά ανέρχεται σε 26,7%. Στην Π.Ε. Λάρισας το ποσοστό

της ηλικιακής ομάδας 15-39 ετών στο σύνολο του πληθυσμού ανέρχεται σε 25,9%. Αυτό τη φέρνει στη δεύτερη θέση των περιοχών (NUTS III) της Θεσσαλίας, μετά τη Μαγνησία και τις Σποράδες, όπου η ηλικιακή κατηγορία 15-39 ετών αντιστοιχεί σε 26,2% του πληθυσμού της περιοχής. Σε πανελλαδικό επίπεδο, η Λάρισα βρίσκεται στην εικοστή τέταρτη θέση ως προς το ποσοστό της ομάδας 15-39 ετών στο σύνολο του πληθυσμού της (Χάρτης 4).

ΧΑΡΤΗΣ 4 | ΠΟΣΟΣΤΟ ΤΗΣ ΟΜΑΔΑΣ 15-39 ΕΤΩΝ ΕΠΙ ΤΟΥ ΣΥΝΟΛΙΚΟΥ ΠΟΣΟΣΤΟΥ ΚΑΘΕ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ (NUTS III) (2024)

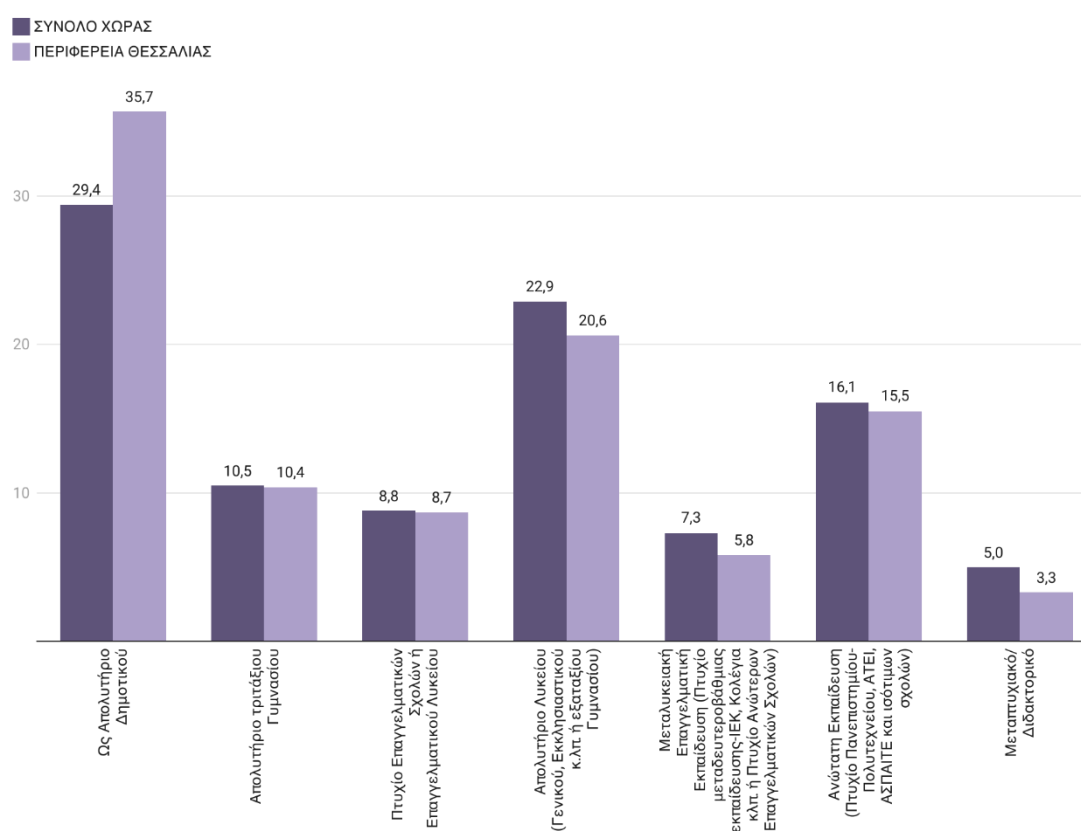
Πηγή: Eurostat - Ίδια επεξεργασία

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΥΓΕΙΑ

Η κατανομή του πληθυσμού της Θεσσαλίας ανά εκπαιδευτικό επίπεδο (μείζονες κατηγορίες) σε σύγκριση με την κατανομή του πανελλαδικού πληθυσμού αναδεικνύει την αυξημένη σχετική βαρύτητα των ανθρώπων που έχουν ως απολυτήριο Δημοτικού, οι οποίοι αποτελούν το 35,7% στη Θεσσαλία έναντι 29,4%

πανελλαδικά, καθώς και τη μειωμένη σχετική βαρύτητα των αποφοίτων Λυκείου και πάνω: οι απόφοιτοι Λυκείου είναι 20,6% στη Θεσσαλία έναντι 22,9% πανελλαδικά, οι απόφοιτοι μεταλυκειακής επαγγελματικής εκπαίδευσης είναι 5,8% στη Θεσσαλία έναντι 7,3% πανελλαδικά, οι απόφοιτοι ανώτατης εκπαίδευσης είναι 15,5% στη Θεσσαλία έναντι 16,1% πανελλαδικά και οι κάτοχοι μεταπτυχιακού ή διδακτορικού τίτλου είναι 3,3% στη Θεσσαλία έναντι 5,0% πανελλαδικά (Γράφημα 1).

ΓΡΑΦΗΜΑ 1 | ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ (ΠΟΣΟΣΤΟ ΤΩΝ ΑΠΟΦΟΙΤΩΝ ΚΑΘΕ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΒΑΘΜΙΔΑΣ ΕΠΙ ΤΟΥ ΣΥΝΟΛΟΥ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ) ΤΗΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ (NUTS II) ΣΕ ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΜΕ ΤΟ ΣΥΝΟΛΟ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ

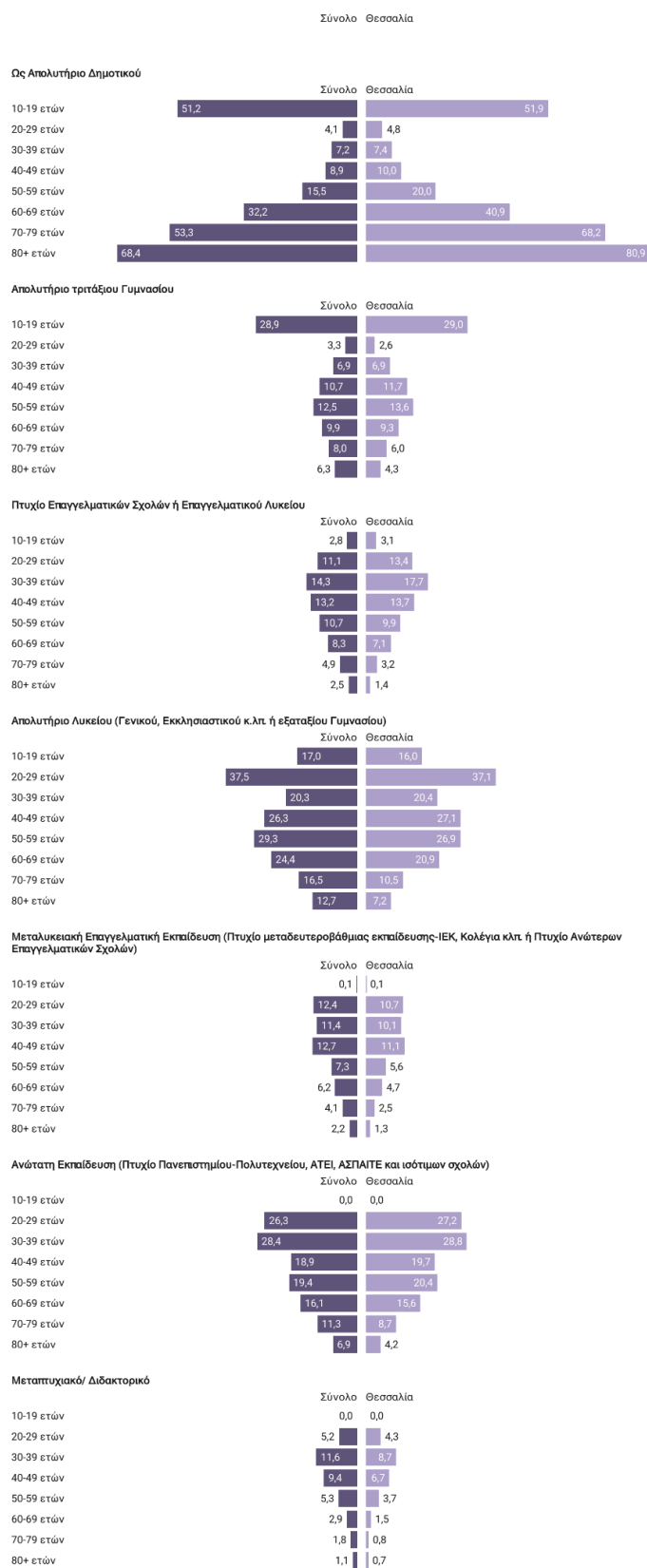
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ - Ίδια επεξεργασία

Η εικόνα αυτή ενδεχομένως σχετίζεται και με την ηλικιακή σύνθεση του πληθυσμού στην περιοχή, η οποία περιγράφηκε παραπάνω, καθώς τα δεδομένα αλλάζουν εν μέρει όταν κανείς εξετάσει το εκπαιδευτικό επίπεδο ανά ηλικιακή κατηγορία. Συγκεκριμένα, στην ηλικιακή κατηγορία 10-19 ετών, η Θεσσαλία έχει ελαφρώς λιγότερους αποφοίτους λυκείου και ελαφρώς περισσότερους, αντίστοιχα, αποφοίτους των χαμηλότερων βαθμίδων της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και αποφοίτους της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Στις ηλικιακές κατηγορίες των 20-29, 30-39, 40-49 και 50-59 ετών, η Θεσσαλία έχει συγκριτικά ελαφρώς

περισσότερους αποφοίτους Ανώτατης Εκπαίδευσης (ΑΕΙ, Πολυτεχνείο, ΑΤΕΙ κ.λπ.), αλλά υπολείπεται, αντίστοιχα, του εθνικού μέσου όρου σε αποφοίτους μεταλυκειακής επαγγελματικής εκπαίδευσης και σε κατόχους μεταπτυχιακού και διδακτορικού διπλώματος (Γράφημα 2). Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί (ΕΚΤ, 2024) ότι το 6,3% των διδασκόντων που αναγορεύθηκαν στην Ελλάδα το 2023 εκπόνησε τη διατριβή του στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, γεγονός που το φέρνει στην πέμπτη θέση σε σύνολο 24 ΑΕΙ στη χώρα και στη δεύτερη, μετά το Πανεπιστήμιο Πατρών, μεταξύ των περιφερειακών ΑΕΙ, εκτός Αθήνας και Θεσσαλονίκης. Στις ηλικιακές κατηγορίες, τέλος, 60-69, 70-79 και άνω των 80 ετών, η Θεσσαλία υπολείπεται συγκριτικά σε ποσοστά αποφοίτων τριτοβάθμιας, μεταδευτεροβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης όλων των κατηγοριών σε σύγκριση με τον εθνικό μέσο όρο, ενώ έχει συγκριτικά μεγαλύτερα ποσοστά αποφοίτων υποχρεωτικής εκπαίδευσης και κάτω (δηλ. από απολυτήριο τριτάξιου γυμνασίου και κάτω).

Ειδικότερα ως προς τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, η Θεσσαλία είναι η τέταρτη κατά σειρά Περιφέρεια της χώρας μετά την Αττική, την Κεντρική Μακεδονία και την Κρήτη σε αριθμό αποφοιτησάντων από το Γυμνάσιο τη σχολική χρονιά 2022/23 και η τρίτη κατά σειρά μετά την Αττική και την Κεντρική Μακεδονία σε αριθμό αποφοιτησάντων από το Λύκειο και τη Δευτεροβάθμια Επαγγελματική Εκπαίδευση (ΕΠΑΛ/ΕΠΑΣ) την ίδια χρονιά (Γράφημα 3). Ομοίως, και στον τομέα της κατάρτισης η Θεσσαλία έρχεται στην τέταρτη θέση μετά την Αττική, την Κεντρική Μακεδονία και -σε πολύ μικρή απόσταση- την Κρήτη ως προς τον αριθμό των εγγεγραμμένων σε ιδιωτικά και δημόσια ΙΕΚ (στοιχεία λήξης έτους 2017/18) (Γράφημα 4).

ΓΡΑΦΗΜΑ 2 | ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΑΝΑ ΗΛΙΚΙΑΚΗ ΟΜΑΔΑ (ΠΟΣΟΣΤΟ ΚΑΘΕ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΒΑΘΜΙΔΑΣ ΕΝΤΟΣ ΤΗΣ ΚΑΘΕ ΗΛΙΚΙΑΚΗΣ ΟΜΑΔΑΣ) ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΙΑ

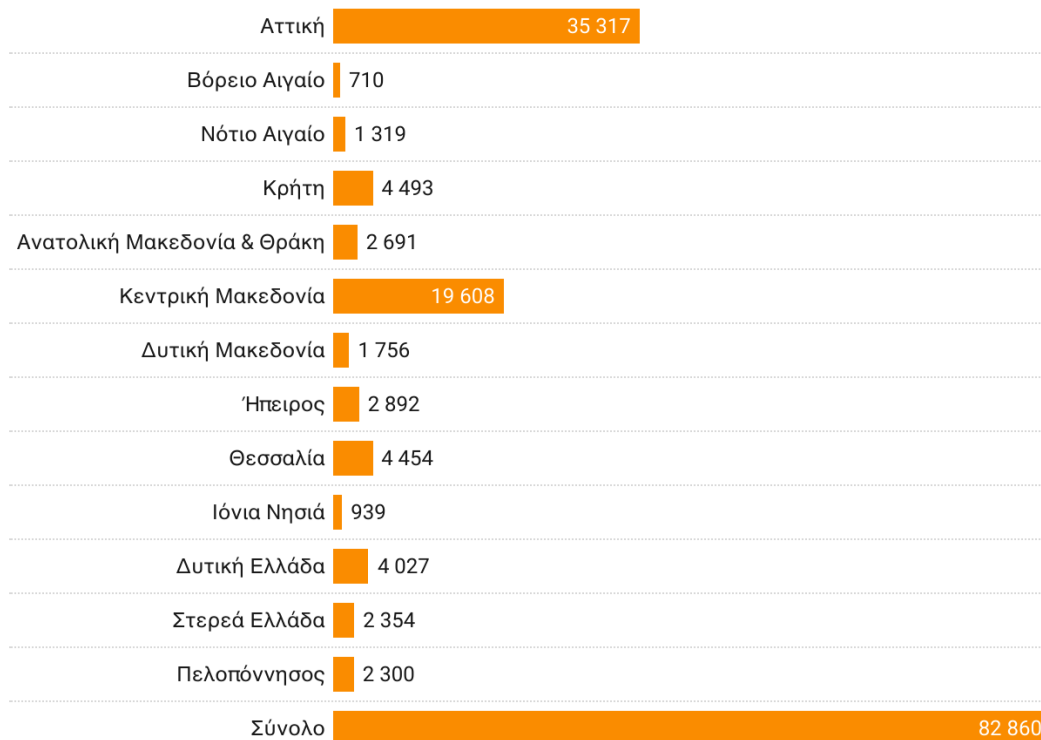
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ - Ίδια επεξεργασία

ΓΡΑΦΗΜΑ 3 | ΑΠΟΦΟΙΤΗΣΑΝΤΕΣ ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΑΝΑ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ (NUTSII) (2022/23)

	Αποφοιτήσαντες Γυμνασίων 2022/23	Αποφοιτήσαντες Λυκείων 2022/23	Αποφοιτήσαντες ΕΠΑΛ/ΕΠΑΣ 2022/23
Ανατολική Μακεδονία και Θράκη	5 466	3 408	2 241
Κεντρική Μακεδονία	19 005	12 410	6 961
Δυτική Μακεδονία	2 519	1 589	1 611
Θεσσαλία	7 245	4 647	2 711
Ήπειρος	3 060	2 144	1 120
Ιόνιοι Νήσοι	2 361	1 567	506
Δυτική Ελλάδα	6 473	4 442	1 999
Στερεά Ελλάδα	4 821	3 394	1 368
Πελοπόννησος	5 181	3 781	1 447
Αττική	37 915	27 785	8 487
Βόρειο Αιγαίο	1 889	1 045	894
Νότιο Αιγαίο	3 871	2 266	1 350
Κρήτη	7 512	4 486	2 613
Σύνολο	107 318	72 964	33 308

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ - Ίδια επεξεργασία

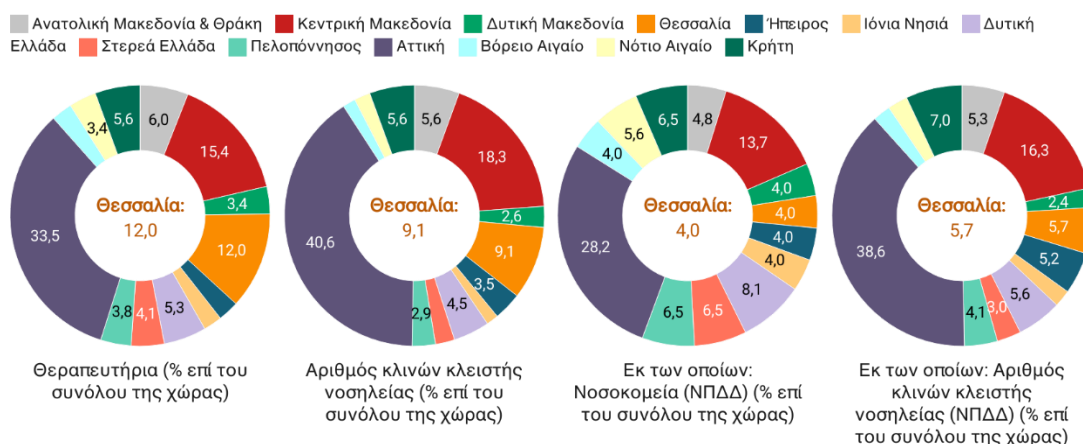
ΓΡΑΦΗΜΑ 4 | ΕΓΓΕΓΡΑΜΜΕΝΟΙ ΔΗΜΟΣΙΩΝ & ΙΔΙΩΤΙΚΩΝ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΩΝ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗΣ ΚΑΤΑΡΤΙΣΗΣ ΑΝΑ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ (NUTSII) (ΛΗΞΗ ΕΤΟΥΣ 2017/18)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ – Ίδια επεξεργασία

Στον τομέα της υγείας η Θεσσαλία παρουσιάζει ιδιαίτερη ανάπτυξη: ενώ έχει το 6,5% του πληθυσμού της χώρας (Χάρτης 2), η Θεσσαλία διαθέτει το 12,0% των θεραπευτηρίων της χώρας ή, σε απόλυτους αριθμούς, 32 θεραπευτήρια σε σύνολο 266 πανελλαδικά. Διαθέτει επίσης το 9,1% των κλινών κλειστής νοσηλείας ή, σε απόλυτους αριθμούς, 4.023 κλίνες σε σύνολο 44.133 πανελλαδικά. Τα δεδομένα αυτά την κατατάσσουν ως τρίτη κατά σειρά περιφέρεια της χώρας μετά την Αττική και την Κεντρική Μακεδονία (περιλαμβανομένης της Θεσσαλονίκης) σε υποδομές υγείας. Πρέπει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι η επίδοση αυτή οφείλεται κατά κύριο λόγο στην ανάπτυξη των ιδιωτικών θεραπευτηρίων: όταν εξετάζει κανείς αμιγώς τα Νοσοκομεία (ΝΠΔΔ) και τις αντίστοιχες κλίνες, η Θεσσαλία διαθέτει το 4,0% των νοσοκομείων και το 5,7% των κλινών της χώρας (Γράφημα 5). Συνολικότερα, ο τομέας της παροχής υπηρεσιών υγείας, περιλαμβανομένων και των κέντρων αποκατάστασης και των μονάδων φροντίδας ηλικιωμένων, είναι ιδιαίτερα αναπτυγμένος στη Θεσσαλία ποσοτικά και ποιοτικά, κάτι που -εκτός της πρόσβασης των κατοίκων της περιοχής στις σχετικές υπηρεσίες- σχετίζεται και με τις δυνατότητες περαιτέρω ανάπτυξης του ιατρικού τουρισμού (Γιαννακέ, 2023).

ΓΡΑΦΗΜΑ 5 | ΘΕΡΑΠΕΥΤΗΡΙΑ & ΚΛΙΝΕΣ ΚΛΕΙΣΤΗΣ ΝΟΣΗΛΕΙΑΣ (ΣΥΝΟΛΙΚΑ ΚΑΙ ΝΠΔΔ) ΑΝΑ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ (ΠΟΣΟΣΤΟ ΕΠΙ ΤΟΥ ΠΑΝΕΛΛΑΔΙΚΟΥ ΑΡΙΘΜΟΥ) (2023)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ – Ίδια επεξεργασία

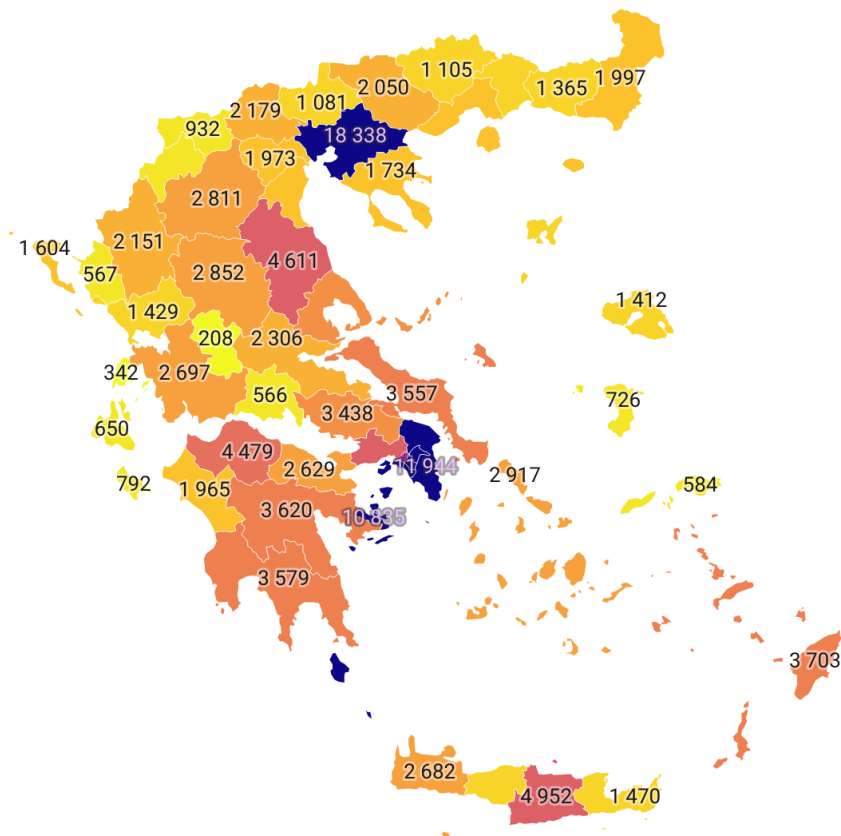
Από όσα καταγράφηκαν στην παράγραφο που προηγήθηκε, προκύπτει σαφώς ότι η Θεσσαλία, και πολύ περισσότερο η Π.Ε. Λάρισας είναι από τις μεγαλύτερες περιοχές της ελληνικής περιφέρειας, ενώ διαθέτει και σημαντικό μέρος των καλλιεργούμενων εκτάσεων της χώρας. Βρίσκεται αρκετά κοντά στον εθνικό μέσο όρο σε ό,τι αφορά την ηλικιακή σύνθεση του πληθυσμού της, αλλά και το εκπαιδευτικό του επίπεδο, ενώ υπερτερεί σημαντικά σε υποδομές υγείας (νοσοκομεία και θεραπευτήρια). Τα δεδομένα αυτά συνθέτουν ένα κατ' αρχήν σχετικά ευνοϊκό πλαίσιο για την ανάπτυξη επιχειρηματικής δραστηριότητας εκτός των δύο μητροπολιτικών αστικών περιοχών (Αττική και Θεσσαλονίκη).

ΚΥΡΙΟΤΕΡΟΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΙ ΔΕΙΚΤΕΣ

Εστιάζοντας στους βασικούς οικονομικούς δείκτες της περιοχής, το πρώτο που αξίζει να σημειωθεί είναι ότι στη Θεσσαλία αναλογεί το 5% του εθνικού ΑΕΠ, γεγονός που την κατατάσσει στην τέταρτη θέση μεταξύ των ελληνικών περιφερειών, μετά την Αττική, την Κεντρική Μακεδονία και την Κρήτη. Το ΑΕΠ της Π.Ε. Λάρισας αντιστοιχεί σε 44,0% του ΑΕΠ της Θεσσαλίας και σε 2,2% του ΑΕΠ της Ελλάδας, γεγονός που την καθιστά τη δέκατη κατά σειρά μεγαλύτερη περιφερειακή ενότητα της χώρας από πλευράς ΑΕΠ, μετά τις επτά ενότητες της Αττικής, τη Θεσσαλονίκη και το Ηράκλειο (Χάρτης 5).

ΧΑΡΤΗΣ 5 | ΑΕΠ ΑΝΑ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ (NUTS III) ΣΕ ΕΚΑΤ. ΕΥΡΩ (ΤΡΕΧΟΥΣΕΣ ΤΙΜΕΣ - 2022)

ΑΕΠ (σε εκατ. ευρώ)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ - ίδια επεξεργασία

Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί ότι τα πιο πρόσφατα διαθέσιμα και παρατιθέμενα στοιχεία είναι του 2022, επομένως δεν περιλαμβάνουν την επίπτωση της κακοκαιρίας Daniel (Σεπτέμβριος 2023) στο ΑΕΠ της Θεσσαλίας και της Λάρισας. Ωστόσο, οι εκτιμήσεις που διατυπώθηκαν αμέσως μετά την καταστροφή (Eurobank, 2023, National Bank of Greece, 2023), προέβλεπαν περιορισμένη επίδραση στο ΑΕΠ της περιοχής, τόσο από πλευράς έκτασης όσο και από πλευράς διάρκειας των συνεπειών, και κυρίως επέμεναν στον αντισταθμιστικό ρόλο των δημόσιων επενδύσεων και των χρηματοδοτήσεων, αποζημιώσεων κ.λπ. που κατευθύνθηκαν στην περιοχή αμέσως μετά την καταστροφή. Ωστόσο, μελέτες που αφορούσαν προηγούμενες καταστροφές στην ευρύτερη περιοχή, όπως ο «Ιανός» που έπληξε την Π.Ε. Καρδίτσας τον Σεπτέμβριο του 2020 (Γιακούλας, 2021), κατέγραψαν μια σημαντική επίπτωση τόσο στην τοπική οικονομία και απασχόληση γενικά, όσο και σε επίπεδο μεμονωμένων επιχειρήσεων. Ιδιαίτερα πλήγματα, σύμφωνα με την καταγραφή, είχαν δεχθεί στην περίπτωση του «Ιανού» οι κλάδοι

της αγροτικής παραγωγής και της μεταποίησης, ενώ τα βασικά προβλήματα που ανέκυψαν ήταν η μείωση της ρευστότητας και η αύξηση των ληξιπρόθεσμων υποχρεώσεων των επιχειρήσεων. Σε σχέση πάντως με τον Daniel, που έπληξε ευρύτερα τη Θεσσαλία, και ιδίως τη Δυτική Θεσσαλία και τη Μαγνησία, πρέπει να σημειωθεί ότι η επίδραση της συγκεκριμένης φυσικής καταστροφής στο ΑΕΠ της Λάρισας αναμένεται να είναι εν μέρει και πρωτογενής (λόγω της καταστροφής κάποιων -συγκριτικά λιγότερων- περιοχών της Π.Ε. Λάρισας), κυρίως όμως δευτερογενούς αιτίας, π.χ. λόγω της μείωσης της αγοραστικής δύναμης του πληθυσμού των άλλων περιοχών της Θεσσαλίας, που αποτελεί σημαντικό κομμάτι της αγοράς για τις επιχειρήσεις της Λάρισας.

Οι υψηλές οικονομικές επιδόσεις της Π.Ε. Λάρισας αποτελούν ένα διαχρονικό φαινόμενο, με την επίδραση μάλιστα της κρίσης να είναι συγκριτικά μικρότερη. Αναλυτικότερα, από το 2000 έως και την έναρξη της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης το 2008, το ΑΕΠ της Π.Ε. Λάρισας ακολούθησε μια έντονα ανοδική πορεία στη διάρκεια της οκταετίας, ενώ η πτωτική πορεία που ακολούθησε υπήρξε περισσότερο ομαλή και διήρκεσε ως το 2013. Έκτοτε (και με την εξαίρεση του 2020 και της πανδημίας), το ΑΕΠ παρέμεινε σταθερό (2013-2019) ή ήπια ανοδικό (2019 κ.εξ.) (Γράφημα 6).

Καθ' όλη την εξεταζόμενη περίοδο καταγράφεται σχεδόν μια συνδιακύμανση του εθνικού και του τοπικού ΑΕΠ, με το ΑΕΠ της Λάρισας να κυμαίνεται κατ' έτος σταθερά σε ποσοστό 2,02%-2,41% του εθνικού ΑΕΠ. Με άλλα λόγια, την περίοδο 2000-2022, η Λάρισα ακολουθεί σε μεγάλο βαθμό τη γενική τάση του εθνικού ΑΕΠ. Ωστόσο, στην εξέταση της ποσοστιαίας μεταβολής, μπορεί κανείς να δει μερικές επιμέρους διαφοροποιήσεις: Στον κύκλο της ανάπτυξης (2000-2008), η τοπική οικονομία της Λάρισας καταγράφει μία διετία-ρεκόρ (2002-2003), με διπλάσια σχεδόν ανάπτυξη από την εθνική οικονομία (σχεδόν 15% αύξηση του ΑΕΠ κατ' έτος). Ωστόσο, η έκρηξη της περιόδου ως το 2003 εξισορροπήθηκε στη συνέχεια, οπότε η περιοχή ακολουθεί την εθνική τάση ως την έναρξη της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης.

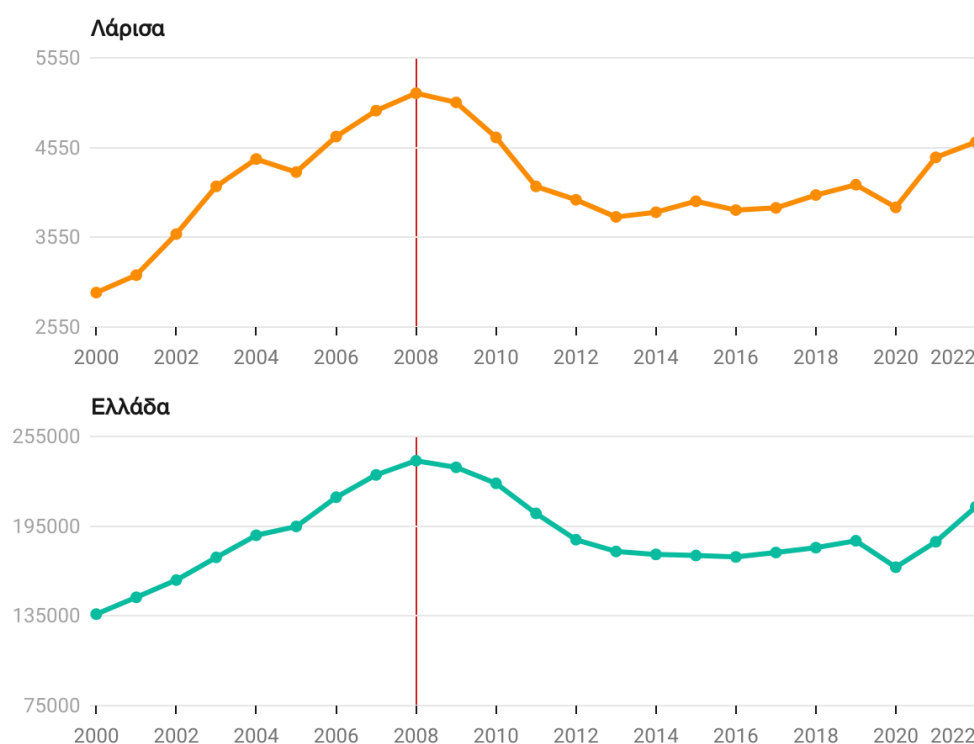
Την πρώτη περίοδο της κρίσης (2008-2011), η περιοχή της Λάρισας εμφανίζει πιο γρήγορη πτωτική τάση, με το ΑΕΠ της να μειώνεται ταχύτερα από τον εθνικό μέσο όρο. Ωστόσο, από το 2012 και μετά εμφανίζει ταχύτερα σημάδια ανάκαμψης και μπαίνει σε τροχιά -έστω ασταθούς- ανάπτυξης ήδη από το 2014, ενώ η εθνική οικονομία καταγράφει θετικούς ρυθμούς ανάπτυξης τρία χρόνια αργότερα (2017) και ως το 2019. Τέλος, η πανδημία έπληξε και τη Λάρισα, όπως και συνολικά την Ελλάδα, ωστόσο η τοπική οικονομία εμφάνισε αρκετά μικρότερη (3,4 ποσοστιαίες μονάδες) ύφεση και η ανάκαμψή της υπήρξε επίσης ταχύτερη το 2021.

Συνολικά, θα μπορούσε κανείς να επισημάνει ότι η τοπική οικονομία της Λάρισας εμφανίζει εντονότερες διακυμάνσεις, τόσο στην ανάπτυξη (όπου κατ' έτη επιτυγχάνει υψηλότερους ρυθμούς από τον εθνικό μέσο όρο) όσο και στην ύφεση, αντίστοιχα. Συνολικά, δεν φαίνεται κάποια τάση της τοπικής οικονομίας ούτε να

ηγείται ούτε να υπολείπεται της εθνικής. Ακολουθεί τις τάσεις αυτές, αλλά με μεγαλύτερο εύρος διακύμανσης (Γράφημα 7).

Συγκρίνοντας το κατά κεφαλήν ΑΕΠ της Π.Ε. Λάρισας με τις υπόλοιπες περιοχές της Θεσσαλίας, ώστε να αποφευχθεί η επίδραση των διαφορετικών πληθυσμιακών μεγεθών, κανείς παρατηρεί ότι καθ' όλη την περίοδο 2000-2022, η Λάρισα καταγράφει το υψηλότερο κατά κεφαλήν ΑΕΠ από όλες τις Περιφερειακές Ενότητες της Θεσσαλίας, με μοναδική εξαίρεση το 2006, όπου το κατά κεφαλήν ΑΕΠ της Μαγνησίας υπερβαίνει ελάχιστα (κατά 463 ευρώ) το αντίστοιχο της Λάρισας. Η κορύφωση του κατά κεφαλήν ΑΕΠ της Λάρισας, όπως και συνολικά της Θεσσαλίας και των περιφερειακών ενοτήτων της, καταγράφηκε το 2008 (17.814 ευρώ κατά κεφαλήν). Επίσης, ενώ η Λάρισα και η Μαγνησία ακολουθούν μία πολύ κοντινή πορεία ως την έναρξη της ελληνικής κρίσης χρέους, λόγω της διαφορετικής δομής των τοπικών οικονομιών, μετά το 2011 η Λάρισα συγκριτικά πλήττεται σε μικρότερο βαθμό (Γράφημα 8).

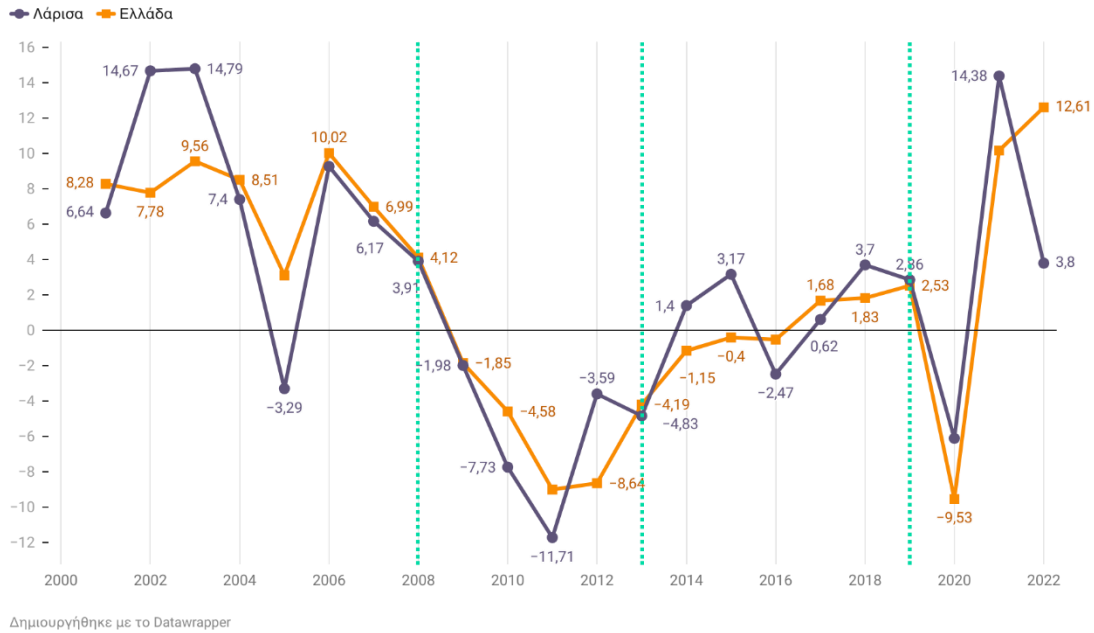
ΓΡΑΦΗΜΑ 6 | ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΑΕΠ (ΣΕ ΔΙΣ. ΕΥΡΩ - ΤΡΕΧΟΥΣΕΣ ΤΙΜΕΣ) ΤΗΣ Π.Ε. ΛΑΡΙΣΑΣ ΣΕ ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΜΕ ΤΟ ΕΘΝΙΚΟ ΑΕΠ (2000-2022)

Δημιουργήθηκε με το Datawrapper

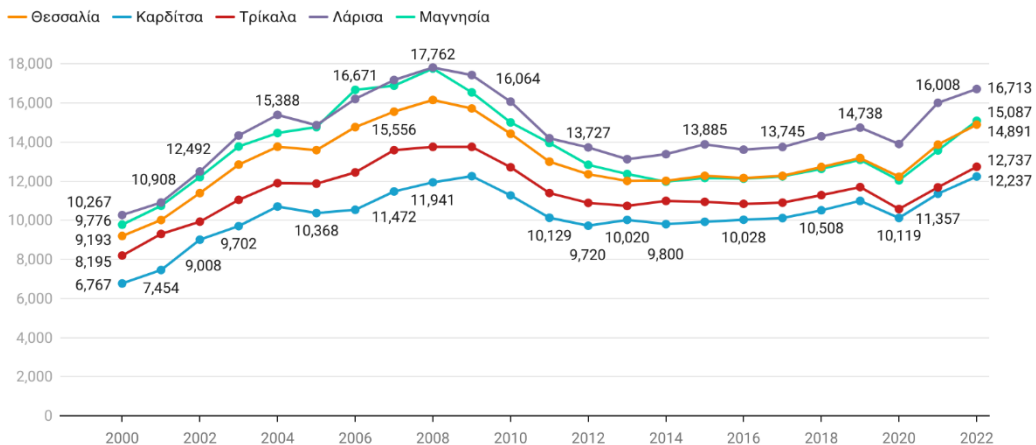
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ - Ίδια επεξεργασία

ΓΡΑΦΗΜΑ 7 | ΕΤΗΣΙΑ ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΤΟΥ ΑΕΠ (ΤΡΕΧΟΥΣΕΣ ΤΙΜΕΣ) ΤΗΣ Π.Ε. ΛΑΡΙΣΑΣ ΣΕ ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΜΕ ΤΟ ΕΘΝΙΚΟ ΑΕΠ (2001-2022)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ – Ίδια επεξεργασία

ΓΡΑΦΗΜΑ 8 | ΚΑΤΑ ΚΕΦΑΛΗ ΑΕΠ ΤΗΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΕΝΟΤΗΤΩΝ ΚΑΡΔΙΤΣΑΣ, ΛΑΡΙΣΑΣ, ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ ΚΑΙ ΤΡΙΚΑΛΩΝ (2000-2022)

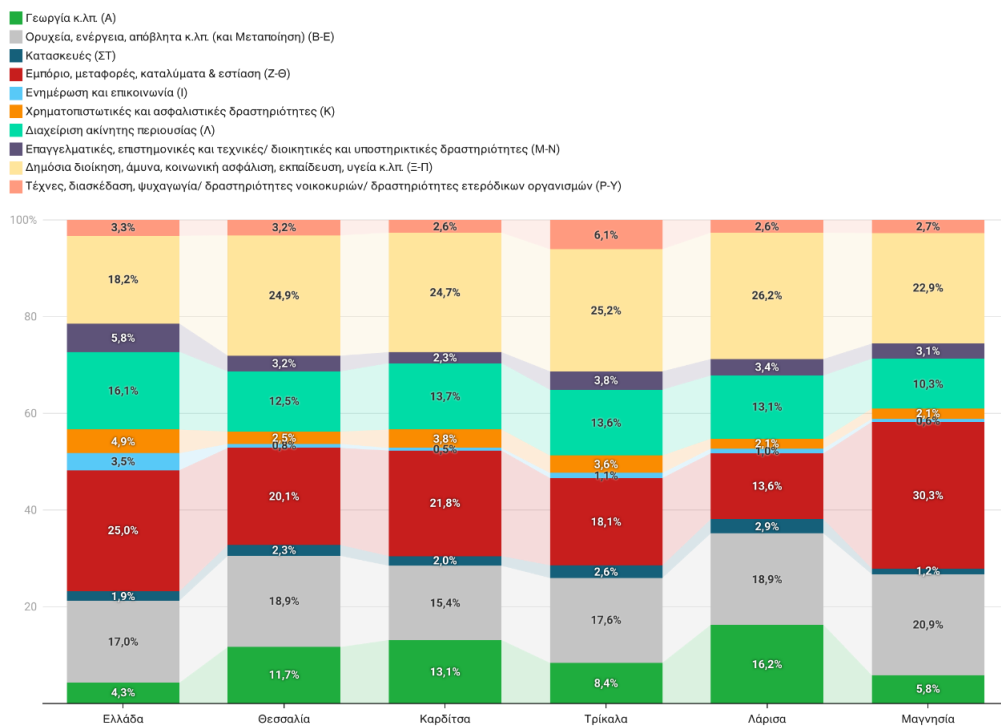
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ – Ίδια επεξεργασία

Τέλος, εστιάζοντας στη συμβολή κάθε επιμέρους κλάδου της οικονομίας στο τοπικό ΑΕΠ, πρέπει να σημειωθεί ότι η τοπική οικονομία της Λάρισας καταγράφει την υψηλότερη Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία σε σύγκριση με τις υπόλοιπες Περιφερειακές Ενότητες της Θεσσαλίας σε όλους τους κλάδους, με εξαίρεση τις ομάδες του Χονδρικού και Λιανικού Εμπορίου και Επισκευής Οχημάτων (Ζ), των

Μεταφορών και Αποθήκευσης (Η) και της Παροχής Υπηρεσιών Καταλύματος και Εστίασης (Θ), όπου η Π.Ε. Μαγνησίας καταγράφει μεγαλύτερη Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία, κυρίως λόγω του αναπτυγμένου τουρισμού της περιοχής (Πήλιο-Σποράδες) και της επίπτωσης της δραστηριότητας του λιμανιού του Βόλου (και δευτερευόντως των Σποράδων).

Ενδιαφέρουσες είναι και οι διαφοροποιήσεις στη σχετική βαρύτητα κάθε τομέα στην τοπική οικονομία της Λάρισας, σε σύγκριση με την υπόλοιπη Θεσσαλία. Εξαιρουμένου του τομέα Ξ-Π (Δημόσια διοίκηση, Άμυνα, Κοινωνική Ασφάλιση, Παιδεία, Υγεία κ.λπ.), η υψηλότερη Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία στην Π.Ε. Λάρισας προκύπτει από τον τομέα Β-Ε (Ορυχεία, Μεταποίηση, Βιομηχανία, Ενέργεια κ.λπ.) και στη συνέχεια από τον τομέα Α (Γεωργία κ.λπ.). Αντίθετα, ενώ ο τομέας Ζ-Θ (Εμπόριο και Επισκευή Οχημάτων, Μεταφορές και Αποθήκευση, Καταλύματα και Εστίαση) έρχεται μόλις στην τρίτη θέση από πλευράς Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας, σε αντίθεση με τις άλλες τρεις Περιφερειακές Ενότητες, όπου βρίσκεται στην πρώτη θέση (Γράφημα 9). Η διαφοροποίηση αυτή είναι ενδεικτική της ισχυρότερης βάσης που έχει η Π.Ε. Λάρισας στον πρωτογενή και δευτερογενή τομέα της οικονομίας σε σύγκριση με την υπόλοιπη Θεσσαλία.

ΓΡΑΦΗΜΑ 9 | ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΗ ΠΡΟΣΤΙΘΕΜΕΝΗ ΑΞΙΑ ΑΝΑ ΚΛΑΔΟ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ (ΝΑΣΕ REV. 2) ΣΤΙΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΕΣ ΕΝΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ (ΠΟΣΟΣΤΟ ΕΠΙ ΤΗΣ ΑΝΤΙΣΤΟΙΧΗΣ ΑΠΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΑΝΑΦΟΡΑΣ, ΤΡΕΧΟΥΣΕΣ ΤΙΜΕΣ - 2022)

Δημιουργήθηκε με το Datawrapper

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ - Ίδια επεξεργασία

Με βάση τα στοιχεία που αναφέρθηκαν στην παράγραφο αυτή σχετικά με το ΑΕΠ της Π.Ε. Λάρισας, προκύπτουν αρκετά ενδιαφέροντα στοιχεία. Η Λάρισα δεν είναι μόνο μια από τις οικονομικά ισχυρότερες περιοχές της Ελλάδας, αλλά επίσης επηρεάστηκε λιγότερο έντονα από την κρίση της προηγούμενης δεκαετίας, κυρίως λόγω της διαφοροποιημένης βάσης της οικονομίας της, όπως προκύπτει και από την Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία των επιμέρους κλάδων. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, ειδικά μετά την κρίση, να αυξηθεί το χάσμα ανάμεσα στην Π.Ε. Λάρισας και τις υπόλοιπες περιοχές της Θεσσαλίας. Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί ότι οι κρίσεις της νέας περιόδου, και ιδίως η κλιματική κρίση και οι φυσικές καταστροφές που αυτή συνεπάγεται, δεν είναι σίγουρο ότι θα αφήσουν εξίσου ανεπηρέαστη την τοπική οικονομία της Λάρισας, όπως προκύπτει και από την προφανή επιβράδυνση της ανάπτυξής της κατά την περίοδο της ανάκαμψης. Με αυτά τα δεδομένα, είναι σημαντικό να δει κανείς σε μεγαλύτερο βάθος τη διάρθρωση της επιχειρηματικότητας στην περιοχή.

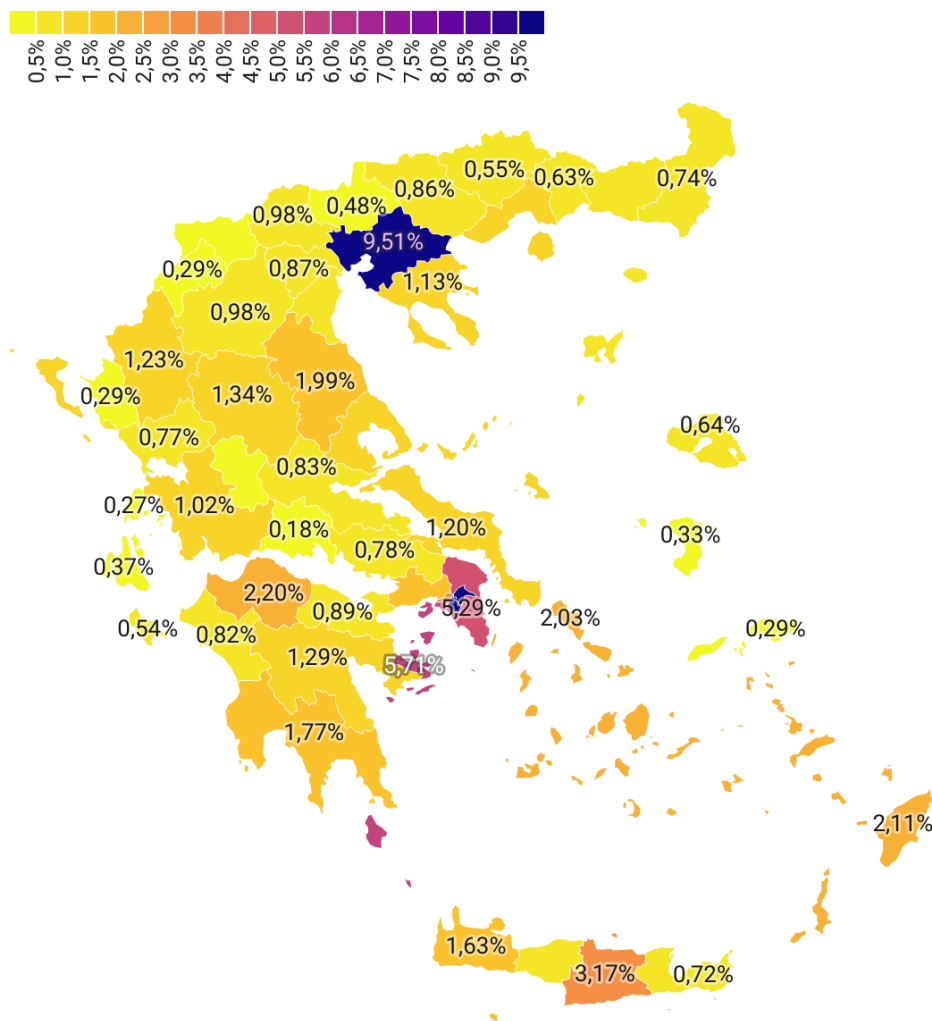
Δ.2. ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Ξεκινώντας από τον αριθμό των επιχειρηματικών μονάδων, η Π.Ε. Λάρισας βρίσκεται στην έκτη θέση πανελλαδικά, μετά τον Κεντρικό Τομέα Αθηνών, τη Θεσσαλονίκη, το Ηράκλειο, τον Βόρειο και τον Νότιο Τομέα Αθηνών, ως προς τον αριθμό των επιχειρηματικών μονάδων που λειτουργούν σε αυτή. Συνολικά στην Π.Ε. Λάρισας λειτουργούν 46.849 μονάδες σε σύνολο 1.479.183 πανελλαδικά, δηλαδή το 3,17% των μονάδων της χώρας (Χάρτης 6).

Αντίστοιχα, ως προς τον κύκλο εργασιών των επιχειρήσεων της, η Π.Ε. Λάρισας είναι η δέκατη μεγαλύτερη πανελλαδικά, μετά τον Βόρειο και τον Κεντρικό Τομέα Αθηνών, τη Θεσσαλονίκη, την Ανατολική Αττική, τον Νότιο Τομέα Αθηνών, τον Πειραιά, τον Δυτικό Τομέα Αθηνών, τη Δυτική Αττική και το Ηράκλειο. Συνολικά, ο κύκλος εργασιών των επιχειρήσεων της Π.Ε. Λάρισας το 2022 ανήλθε σε 6,34 δις ευρώ σε σύνολο 442,42 δις ευρώ πανελλαδικά, αντιστοιχεί δηλαδή στο 1,43% του συνολικού κύκλου εργασιών των επιχειρήσεων της χώρας (Χάρτης 7).

Τέλος, εστιάζοντας στην απασχόληση, η Π.Ε. Λάρισας είναι επίσης η δέκατη κατά σειρά μεγαλύτερη πανελλαδικά μετά τον Κεντρικό και τον Βόρειο Τομέα Αθηνών, τη Θεσσαλονίκη, τον Πειραιά, τον Νότιο Τομέα Αθηνών, την Ανατολική Αττική, τον Δυτικό Τομέα Αθηνών, το Ηράκλειο και την Αχαΐα, ως προς τον αριθμό απασχολούμενων στις επιχειρήσεις της. Συνολικά, στις επιχειρήσεις της Π.Ε. Λάρισας απασχολούνται 91.923 άτομα σε σύνολο 4.621.511 πανελλαδικά, δηλαδή το 1,99% του συνολικού αριθμού απασχολούμενων στις επιχειρήσεις της χώρας (Χάρτης 8).

ΧΑΡΤΗΣ 8 | ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΣΤΙΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΑΝΑ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ (NUTSIII) (% ΑΠΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΩΝ ΕΠΙ ΤΟΥ ΣΥΝΟΛΟΥ ΤΩΝ ΑΠΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΩΝ ΣΤΙΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ) (2022)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ - Ίδια επεξεργασία

Εξετάζοντας τους επιμέρους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας, μπορεί κανείς να διαπιστώσει τη σχετική βαρύτητα αυτών για τη συνολική επιχειρηματική δραστηριότητα και την τοπική οικονομία της Π.Ε. Λάρισας. Συγκεκριμένα, με βάση τον αριθμό των μονάδων, αλλά και την απασχόληση, τη μεγαλύτερη βαρύτητα έχει ο κλάδος της Γεωργίας, Δασοκομίας και Αλιείας (Α). Ωστόσο, βάσει κύκλου εργασιών, ο κλάδος αυτός υποχωρεί στην τρίτη θέση, μετά το Χονδρικό και Λιανικό Εμπόριο και την Επισκευή Οχημάτων (Ζ), καθώς και μετά τη Μεταποίηση (Γ). Οι δύο αυτοί κλάδοι διαδραματίζουν άλλωστε σημαντικό ρόλο επίσης και ως προς τον αριθμό επιχειρηματικών μονάδων και τον αριθμό απασχολούμενων σε αυτές (Γράφημα 10).

Πιο αναλυτικά, με όρους αριθμού μονάδων, οι σημαντικότεροι κλάδοι είναι κατά σειρά η Γεωργία, Δασοκομία και Αλιεία (Α), και μάλιστα με σημαντική διαφορά από όλους τους υπόλοιπους, ενώ ακολουθούν το Χονδρικό και Λιανικό Εμπόριο και Επισκευή Οχημάτων (Ζ) και οι Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες (Μ). Με όρους κύκλου εργασιών, οι σημαντικότεροι κλάδοι είναι κατά σειρά το Χονδρικό και Λιανικό Εμπόριο και Επισκευή Οχημάτων (Ζ), η Μεταποίηση (Γ) και η Γεωργία, Δασοκομία και Αλιεία (Α). Τέλος, με όρους αριθμού απασχολούμενων, οι σημαντικότεροι κλάδοι είναι κατά σειρά η Γεωργία, Δασοκομία και Αλιεία (Α), το Χονδρικό και Λιανικό Εμπόριο και Επισκευή Οχημάτων (Ζ) και η Μεταποίηση (Γ), ενώ αρκετά υψηλός αριθμός απασχολούμενων καταγράφεται και σε κλάδους όπως οι Υπηρεσίες παροχής καταλύματος και εστίασης (Θ), η Υγεία (Π) και η Εκπαίδευση (Ο).

ΓΡΑΦΗΜΑ 10 | ΑΡΙΘΜΟΣ ΜΟΝΑΔΩΝ, ΚΥΚΛΟΣ ΕΡΓΑΣΙΩΝ & ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΑΝΑ ΜΟΝΟΨΗΦΙΟ ΚΛΑΔΟ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ (ΝΑΣΕ REV. 2) ΣΤΗΝ Π.Ε. ΛΑΡΙΣΑΣ (2022)

	Νομικές Μονάδες (Ν)	% του συνόλου της ΠΕ Λάρισας	Κύκλος εργασιών (χιλ. ευρώ)	% του συνόλου της ΠΕ Λάρισας	Απασχολούμενοι (Ν)	% του συνόλου της ΠΕ Λάρισας
Α	26 266	56,1	933 360	14,7	14 682	16
Β	16	0	23 459	0,4	162	0,2
Γ	1 608	3,4	1 863 892	29,4	10 486	11,4
Δ	498	1,1	67 885	1,1	378	0,4
Ε	39	0,1	34 506	0,5	464	0,5
ΣΤ	1 531	3,3	262 597	4,1	3 887	4,2
Ζ	5 630	12	2 205 411	34,8	13 760	15
Η	1 236	2,6	265 394	4,2	3 162	3,4
Θ	1 962	4,2	145 302	2,3	9 583	10,4
Ι	325	0,7	21 696	0,3	649	0,7
Κ	304	0,6	19 538	0,3	470	0,5
Λ	172	0,4	15 396	0,2	371	0,4
Μ	3 445	7,4	188 585	3	5 226	5,7
Ν	311	0,7	56 814	0,9	1 919	2,1
Ξ	17	0	855	0	6 758	7,4
Ο	545	1,2	28 619	0,5	7 952	8,7
Π	1 574	3,4	164 278	2,6	8 679	9,4
Ρ	392	0,8	15 304	0,2	1 263	1,4
Σ	938	2	31 391	0,5	2 033	2,2

Α. Γεωργία, δασοκομία & αλιεία. Β. Ορυχεία & λατομεία. Γ. Μεταποίηση. Δ. Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού & κλιματισμού. Ε. Παροχή νερού, επεξεργασία λυμάτων, διαχείριση αποβλήτων & δραστηριότητες εξυγίανσης. ΣΤ. Κατασκευές. Ζ. Χονδρικό & λιανικό εμπόριο, επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων & μοτοσυκλετών. Η. Μεταφορά & αποθήκευση. Θ. Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος & υπηρεσιών εστίασης. Ι. Ενθέρωση & επικοινωνία. Κ. Χρηματοπιστωτικές & ασφαλιστικές δραστηριότητες. Λ. Διαχείριση ακίνητης περιουσίας. Μ. Επαγγελματικές, επιστημονικές & τεχνικές δραστηριότητες. Ν. Διοικητικές & υποστηρικτικές δραστηριότητες. Ξ. Δημόσια διοίκηση & άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση. Ο. Εκπαίδευση. Π. Δραστηριότητες σχετικές με την ανθρώπινη υγεία και την κοινωνική μέριμνα. Ρ. Τέχνες, διασκέδαση & ψυχαγωγία. Σ. Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών.

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ – Ίδια επεξεργασία

ΠΙΝΑΚΑΣ 2 | ΒΑΣΙΚΑ ΜΕΓΕΘΗ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΗΣ Π.Ε. ΛΑΡΙΣΑΣ ΚΑΤΑ ΚΛΑΔΟ - ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΜΕ ΤΟ ΣΥΝΟΛΟ ΤΗΣ ΤΟΠΙΚΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΜΕ ΤΑ ΚΛΑΔΙΚΑ ΜΕΓΕΘΗ ΣΕ ΕΘΝΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ (2022)

ΚΛΑΔΟΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ (NACE rev. 2)	Π.Ε. ΛΑΡΙΣΑΣ					ΣΥΝΟΛΟ ΧΩΡΑΣ									
	ΑΡΙΘΜΟΣ ΝΟΜΙΚΩΝ ΜΟΝΑΔΩΝ	% ΤΟΥ ΣΥΝΟΛΟΥ ΤΗΣ ΠΕ ΛΑΡΙΣΑΣ	% ΤΟΥ ΣΥΝΟΛΟΥ ΤΟΥ ΚΛΑΔΟΥ ΣΕ ΕΘΝΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ	ΚΥΚΛΟΣ ΕΡΓΑΣΙΩΝ (σε χιλιάδες ευρώ)	% ΤΟΥ ΣΥΝΟΛΟΥ ΤΗΣ ΠΕ ΛΑΡΙΣΑΣ	% ΤΟΥ ΣΥΝΟΛΟΥ ΤΟΥ ΚΛΑΔΟΥ ΣΕ ΕΘΝΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΠΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΩΝ	% ΤΟΥ ΣΥΝΟΛΟΥ ΤΗΣ ΠΕ ΛΑΡΙΣΑΣ	% ΤΟΥ ΣΥΝΟΛΟΥ ΤΟΥ ΚΛΑΔΟΥ ΣΕ ΕΘΝΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΝΟΜΙΚΩΝ ΜΟΝΑΔΩΝ	% ΤΟΥ ΣΥΝΟΛΟΥ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ	ΚΥΚΛΟΣ ΕΡΓΑΣΙΩΝ (σε χιλιάδες ευρώ)	% ΤΟΥ ΣΥΝΟΛΟΥ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΠΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΩΝ	% ΤΟΥ ΣΥΝΟΛΟΥ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ
Α. ΓΕΩΡΓΙΑ, ΔΑΣΟΚΟΜΙΑ ΚΑΙ ΛΑΙΕΛΙΑ	26 266	55,1%	5,0%	933 360	14,7%	8,1%	14 682	16,0%	5,1%	525 262	35,5%	11 529 151	2,6%	287 432	6,2%
Β. ΟΡΥΧΕΙΑ ΚΑΙ ΛΑΤΟΜΕΙΑ	16	0,0%	4,0%	25 459	0,4%	2,0%	162	0,2%	3,1%	403	0,0%	803 164	0,2%	5 259	0,1%
Γ. ΜΥΤΑΓΙΟΠΟΙΗΣΗ	1 608	3,4%	2,8%	1 865 897	29,4%	2,0%	10 486	11,6%	2,8%	56 786	3,8%	91 456 285	20,7%	369 867	8,0%
Δ. ΠΑΡΟΧΗ ΗΛΕΚΤΡΙΚΟΥ ΡΕΥΜΑΤΟΣ, ΘΥΣΙΟΥ ΑΕΡΙΟΥ, ΑΤΜΟΥ ΚΑΙ ΚΑΙΜΑΤΙΣΜΟΥ	499	1,1%	4,0%	67 895	1,1%	0,2%	379	0,4%	1,2%	12 399	0,8%	38 195 867	8,6%	36 735	0,7%
Ε. ΠΑΡΟΧΗ ΝΕΡΟΥ, ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΛΥΜΑΤΩΝ, ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΑΠΟΒΛΗΤΩΝ ΚΑΙ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΕΣΤΙΝΗΣΗΣ	39	0,1%	1,9%	34 536	0,5%	1,7%	464	0,5%	2,6%	2 042	0,1%	2 049 526	0,5%	17 644	0,4%
ΣΤ. ΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ	1 531	3,3%	2,2%	262 597	4,1%	1,7%	3 887	4,2%	2,3%	69 753	4,7%	16 028 050	3,4%	168 675	3,7%
Ζ. ΧΟΝΔΡΙΚΟ ΚΑΙ ΜΑΝΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ, ΕΠΕΚΕΦΗ ΜΗΧΑΝΟΚΙΝΗΤΩΝ ΟΧΗΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΜΟΤΟΣΥΚΛΕΤΩΝ	5 630	12,0%	2,5%	2 265 411	34,8%	1,3%	13 760	15,0%	1,7%	228 725	15,5%	166 252 915	37,4%	823 788	17,8%
Η. ΜΕΤΑΦΟΡΑ ΚΑΙ ΑΠΟΘΗΚΕΥΣΗ	1 236	2,6%	1,9%	265 994	4,2%	1,2%	3 162	3,4%	1,6%	94 997	4,4%	21 729 970	4,9%	192 842	4,2%
Θ. ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ ΠΑΡΟΧΗΣ ΚΑΤΑΛΥΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ ΕΣΤΙΝΗΣΗΣ	1 562	4,2%	1,6%	145 032	2,3%	0,6%	9 583	10,4%	1,4%	109 283	7,4%	18 561 783	4,2%	737 664	15,3%
Ι. ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ	325	0,7%	1,4%	21 696	0,3%	0,2%	649	0,7%	0,6%	23 760	1,6%	13 115 317	3,0%	108 818	2,4%
Κ. ΧΡΗΜΑΤΟΠΙΣΤΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	304	0,6%	1,8%	19 538	0,3%	0,1%	473	0,5%	0,6%	16 952	1,1%	21 648 419	4,9%	77 821	1,7%
Λ. ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΑΚΙΝΗΤΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ	172	0,4%	1,1%	15 996	0,2%	0,0%	371	0,4%	1,2%	15 585	1,1%	3 417 982	0,8%	36 325	0,7%
Μ. ΒΡΑΓΓΕΜΑΤΙΚΕΣ, ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	3 445	7,4%	2,2%	186 595	3,0%	1,3%	5 226	5,7%	1,8%	157 179	10,6%	14 531 733	3,3%	296 480	6,4%
Ν. ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	311	0,7%	1,2%	56 814	0,9%	0,6%	1 913	2,1%	1,0%	25 950	1,8%	9 095 261	2,1%	185 565	4,0%
Ξ. ΔΗΜΟΣΙΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΚΑΙ ΑΜΥΝΑ, ΥΠΟΧΡΕΩΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΣΦΑΛΙΣΗ	17	0,0%	2,2%	855	0,0%	0,1%	6 758	7,4%	1,8%	790	0,1%	743 617	0,2%	366 445	7,9%
Ο. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	545	1,2%	2,3%	28 639	0,5%	1,0%	7 937	8,7%	2,2%	23 765	1,6%	1 536 577	0,3%	353 907	7,7%
Π. ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΣΧΕΤΙΚΕΣ ΜΕ ΤΗΝ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΥΓΕΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΜΕΡΙΜΝΑ	1 574	3,4%	2,5%	164 278	2,6%	2,9%	8 679	9,4%	2,9%	83 285	4,3%	5 692 289	1,3%	303 416	6,6%
Ρ. ΤΕΧΝΙΣΕΣ ΔΙΑΣΚΕΔΑΣΗΣ ΚΑΙ ΨΥΧΑΓΩΓΙΑ	392	0,8%	1,7%	15 034	0,2%	0,4%	1 263	1,4%	1,5%	23 466	1,6%	3 775 767	0,9%	96 606	1,9%
Σ. ΑΛΛΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΠΑΡΟΧΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ	538	2,0%	2,2%	31 391	0,5%	1,9%	2 033	2,2%	1,6%	42 887	2,9%	1 623 488	0,4%	130 748	2,8%
ΣΥΝΟΛΑ	46 849	100,0%	3,2%	6 344 399	100,0%	1,4%	91 923	100,0%	2,0%	1 479 183	100,0%	442 422 276	100,0%	4 621 511	100,0%

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ – Ίδια επεξεργασία

Συγκρίνοντας τα ίδια δεδομένα ανά κλάδο στην Π.Ε. Λάρισας και σε εθνικό επίπεδο, επιβεβαιώνεται η αυξημένη συγκριτικά βαρύτητα του κλάδου της Γεωργίας, δασοκομίας και αλιείας (Α), που αντιστοιχεί σε 56,1% των μονάδων, 14,7% του κύκλου εργασιών και 16,0% των απασχολούμενων της Π.Ε. Λάρισας, έναντι 35,5%, 2,6% και 6,2% αντίστοιχα σε εθνικό επίπεδο. Ομοίως, συγκριτικά μεγαλύτερη είναι η βαρύτητα του κλάδου της Μεταποίησης (Γ) στην Π.Ε. Λάρισας, καθώς αντιστοιχεί στο 3,4% των μονάδων, 29,4% του κύκλου εργασιών και 11,4% της απασχόλησης στην περιοχή, έναντι 3,8%, 20,7% και 8,0% αντίστοιχα σε εθνικό επίπεδο. Αντίστοιχα, οι Δραστηριότητες σχετικά με την ανθρώπινη υγεία και την κοινωνική μέριμνα (Π), αν και συγκριτικά αντιστοιχούν σε λιγότερες ποσοστιαίες μονάδες στην Π.Ε. Λάρισας σε σύγκριση με το εθνικό επίπεδο (3,4% έναντι 4,3%), έχουν συγκριτικά μεγαλύτερη βαρύτητα ως προς τον κύκλο εργασιών (2,6% έναντι 1,3%) και την απασχόληση (9,4% έναντι 6,6%), επιβεβαιώνοντας την ανάπτυξη του σχετικού κλάδου στην περιοχή. Αξιοσημείωτο είναι επίσης το γεγονός ότι, παρά τη γενικευμένη αίσθηση περί της βαρύτητας του κλάδου της εστίασης, ιδίως στην πόλη της Λάρισας, συνολικά σε επίπεδο Π.Ε., η βαρύτητα του κλάδου είναι μειωμένη σε σύγκριση με τα εθνικά δεδομένα: οι Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και υπηρεσιών εστίασης (Θ) αντιστοιχούν σε 4,2% των μονάδων, 2,3% του κύκλου εργασιών και 10,4% της απασχόλησης στην Π.Ε. Λάρισας, έναντι 7,4%, 4,2% και 15,3% αντίστοιχα σε εθνικό επίπεδο (Πίνακας 2).

Εμβαθύνοντας, ωστόσο, περισσότερο στον κλάδο αυτό (Θ), εντοπίζει κανείς σημαντικές διαφοροποιήσεις της Π.Ε. Λάρισας σε σύγκριση με τα πανελλαδικά δεδομένα, που δικαιολογούν την αντίληψη περί του ειδικού βάρους της εστίασης. Συγκεκριμένα, ενώ συνολικά η βαρύτητα του κλάδου Θ είναι μικρότερη στην Π.Ε. Λάρισας σε σύγκριση με τα εθνικά δεδομένα, αυτό φαίνεται να οφείλεται κυρίως στην επίδραση του τουρισμού, και κυρίως των ξενοδοχείων και άλλων τουριστικών καταλυμάτων. Σε εθνικό επίπεδο, στα ξενοδοχεία και σε λοιπές δραστηριότητες παροχής τουριστικών καταλυμάτων (κωδ. 551, 552, 553, 559) αντιστοιχεί το 28,56% των μονάδων, το 49,02% του κύκλου εργασιών και το 26,99% των απασχολούμενων εντός του ευρύτερου κλάδου Θ, ενώ τα αντίστοιχα ποσοστά στην Π.Ε. Λάρισας είναι 8,57%, 9,03% και 5,37% αντίστοιχα (Γράφημα 11). Αντίστροφα, η σχετική βαρύτητα της εστίασης (κωδ. 561, 562, 563), και ιδιαίτερα των δραστηριοτήτων παροχής ποτών (κωδ. 563), είναι αυξημένη στην Π.Ε. Λάρισας σε σύγκριση με το εθνικό επίπεδο. Ο υποκλάδος της Παροχής ποτών αντιστοιχεί στην Π.Ε. Λάρισας σε 48,22% των μονάδων, 41,26% του κύκλου εργασιών και 54,54% των απασχολούμενων εντός του ευρύτερου κλάδου Θ στην περιοχή, ενώ τα αντίστοιχα ποσοστά σε εθνικό επίπεδο είναι μόλις 32,31%, 13,72% και 29,53% (Γράφημα 11).

ΓΡΑΦΗΜΑ 11 | ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΜΕΓΕΘΩΝ ΤΩΝ ΥΠΟΚΛΑΔΩΝ (ΤΡΙΨΗΦΙΟΣ ΚΩΔΙΚΟΣ) ΤΟΥ ΚΛΑΔΟΥ Θ (ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ ΠΑΡΟΧΗΣ ΚΑΤΑΛΥΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ ΕΣΤΙΑΣΗΣ) ΣΤΗΝ Π.Ε. ΛΑΡΙΣΑΣ ΚΑΙ ΠΑΝΕΛΛΑΔΙΚΑ (2022)

	% μονάδων εντός του κλάδου Θ στην Π.Ε. Λάρισας	% μονάδων εντός του κλάδου Θ πανελλαδικά	% κύκλου εργασιών εντός του κλάδου Θ στην ΠΕ Λάρισα	% κύκλου εργασιών εντός του κλάδου Θ πανελλαδικά	% απασχολούμενων εντός του κλάδου Θ στην ΠΕ Λάρισα	% απασχολούμενων εντός του κλάδου Θ πανελλαδικά
Ξενοδοχεία και παρόμοια καταλύματα	1,89%	7,90%	7,16%	40,93%	3,45%	19,59%
Καταλύματα διακοπών και άλλα καταλύματα σύντομης διαμονής	6,68%	20,10%	1,87%	7,45%	1,92%	6,66%
Χώροι κατασκήνωσης, εγκαταστάσεις για οχήματα αναψυχής και ρυμουλκούμενα οχήματα		0,26%		0,53%		0,64%
Άλλα καταλύματα		0,30%		0,11%		0,10%
Δραστηριότητες εστιατορίων και κινητών μονάδων εστίασης	39,04%	36,93%	47,42%	34,62%	37,81%	41,42%
Υπηρεσίες τροφοδοσίας για εκδηλώσεις και άλλες δραστηριότητες υπηρεσιών εστίασης	3,92%	3,46%	2,14%	2,64%	2,21%	2,06%
Δραστηριότητες παροχής ποτών	48,22%	32,31%	41,26%	13,72%	54,54%	29,53%

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ - Ίδια επεξεργασία

Ομοίως, εμβαθύνοντας στον ευρύτερο κλάδο οικονομικής δραστηριότητας Μ (Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες) και συγκρίνοντας τη βαρύτητα κάθε υποκλάδου (σε επίπεδο τριψήφιου κωδικού) εντός του κλάδου στην Π.Ε. Λάρισας και πανελλαδικά, αναδεικνύεται η συγκριτικά αυξημένη βαρύτητα του κλάδου των μηχανικών (κωδ. 711), ο οποίος στην Π.Ε. Λάρισας αντιστοιχεί στο 36,66% των μονάδων, το 44,53% του κύκλου εργασιών και το 31,42% των απασχολούμενων εντός του ευρύτερου κλάδου Μ στην περιοχή, έναντι 33,06%, 25,99% και 25,78% αντίστοιχα σε πανελλαδικό επίπεδο (Γράφημα 12). Ομοίως, αυξημένη είναι η βαρύτητα του υποκλάδου των λογιστικών υπηρεσιών (κωδ. 692), κυρίως ως προς το ποσοστό των μονάδων (17,21% των μονάδων του κλάδου Μ στην Π.Ε. Λάρισα έναντι 13,49% πανελλαδικά) και το ποσοστό των απασχολούμενων (18,79% στην Π.Ε. Λάρισα έναντι 16,68% πανελλαδικά), όχι όμως και από πλευράς κύκλου εργασιών, ενώ συγκριτικά μειωμένη είναι η βαρύτητα του υποκλάδου των νομικών υπηρεσιών (κωδ. 691) στην Π.Ε. Λάρισα, κυρίως ως προς το ποσοστό των νομικών μονάδων (22,09% του ευρύτερου κλάδου Μ στην Π.Ε. Λάρισα έναντι 24,48% πανελλαδικά) και ως προς τον κύκλο εργασιών (7,39% του ευρύτερου κλάδου Μ στην Π.Ε. Λάρισα, έναντι 10,36% πανελλαδικά) (Γράφημα 12). Αναμενόμενη επίσης είναι, λόγω και της βαρύτητας του κτηνοτροφικού τομέα, η συγκριτικά μεγαλύτερη βαρύτητα των κτηνιατρικών υπηρεσιών (κωδ. 750) στην Π.Ε. Λάρισα: σε αυτές αντιστοιχεί το 1,74% των μονάδων του ευρύτερου κλάδου Μ (έναντι 1,20% πανελλαδικά), το 1,72% του κύκλου εργασιών (έναντι 0,88% πανελλαδικά), καθώς και το 1,82% των απασχολούμενων (έναντι 1,13% πανελλαδικά) (Γράφημα 12). Τέλος, αξιοσημείωτο είναι ότι οι δραστηριότητες που σχετίζονται τόσο με την καινοτομία (έρευνα και ανάπτυξη τόσο στις φυσικές/μηχανικές, όσο και στις κοινωνικές/ανθρωπιστικές επιστήμες – κωδ. 721, 722), όσο και με το μάρκετινγκ (διαφήμιση και έρευνα αγοράς – κωδ. 731, 732) έχουν συγκριτικά μικρότερη βαρύτητα στην Π.Ε. Λάρισα, καθώς συνολικά αντιστοιχούν στο 6,50% των μονάδων του ευρύτερου κλάδου Μ (έναντι 8,86% πανελλαδικά),

στο 5,98% του κύκλου εργασιών (έναντι 17,40% πανελλαδικά) και στο 6,31% των απασχολούμενων (έναντι 13,93% πανελλαδικά) (Γράφημα 12), γεγονός που υποδεικνύει αφ' ενός το περιορισμένο ενδιαφέρον της τοπικής επιχειρηματικής κοινότητας για τις δράσεις αυτές, αφ' ετέρου το γεγονός ότι συχνά οι σχετικές υπηρεσίες αγοράζονται εκτός περιφερειακής ενότητας.

ΓΡΑΦΗΜΑ 12 | ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΜΕΓΕΘΩΝ ΤΩΝ ΥΠΟΚΛΑΔΩΝ (ΤΡΙΨΗΦΙΟΣ ΚΩΔΙΚΟΣ) ΤΟΥ ΚΛΑΔΟΥ Μ (ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΕΣ, ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ & ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ) ΣΤΗΝ Π.Ε. ΛΑΡΙΣΑΣ ΚΑΙ ΠΑΝΕΛΛΑΔΙΚΑ (2022)

	% μονάδων εντός του κλάδου Μ στην Π.Ε. Λάρισας	% μονάδων εντός του κλάδου Μ πανελλαδικά	% κύκλου εργασιών εντός του κλάδου Μ στην ΠΕ Λάρισας	% κύκλου εργασιών εντός του κλάδου Μ πανελλαδικά	% απασχολούμενων εντός του κλάδου Μ στην ΠΕ Λάρισας	% απασχολούμενων εντός του κλάδου Μ πανελλαδικά
Νομικές δραστηριότητες	22,09%	24,48%	7,39%	10,36%	15,23%	15,23%
Δραστηριότητες λογιστικής, τήρησης βιβλίων και λογιστικού ελέγχου· παροχή φορολογικών συμβουλών	17,21%	13,49%	8,50%	9,59%	18,79%	16,68%
Δραστηριότητες κεντρικών γραφείων		0,09%		0,45%		0,36%
Δραστηριότητες παροχής συμβουλών διαχείρισης		12,72%		29,56%		20,57%
Δραστηριότητες αρχιτεκτόνων και μηχανικών και συναφείς δραστηριότητες παροχής τεχνικών συμβουλών	36,66%	33,06%	44,53%	25,99%	31,42%	25,78%
Τεχνικές δοκιμές και αναλύσεις	0,78%	0,76%	2,38%	2,80%	1,76%	1,66%
Έρευνα και πειραματική ανάπτυξη στις φυσικές επιστήμες και τη μηχανική	3,45%	4,48%	1,88%	3,54%	2,35%	5,66%
Έρευνα και πειραματική ανάπτυξη στις κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες	0,49%	0,83%	0,43%	0,34%	1,09%	1,79%
Διαφήμιση	2,12%	2,97%	3,51%	12,47%	2,58%	5,46%
Έρευνα αγοράς και δημοσκοπήσεις	0,44%	0,58%	0,16%	1,05%	0,29%	1,02%
Δραστηριότητες ειδικευμένου σχεδίου	0,38%	0,77%	0,10%	0,51%	0,27%	0,57%
Φωτογραφικές δραστηριότητες	2,24%	2,57%	0,59%	0,64%	1,95%	2,00%
Δραστηριότητες μετάφρασης και διερμηνείας	0,75%	1,14%	0,14%	0,47%	0,50%	0,83%
Άλλες επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες π.δ.κ.α.	1,16%	0,86%	7,01%	1,35%	1,57%	1,27%
Κτηνιατρικές δραστηριότητες	1,74%	1,20%	1,72%	0,88%	1,82%	1,13%

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ – Ίδια επεξεργασία

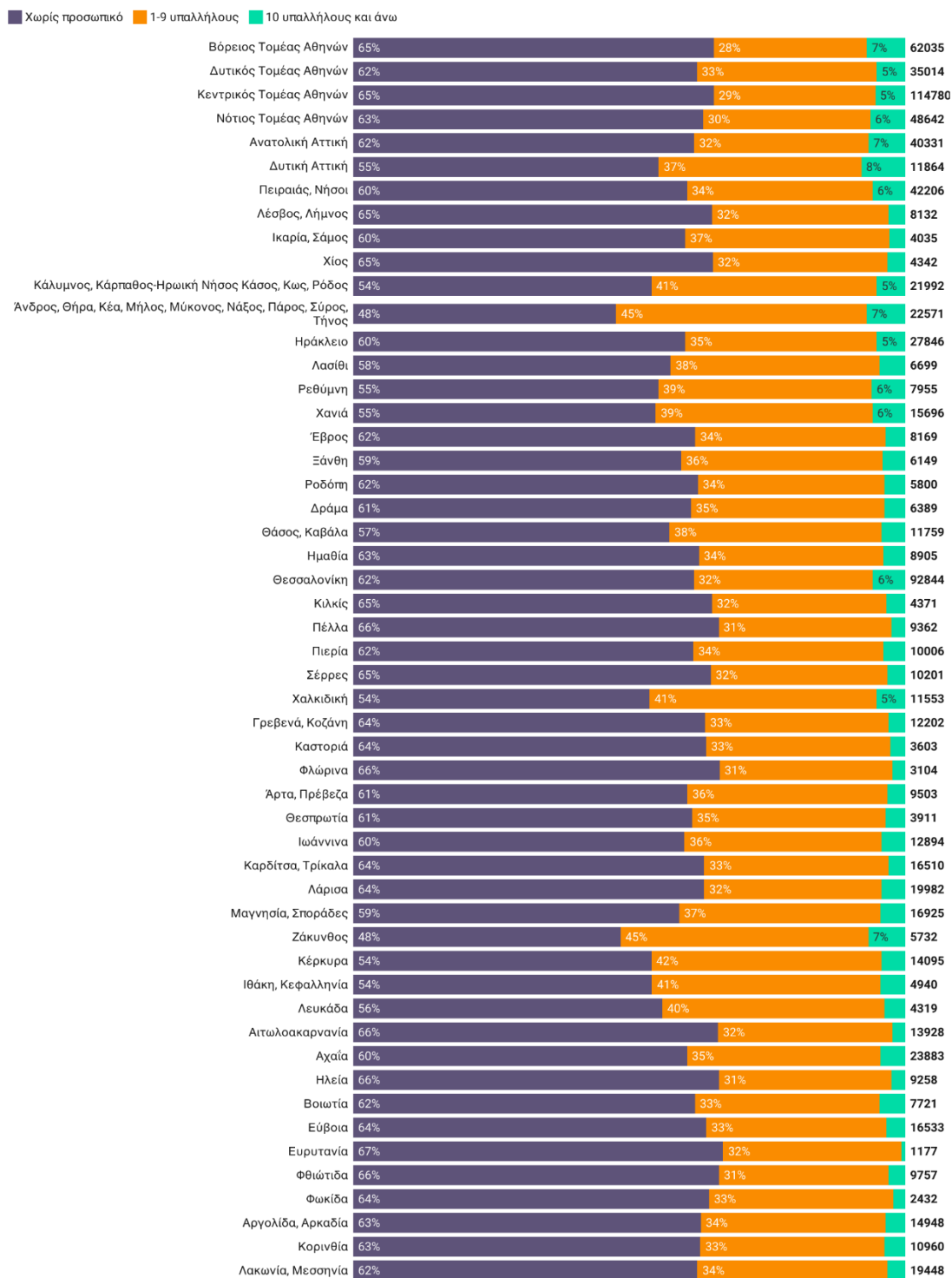
Εστιάζοντας στο μέγεθος των επιχειρήσεων, όπως και σε όλη την Ελλάδα, έτσι και στην Π.Ε. Λάρισας κυριαρχούν συντριπτικά οι μικρές και micro επιχειρήσεις, καθώς 12.710 επιχειρήσεις δεν έχουν καθόλου προσωπικό, 6.431 επιχειρήσεις έχουν 1-9 εργαζόμενους και μόλις 841 επιχειρήσεις έχουν 10 ή περισσότερους εργαζόμενους (Γράφημα 13). Μάλιστα, στην Π.Ε. Λάρισας οι επιχειρήσεις χωρίς προσωπικό είναι συγκριτικά περισσότερες αφού αποτελούν το 63,6% των επιχειρήσεων της περιοχής έναντι 61,6% σε εθνικό επίπεδο. Αντίστοιχα, οι επιχειρήσεις με 1-9 εργαζόμενους αποτελούν το 32,2% του συνόλου των επιχειρήσεων στη Λάρισα έναντι 33,4% πανελλαδικά και οι επιχειρήσεις με 10 ή περισσότερους εργαζόμενους αποτελούν το 4,2% στη Λάρισα έναντι 5,1% πανελλαδικά.

Η ίδια συγκριτική εικόνα προκύπτει και ως προς την κατανομή του αριθμού των εργαζομένων σε επιχειρήσεις ανά τάξη μεγέθους απασχόλησης. Στην Π.Ε. Λάρισας 11.917 άτομα απασχολούνται σε επιχειρήσεις χωρίς προσωπικό, 21.293 σε επιχειρήσεις με 1-9 εργαζόμενους και 26.715 σε επιχειρήσεις με 10 ή περισσότερους υπαλλήλους. Έτσι, αν και -προφανώς- η συμμετοχή των μεγάλων

επιχειρήσεων στη συνολική απασχόληση είναι συγκριτικά μεγαλύτερη παρά τον μικρό αριθμό τους, η σχετική βαρύτητά τους παραμένει στην Π.Ε. Λάρισας μικρότερη από τον εθνικό μέσο όρο. Στη Λάρισα η απασχόληση σε επιχειρήσεις με 10 ή περισσότερους εργαζόμενους αντιπροσωπεύει το 44,6% της συνολικής απασχόλησης στις επιχειρήσεις (στη μείζονα κατηγορία «Βιομηχανία, κατασκευή και υπηρεσίες αγοράς», εξαιρουμένων δηλαδή της Δημόσιας διοίκησης και Άμυνας, της Υποχρεωτικής κοινωνικής ασφάλισης και των Δραστηριοτήτων οργανώσεων μελών) έναντι 53,8% σε εθνικό επίπεδο, η απασχόληση σε επιχειρήσεις με 1-9 εργαζόμενους το 35,5% έναντι 30,8% σε εθνικό επίπεδο και η απασχόληση σε επιχειρήσεις χωρίς προσωπικό το 19,9% έναντι 15,5% σε εθνικό επίπεδο (Γράφημα 14).

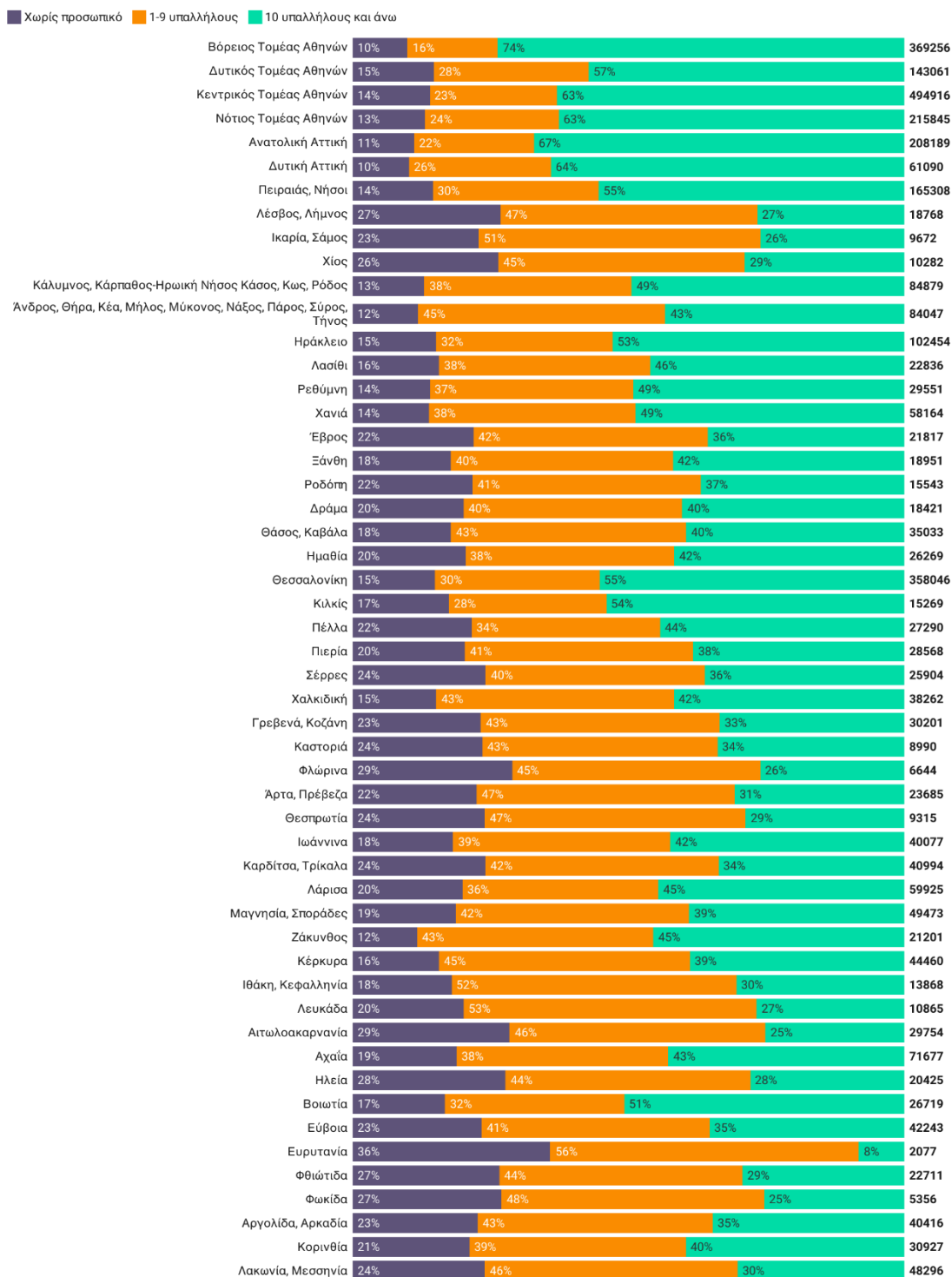
Από όσα παρουσιάστηκαν σε σχέση με τη διάρθρωση της επιχειρηματικότητας στη Λάρισα, προκύπτει η κυριαρχία των micro επιχειρήσεων και ιδίως της αυτοαπασχόλησης χωρίς προσωπικό, τόσο με όρους αριθμού μονάδων όσο και με όρους απασχόλησης. Η δομή αυτή σχετίζεται και με τους κλάδους που κυριαρχούν στην επιχειρηματικότητα της περιοχής, και ιδίως τον κλάδο της Γεωργίας, Δασοκομίας και Αλιείας, αλλά και κλάδους όπως τα επιστημονικά/τεχνικά επαγγέλματα. Ο δε συνδυασμός μεγάλου αριθμού μονάδων αλλά με χαμηλά συγκριτικά επίπεδα απασχόλησης και κύκλου εργασιών καταδεικνύει την ανάγκη υποστήριξης της ανάπτυξης των υφιστάμενων επιχειρήσεων στην περιοχή.

ΓΡΑΦΗΜΑ 13 | ΠΟΣΟΣΤΟ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ ΑΝΑ ΤΑΞΗ ΜΕΓΕΘΟΥΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ (NUTS III) (2022)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ - Ίδια επεξεργασία

ΓΡΑΦΗΜΑ 14 | ΠΟΣΟΣΤΟ ΑΠΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΩΝ ΣΤΙΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΑΝΑ ΤΑΞΗ ΜΕΓΕΘΟΥΣ Α- ΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ (NUTS III) (2022)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ – Ίδια επεξεργασία

ΟΙ ΦΟΡΕΙΣ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΛΑΡΙΣΑΣ

Σημαντικό επίσης είναι να αναφερθεί ότι η Λάρισα, εκτός της εκτεταμένης επιχειρηματικής της κοινότητας, διαθέτει και ένα πλήθος καθιερωμένων φορέων που ασχολούνται με τα ζητήματα της επιχειρηματικότητας με την ευρεία έννοια και ασκούν σχετικές αρμοδιότητες. Αν και η εξαντλητική καταγραφή τους εκφεύγει του σκοπού της παρούσας ανάλυσης, στην ενότητα αυτή θα παρουσιαστεί ενδεικτικά μία βασική χαρτογράφηση των σχετικών φορέων.

Πρώτον, ως φορείς της επιχειρηματικότητας νοούνται πρωτίστως οι συλλογικοί φορείς εκπροσώπησης των επιχειρηματιών, επαγγελματιοβιοτεχνών και εμπόρων της περιοχής, όπως το Επιμελητήριο Λάρισας, ο Σύνδεσμος Θεσσαλικών Επιχειρήσεων και Βιομηχανιών, η Ομοσπονδία Επαγγελματιών-Βιοτεχνών και Εμπόρων Ν. Λάρισας, ο Εμπορικός Σύλλογος Λάρισας, αλλά και η Ένωση Αγροτικών Συνεταιρισμών Λάρισας-Τυρνάβου-Αγιάς, καθώς και η Ένωση ΚοινΣΕπ Θεσσαλίας.

Στην ίδια κατηγορία εντάσσεται και μια σειρά κλαδικών ενώσεων και σωματείων, όπως, ενδεικτικά, το Σωματείο Επιπλοποιών – Ξυλουργών Ν. Λάρισας, ο Σύλλογος Μεταλλοτεχνουργών Ν. Λάρισας, ο Σύνδεσμος Εργοληπτών Εγκαταστατών Ηλεκτρολόγων Ν. Λάρισας, ο Σύλλογος Καταστηματαρχών Ζαχαροπλαστών Λαρίσης, η Συντεχνία Κρεοπωλών Λαρίσης, ο Σύλλογος Εστιατόρων – Ψητοπωλών Λαρίσης, το Σωματείο Κουρέων – Κομμωτών – Κομμωτριών Ν. Λαρίσης, ο Σύνδεσμος Θερμοϋδραυλικών Ν. Λάρισας, ο Σύλλογος Ιδιοκτητών Συνεργείων Επισκευής Μηχανημάτων Παντός Τύπου Ν. Λάρισας, η Ένωση Φανοποιών και Βαφένων Αυτοκινήτων Λαρίσης και Περιχώρων, ο Νέος Σύλλογος Ηλεκτρολόγων Παντός Τύπου Οχημάτων Ν. Λάρισας, το Σωματείο Μηχανουργείων και Κατασκευαστών Γεωργικών Μηχανημάτων Ν. Λάρισας, ο Σύλλογος Συντηρητών Καυστήρων Θεσσαλίας, η Ένωση Πρατηριούχων Υγρών Καυσίμων και Εκμεταλλευτών Πλυντηρίων Λιπαντηρίων Ν. Λάρισας, η Συντεχνία Αρτοποιών Λαρίσης, ο Σύνδεσμος Αδειούχων Επισκευαστών – Συντηρητών Ανελκυστήρων Κεντρικής Ελλάδος, η Ένωση Διπλωματούχων Επαγγελματιών Αισθητικών Θεσσαλίας, ο Σύνδεσμος Καταστηματαρχών Κρυστάλλων & Τζαμιών Ν. Λάρισας, το Σωματείο Σχολικών Κυλικίων Ν. Λάρισας, ο Σύνδεσμος Ιδιοκτητών Καφετεριών & Κέντρων Αναψυχής Λάρισας, ο Σύλλογος Μεσιτών Αστικών Συμβάσεων Λάρισας, ο Σύνδεσμος Ημερήσιων Περιφερειακών Εφημερίδων, η Ένωση Περιφερειακού Τύπου Ελλάδος κ.ά.

Τέλος, στην ίδια κατηγορία, των φορέων συλλογικής εκπροσώπησης της επιχειρηματικότητας, εντάσσονται και οι φορείς εκπροσώπησης των επιστημόνων και λοιπών ελευθέρων επαγγελματιών, αν και ο χαρακτήρας τους είναι μεικτός, καθώς σε αρκετές περιπτώσεις μέλη τους δεν είναι μόνο οι αυτοαπασχολούμενοι, αλλά και οι μισθωτοί του ιδιωτικού και δημόσιου τομέα των αντίστοιχων κλάδων. Στους φορείς αυτούς περιλαμβάνονται, ενδεικτικά, το ΤΕΕ Κεντρικής & Δυτικής Θεσσαλίας, το Παράρτημα Κεντρικής Ελλάδας του Γεωτεχνικού Επιμελητηρίου, το Περιφερειακό Τμήμα Θεσσαλίας (7^ο) του Οικονομικού Επιμελητηρίου, ο

Δικηγορικός Σύλλογος Λάρισας, ο Ιατρικός Σύλλογος Λάρισας, ο Φαρμακευτικός Σύλλογος Λάρισας, ο Συμβολαιογραφικός Σύλλογος Εφετείου Λάρισας, ο Σύλλογος Πολιτικών Μηχανικών Ν. Λάρισας, ο Σύλλογος Αρχιτεκτόνων Λάρισας, η Ένωση Φοροτεχνικών Ελευθέρων Επαγγελματιών Ν. Λάρισας, η Ένωση Λογιστών Νομού Λάρισας, ο Γεωπονικός Σύλλογος Ν. Λάρισας, η Ένωση Ελευθεροεπαγγελματιών Παιδιάτρων Θεσσαλίας, η Ένωση Συντακτών Ημερήσιων Εφημερίδων Θεσσαλίας-Στερεάς Ελλάδας-Εύβοιας κ.ά. Στην ίδια ευρύτερη κατηγορία εντάσσονται και φορείς συλλογικής εκπροσώπησης των καλλιτεχνών, αν και επίσης αυτοί δεν ασκούν πάντοτε ελεύθερο επάγγελμα, όπως το Παράρτημα Λάρισας του Πανελληνίου Μουσικού Συλλόγου, ο Σύλλογος Εικαστικών Ν. Λάρισας κ.λπ. Ομοίως, εντάσσοντας και τους αγρότες στην -με την ευρεία έννοια- επιχειρηματικότητα, στους φορείς εκπροσώπησης τους περιλαμβάνονται στην περιοχή της Λάρισας, μεταξύ άλλων, η ΕΟΑΣΝΛ- Ενωτική Ομοσπονδία Αγροτικών Συλλόγων Νομού Λάρισας, η Ομοσπονδία Κτηνοτροφικών Συλλόγων Περιφέρειας Θεσσαλίας κ.λπ.

Μια άλλη μεγάλη κατηγορία φορέων που σχετίζονται με την επιχειρηματικότητα ή ασκούν αρμοδιότητες σε σχέση με αυτή είναι οι δημόσιοι φορείς της περιοχής. Σε αυτούς περιλαμβάνονται η Περιφέρεια Θεσσαλίας, ο Δήμος Λαρισαίων και οι λοιποί δήμοι της Π.Ε. Λάρισας, το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, η Ειδική Υπηρεσία Διαχείρισης του Προγράμματος «Θεσσαλία» του ΕΣΠΑ, η Περιφερειακή Διεύθυνση Θεσσαλίας της ΔΥΠΑ, οι υπηρεσίες της ΑΑΔΕ στην περιοχή (ΔΟΥ, Τελωνείο Λάρισας), το Πρωτοδικείο και το Εφετείο Λάρισας κ.ά.. Εξ αυτών, κάποιοι -λόγω του θεσμού του αυτοδιοίκητου (περιφερειακή και τοπική αυτοδιοίκηση, πανεπιστήμιο) έχουν μεγαλύτερη ευχέρεια χάραξης και υλοποίησης δημόσιων πολιτικών για την περιοχή, σε αντίθεση με τις αποκεντρωμένες υπηρεσίες του κεντρικού κράτους (ΕΥΔ Θεσσαλίας, ΔΥΠΑ, ΑΑΔΕ, δικαστήρια κ.λπ.), που υλοποιούν τοπικά τις αποφάσεις που λαμβάνονται σε κεντρικό επίπεδο και εφαρμόζουν απλώς την εθνική νομοθεσία, έχουν επομένως μικρή ή μηδενική ευχέρεια ανάληψης τοπικών πρωτοβουλιών. Είναι σαφές ότι η πρώτη κατηγορία δημόσιων φορέων (Περιφέρεια, Δήμοι, Πανεπιστήμιο) είναι αυτή που κατεξοχήν διαδραματίζει ρόλο στη χάραξη και υλοποίηση πολιτικών για την επιχειρηματικότητα τοπικά, αλλά και στη στήριξη της επιχειρηματικότητας μέσα από επιστημονική έρευνα και τεκμηρίωση, διάχυση καινοτομίας και τεχνολογίας κ.λπ. Μάλιστα, εντός των εν λόγω φορέων υπάρχουν και δομές που έχουν αποκλειστικό αντικείμενο την τοπική/περιφερειακή ανάπτυξη και επιχειρηματικότητα, όπως για παράδειγμα: το Περιφερειακό Ταμείο Ανάπτυξης, το Περιφερειακό Συμβούλιο Καινοτομίας ή οι Γενικές Διευθύνσεις Ανάπτυξης και Αναπτυξιακού Προγραμματισμού, Τουρισμού, Πολιτισμού, Αθλητισμού και Νέων Τεχνολογιών της Περιφέρειας Θεσσαλίας, ο Αναπτυξιακός Οργανισμός του Δήμου Λαρισαίων «Όλον Α.Ε.», καθώς και ο θεσμός του Παζαριού της Λάρισας που οργανώνεται από τον Δήμο Λαρισαίων, η Μονάδα Καινοτομίας και Επιχειρηματικότητας και πλέον η Μονάδα Καινοτομίας - Μεταφοράς Τεχνολογίας και Κέντρο Επιχειρηματικότητας "One

Planet Thessaly”, καθώς και το Ινστιτούτο Επιχειρηματικότητας και Καινοτομίας του Πανεπιστημιακού Κέντρου Έρευνας και Καινοτομίας «ΙΑΣΩΝ» του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Ωστόσο, και η δεύτερη κατηγορία φορέων διαδραματίζει σημαντικό ρόλο, παρά το περιορισμένο πλαίσιο λειτουργίας της, καθώς η αποτελεσματική λειτουργία τους συμβάλει σημαντικά στην υποστήριξη της τοπικής επιχειρηματικότητας.

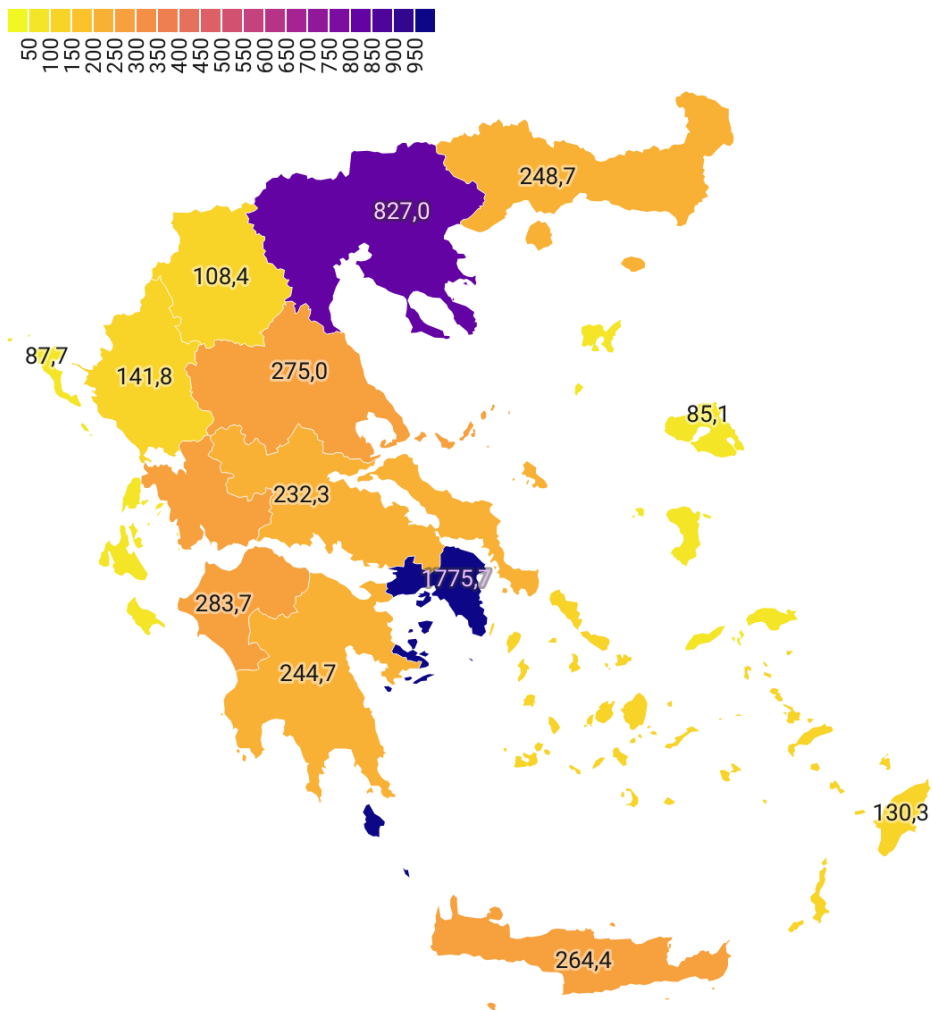
Τέλος, στην περιοχή της Λάρισας και της Θεσσαλίας δραστηριοποιείται και ένα πλέγμα ιδιωτικών φορέων σχετικών με την επιχειρηματικότητα, όπως το Πάρκο Καινοτομίας Joist, αλλά και πλήθος εταιριών και μεμονωμένων συμβούλων προγραμμάτων και επιχειρήσεων.

Δ.3. ΑΓΟΡΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Η αγορά εργασίας είναι ένας κρίσιμος παράγοντας για την κατανόηση του κοινωνικό-οικονομικού πλαισίου μιας περιοχής. Η Θεσσαλία βρίσκεται στην τέταρτη θέση μεταξύ των ελληνικών περιφερειών ως προς το μέγεθος του εργατικού δυναμικού της, μετά την Αττική, την Κεντρική Μακεδονία και τη Δυτική Ελλάδα. Το εργατικό δυναμικό της Θεσσαλίας ανέρχεται σε 275 χιλιάδες άτομα και αντιστοιχεί στο 5,8% του συνολικού εργατικού δυναμικού της χώρας (Χάρτης 9). Η παραπάνω εικόνα, ωστόσο, οφείλεται κυρίως στο μεγάλο πληθυσμιακό μέγεθος της Θεσσαλίας και ανατρέπεται πλήρως όταν κανείς εξετάσει το ποσοστό του εργατικού δυναμικού επί του συνολικού πληθυσμού κάθε Περιφέρειας. Εκεί, η Θεσσαλία έρχεται στην τελευταία θέση, με το εργατικό δυναμικό της να αντιστοιχεί σε μόλις 44,9% του συνολικού πληθυσμού της έναντι 52,2% πανελλαδικά) (Χάρτης 10). Με άλλα λόγια, μεγάλο μέρος του πληθυσμού της Θεσσαλίας είναι οικονομικά μη ενεργό.

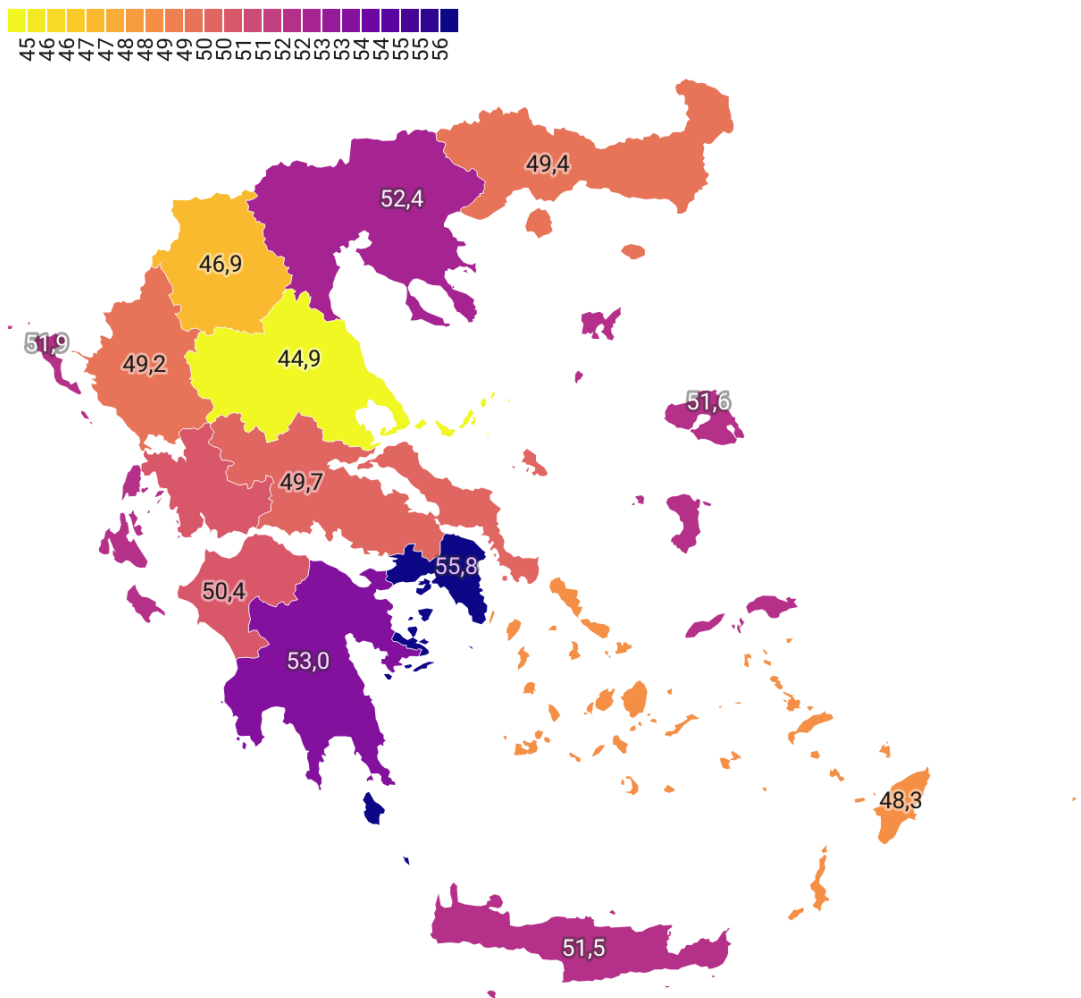
Ως προς την ανεργία, η Θεσσαλία βρίσκεται στη δέκατη θέση πανελλαδικά μεταξύ των ελληνικών περιφερειών ως προς τον αριθμό ανέργων, με μόλις 17.500 ανέργους, που αντιστοιχούν σε ποσοστό 3,6% του συνολικού αριθμού των ανέργων στην Ελλάδα. Ποσοστιαία δε, η Θεσσαλία έχει το χαμηλότερο ποσοστό ανεργίας, ανερχόμενο σε 6,4% έναντι 10,4% πανελλαδικά (Χάρτης 11). Ωστόσο, αν και η συνολική ανεργία -περιλαμβανομένης της ανεργίας των νέων- είναι χαμηλή, στη Θεσσαλία καταγράφεται ελαφρώς υψηλότερη συμμετοχή των νεότερων ηλικιακών ομάδων στον συνολικό αριθμό των ανέργων σε σύγκριση με τα αντίστοιχα πανελλαδικά δεδομένα (Γράφημα 15).

ΧΑΡΤΗΣ 9 | ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΔΥΝΑΜΙΚΟ (ΑΠΟΛΥΤΟΙ ΑΡΙΘΜΟΙ) ΑΝΑ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ (NUTSII) ΣΕ ΧΙΛΙΑΔΕΣ (Α' ΤΡΙΜΗΝΟ 2025)

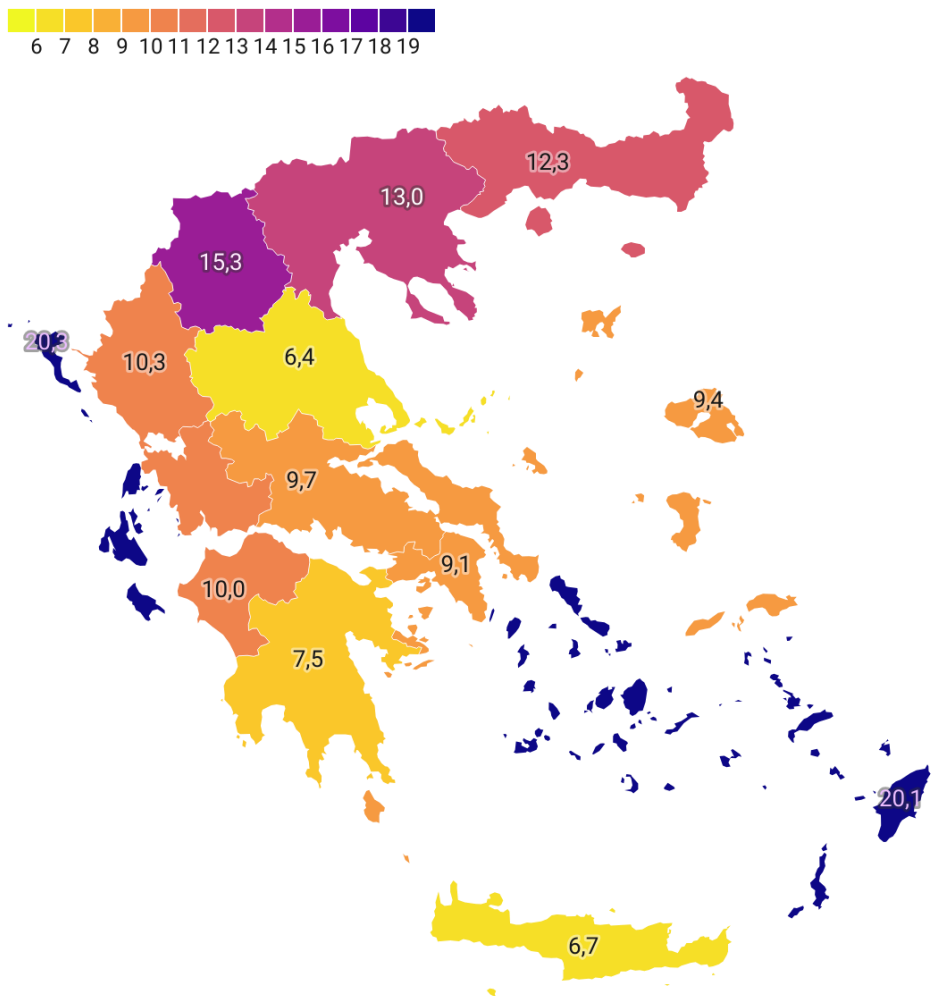
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ - ίδια επεξεργασία

ΧΑΡΤΗΣ 10 | ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΔΥΝΑΜΙΚΟ ΩΣ ΠΟΣΟΣΤΟ ΤΟΥ ΣΥΝΟΛΙΚΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΑΝΑ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ (NUTSII) (Α' ΤΡΙΜΗΝΟ 2025)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ – ίδια επεξεργασία

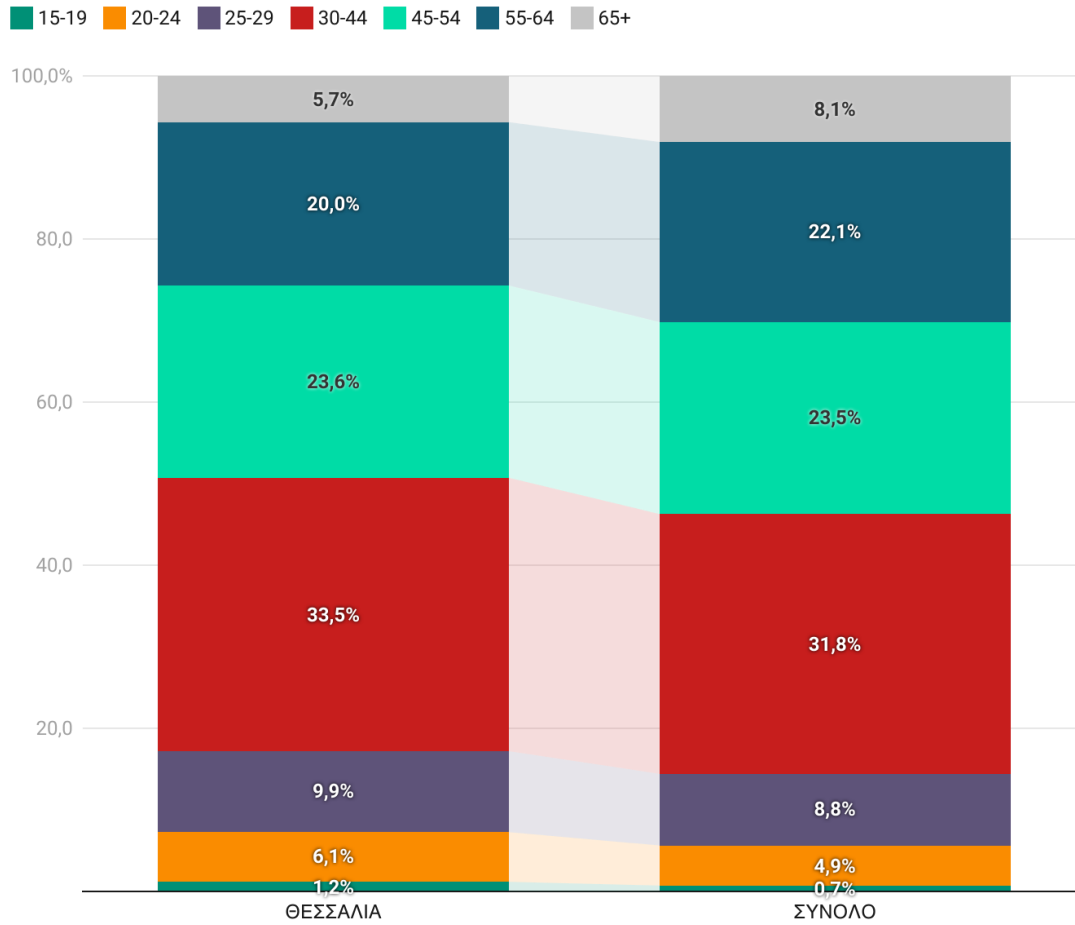
ΧΑΡΤΗΣ 11 | ΆΝΕΡΓΟΙ (ΠΟΣΟΣΤΟ ΕΠΙ ΤΟΥ ΕΡΓΑΤΙΚΟΥ ΔΥΝΑΜΙΚΟΥ) ΑΝΑ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ (NUTSII) (Α' ΤΡΙΜΗΝΟ 2025)²⁴

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ - Ίδια επεξεργασία

²⁴ Στις νησιωτικές και λοιπές τουριστικές περιοχές πρέπει να ληφθεί υπόψη η επίπτωση της εποχικότητας.

**ΓΡΑΦΗΜΑ 15 | ΕΓΓΕΓΡΑΜΜΕΝΟΙ ΑΝΕΡΓΟΙ ΑΝΑ ΗΛΙΚΙΑΚΗ ΟΜΑΔΑ (ΘΕΣΣΑΛΙΑ/ΕΛΛΑΔΑ)
(ΙΟΥΛΙΟΣ 2025)**

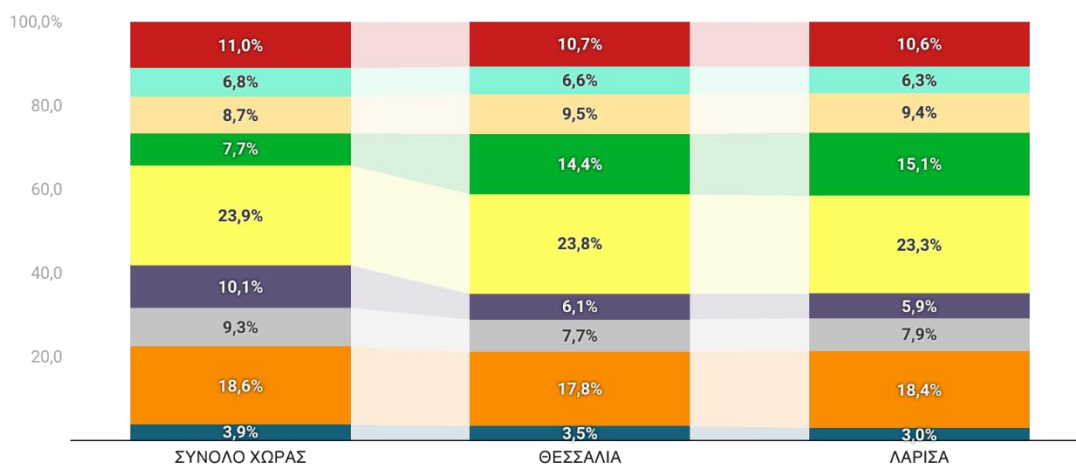

Πηγή: ΔΥΠΑ - Ίδια επεξεργασία

Ως προς τα ειδικότερα χαρακτηριστικά και τη δομή της απασχόλησης στη Λάρισα, παρατηρείται ότι η κατανομή των απασχολούμενων ανά επάγγελμα (κατά μονοψήφιο ISCO 08) ακολουθεί στην Π.Ε. Λάρισας σε πολύ μεγάλο βαθμό τα ίδια χαρακτηριστικά με αυτά της χώρας συνολικά, με βασική εξαίρεση τη σχετικά μεγαλύτερη συμμετοχή των ειδικευμένων γεωργών, κτηνοτρόφων, δασοκόμων και αλιέων στο δυναμικό της Π.Ε. Λάρισας (15,1%) σε σύγκριση με το αντίστοιχο πανελλαδικό ποσοστό (7,7%), στοιχείο αναμενόμενο με βάση την κλαδική διάρθρωση της τοπικής οικονομίας (Γράφημα 16).

ΓΡΑΦΗΜΑ 16 | ΠΟΣΟΣΤΟ ΑΠΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΩΝ ΑΝΑ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ (ΚΑΤΑ ΜΟΝΟΨΗΦΙΟ ISCO 08) ΣΤΗΝ Π.Ε. ΛΑΡΙΣΑΣ ΣΕ ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΜΕ ΤΗ ΘΕΣΣΑΛΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ (ΑΠΟΓΡΑΦΗ 2021)

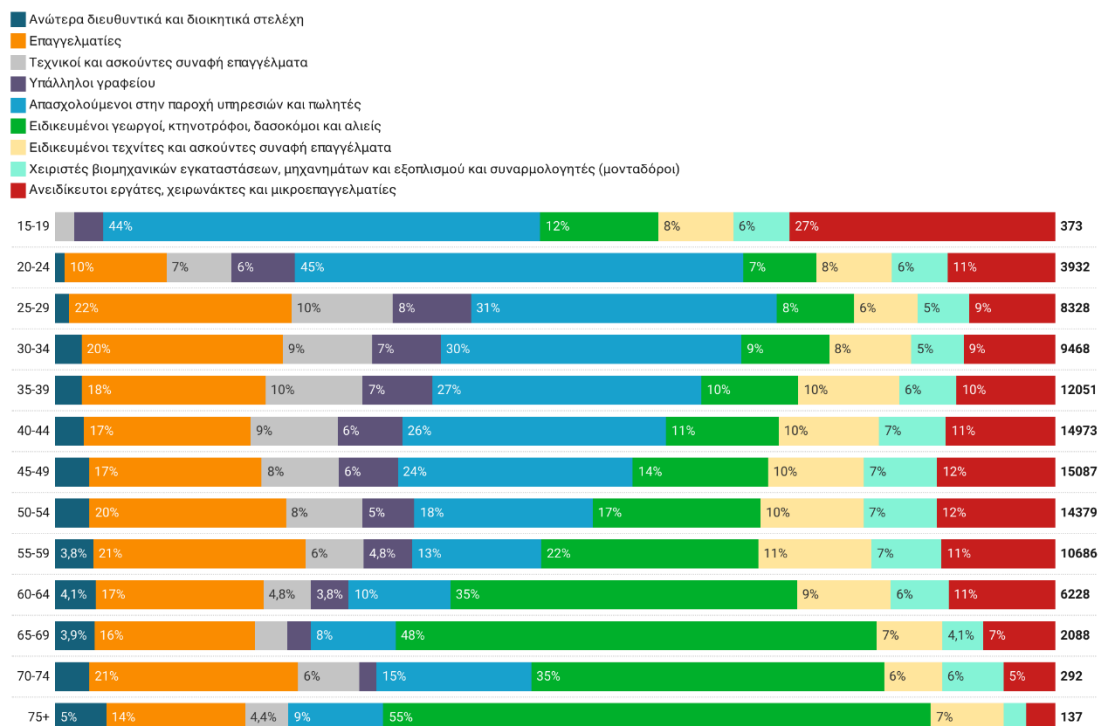
- Ανώτερα διευθυντικά και διοικητικά στελέχη
- Επαγγελματίες
- Τεχνικοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα
- Υπάλληλοι γραφείου
- Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές
- Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι, δασοκόμοι και αλιείς
- Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή επαγγέλματα
- Χειριστές βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων και εξοπλισμού και συναρμολογητές (μονταδόροι)
- Ανειδίκευτοι εργάτες, χειρωνακτές και μικροεπαγγελματίες

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ - Ίδια επεξεργασία

Ειδικότερα, από την κατανομή ανά επάγγελμα στο εσωτερικό των επιμέρους ηλικιακών ομάδων εργαζομένων στην Π.Ε. Λάρισας, προκύπτουν αναμενόμενες διαφοροποιήσεις. Οι νεότερες ηλικίες (έως 24 ετών) απασχολούνται συγκριτικά πολύ περισσότερο στην παροχή υπηρεσιών και στις πωλήσεις καθώς και ως ανειδίκευτοι εργάτες, χειρωνακτες και μικροεπαγγελματίες. Οι ενδιάμεσες ηλικίες (25-49 ετών) απασχολούνται συγκριτικά περισσότερο ως επαγγελματίες, τεχνικοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα, αλλά και ως ειδικευμένοι τεχνίτες. Αυξανόμενης της ηλικίας, τέλος, αυξάνονται παράλληλα τα ποσοστά όσων κατέχουν διευθυντικές θέσεις αλλά και των ειδικευμένων γεωργών (Γράφημα 17).

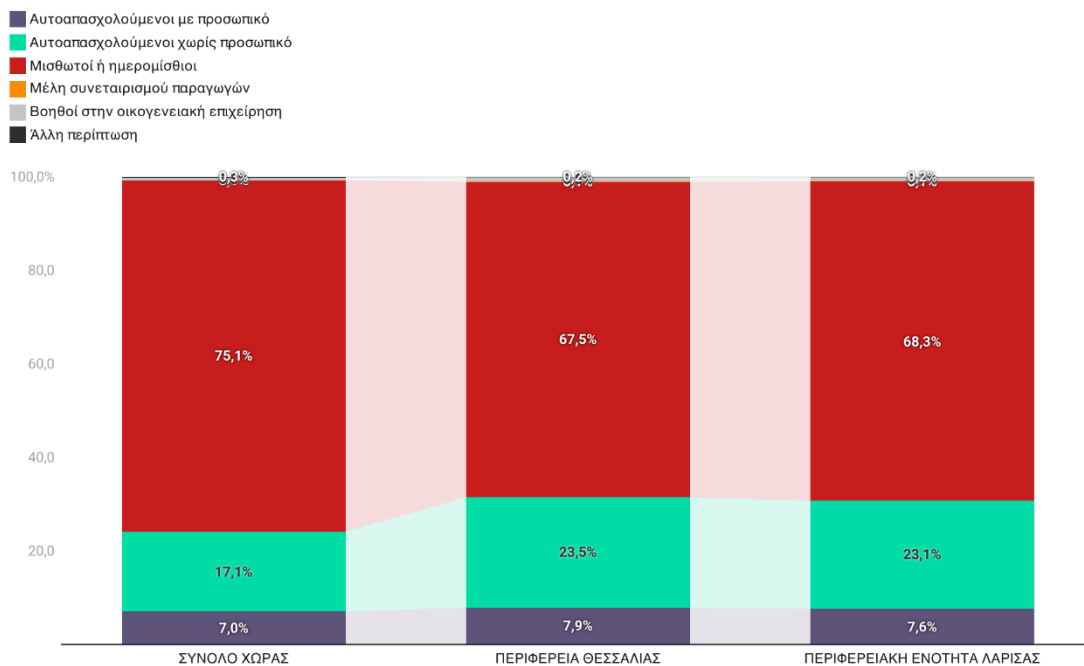
ΓΡΑΦΗΜΑ 17 | ΠΟΣΟΣΤΟ ΑΠΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΩΝ ΑΝΑ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ (ΚΑΤΑ ΜΟΝΟΨΗΦΙΟ ISCO 08) ΚΑΙ ΑΝΑ ΗΛΙΚΙΑΚΗ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΣΤΗΝ Π.Ε. ΛΑΡΙΣΑΣ (ΑΠΟΓΡΑΦΗ 2021)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ – Ίδια επεξεργασία

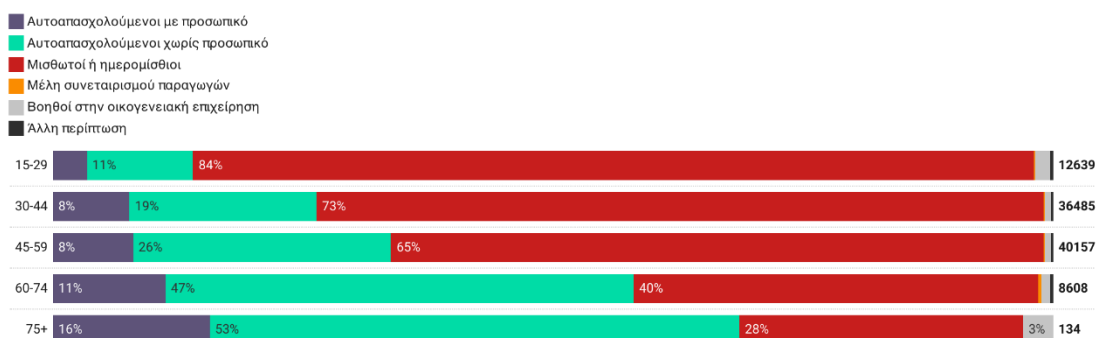
Ως προς τη θέση στην εργασία, σε σύγκριση με το πανελλαδικό επίπεδο, στην Π.Ε. Λάρισα είναι ενισχυμένη η παρουσία, συγκριτικά, των αυτοαπασχολούμενων χωρίς προσωπικό και οριακά των αυτοαπασχολούμενων με προσωπικό σε βάρος κυρίως των μισθωτών (Γράφημα 18), στοιχείο που σχετίζεται με τη δομή της επιχειρηματικότητας που προαναφέρθηκε. Περαιτέρω, συγκρίνοντας το ποσοστό των απασχολούμενων ανά θέση στην εργασία στο εσωτερικό των επιμέρους ηλικιακών κατηγοριών στην Π.Ε. Λάρισα προκύπτει η αναμενόμενη αύξηση του ποσοστού των αυτοαπασχολούμενων και μείωση του ποσοστού των μισθωτών όσο αυξάνεται η ηλικία, κάτι που συμβαδίζει και με την αντίστοιχη εθνική τάση. Επίσης, αναμενόμενο είναι το γεγονός ότι ως βοηθοί στην οικογενειακή επιχείρηση απασχολούνται πρωτίστως οι μεγαλύτεροι σε ηλικία (άνω των 75 ετών) και δευτερευόντως οι νεότεροι (15-29 ετών) (Γράφημα 19).

ΓΡΑΦΗΜΑ 18 | ΠΟΣΟΣΤΟ ΑΠΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΩΝ ΑΝΑ ΘΕΣΗ ΣΤΗΝ ΕΡΓΑΣΙΑ ΣΤΗΝ Π.Ε. ΛΑΡΙΣΑΣ ΣΕ ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΜΕ ΤΗ ΘΕΣΣΑΛΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ (ΑΠΟΓΡΑΦΗ 2021)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ – Ίδια επεξεργασία

ΓΡΑΦΗΜΑ 19 | ΠΟΣΟΣΤΟ ΑΠΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΩΝ ΑΝΑ ΘΕΣΗ ΣΤΗΝ ΕΡΓΑΣΙΑ ΚΑΙ ΑΝΑ ΗΛΙΚΙΑΚΗ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΣΤΗΝ Π.Ε. ΛΑΡΙΣΑΣ (ΑΠΟΓΡΑΦΗ 2021)

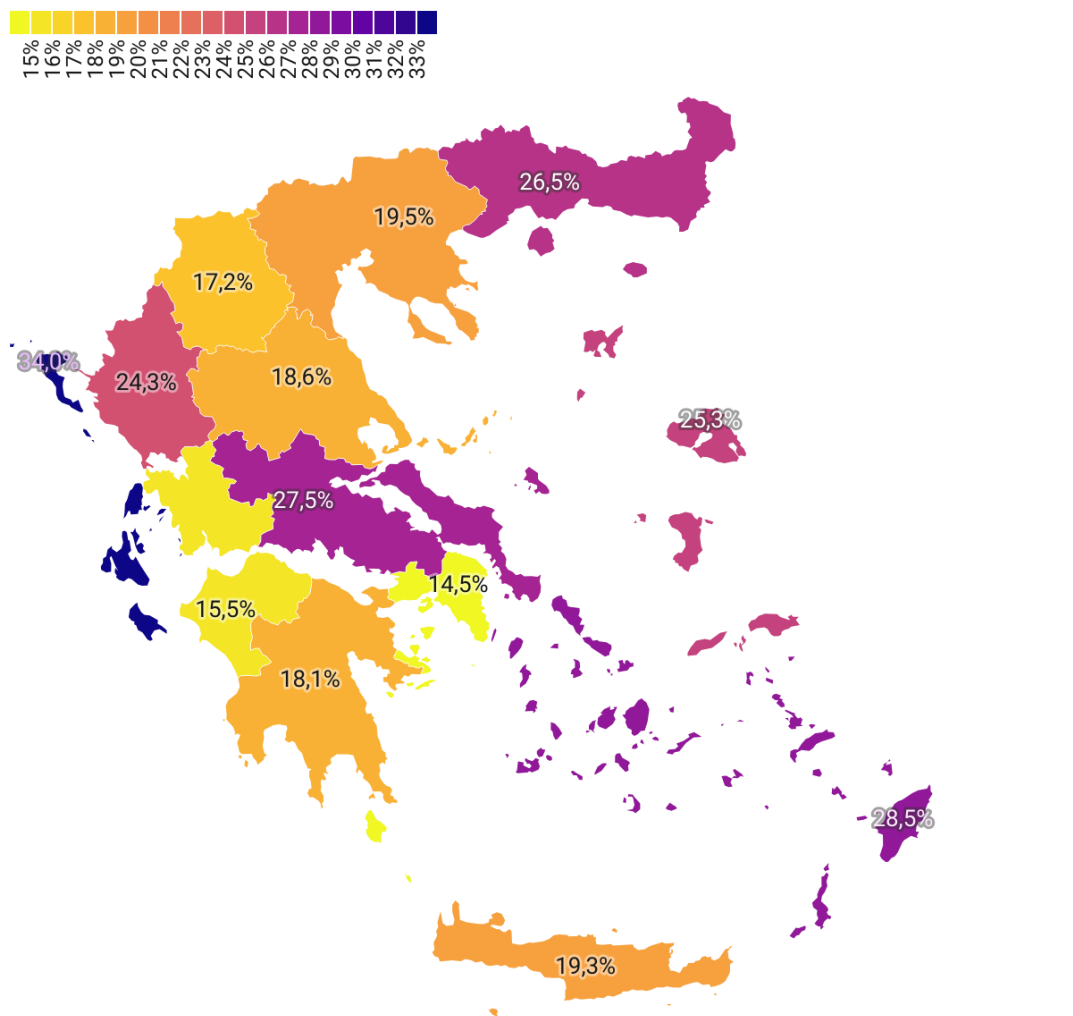

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ – Ίδια επεξεργασία

Τέλος, ως προς το ποσοστό των νέων (18-29 ετών) εκτός εκπαίδευσης, κατάρτισης και εργασίας (NEET), συγκριτικά με τις υπόλοιπες περιφέρειες της Ελλάδας, η Θεσσαλία βρίσκεται σε σχετικά καλό επίπεδο, και συγκεκριμένα στην ένατη θέση. Εκτός εκπαίδευσης, κατάρτισης και εργασίας (NEET) το 2024 βρισκόταν το 18,6%

των νέων 18-29 ετών (Χάρτης 12). Το ποσοστό αυτό είναι ελαφρώς υψηλότερο από τον ελληνικό μέσο όρο (18,1%), αλλά σημαντικά υψηλότερο από τον μέσο όρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (13,2%) και της Ευρωζώνης (13,1%): αν και ο σχετικός δείκτης έχει βελτιωθεί σημαντικά μέσα σε μία δεκαετία (από 35,0% το 2015) λόγω της υποχώρησης των συνεπειών της κρίσης, ιδίως στην νεανική ανεργία, παραμένει ακόμα αρκετά υψηλός (βλ. και Αναγιάνου et.al., 2022).

ΧΑΡΤΗΣ 12 | ΠΟΣΟΣΤΟ ΝΕΩΝ (18-29 ΕΤΩΝ) ΕΚΤΟΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ, ΚΑΤΑΡΤΙΣΗΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΣ (NEET) ΑΝΑ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ (NUTSII) (2024)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ - ίδια επεξεργασία

Συνολικά, από τα δεδομένα που προεκτέθηκαν σχετικά με την αγορά εργασίας, προκύπτει ότι η Θεσσαλία και, συναφώς, η Π.Ε. Λάρισας, χαρακτηρίζεται από χαμηλά ποσοστά ανεργίας, αλλά και υψηλό μερίδιο οικονομικά μη ενεργού πληθυσμού. Ειδικότερα ως προς τους νέους/τις νέες, τα ποσοστά της νεανικής ανεργίας

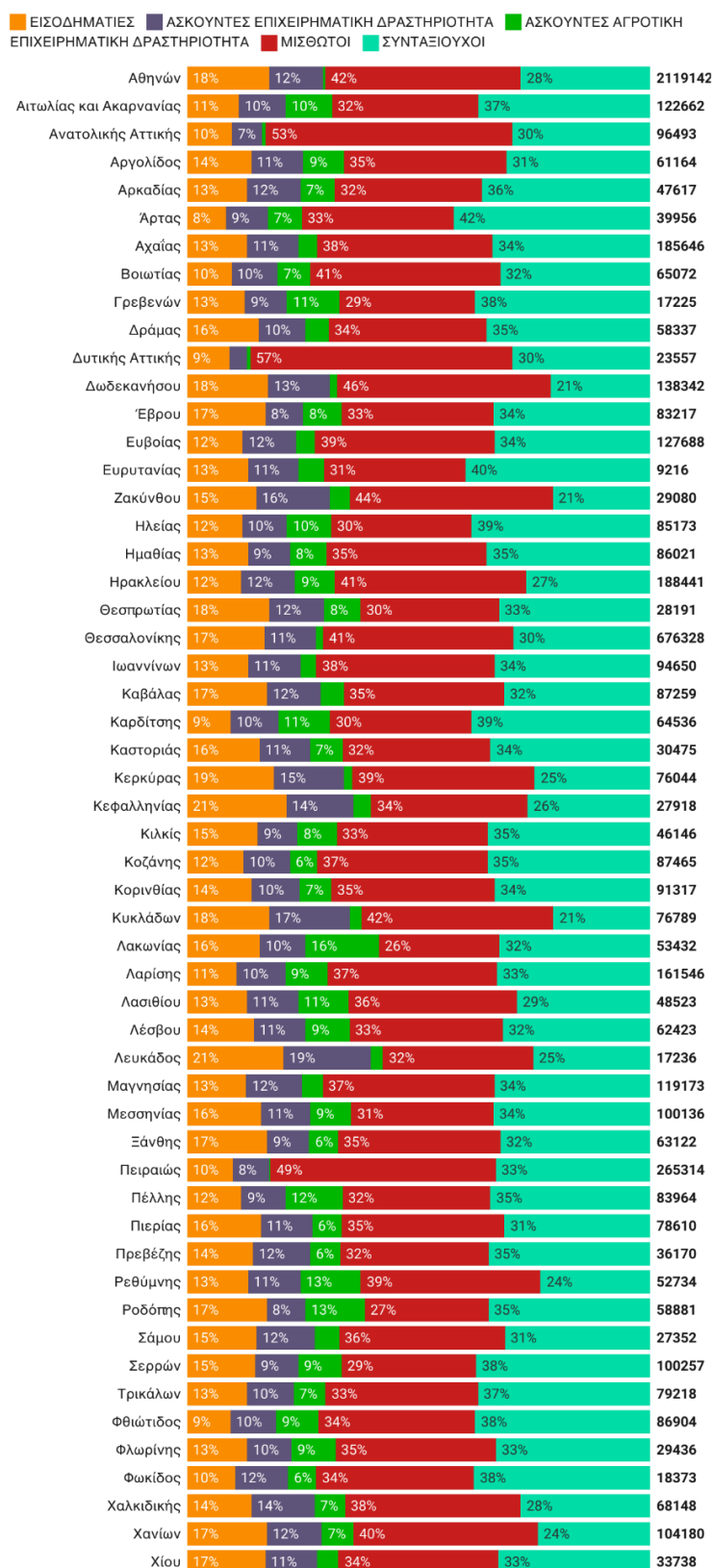
είναι επίσης χαμηλά, αλλά η συμμετοχή τους στη συνολική (χαμηλή) ανεργία της περιοχής είναι συγκριτικά ελαφρώς μεγαλύτερη, ενώ το ποσοστό των NEETs είναι κοντά στον εθνικό μέσο όρο. Αναμενόμενη είναι η σχετική βαρύτητα των ειδικευμένων αγροτών στην τοπική απασχόληση, η οποία όμως αφορά περισσότερο τις μεγαλύτερες ηλικίες, ενώ συνολικά η αυτοαπασχόληση έχει συγκριτικά μεγαλύτερη βαρύτητα σε σύγκριση με τη μισθωτή εργασία. Τα παραπάνω είναι συναφή τόσο με την κλαδική διάρθρωση της τοπικής οικονομίας όσο και με τη δομή της επιχειρηματικότητας, που περιγράφηκαν παραπάνω.

Δ.4. ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ

Η παραπάνω δομή της απασχόλησης και της επιχειρηματικότητας στην Π.Ε. Λάρισας, επιβεβαιώνεται εξάλλου και από τα φορολογικά δεδομένα. Ως προς τον αριθμό των φορολογούμενων ανά κατηγορία προέλευσης εισοδήματος, η Π.Ε. Λάρισας ακολουθεί γενικά τις εθνικές τάσεις, εμφανίζει ωστόσο συγκριτικά με τον εθνικό μέσο όρο πολύ περισσότερους ασκούντες αγροτική επιχειρηματική δραστηριότητα (9% έναντι 4% πανελλαδικά), όπως θα ήταν αναμενόμενο με βάση όσα προεκτέθηκαν, αλλά και ελαφρώς περισσότερους συνταξιούχους (33% έναντι 31% πανελλαδικά), στοιχείο συναφές με τον συγκριτικά μεγάλο μη οικονομικά ενεργό πληθυσμό της. Αντίθετα, η Π.Ε. Λάρισας εμφανίζει ελαφρώς λιγότερους ασκούντες επιχειρηματική δραστηριότητα σε σύγκριση με τα πανελλαδικά δεδομένα (10% έναντι 11% πανελλαδικά) και κυρίως λιγότερους μισθωτούς (37% έναντι 39% πανελλαδικά) και εισοδηματίες (11% έναντι 15% πανελλαδικά) (Γράφημα 20).

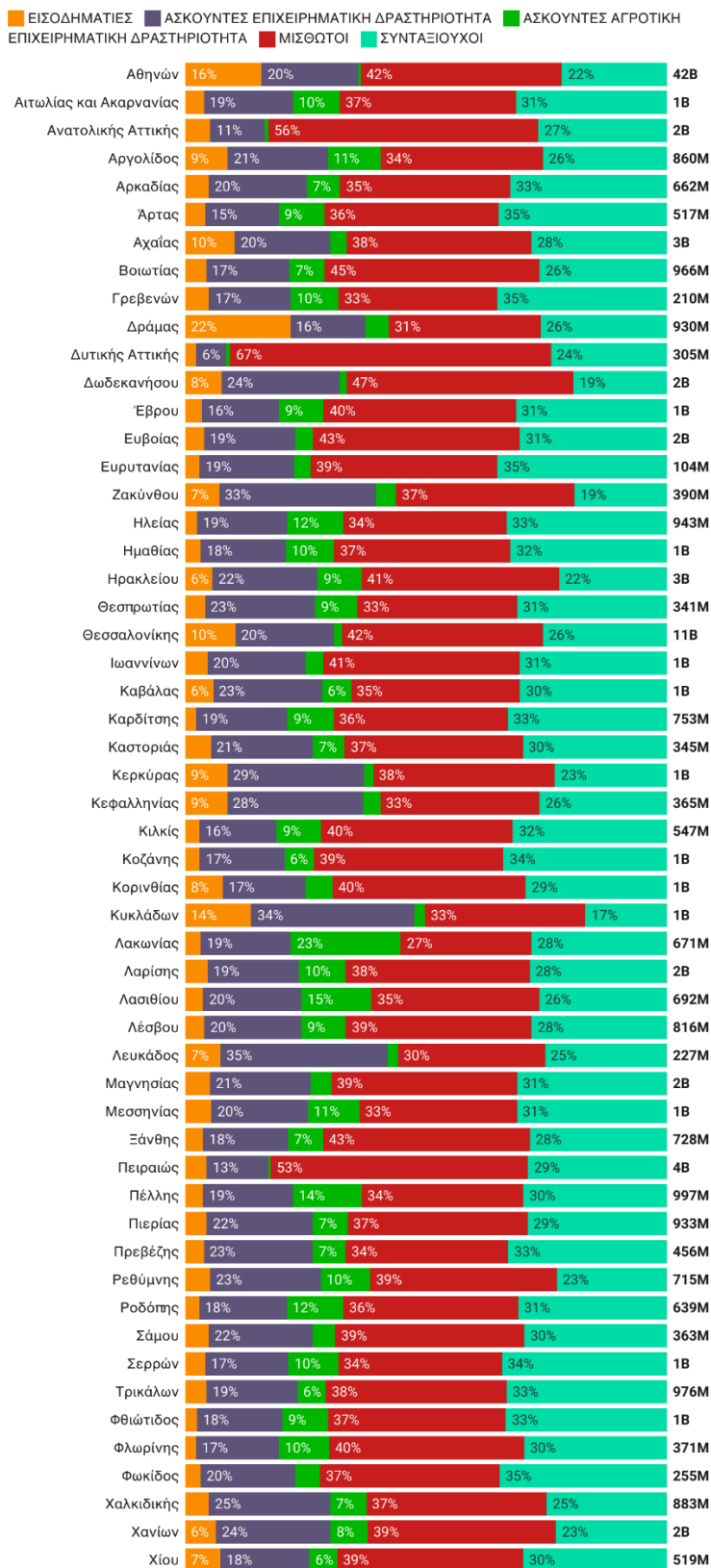
Η ίδια εικόνα επιβεβαιώνεται και με βάση τα δηλωθέντα εισοδήματα ανά κατηγορία προέλευσης. Το αγροτικό εισόδημα στη Λάρισα είναι -ποσοστιαία- ακόμη μεγαλύτερο μέρος του συνολικού εισοδήματος στην περιοχή συγκριτικά με τον εθνικό μέσο όρο, αφού αντιστοιχεί στο 10%, έναντι 4% πανελλαδικά. Το ίδιο, αν και σε μικρότερη κλίμακα, ισχύει και για το εισόδημα από συντάξεις που αντιστοιχεί σε 28% του συνολικού εισοδήματος στην Π.Ε. Λάρισας έναντι 25% πανελλαδικά. Αντίθετα, μικρότερο είναι το εισόδημα από μισθωτές υπηρεσίες, που αντιστοιχεί σε 38% του συνόλου στην Π.Ε. Λάρισας έναντι 41% πανελλαδικά, το εισόδημα από την εκμετάλλευση υφιστάμενης περιουσίας που αντιστοιχεί σε 5% του συνόλου στην Π.Ε. Λάρισας έναντι 10% πανελλαδικά και, σε μικρότερο βαθμό το εισόδημα από επιχειρηματική δραστηριότητα (19% έναντι 20% πανελλαδικά) (Γράφημα 21).

ΓΡΑΦΗΜΑ 20 | ΑΡΙΘΜΟΣ ΦΟΡΟΛΟΓΟΥΜΕΝΩΝ ΑΝΑ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗΣ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ (ΠΟΣΟΣΤΟ ΤΟΥ ΣΥΝΟΛΙΚΟΥ ΑΡΙΘΜΟΥ) ΚΑΙ ΑΝΑ ΝΟΜΟ (ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΟ ΕΤΟΣ 2023)

Πηγή: ΑΑΔΕ - Ίδια επεξεργασία

ΓΡΑΦΗΜΑ 21 | ΔΗΛΩΘΕΝ ΕΙΣΟΔΗΜΑ ΑΝΑ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗΣ (ΩΣ ΠΟΣΟΣΤΟ ΤΟΥ ΣΥΝΟΛΙΚΟΥ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ) ΚΑΙ ΑΝΑ ΝΟΜΟ (ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΟ ΕΤΟΣ 2023)

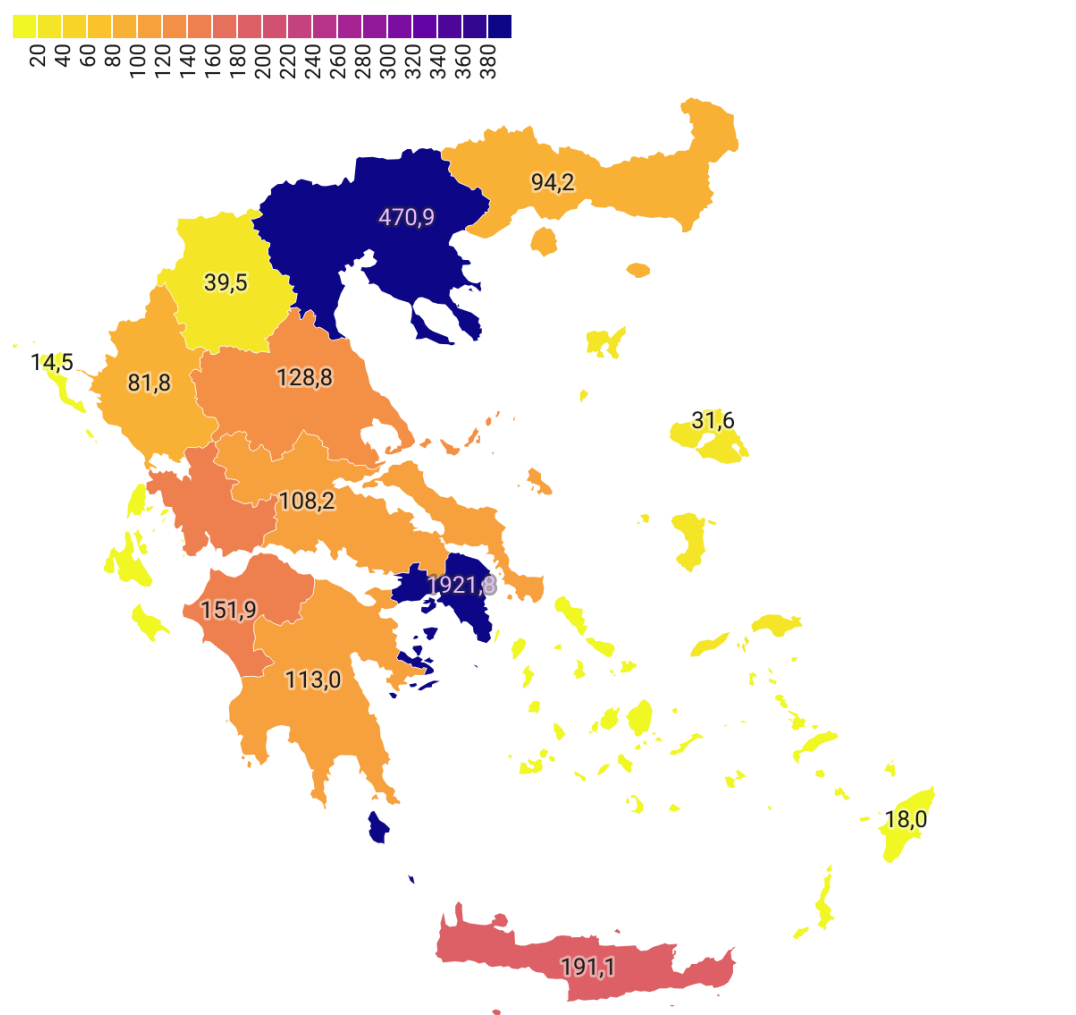

Πηγή: ΑΑΔΕ - Ίδια επεξεργασία

Δ.5. ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑ, ΈΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Ειδικότερου ενδιαφέροντος θέμα, άμεσα όμως συναφές με τη νεανική επιχειρηματικότητα που συνήθως σχετίζεται με μεγαλύτερο βαθμό καινοτομίας, είναι το ζήτημα της καινοτομίας στις επιχειρήσεις της περιοχής. Ως προς τις συνολικές δαπάνες Έρευνας & Ανάπτυξης, η Θεσσαλία βρίσκεται στην ένατη θέση πανελλαδικά με 128,8 εκατ. ευρώ για το 2023 έναντι 3.365,1 εκατ. ευρώ στο σύνολο της χώρας. Με άλλα λόγια, οι δαπάνες E&A στη Θεσσαλία αντιστοιχούν στο 3,8% των συνολικών δαπανών E&A στη χώρα. (Χάρτης 13).

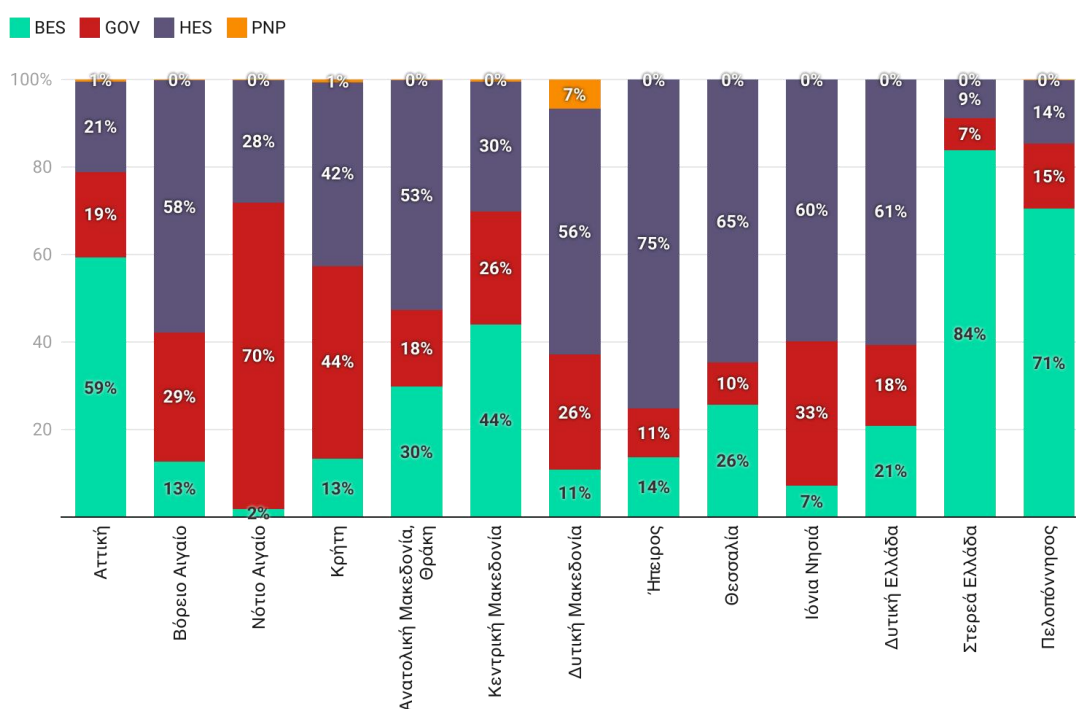
ΧΑΡΤΗΣ 13 | ΣΥΝΟΛΙΚΕΣ ΔΑΠΑΝΕΣ ΓΙΑ ΈΡΕΥΝΑ & ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΑΝΑ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ (NUTSII)
ΣΕ ΕΚΑΤ. ΕΥΡΩ (2023)

Πηγή: ΕΚΤ - Ίδια επεξεργασία

Περαιτέρω, εξετάζοντας τη διάρθρωση των δαπανών E&A των ελληνικών περιφερειών ανά τομέα εκτέλεσης, αναδεικνύεται η συγκριτική βαρύτητα της ανώτατης εκπαίδευσης (βασικά, του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας) για την περιοχή, καθώς από τον τομέα HES (Higher Education Sector) προέρχεται η πλειοψηφία (65%) των δαπανών E&A στη Θεσσαλία, έναντι 29% των αντίστοιχων εθνικών δαπανών. Αντίθετα, σημαντικά μικρότερες συγκριτικά είναι οι δαπάνες των θεσσαλικών επιχειρήσεων για Έρευνα & Ανάπτυξη, αφού στον τομέα BES (Business Enterprise Sector) αντιστοιχεί το 26% των συνολικών δαπανών E&A στην περιοχή, έναντι 49% πανελλαδικά. Ομοίως χαμηλές είναι, τέλος οι δαπάνες E&A του κρατικού τομέα (GOV-Government Sector) που αντιστοιχούν στο 10% των συνολικών δαπανών E&A στην περιοχή έναντι 21% πανελλαδικά, γεγονός που οφείλεται κυρίως στη γεωγραφική κατανομή των κρατικών ερευνητικών φορέων (Γράφημα 22).

ΓΡΑΦΗΜΑ 22 | ΠΟΣΟΣΤΟ ΔΑΠΑΝΩΝ E&A ΑΝΑ ΤΟΜΕΑ ΕΚΤΕΛΕΣΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ (NUTSII) (2023)

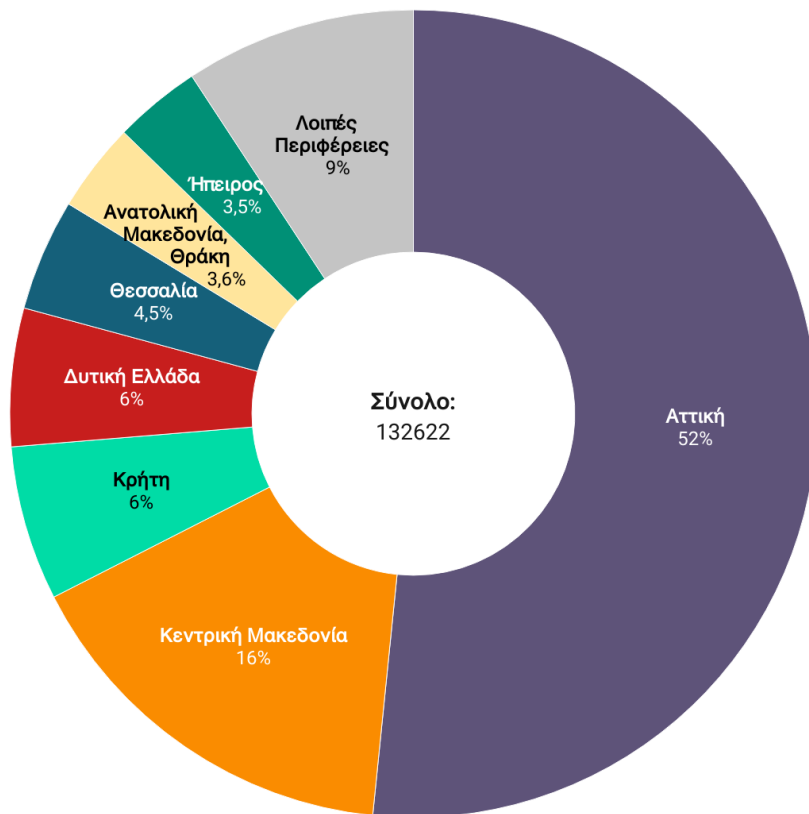

Πηγή: EKT - Ίδια επεξεργασία

Αντίστοιχη είναι η εικόνα και σε ό,τι αφορά τον αριθμό των απασχολούμενων στην Έρευνα & Ανάπτυξη. Η Θεσσαλία έρχεται στην πέμπτη θέση μεταξύ των ελληνικών περιφερειών αφού σε αυτή αντιστοιχεί το 4,5% του συνολικού προσωπικού που απασχολείται στην Έρευνα & Ανάπτυξη (Γράφημα 23). Πρόκειται για 5.934 εργαζόμενους/ες ή 3.443 ισοδύναμα πλήρους απασχόλησης.

ΓΡΑΦΗΜΑ 23 | ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ ΑΠΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΟ ΣΤΗΝ ΈΡΕΥΝΑ & ΑΝΑΠΤΥΞΗ (ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΠΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΩΝ ΠΡΟΣΩΠΩΝ) ΑΝΑ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ (NUTSII) (2023)

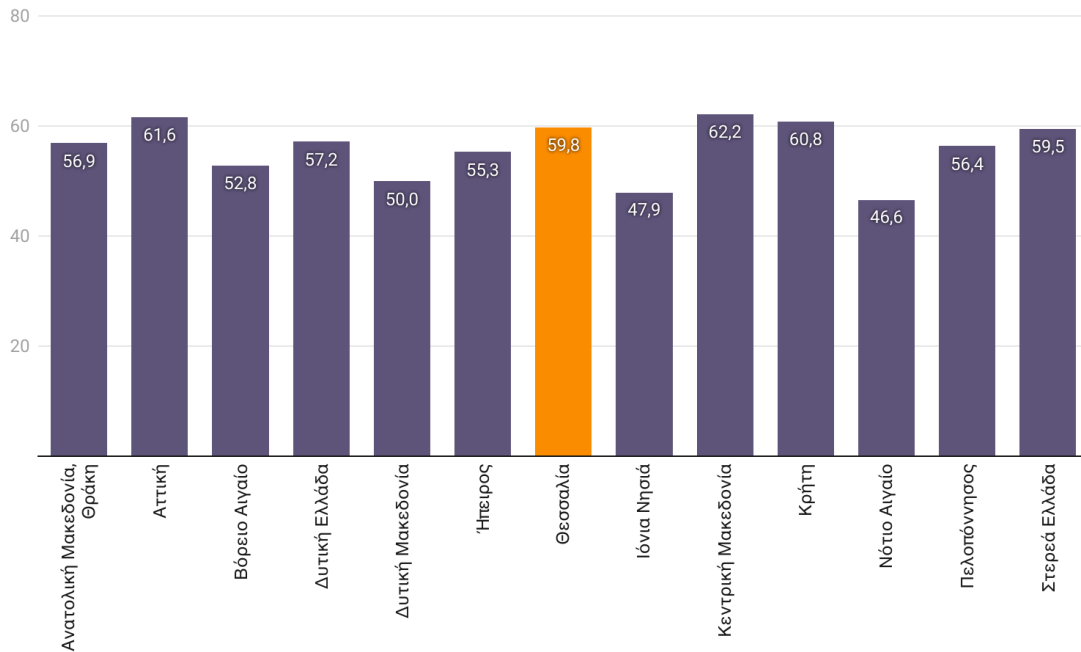
■ Αττική ■ Κεντρική Μακεδονία ■ Κρήτη ■ Δυτική Ελλάδα ■ Θεσσαλία ■ Ανατολική Μακεδονία, Θράκη
■ Ήπειρος ■ Λοιπές Περιφέρειες

Πηγή: ΕΚΤ - Ίδια επεξεργασία

Άλλωστε, με βάση τα τελευταία διαθέσιμα δεδομένα (2016-2018), η Θεσσαλία εμφανίζεται ελαφρώς κάτω από τον εθνικό μέσο όρο ως προς το ποσοστό των καινοτόμων επιχειρήσεων στην περιοχή, καθώς για τη Θεσσαλία το ποσοστό αυτό ανέρχεται σε 59,8% έναντι 60,3% πανελλαδικά (Γράφημα 24). Σύμφωνα, εξάλλου με νεότερα, διαφορετικής μεθοδολογίας, δεδομένα, η Θεσσαλία βρίσκεται στο 93,2% του αντίστοιχου πανελλαδικού δείκτη ως προς τις ΜμΕ που εισάγουν καινοτομίες προϊόντων και στο 80,7% του αντίστοιχου πανελλαδικού δείκτη ως προς τις ΜμΕ που εισάγουν καινοτομίες διαδικασιών (Markianίδου, 2025β), κάτι που συμβαδίζει με τη συνολική εικόνα που προαναφέρθηκε.

ΓΡΑΦΗΜΑ 24 | ΠΟΣΟΣΤΟ ΚΑΙΝΟΤΟΜΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ ΑΝΑ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ (2016-2018)

Πηγή: ΕΚΤ - Ίδια επεξεργασία

Βάσει των στοιχείων που παρατέθηκαν παραπάνω, προκύπτει ότι η Θεσσαλία βρίσκεται σε ένα μέσο επίπεδο συνολικής καινοτομίας, κοντά στον εθνικό μέσο όρο για τους επιμέρους δείκτες και, συνήθως, ελαφρώς υπολειπόμενη αυτού. Στα ισχυρά της σημεία καταγράφεται η θετική επίδραση του τοπικού Πανεπιστημίου στην Έρευνα & Ανάπτυξη στην περιοχή, ενώ αντίθετα στο πεδίο των επιχειρήσεων υπάρχει ακόμα περιθώριο μεγαλύτερων δαπανών Ε&Α, αλλά και εισαγωγής περισσότερων καινοτομιών, παρά τις προκλήσεις που θέτει η κλαδική διάρθρωση της τοπικής οικονομίας αλλά και η δομή της τοπικής επιχειρηματικότητας.

Δ.6. ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΈΞΥΠΝΗΣ ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ (RIS3)

Τα παραπάνω πληθυσμιακά, κοινωνικά και οικονομικά χαρακτηριστικά της Λάρισας και της Θεσσαλίας αντανακλώνται και στις προτεραιότητες που περιλαμβάνονται στην Στρατηγική Έξυπνης Εξειδίκευσης (RIS3) της Περιφέρειας Θεσσαλίας.

Η Στρατηγική Έξυπνης Εξειδίκευσης (Research and Innovation Strategy for Smart Specialisation - RIS3) της Περιφέρειας Θεσσαλίας για την προγραμματική περίοδο 2021-2027 αποτελεί το βασικό εργαλείο περιφερειακής πολιτικής καινοτομίας και ανάπτυξης, ευθυγραμμισμένο με το Εθνικό Πλαίσιο RIS3 (Ministry of

Development and Investments, 2022) και τους στόχους της Πολιτικής Συνοχής της Ευρωπαϊκής Ένωσης (European Commission, 2022).

Οι άξονες υλοποίησης της εν λόγω στρατηγικής είναι η ανάπτυξη και υλοποίηση στρατηγικών οικονομικού μετασχηματισμού προσαρμοσμένων στα τοπικά δεδομένα, η ανταπόκριση στις τρέχουσες και τις μελλοντικές οικονομικές και κοινωνικές προκλήσεις, η διεθνοποίηση των περιφερειακών παραγωγικών συστημάτων για εξαγωγές και ξένες επενδύσεις, η ενδο- και δια-περιφερειακή δικτύωση, η αποφυγή αλληλοκαλύψεων και κακών αντιγραφών, η δημιουργία ή ενίσχυση κρίσιμης μάζας πόρων και η διάχυση γνώσης και τεχνολογικής διαφοροποίησης (Περιφέρεια Θεσσαλίας, χ.χ.).

Οι τομείς προτεραιότητας που αναδείχθηκαν μέσα από Διαδικασίες Επιχειρηματικής Ανακάλυψης (Entrepreneurial Discovery Process – EDP) είναι επτά: 1. Αγροδιατροφικό σύμπλεγμα, 2. Μέταλλο και Δομικά Υλικά, 3. Προηγμένες Υπηρεσίες Υγείας, 4. Τουρισμός και Πολιτισμός, 5. Αειφορία, ανθεκτικότητα και πράσινη μετάβαση, 6. Ψηφιακές τεχνολογίες και Industry 4.0 και 7. Υποστήριξη του περιφερειακού οικοσυστήματος καινοτομίας (Περιφέρεια Θεσσαλίας, χ.χ.).

Η στρατηγική οικοδομείται πάνω στα θεμέλια της προηγούμενης περιόδου 2014–2020 (ΕΛΚΕ Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, 2015). Η νέα περίοδος επιδιώκει εμπάθυνση και εξειδίκευση των υφιστάμενων αλυσίδων αξίας, ενίσχυση της διασύνδεσης επιχειρήσεων–ερευνητικών φορέων, καθώς και διάχυση καινοτομίας σε όλη την περιφέρεια.

Ε. ΝΕΑΝΙΚΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΗ ΛΑΡΙΣΑ – ΑΝΑΛΥΣΗ ΠΟΣΟΤΙΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

Έχοντας περιγράψει στο προηγούμενο κεφάλαιο το κοινωνικό και οικονομικό περιβάλλον, στο παρόν κεφάλαιο θα εστιάσουμε στην ανάλυση και παρουσίαση ποσοτικών δεδομένων που αφορούν ειδικά τη νεανική επιχειρηματικότητα στη Λάρισα.

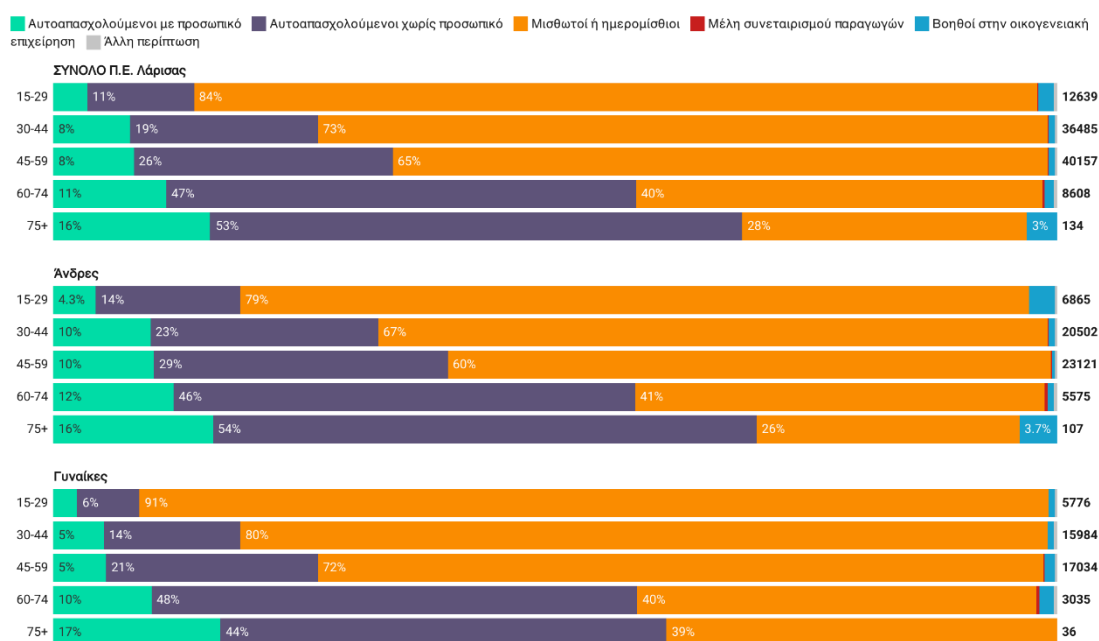
Ε.1. ΔΟΜΗ ΚΑΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΝΕΑΝΙΚΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗ ΛΑΡΙΣΑ

Εξετάζοντας σε μεγαλύτερο βάθος τα δεδομένα του καταμερισμού του πληθυσμού της Π.Ε. Λάρισας ανά θέση στην εργασία, ηλικιακή κατηγορία και φύλο, προκύπτει και η γενική εικόνα της νεανικής αυτοαπασχόλησης και επιχειρηματικότητας. Όπως είναι αναμενόμενο, η νεανική επιχειρηματικότητα είναι συγκριτικά

μικρότερη από την επιχειρηματικότητα των μεγαλύτερων ηλικιών. Ειδικότερα, στην Π.Ε. Λάρισας στις ηλικίες 15-29 ετών μόλις το 14% είναι αυτοαπασχολούμενοι με ή χωρίς προσωπικό, ενώ στις ηλικίες 30-44 το ίδιο ποσοστό ανέρχεται σε 27%. Αντίθετα στις μεγαλύτερες ηλικίες το ποσοστό αυτό αυξάνει διαρκώς (34% στις ηλικίες 45-59 ετών, 58% στις ηλικίες 60-74 και 69% στους άνω των 75 ετών) (Γράφημα 25).

Επίσης, αναμενόμενο είναι το έμφυλο χάσμα στην επιχειρηματικότητα, το οποίο αφορά εξίσου -αν όχι περισσότερο μάλιστα- τις νεότερες ηλικίες. Πιο συγκεκριμένα, στην ηλικιακή ομάδα 15-29 ετών οι άνδρες αυτοαπασχολούμενοι με ή χωρίς προσωπικό είναι 18% της οικείας ηλικιακής ομάδας, οι γυναίκες είναι αντίστοιχα μόλις 8%, υπολείπονται δηλαδή κατά 10 ποσοστιαίες μονάδες των συνομηλίκων τους ανδρών. Ομοίως, στην ομάδα 30-44 ετών, οι αυτοαπασχολούμενοι άντρες αποτελούν το 33% της οικείας ηλικιακής ομάδας, ενώ οι γυναίκες το 19% αντίστοιχα, υπολείπονται δηλαδή κατά 14 ποσοστιαίες μονάδες των συνομηλίκων τους ανδρών. Η έμφυλη διαφοροποίηση υπάρχει μεν και στις μεγαλύτερες ηλικίες, η απόσταση όμως είναι συγκριτικά μικρότερη. Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό ότι στην ηλικιακή κατηγορία 60-74 ετών, τόσο οι αυτοαπασχολούμενοι άνδρες όσο και οι αυτοαπασχολούμενες γυναίκες είναι το 58% της οικείας ηλικιακής κατηγορίας (Γράφημα 25).

ΓΡΑΦΗΜΑ 25 | ΘΕΣΗ ΣΤΗΝ ΕΡΓΑΣΙΑ ΑΝΑ ΗΛΙΚΙΑΚΗ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΚΑΙ ΦΥΛΟ ΣΤΗΝ Π.Ε. ΛΑΡΙΣΑΣ (ΑΠΟΓΡΑΦΗ 2021)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ – ίδια επεξεργασία

Προχωρώντας κανείς σε μεγαλύτερο βάθος την ανάλυση σε επίπεδο φυσικού προσώπου, προκειμένου να οριοθετηθεί -με βάση τα ηλικιακά δεδομένα- η

νεανική επιχειρηματικότητα, βρίσκεται αντιμέτωπος με σημαντικές μεθοδολογικές προκλήσεις. Όπως αναφέρθηκε ήδη, η σχετική πληροφορία είναι κατακερματισμένη σε πολλά διαφορετικά μητρώα και δύσκολα ανακτήσιμη, πολύ περισσότερο δύσκολα συνδυαζόμενη. Τα διάφορα δημόσια μητρώα συνήθως δομούνται είτε με βάση τα φυσικά πρόσωπα (π.χ. ΕΕΔ/ΕΛΣΤΑΤ) είτε με βάση τις νομικές οντότητες/επιχειρήσεις (π.χ. Μητρώο Επιχειρήσεων/ΕΛΣΤΑΤ), ενώ είναι πολύ λίγα τα μητρώα που μπορούν να προσφέρουν πληροφορίες που να συνδυάζουν τα δύο στοιχεία. Πρόκειται κυρίως για επιμέρους μητρώα που αφορούν ειδικές κατηγορίες επιχειρηματιών (ΓΕΜΗ, Στοιχεία Κατόχων Γεωργικών Εκμεταλλεύσεων), τα οποία και θα χρησιμοποιήσουμε αναγκαστικά στη συνέχεια.

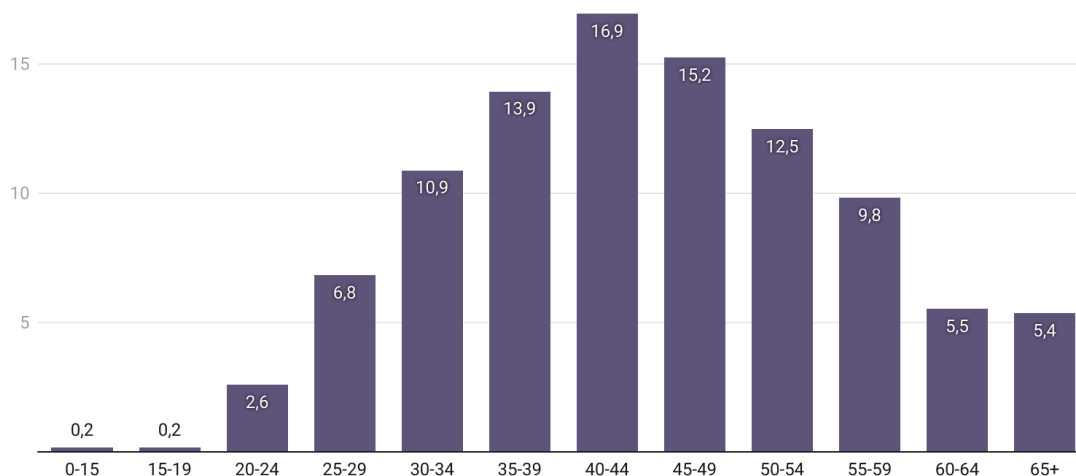
Το ΓΕΜΗ αποτελεί μία αρκετά χρήσιμη βάση δεδομένων για την ανάλυση της νεανικής επιχειρηματικότητας. Παρά το γεγονός ότι δεν περιλαμβάνει το σύνολο των επιχειρήσεων (κυρίως αποκλείει ατομικές επιχειρήσεις με μη εμπορικό χαρακτήρα, όπως ιδίως τα ελευθέρια/επιστημονικά επαγγέλματα, αλλά και οι γεωργοί), περιλαμβάνει εντούτοις ένα μεγάλο μέρος της επιχειρηματικότητας των υπόλοιπων κλάδων, καθώς και αρκετά χρήσιμα στοιχεία που επιτρέπουν τη διασταύρωση δεδομένων φυσικών προσώπων και επιχειρήσεων.²⁵

Βάσει των δεδομένων των φυσικών προσώπων που τηρούνται από το ΓΕΜΗ για την Π.Ε. Λάρισας, προκύπτει ότι στην περιοχή έχουν καταγραφεί 25.269 πρόσωπα σχετιζόμενα με επιχειρήσεις εγγεγραμμένες στο ΓΕΜΗ, ενώ δεδομένα σχετικά με την ηλικία υπάρχουν για τα 10.290 εξ αυτών (41%) (δεδομένα Μαΐου 2025). Με βάση την τελευταία αυτή κατηγορία (N=10.290) και την κατανομή των φυσικών προσώπων που εμπλέκονται σε επιχειρήσεις στην Π.Ε. Λάρισας ανά ηλικιακή κατηγορία, επιβεβαιώνεται το ηλικιακό χάσμα που έχει ήδη επισημανθεί παραπάνω και το γεγονός ότι η ανάληψη επιχειρηματικής δραστηριότητας σπανίως επέρχεται στα πρώτα χρόνια της ενήλικης ζωής. Ενδεικτικά, από το σύνολο των φυσικών προσώπων που εμπλέκονται σε επιχειρήσεις στην Π.Ε. Λάρισας, μόλις το 2,6% είναι μεταξύ 20 και 24 ετών, το 6,8% μεταξύ 25-29 ετών, ενώ μετά την ηλικία των 30 ετών τα ποσοστά αυτά αυξάνονται σταθερά, με την ηλικιακή κατηγορία 40-44 ετών να αποτελεί την πολυπληθέστερη (16,9%) (Γράφημα 26).

²⁵ Βλ. αναλυτικά τις κατηγορίες υπόχρεων εγγραφής στο ΓΕΜΗ, είτε με κριτήρια νομικής μορφής επιχείρησης είτε με κριτήρια κωδικού αριθμού δραστηριότητας, εδώ: <https://www.businessportal.gr/%CF%80%CE%BF%CE%B9%CE%BF%CE%B9-%CE%B5%CE%B3%CE%B3%CF%81%CE%B1%CF%86%CE%BF%CE%BD%CF%84%CE%B1%CE%B9-%CF%83%CF%84%CE%BF-%CE%B3%CE%B5%CE%BC%CE%B7/> (Προσπελάστηκε: 19 Αυγούστου 2025).

ΓΡΑΦΗΜΑ 26 | ΗΛΙΚΙΑΚΗ ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΩΝ ΦΥΣΙΚΩΝ ΠΡΟΣΩΠΩΝ ΠΟΥ ΕΜΠΛΕΚΟΝΤΑΙ ΣΕ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΕΓΓΕΓΡΑΜΜΕΝΕΣ ΣΤΟ ΓΕΜΗ ΣΤΗΝ Π.Ε. ΛΑΡΙΣΑΣ (ΜΑΙΟΣ 2025)

N=10.290 (φυσικά πρόσωπα για τα οποία έχουν καταχωρηθεί δεδομένα ηλικίας)

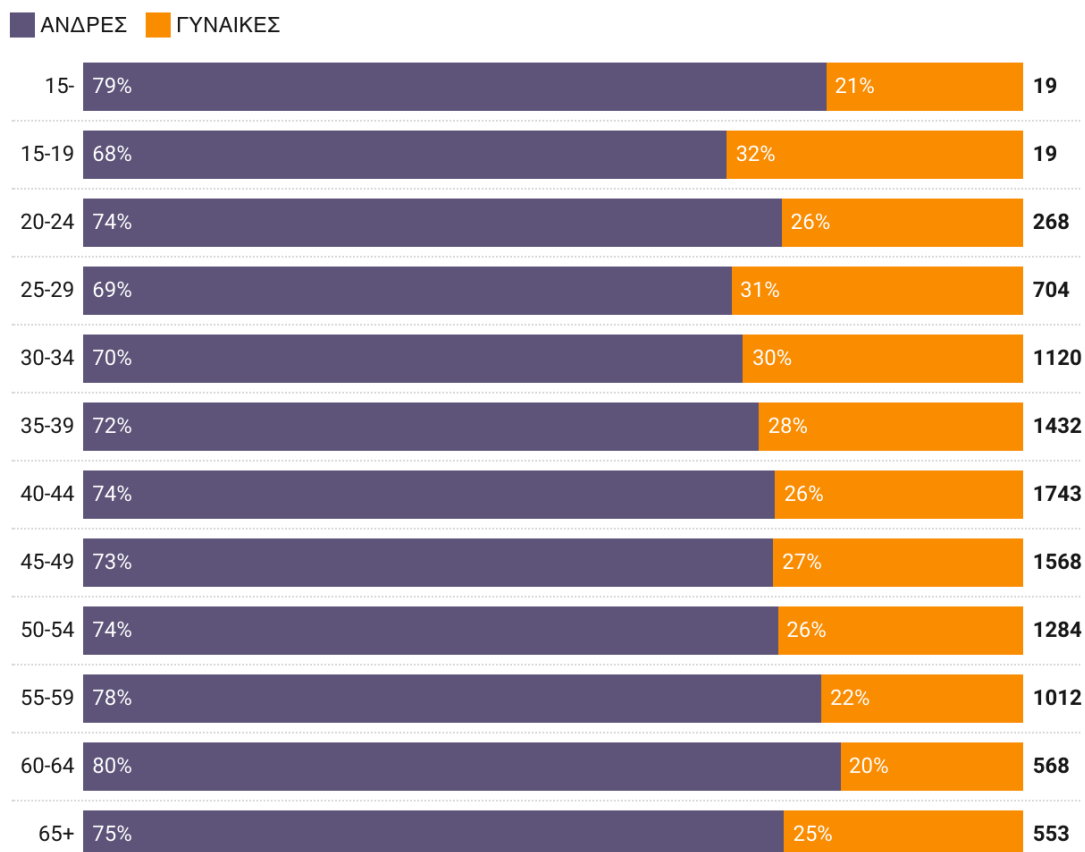

Πηγή: ΓΕΜΗ – Μη δημοσιευμένα δεδομένα – Ίδια επεξεργασία

Επίσης τα δεδομένα των φυσικών προσώπων του ΓΕΜΗ για την Π.Ε. Λάρισας επιβεβαιώνουν το έμφυλο χάσμα που προαναφέρθηκε, καθώς οι άνδρες είναι συντριπτικά περισσότεροι από τις γυναίκες σε όλες τις ηλικιακές κατηγορίες (Γράφημα 27). Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί ότι στην κατηγορία των επιχειρήσεων που περιλαμβάνονται στα δεδομένα αυτά το έμφυλο χάσμα αυξάνεται ελαφρώς στις μεγαλύτερες ηλικιακές κατηγορίες. Ο πιθανότερος λόγος έχει να κάνει με το γεγονός ότι στο ΓΕΜΗ εγγράφονται -είτε βάσει νομικής μορφής είτε βάσει κωδικού αριθμού δραστηριότητας- οι επιχειρήσεις που ανήκουν στον «σκληρό πυρήνα» της επιχειρηματικότητας και έχουν εμπορικό χαρακτήρα βάσει της νομοθεσίας, επομένως είναι λογικό ότι σε προηγούμενες εποχές το πλαίσιο για τις γυναίκες στο πεδίο αυτό να ήταν λιγότερο ευνοϊκό.

ΓΡΑΦΗΜΑ 27 | ΠΟΣΟΣΤΟ ΑΝΔΡΩΝ-ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΑΝΑ ΗΛΙΚΙΑΚΗ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΤΩΝ ΦΥΣΙΚΩΝ ΠΡΟΣΩΠΩΝ ΠΟΥ ΕΜΠΛΕΚΟΝΤΑΙ ΜΕ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΚΑΤΑΧΩΡΗΜΕΝΕΣ ΣΤΟ ΓΕΜΗ ΣΤΗΝ Π.Ε. ΛΑΡΙΣΑΣ (ΜΑΙΟΣ 2025)

N=10.290 (φυσικά πρόσωπα για τα οποία έχουν καταχωρηθεί δεδομένα ηλικίας)

Πηγή: ΓΕΜΗ – Μη δημοσιευμένα δεδομένα – Ίδια επεξεργασία

Εκτός του ότι η νεανική επιχειρηματικότητα αποτελεί μικρό μερίδιο της συνολικής επιχειρηματικότητας ενδιαφέρουσες είναι και οι ποιοτικές διαφοροποιήσεις μεταξύ της επιχειρηματικότητας των επιμέρους ηλικιακών ομάδων. Με βάση τα διαθέσιμα δεδομένα από το ΓΕΜΗ προκύπτει ότι οι νεότερες ηλικίες δραστηριοποιούνται συγκριτικά περισσότερο σε «ελαφρύτερες» και διοικητικά/οικονομικά πιο απλές εκδοχές επιχειρηματικότητας, ενώ σχεδόν απουσιάζουν από τον πυρήνα της «βαριάς» και μεγάλης κλίμακας επιχειρηματικότητας. Αναλυτικότερα, εξετάζοντας ξεχωριστά τις επιχειρήσεις που είναι εγγεγραμμένες στο ΓΕΜΗ στην Π.Ε. Λάρισα ανάλογα με τη νομική μορφή της καθεμίας και με βάση την ηλικία των φυσικών προσώπων που εμπλέκονται σε αυτές, προκύπτει ότι από το σύνολο των φυσικών προσώπων που εμπλέκονται σε ατομικές επιχειρήσεις στις ηλικιακές κατηγορίες 20-29 ετών ανήκει το 10%. Το αντίστοιχο ποσοστό στις ομόρρυθμες εταιρίες είναι 10%, στις ετερόρρυθμες εταιρίες το 11%, στις ιδιωτικές κεφαλαιουχικές εταιρίες το 8%, στις εταιρίες περιορισμένης ευθύνης το 5%, στις

ανώνυμες εταιρίες το 7%, στις αστικές μη κερδοσκοπικές εταιρίες το 9%, στις ενεργειακές κοινότητες το 4%, ενώ στις υπόλοιπες λιγότερο συνηθισμένες εταιρικές μορφές (κοινοπραξίες, συνεταιρισμοί περιορισμένης ευθύνης, ενεργειακές κοινότητες πολιτών και ευρωπαϊκοί όμιλοι οικονομικού σκοπού) οι νεότερες ηλικίες ως 29 ετών απουσιάζουν πλήρως (Γράφημα 28).

Πιο σαφής γίνεται η τάση αν ομαδοποιήσει κανείς τις εταιρίες με βάση τη νομική μορφή τους σε ευρύτερες κατηγορίες. Οι ατομικές και οι προσωπικές (ΟΕ, ΕΕ) επιχειρήσεις -οι οποίες, και πρωτίστως οι ΟΕ, πολύ συχνά έχουν και οικογενειακό χαρακτήρα λόγω των νομικών χαρακτηριστικών τους- είναι η νομική μορφή με την οποία εμπλέκεται η πλειοψηφία των καταγεγραμμένων στο ΓΕΜΗ φυσικών προσώπων στις νεότερες ηλικίες (71% στις ηλικίες 20-24 ετών, 73% στις ηλικίες 25-29 ετών, 76% στις ηλικίες 30-34 ετών και 75% στις ηλικίες 35-39 ετών). Οι κεφαλαιουχικές εταιρίες (ΕΠΕ, ΑΕ, Κοινοπραξία) αντίθετα είναι επιχειρήσεις με τις οποίες εμπλέκονται περισσότερο οι μεγαλύτερες ηλικίες (35% στις ηλικίες 55-59 ετών, 41% στις ηλικίες 60-64 ετών και 54% στις ηλικίες άνω των 65 ετών) (Γράφημα 29).

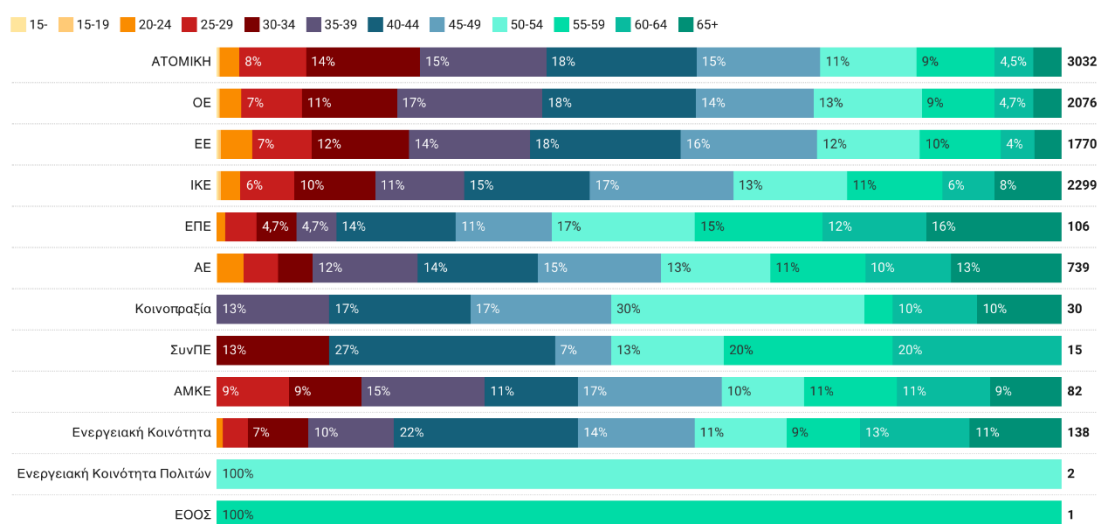
Το χάσμα αυτό γίνεται ακόμη πιο εμφανές αν διαιρέσει κανείς τα φυσικά πρόσωπα που εμπλέκονται με επιχειρήσεις καταχωρημένες στο ΓΕΜΗ στην Π.Ε. Λάρισας σε δύο μείζονες ηλικιακές κατηγορίες, κάτω και άνω των 40 ετών. Στη νεότερη ηλικιακή ομάδα (0-39 ετών), σε ατομικές επιχειρήσεις εμπλέκεται το 33,2% (έναντι 27,5% στην ηλικιακή ομάδα 40+ ετών), σε προσωπικές επιχειρήσεις εμπλέκεται το 40,9% (έναντι 35,5% στην ηλικιακή ομάδα 40+ ετών), σε κεφαλαιουχικές επιχειρήσεις εμπλέκεται το 24,4% (έναντι 34,3% στην ηλικιακή ομάδα 40+ ετών) και σε κοινωνικές και άλλες επιχειρήσεις το 1,6% (έναντι 2,7% στην ηλικιακή ομάδα 40+ ετών) (Γράφημα 30).

Η εικόνα που καταγράφηκε από τα δεδομένα που μόλις παρατέθηκαν εξηγείται από πολλές παραμέτρους. Πρώτον, σε ό,τι αφορά το μερίδιο της νέας επιχειρηματικότητας (ίδρυση επιχείρησης ή είσοδος για πρώτη φορά ως εταίρος/μέτοχος, μέλος της διοίκησης κ.λπ. σε υφιστάμενη), είναι καταγεγραμμένος στη βιβλιογραφία ο φόβος των διοικητικών βαρών ως εμπόδιο για την ανάληψη δραστηριότητας από τους νέους/τις νέες (βλ. και παραπάνω στην παράγραφο Γ.5.). Με δεδομένο, λοιπόν, ότι οι κεφαλαιουχικές εταιρίες έχουν συνήθως πολύ περισσότερες διατυπώσεις για την ίδρυσή τους, υποχρεώσεις δημοσιότητας, λογιστικά βάρη κ.λπ., ενδέχεται η μικρή παρουσία νέων ανθρώπων σε αυτές να οφείλεται ακριβώς στον φόβο των διοικητικών εμποδίων. Το ίδιο ισχύει σε μεγάλο βαθμό και για τις κοινωνικές και άλλες μορφές επιχειρήσεων. Δεύτερον, αν και ο διαχωρισμός δεν είναι απόλυτος, συνήθως οι κεφαλαιουχικές επιχειρήσεις συνδέονται με μεγαλύτερης κλίμακας επενδύσεις και κύκλο εργασιών, για τα οποία οι νεότερες ηλικίες συνήθως δεν έχουν ούτε το κεφάλαιο ούτε την εμπειρία. Τρίτον, ειδικά η ανάληψη διοικητικής θέσης (και όχι μετοχικής) σε μια κεφαλαιουχική εταιρία, και κυρίως σε μια ΑΕ, πολύ συχνά αποτελεί αποτέλεσμα και κορύφωση της επαγγελματικής σταδιοδρομίας ενός

προσώπου, σχετίζεται λοιπόν με την εμπειρία αλλά και με την αναγνώριση/δικτύωσή του, επομένως είναι εξαιρετικά σπάνιο να τοποθετηθεί ένας νέος άνθρωπος σε αντίστοιχη θέση. Τέλος, ειδικά σε ό,τι αφορά τις προσωπικές εταιρίες (και σε μικρότερο βαθμό τις ΙΚΕ), αυτές αποτελούν μορφές που επιλέγονται από οικογενειακές επιχειρήσεις, καθώς -ειδικά στην περίπτωση των ΟΕ- λόγω της μικρής τους κλίμακας, αλλά και γιατί η προσωπική ευθύνη των εταίρων απαιτεί και υψηλό βαθμό οικειότητας και αμοιβαίας εμπιστοσύνης. Επομένως, είναι πολύ πιθανό η συμμετοχή νέων προσώπων σε προσωπικές επιχειρήσεις να σχετίζεται με την ένταξή τους στην οικογενειακή επιχείρηση.

ΓΡΑΦΗΜΑ 28 | ΠΟΣΟΣΤΟ ΚΑΘΕ ΗΛΙΚΙΑΚΗΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑΣ ΑΝΑ ΝΟΜΙΚΗ ΜΟΡΦΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗΣ ΕΓΓΕΓΡΑΜΜΕΝΗΣ ΣΤΟ ΓΕΜΗ ΣΤΗΝ ΠΕ ΛΑΡΙΣΑΣ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΑ ΕΜΠΛΕΚΟΜΕΝΑ ΦΥΣΙΚΑ ΠΡΟΣΩΠΑ (ΜΑΙΟΣ 2025)

N=10.290 (φυσικά πρόσωπα για τα οποία έχουν καταχωρηθεί δεδομένα ηλικίας)

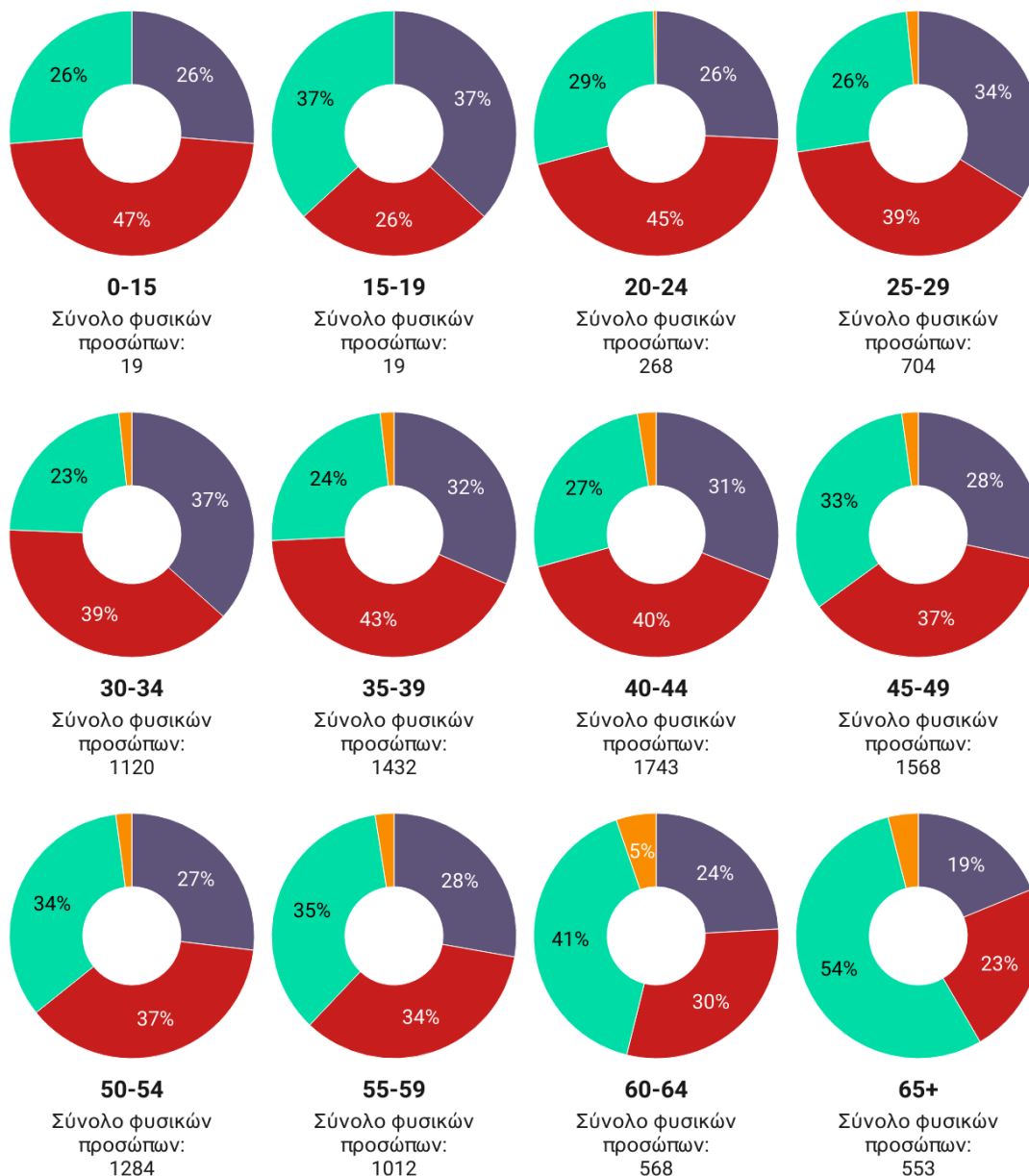

Πηγή: ΓΕΜΗ – Μη δημοσιευμένα δεδομένα – Ίδια επεξεργασία

ΓΡΑΦΗΜΑ 29 | ΝΟΜΙΚΗ ΜΟΡΦΗ (ΜΕΙΖΟΝΕΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ) ΤΩΝ ΕΤΑΙΡΙΩΝ ΣΤΙΣ ΟΠΟΙΕΣ ΕΜΠΛΕΚΟΝΤΑΙ ΤΑ ΦΥΣΙΚΑ ΠΡΟΣΩΠΑ ΠΟΥ ΕΙΝΑΙ ΚΑΤΑΧΩΡΗΜΕΝΑ ΣΤΟ ΓΕΜΗ ΣΤΗΝ Π.Ε. ΛΑΡΙΣΑΣ ΑΝΑ ΗΛΙΚΙΑΚΗ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ (ΜΑΙΟΣ 2025)

N=10.290 (φυσικά πρόσωπα για τα οποία έχουν καταχωρηθεί δεδομένα ηλικίας)

■ ΑΤΟΜΙΚΕΣ ■ ΠΡΟΣΩΠΙΚΕΣ (ΟΕ, ΕΕ) ■ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥΧΙΚΕΣ (ΙΚΕ, ΕΠΕ, ΑΕ, Κοινοπραξίες)
■ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ κ.ά. (ΣυνΠΕ, ΑΜΚΕ, Ενεργειακή Κοινότητα, ΕΚΠ, ΕΟΟΣ)

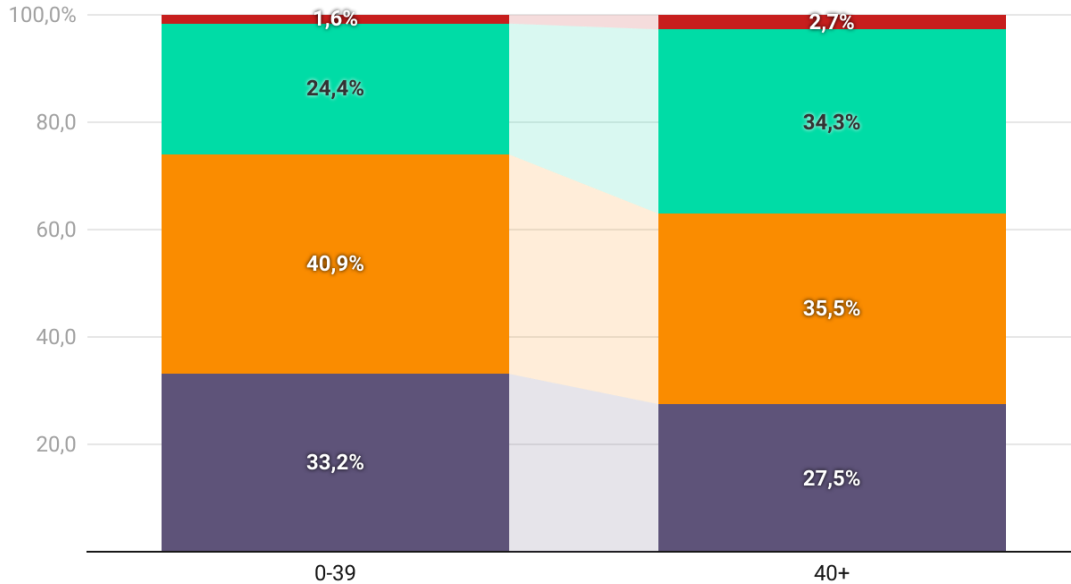

Πηγή: ΓΕΜΗ – Μη δημοσιευμένα δεδομένα – Ίδια επεξεργασία

ΓΡΑΦΗΜΑ 30 | ΝΟΜΙΚΗ ΜΟΡΦΗ ΕΤΑΙΡΙΑΣ ΑΝΑ ΜΕΙΖΟΝΕΣ ΗΛΙΚΙΑΚΕΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΟΥΣ ΕΓΓΕΓΡΑΜΜΕΝΟΥΣ ΣΤΟ ΓΕΜΗ ΣΤΗΝ Π.Ε. ΛΑΡΙΣΑΣ (ΜΑΙΟΣ 2025)

N=10.290 (φυσικά πρόσωπα για τα οποία έχουν καταχωρηθεί δεδομένα ηλικίας)

■ ΑΤΟΜΙΚΕΣ ■ ΠΡΟΣΩΠΙΚΕΣ (ΟΕ, ΕΕ) ■ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥΧΙΚΕΣ (ΙΚΕ, ΕΠΕ, ΑΕ, Κοινοπραξίες)
■ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ κ.ά. (ΣυνΠΕ, ΑΜΚΕ, Ενεργειακή Κοινότητα, ΕΚΠ, ΕΟΟΣ)

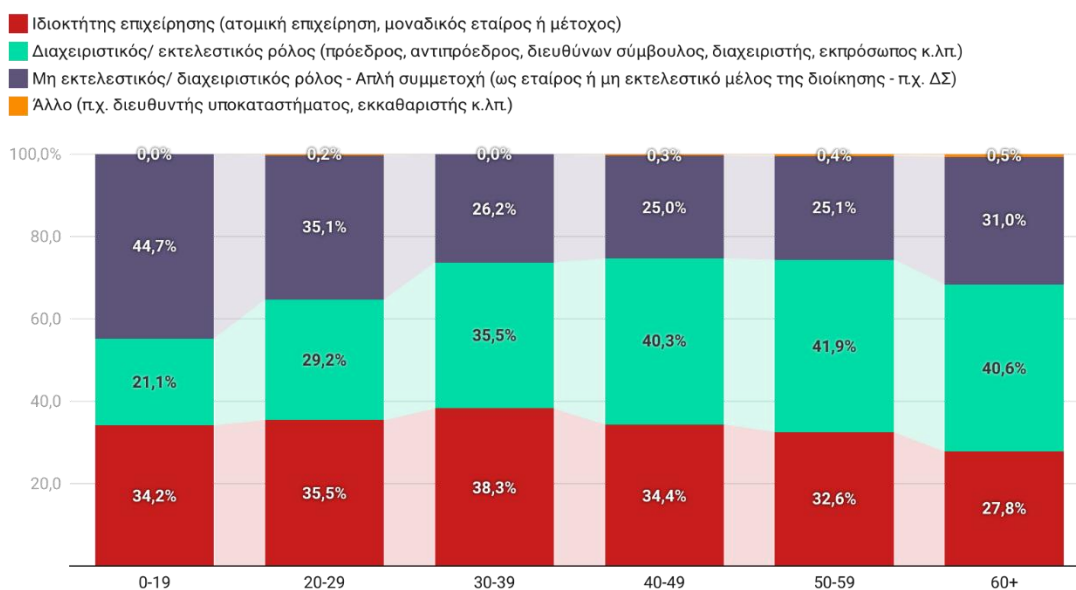

Πηγή: ΓΕΜΗ - Μη δημοσιευμένα δεδομένα - Ίδια επεξεργασία

Μια ανάλογη εικόνα προκύπτει και εξετάζοντας τον ρόλο των διαφορετικών ηλικιών εντός των επιχειρήσεων στις οποίες εμπλέκονται. Συγκεκριμένα, οι νεότερες ηλικίες εμπλέκονται στις εγγεγραμμένες στο ΓΕΜΗ επιχειρήσεις είτε ως ιδιοκτήτες (κυρίως ατομικών επιχειρήσεων) είτε ως απλοί εταίροι/μέτοχοι χωρίς διαχειριστικό/εκτελεστικό ρόλο, εικόνα η οποία αντιστρέφεται στις μεγαλύτερες ηλικίες (Γράφημα 31).

ΓΡΑΦΗΜΑ 31 | ΡΟΛΟΣ ΣΤΗΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ ΑΝΑ ΗΛΙΚΙΑΚΗ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΤΩΝ ΕΓΓΕΓΡΑΜΜΕΝΩΝ ΣΤΟ ΓΕΜΗ ΣΤΗΝ Π.Ε. ΛΑΡΙΣΑΣ (ΜΑΙΟΣ 2025)

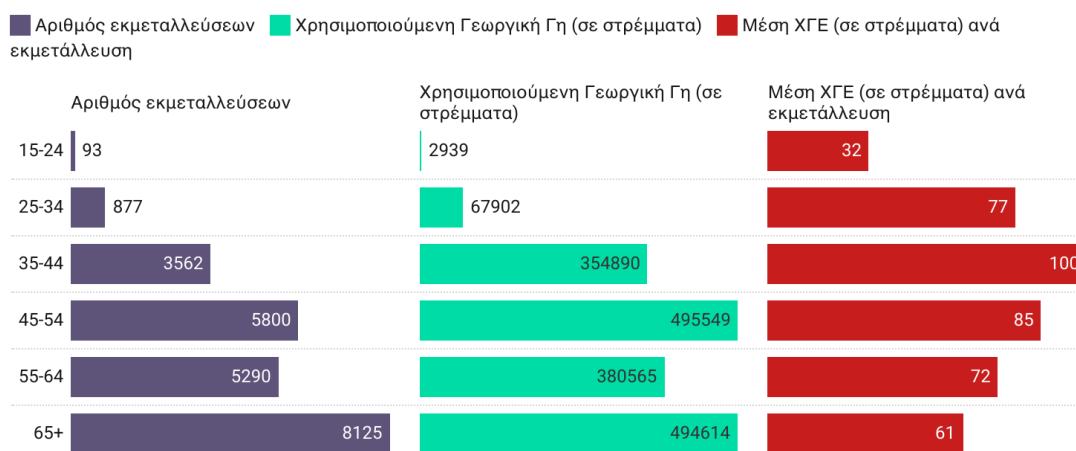
N=10.290 (φυσικά πρόσωπα για τα οποία έχουν καταχωρηθεί δεδομένα ηλικίας)

Πηγή: ΓΕΜΗ – Μη δημοσιευμένα δεδομένα – Ίδια επεξεργασία

Αντίστοιχη εικόνα προκύπτει και από τα τελευταία διαθέσιμα δεδομένα (2016) για τους αγρότες. Οι νεότεροι σε ηλικία κάτοχοι γεωργικών εκμεταλλεύσεων είναι λιγότεροι και κατέχουν μικρότερες εκτάσεις. Είναι χαρακτηριστικό ότι, με βάση τα δεδομένα της τελευταίας έρευνας γεωργικών εκμεταλλεύσεων της ΕΛΣΤΑΤ, το σύνολο των εκμεταλλεύσεων με κατόχους έως 44 ετών (4.532) είναι συντριπτικά λιγότερες από εκείνες με κατόχους 45 ετών και άνω (19.215) και αποτελούν μόλις το 19% του συνόλου. Αντίστοιχα, η χρησιμοποιούμενη γεωργική γη στις εκμεταλλεύσεις με κατόχους έως 44 ετών είναι 425.731 στρέμματα έναντι 1.370.728 στρεμμάτων στις εκμεταλλεύσεις με κατόχους 45 ετών και άνω και αποτελούν το 24% του συνόλου. Επίσης, οι εκμεταλλεύσεις των νεότερων σε ηλικία είναι συγκριτικά μικρότερες και αυξάνονται με την ηλικία αγγίζοντας το μέγιστο στην ηλικιακή ομάδα 35-44 ετών, μετά την οποία η μέση ΧΓΕ ανά εκμετάλλευση μειώνεται ξανά αλλά συγκριτικά λιγότερο (Γράφημα 32).

ΓΡΑΦΗΜΑ 32 | ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΕΩΝ, ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΟΥΜΕΝΗ ΓΕΩΡΓΙΚΗ ΓΗ (ΣΕ ΣΤΡΕΜΜΑΤΑ) ΚΑΙ ΜΕΣΗ ΧΓΕ ΑΝΑ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΗ ΚΑΤΑ ΗΛΙΚΙΑΚΗ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΚΑΤΟΧΩΝ ΓΕΩΡΓΙΚΩΝ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΕΩΝ (2016)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ – Ίδια επεξεργασία

Τα παραπάνω επιβεβαιώνουν και για την Π.Ε. Λάρισας όσα καταγράφηκαν νωρίτερα (παράγραφος Γ.5.) για τη νεανική επιχειρηματικότητα συνολικά. Οι νέοι/ες που δραστηριοποιούνται επιχειρηματικά -τουλάχιστον με βάση τα δεδομένα που εντοπίστηκαν και αναλύθηκαν παραπάνω- είναι όχι μόνο λιγότεροι/ες, αλλά συνήθως αναπτύσσουν επιχειρηματική δραστηριότητα μικρότερης κλίμακας, εμπλέκονται σε επιχειρήσεις με απλούστερη νομική μορφή και δεν αναλαμβάνουν εκτελεστικούς/διαχειριστικούς ρόλους. Σε μεγάλο βαθμό αυτό είναι λογικό με βάση την επαγγελματική/επιχειρηματική πορεία των ανθρώπων στη διάρκεια της ζωής τους, καθώς η ανάληψη πιο σύνθετων καθηκόντων ή μεγαλύτερων πρωτοβουλιών συνδέεται και με την εμπειρία, ωστόσο εν μέρει είναι και αποτέλεσμα οικονομικών, διοικητικών αλλά και πολιτισμικών (π.χ. θέματα εμπιστοσύνης προς τη νέα γενιά) εμποδίων.

Ε.2. ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΝΕΑΣ & ΝΕΑΝΙΚΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ – ΩΦΕΛΟΥΜΕΝΟΙ/ΕΣ ΚΑΙ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Μια επιπλέον παράμετρος χρήσιμη για τη χαρτογράφηση της νεανικής επιχειρηματικότητας στην Π.Ε. Λάρισας είναι και τα προγράμματα νέας και νεανικής επιχειρηματικότητας από τα οποία επωφελήθηκαν νέοι/ες επιχειρηματίες στην περιοχή. Προς το σκοπό αυτό, αναλύονται εδώ τα χαρακτηριστικά των ωφελούμενων τριών βασικών προγραμμάτων που υλοποίησε τα τελευταία χρόνια η ΔΥΠΑ και αφορούσαν και την Π.Ε. Λάρισας (Πίνακας 3). Πρόκειται για προγράμματα επιχορήγησης (μη επιστρέψιμη χρηματοδότηση) γενικής φύσης, με την έννοια ότι

δεν αφορούν συγκεκριμένη κατηγορία δαπανών (π.χ. ασφαλιστικές εισφορές κ.λπ.) διάρκειας ενός έτους. Ως προς τα ηλικιακά κριτήρια, τα δύο προγράμματα αφορούν τη με τη στενή έννοια νεανική επιχειρηματικότητα, με δικαιούχους αποκλειστικά εντός της ηλικιακής ομάδας 18-29 ετών, ενώ το τρίτο πρόγραμμα αφορά ελαφρώς μεγαλύτερες ηλικίες (30-45 ετών). Επίσης, κοινή προϋπόθεση για όλα τα προγράμματα είναι η προηγούμενη εγγραφή των ενδιαφερόμενων στα μητρώα ανέργων της ΔΥΠΑ. Βασική διαφορά είναι ότι τα δύο προγράμματα χρηματοδοτούν άτομα που ενδιαφέρονται να ιδρύσουν επιχείρηση, ενώ το τρίτο αφορά ήδη υφιστάμενες επιχειρήσεις, με πολύ σύντομη ωστόσο λειτουργία (εντός του ίδιου έτους προκήρυξης του προγράμματος). Τέλος, ως προς τους σκοπούς, παράλληλα προς τη στήριξη της νέας, και ιδίως της νεανικής, επιχειρηματικότητας, δύο από τα προγράμματα αφορούν ειδικότερα την προώθηση της ψηφιακής οικονομίας και ένα τη γυναικεία επιχειρηματικότητα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3 | ΒΑΣΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΝΕΑΣ ΚΑΙ ΝΕΑΝΙΚΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΔΥΠΑ

Πρόγραμμα	Νέων ελεύθερων επαγγελματιών 30-45 ετών, στη Δυτική Μακεδονία και στις Λιγότερο Αναπτυγμένες Περιφέρειες (ΛΑΠ)	Νέων 18-29 ετών με έμφαση στην ψηφιακή οικονομία	Νέων 18-29 ετών με έμφαση στις γυναίκες
Σκοπός	Ενίσχυση ήδη υφιστάμενων νέων επιχειρήσεων, με έμφαση σε κλάδους της ψηφιακής οικονομίας	Προώθηση της αυτοαπασχόλησης, ενίσχυση της ψηφιακής οικονομίας της χώρας	Προώθηση της αυτοαπασχόλησης, με έμφαση στις γυναίκες
Αριθμός ωφελούμενων	3220	3000	2900
Επιλέξιμες Περιφέρειες	Ανατολικής Μακεδονίας-Θράκης, Κεντρικής Μακεδονίας, Ηπείρου, Θεσσαλίας, Δυτικής Ελλάδας και Δυτικής Μακεδονίας	Όλες	Όλες
Δικαιούχοι	Νέοι ελεύθεροι επαγγελματίες/επιχειρηματίες, οι οποίοι να ήταν άνεργοι εγγεγραμμένοι στα μητρώα της ΔΥΠΑ με Ατομικό Σχέδιο Δράσης πριν την ίδρυση της νέας επιχείρησης	Άνεργοι, εγγεγραμμένοι στο μητρώο της ΔΥΠΑ με Ατομικό Σχέδιο Δράσης	Άνεργοι εγγεγραμμένοι στο μητρώο της ΔΥΠΑ που βρίσκονται εκτός εκπαίδευσης, απασχόλησης ή κατάρτισης (60% γυναίκες)
Ηλικιακή κατηγορία	30-45 ετών	18-29 ετών	18-29 ετών
Επιπλέον προϋποθέσεις	Έναρξη της νέας επιχείρησης από 1/1/2022 και μετά και πριν την υποβολή της αίτησης	Υποβολή επιχειρηματικού σχεδίου	Υποβολή επιχειρηματικού σχεδίου
Διάρκεια επιχορήγησης	12 μήνες	12 μήνες	12 μήνες
Ποσό επιχορήγησης	14.800 ευρώ	14.800 ευρώ	14.800 ευρώ

Πηγή: ΔΥΠΑ – Ίδια επεξεργασία

Εξετάζοντας αναλυτικότερα τα αποτελέσματα των προγραμμάτων αυτών, φαίνεται ότι η Θεσσαλία ωφελήθηκε αρκετά (13,5% του συνόλου των ωφελούμενων) – κάτι που εν μέρει εξηγείται και από το γεγονός ότι το ένα από τα προγράμματα δεν αφορούσε οριζόντια όλη τη χώρα, αλλά μόνο συγκεκριμένες περιφέρειες. Μεταξύ των Περιφερειακών Ενοτήτων της Θεσσαλίας, η Π.Ε. Λάρισας συγκέντρωσε, όπως είναι αναμενόμενο, το μεγαλύτερο συγκριτικά ποσοστό των ωφελούμενων

(36,9%). Εξ αυτών, η μεγάλη πλειοψηφία αφορούσε τον Δήμο Λαρισαίων (66,4% του συνολικού αριθμού των ωφελούμενων στην Π.Ε. Λάρισας) (Πίνακας 4).

ΠΙΝΑΚΑΣ 4 | ΑΡΙΘΜΟΣ ΩΦΕΛΟΥΜΕΝΩΝ ΤΩΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΔΥΠΑ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ ΚΑΙ ΣΤΗΝ Π.Ε. ΛΑΡΙΣΑΣ

	Αριθμός ωφελούμενων	Ποσοστό επί του εθνικού συνόλου	Ποσοστό επί του συνόλου των ωφελούμενων της Θεσσαλίας	Ποσοστό επί του συνόλου των ωφελούμενων της Π.Ε. Λάρισας
Σύνολο	7039			
Θεσσαλία	952	13,5%		
Π.Ε. Καρδίτσας	196	2,8%	20,6%	
Π.Ε. Τρικάλων	166	2,4%	17,4%	
Π.Ε. Μαγνησίας & Σποράδων	240	3,4%	25,2%	
Π.Ε. Λάρισας	351	5,0%	36,9%	
Δήμος Λαρισαίων	233	3,3%	24,5%	66,4%
Δήμος Αγιάς	10	0,1%	1,1%	2,8%
Δήμος Ελασσόνας	24	0,3%	2,5%	6,8%
Δήμος Κιλελέρ	16	0,2%	1,7%	4,6%
Δήμος Τεμπών	20	0,3%	2,1%	5,7%
Δήμος Τυρνάβου	25	0,4%	2,6%	7,1%
Δήμος Φαρσάλων	23	0,3%	2,4%	6,6%

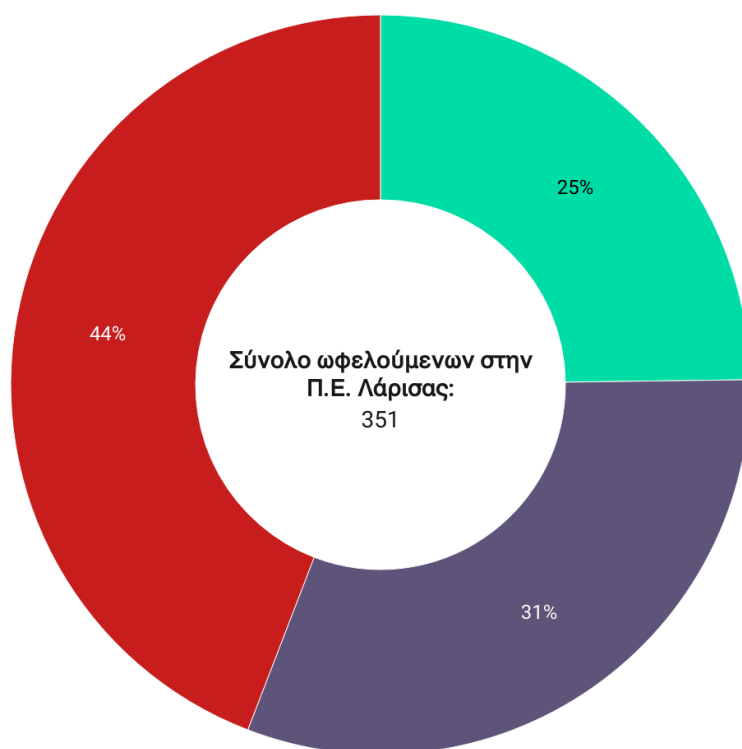
Πηγή: ΔΥΠΑ – Μη δημοσιευμένα δεδομένα – Ίδια επεξεργασία²⁶

²⁶ Τα στοιχεία προέρχονται από την ΔΥΠΑ, ως Φορέα υλοποίησης των ανωτέρω Δράσεων/ Προγραμμάτων που συγχρηματοδοτούνται ως εξής: Τα προγράμματα 1) «Νέων ελεύθερων επαγγελματιών 30-45 ετών, στη Δυτική Μακεδονία και στις λιγότερο αναπτυγμένες Περιφέρειες (ΛΑΠ)» και 2) «Νέων 18-29 ετών με έμφαση στην ψηφιακή οικονομία» από το Ελληνικό Δημόσιο και το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο-Πρωτοβουλία για την Απασχόληση των Νέων στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση και Δια βίου Μάθηση 2014 -2020 και το πρόγραμμα 3) «Νέων 18-29 ετών με έμφαση στις γυναίκες» από το Ελληνικό Δημόσιο και το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος Ανταγωνιστικότητα, Επιχειρηματικότητα και Καινοτομία - ΕΠΑνΕΚ 2014-2020 (για το ως ανωτέρω 3).

Εστιάζοντας ειδικότερα στην Π.Ε. Λάρισας, προκύπτουν αναλυτικότερα τα εξής: Ως προς τα επιμέρους προγράμματα, το μεγαλύτερο ποσοστό των ωφελούμενων αφορούσε το πρόγραμμα «Νέων 18-29 ετών με έμφαση στις γυναίκες» (44%), ενώ στο πρόγραμμα «Νέων ελεύθερων επαγγελματιών 30-45 ετών στη Δυτική Μακεδονία και στις ΛΑΠ» εντάχθηκαν συγκριτικά λιγότεροι ωφελούμενοι/ες (25%) (Γράφημα 33).

ΓΡΑΦΗΜΑ 33 | ΑΡΙΘΜΟΣ ΩΦΕΛΟΥΜΕΝΩΝ ΑΝΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΤΗΝ Π.Ε. ΛΑΡΙΣΑΣ (ΙΟΥΝΙΟΣ 2025)

- Νέων ελεύθερων επαγγελματιών 30-45 ετών, στη Δυτική Μακεδονία και στις Λιγότερο Αναπτυγμένες Περιφέρειες (ΛΑΠ)
- Νέων 18-29 ετών με έμφαση στην ψηφιακή οικονομία
- Νέων 18-29 ετών με έμφαση στις γυναίκες

Πηγή: ΔΥΠΑ – Μη δημοσιευμένα δεδομένα – Ίδια επεξεργασία²⁷

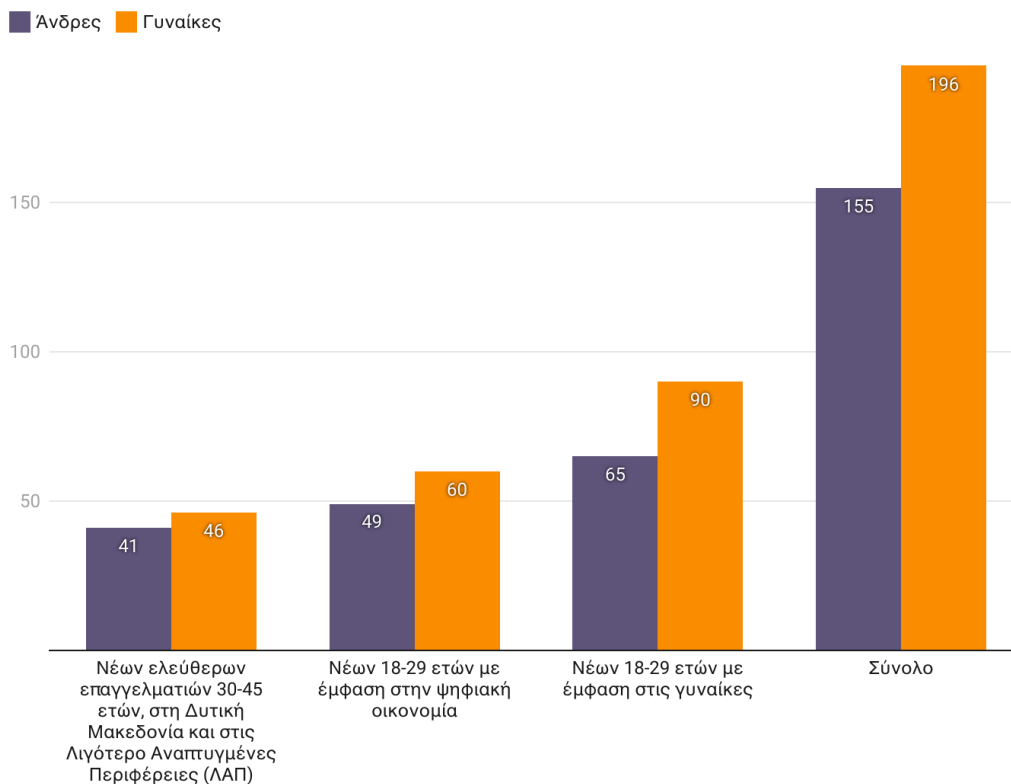
Ως προς το φύλο των ωφελούμενων, οι γυναίκες αποτελούν την πλειοψηφία τόσο συνολικά (55,8%), όσο και στα επιμέρους προγράμματα, ανεξάρτητα από την επιμέρους στόχευση του καθενός. Υπάρχει, βέβαια, μία μικρή διακύμανση του ποσοστού των γυναικών επί του συνόλου των ωφελούμενων. Όπως είναι αναμενόμενο, το υψηλότερο ποσοστό εντοπίζεται στο πρόγραμμα «Νέων 18-29 ετών με έμφαση στις γυναίκες» (58,1%). Το συγκριτικά μικρότερο, αντίθετα, ποσοστό

²⁷ Βλ. υποσημείωση 26.

γυναικών επί του συνόλου των ωφελούμενων εντοπίζεται στο πρόγραμμα «Νέων ελεύθερων επαγγελματιών 30-45 ετών στη Δυτική Μακεδονία και στις ΛΑΠ», όπου οι γυναίκες αντιπροσωπεύουν το 52,9% των ωφελούμενων (Γράφημα 34). Συνολικά, λοιπόν, οι γυναίκες φαίνεται να επωφελούνται περισσότερο από τα προγράμματα στήριξης της νέας και νεανικής επιχειρηματικότητας, εν μέρει και εξαιτίας του ίδιου του σχεδιασμού/της στόχευσής τους. Η συγκριτικά χαμηλότερη συμμετοχή τους στους ωφελούμενους του προγράμματος «Νέων ελεύθερων επαγγελματιών 30-45 ετών στη Δυτική Μακεδονία και στις ΛΑΠ» πιθανόν εξηγείται από δύο παράγοντες: αφ' ενός, λόγω του ηλικιακού πλαισίου του προγράμματος αυτού πολλές γυναίκες ενδεχομένως αποκλείονται λόγω οικογενειακών υποχρεώσεων, αφ' ετέρου, το γεγονός ότι το πρόγραμμα απαιτεί ήδη υφιστάμενη επιχείρηση, ενδεχομένως ευνοεί λιγότερο τις γυναίκες πιθανόν γιατί αυτές δεν αποφασίζουν να προχωρήσουν στην έναρξη επιχείρησης χωρίς προηγούμενη επιχορήγηση/κίνητρο.

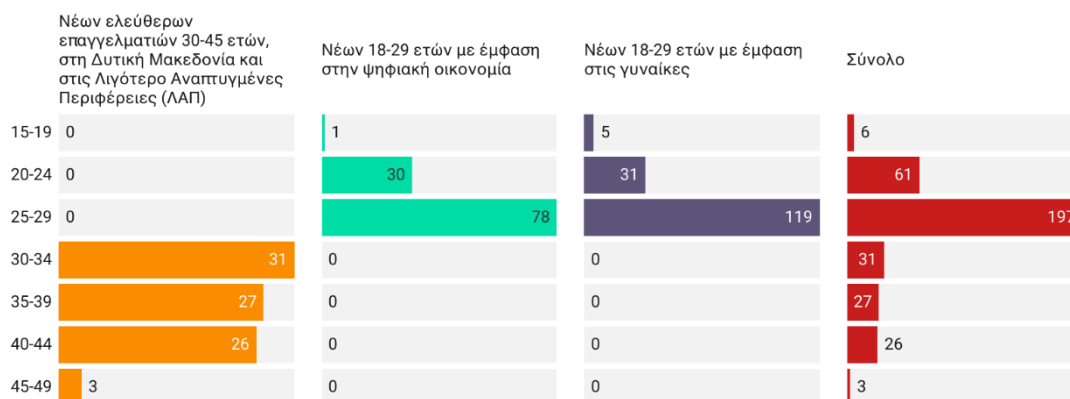
Αντίστοιχα, ως προς την ηλικία των ωφελούμενων, συνολικά και ανά πρόγραμμα, προκύπτουν τα εξής: Στα προγράμματα που αφορούσαν την καθ' αυτή νεανική επιχειρηματικότητα, με στόχευση τις ηλικίες 18-29 ετών, συγκριτικά περισσότεροι/ες ωφελούμενοι/ες ανήκαν στη μεγαλύτερη υπο-ομάδα (25-29 ετών), κάτι το οποίο συμβαδίζει με όσα επισημάνθηκαν ανωτέρω, ότι συνήθως η έναρξη επιχειρηματικής δραστηριότητας δεν αφορά τις πολύ μικρές ηλικίες για μία σειρά από λόγους (βλ. παράγραφο Γ.5). Συγκεκριμένα, η υπο-ομάδα των 25-29 ετών αποτελεί το 71,6% των ωφελούμενων του προγράμματος «Νέων 18-29 ετών με έμφαση στην ψηφιακή οικονομία» και το 76,8% του προγράμματος «Νέων 18-29 ετών με έμφαση στις γυναίκες» (Γράφημα 35). Στο πρόγραμμα «Νέων ελεύθερων επαγγελματιών 30-45 ετών στη Δυτική Μακεδονία και στις ΛΑΠ», που αφορούσε κυρίως τις ενδιάμεσες ηλικίες, η εικόνα είναι αντίστροφη: περισσότεροι/ες ωφελούμενοι/ες ανήκουν στις πρώτες ηλικιακές υπο-ομάδες του προγράμματος, με τις υπο-ομάδες των 30-34 και 35-39 ετών να αποτελούν την πλειοψηφία των ωφελούμενων, σε ποσοστό 35,6% και 31,0% αντίστοιχα (Γράφημα 35). Κάτι τέτοιο είναι επίσης αναμενόμενο, με βάση όσα γνωρίζουμε για τη μέση ηλικία επιχειρηματικότητας αρχικών σταδίων στη χώρα μας, η οποία είναι τα 36 έτη (IOBE, 2023).

ΓΡΑΦΗΜΑ 34 | ΩΦΕΛΟΥΜΕΝΟΙ/ΕΣ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΔΥΓΠΑ ΣΤΗΝ Π.Ε. ΛΑΡΙΣΑΣ ΑΝΑ ΦΥΛΟ ΚΑΙ ΑΝΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ (ΙΟΥΝΙΟΣ 2025)

Πηγή: ΔΥΓΠΑ – Μη δημοσιευμένα δεδομένα – Ίδια επεξεργασία²⁸

ΓΡΑΦΗΜΑ 35 | ΩΦΕΛΟΥΜΕΝΟΙ/ΕΣ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΔΥΓΠΑ ΣΤΗΝ Π.Ε. ΛΑΡΙΣΑΣ ΑΝΑ ΗΛΙΚΙΑΚΗ ΟΜΑΔΑ ΚΑΙ ΑΝΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ (ΙΟΥΝΙΟΣ 2025)

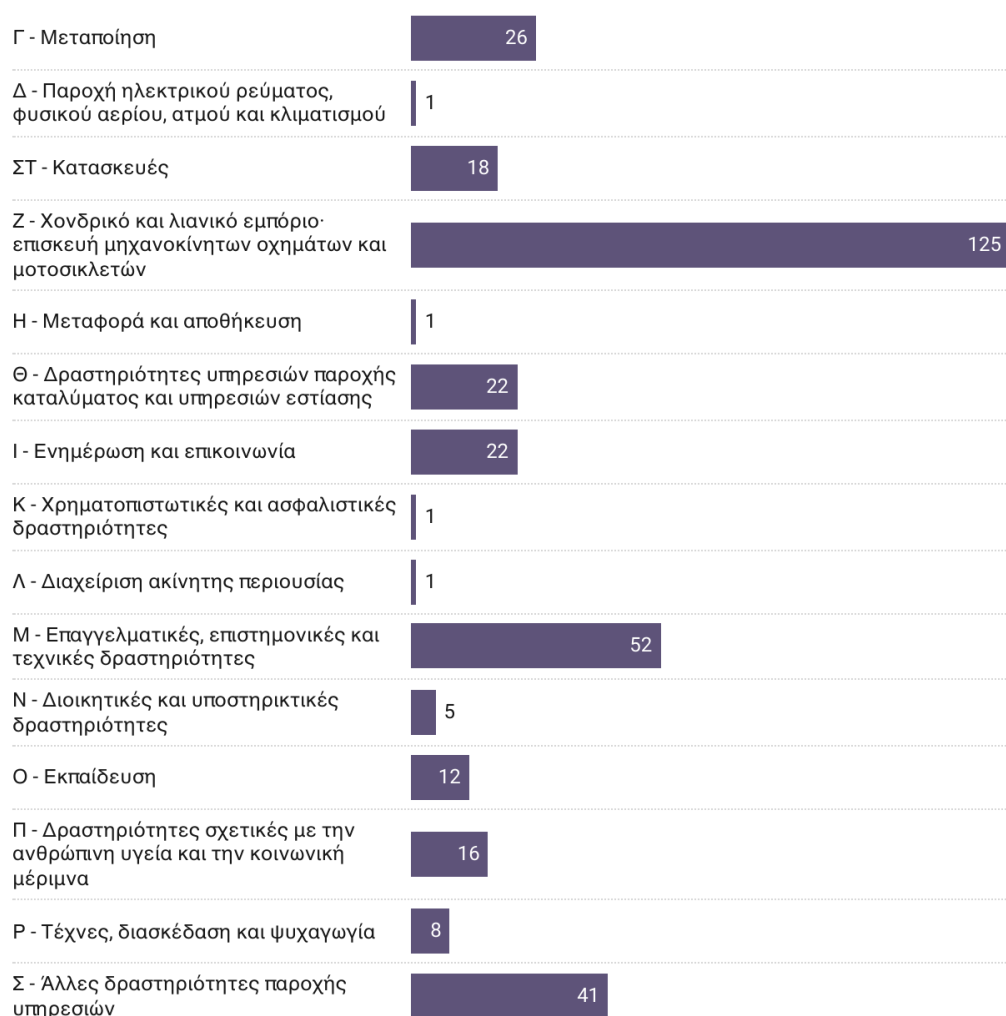
Πηγή: ΔΥΓΠΑ – Μη δημοσιευμένα δεδομένα – Ίδια επεξεργασία²⁹

²⁸ Βλ. υποσημείωση 26.

²⁹ Βλ. υποσημείωση 26.

Τέλος, ως προς τους κλάδους στους οποίους δραστηριοποιούνται οι ωφελούμενοι/ες στα προγράμματα της ΔΥΠΑ στην Π.Ε. Λάρισας, αυτός που κυριαρχεί είναι το εμπόριο (Ζ) (35,6% του συνόλου), ακολουθούμενος από τα επιστημονικά επαγγέλματα (Μ) (14,8%), τις λοιπές υπηρεσίες παροχής υπηρεσιών (11,7%), τη μεταποίηση (Γ) (7,4%), τη φιλοξενία και την εστίαση (Θ) (6,3%) και την ενημέρωση και επικοινωνία (Ι) (6,3%) (Γράφημα 36).

ΓΡΑΦΗΜΑ 36 | ΚΛΑΔΟΙ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ (NACE REV. 2) ΤΩΝ ΩΦΕΛΟΥΜΕΝΩΝ ΤΩΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΔΥΠΑ ΣΤΗΝ Π.Ε. ΛΑΡΙΣΑΣ (ΙΟΥΝΙΟΣ 2025)

Πηγή: ΔΥΠΑ – Μη δημοσιευμένα δεδομένα – Ίδια επεξεργασία³⁰

³⁰ Βλ. υποσημείωση 26.

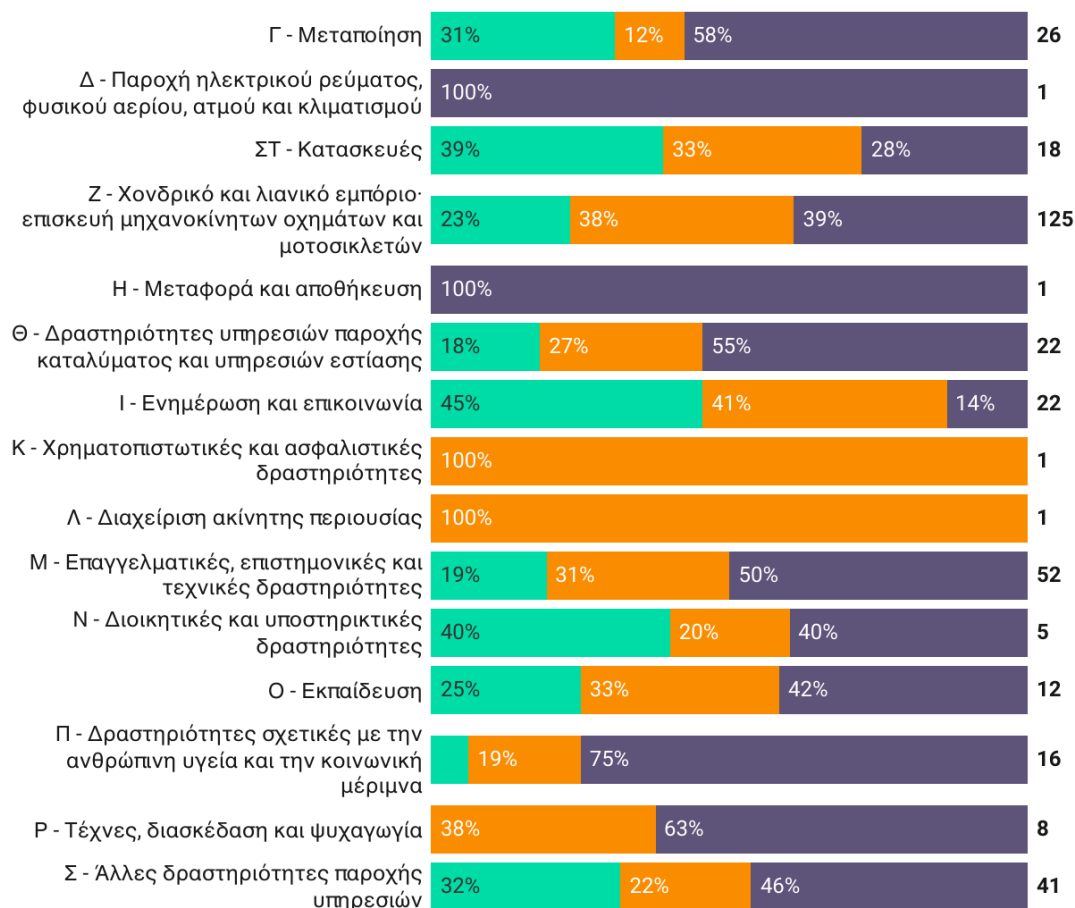
Όπως θα περίμενε κανείς, η δομή, οι στόχοι και οι προϋποθέσεις κάθε προγράμματος επηρεάζουν, έστω εν μέρει, και τους κλάδους στους οποίους δραστηριοποιούνται οι ωφελούμενοι/ες αντίστοιχα. Για παράδειγμα, οι ωφελούμενοι/ες που δραστηριοποιούνται στον κλάδο της ενημέρωσης και επικοινωνίας (Ι) εντάχθηκαν κυρίως στα δύο προγράμματα που περιλαμβάναν στους στόχους τους την προώθηση της ψηφιακής οικονομίας (σε ποσοστό 86%), καθώς πολλές από τις δραστηριότητες στον κλάδο αυτό έχουν μια τέτοια διάσταση. Ομοίως, κλάδοι στους οποίους δραστηριοποιούνται συνήθως περισσότερες γυναίκες παρουσιάζουν μεγαλύτερο ποσοστό ωφελούμενων στο αντίστοιχο πρόγραμμα, όπως π.χ. η υγεία/κοινωνική μέριμνα (Π) (75%) ή παροχή προσωπικών υπηρεσιών (Σ) (46%) κ.ο.κ., ενώ αντίθετα παραδοσιακά ανδροκρατούμενοι κλάδοι, όπως οι κατασκευές (ΣΤ), έχουν αναλογικά λιγότερους/ες ωφελούμενους στο συγκεκριμένο πρόγραμμα (28%). Βέβαια αυτός ο διαχωρισμός δεν είναι απόλυτος (βλ. π.χ. την περίπτωση της μεταποίησης (Γ)) (Γράφημα 37).

Εστιάζοντας συγκεκριμένα δε στο φύλο των ωφελούμενων σε κάθε κλάδο οικονομικής δραστηριότητας, επιβεβαιώνονται σε μεγάλο βαθμό όσα γνωρίζουμε για το έμφυλο χάσμα σε αρκετούς κλάδους. Έτσι, η ποσοστιαία παρουσία γυναικών ωφελούμενων σε κλάδους όπως η εκπαίδευση (Ο) (83%), η υγεία/κοινωνική μέριμνα (Π) (63%), οι τέχνες (Ρ) (63%) ή η παροχή προσωπικών υπηρεσιών (Σ) (61%) είναι ιδιαίτερα υψηλή, ενώ το αντίθετο ισχύει σε κλάδους όπως οι κατασκευές (6%) (Γράφημα 38). Όπως ωστόσο επισημάνθηκε και πριν, ο διαχωρισμός δεν είναι απόλυτος.

Τέλος, ως προς τις επιμέρους ηλικιακές ομάδες ωφελούμενων που δραστηριοποιούνται σε κάθε κλάδο, από την ανάλυση των δεδομένων προκύπτει ότι οι νεότερες ηλικιακές υποκατηγορίες (15-19 και 20-24 ετών), έχουν μεγαλύτερη αναλογικά παρουσία στους κλάδους όπου κατά κανόνα δεν απαιτούνται μακροχρόνιες σπουδές, και ιδίως πανεπιστημιακή εκπαίδευση, όπως π.χ. οι τέχνες, διασκέδαση και ψυχαγωγία (Ρ) (38%), το εμπόριο (Ζ) (28%), οι διοικητικές/υποστηρικτικές δραστηριότητες (Ν) (20%), η παροχή προσωπικών υπηρεσιών (Σ) (20%) και η φιλοξενία/εστίαση (Θ) (17%). Οι αμέσως μεγαλύτερες ηλικιακές κατηγορίες (25-29 και 30-34 ετών) αντίθετα είναι αυτές που κυριαρχούν σε κλάδους όπου συνήθως η έναρξη επιχειρηματικής δραστηριότητας ακολουθεί αμέσως μετά την ολοκλήρωση των σπουδών, όπως ιδίως η υγεία/κοινωνική μέριμνα (Π) (88%), τα επιστημονικά/τεχνικά επαγγέλματα (Μ) (87%), η εκπαίδευση (Ο) (84%). Τέλος, σε ό,τι αφορά στις μεγαλύτερες ηλικίες (35-39, 40-44 και 45-49 ετών), αυτές συνήθως επισημαίνονται συγκριτικά περισσότερο σε κλάδους που δεν απαιτούν συνήθως σπουδές ή/και απαιτούν μεγαλύτερης κλίμακας επένδυση, όπως π.χ. οι διοικητικές/υποστηρικτικές δραστηριότητες (Ν) (40%), η ενημέρωση και επικοινωνία (Ι) (24%), η μεταποίηση (Γ) (23%) και οι κατασκευές (ΣΤ) (23%) (Γράφημα 39).

ΓΡΑΦΗΜΑ 37 | ΚΛΑΔΟΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ (NACE REV. 2) ΑΝΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΔΥΠΑ ΣΤΗΝ Π.Ε. ΛΑΡΙΣΑΣ (ΙΟΥΝΙΟΣ 2025)

- Νέων ελεύθερων επαγγελματιών 30-45 ετών, στη Δυτική Μακεδονία και στις Λιγότερο Αναπτυγμένες Περιφέρειες (ΛΑΠ)
- Νέων 18-29 ετών με έμφαση στην ψηφιακή οικονομία
- Νέων 18-29 ετών με έμφαση στις γυναίκες

Πηγή: ΔΥΠΑ – Μη δημοσιευμένα δεδομένα – Ίδια επεξεργασία³¹

³¹ Βλ. υποσημείωση 26.

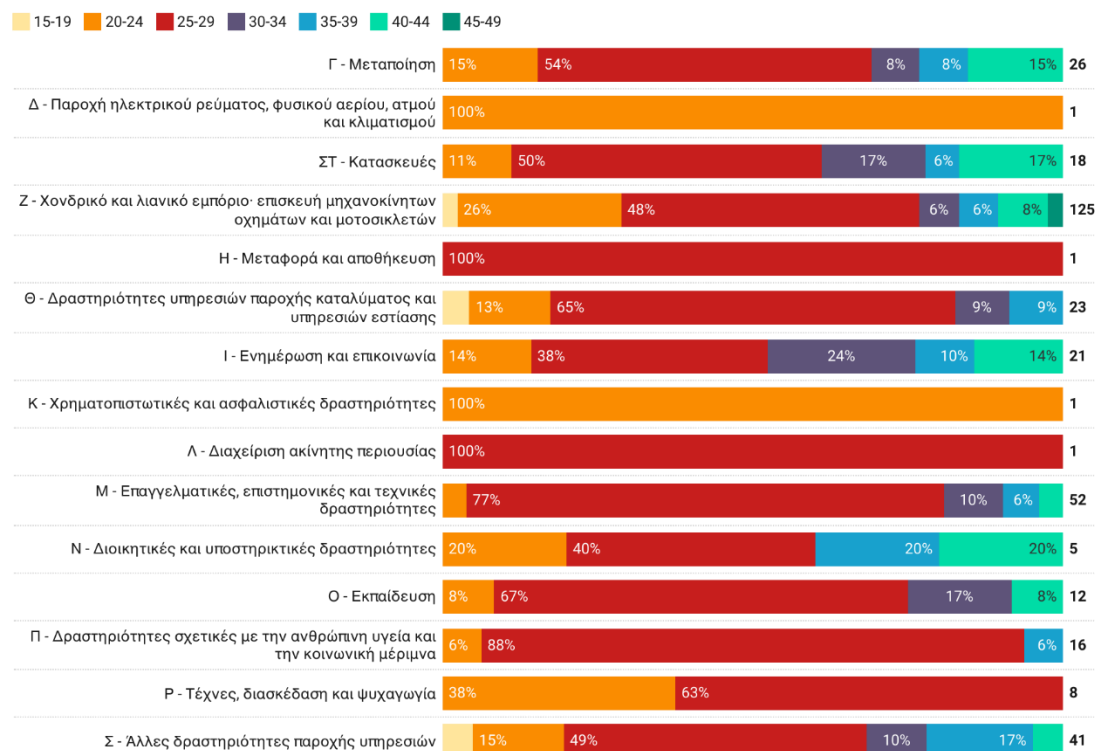
ΓΡΑΦΗΜΑ 38 | ΚΛΑΔΟΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ (ΝΑΣΕ REV. 2) ΤΩΝ ΩΦΕΛΟΥΜΕΝΩΝ ΤΩΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΔΥΠΑ ΣΤΗΝ ΠΕ ΛΑΡΙΣΑΣ ΑΝΑ ΦΥΛΟ (ΙΟΥΝΙΟΣ 2025)

Πηγή: ΔΥΠΑ – Μη δημοσιευμένα δεδομένα – Ίδια επεξεργασία³²

³² Βλ. υποσημείωση 26.

ΓΡΑΦΗΜΑ 39 | ΚΛΑΔΟΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ (ΝΑΣΕ REV. 2) ΤΩΝ ΩΦΕΛΟΥΜΕΝΩΝ ΤΩΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΔΥΠΑ ΣΤΗΝ ΠΕ ΛΑΡΙΣΑΣ ΑΝΑ ΗΛΙΚΙΑΚΗ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ (ΙΟΥΝΙΟΣ 2025)

Πηγή: ΔΥΠΑ – Μη δημοσιευμένα δεδομένα – Ίδια επεξεργασία³³

Με βάση τα στοιχεία που παρουσιάστηκαν για τα προγράμματα νέας και νεανικής επιχειρηματικότητας της ΔΥΠΑ και τους ωφελούμενους/τις ωφελούμενες στην Π.Ε. Λάρισας προκύπτει επιπλέον μια συμπληρωματική -και συμβατή με όσα αναλύθηκαν ως τώρα- εικόνα για τη δομή της νεανικής επιχειρηματικότητας στην περιοχή. Επιπλέον, αναδεικνύεται η επίδραση του σχεδιασμού των προγραμμάτων στα χαρακτηριστικά των ωφελούμενων, η οποία μπορεί να είναι τόσο εκούσια (π.χ. στόχος του προγράμματος η ενίσχυση της γυναικείας επιχειρηματικότητας) όσο και ακούσια, όταν από τη δομή/τις προϋποθέσεις του προγράμματος αποκλείονται ή αποθαρρύνονται de facto κάποιες κατηγορίες (π.χ. οι γυναίκες, όταν απαιτείται προϋπάρχουσα επιχείρηση για να δοθεί η επιχορήγηση).

³³ Βλ. υποσημείωση 26.

ΣΤ. Η ΟΠΤΙΚΗ ΤΩΝ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΜΕΝΩΝ: ΦΟΡΕΙΣ, ΕΚΠΡΟΣΩΠΟΙ ΤΗΣ ΝΕΟΛΑΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ, ΕΙΔΙΚΟΙ

Όπως προαναφέρθηκε, για τη συγγραφή του παρόντος κειμένου εργασίας πραγματοποιήθηκε σειρά συνεντεύξεων, με εκπροσώπους φορέων της περιοχής της Λάρισας, που σχετίζονται με την επιχειρηματικότητα, με ειδικούς/επαγγελματίες στον χώρο της κατάρτισης και στον χώρο της συμβουλευτικής, καθώς επίσης και με μία σειρά νέων ανθρώπων έως 39 ετών που δραστηριοποιούνται επιχειρηματικά και επαγγελματικά στη Λάρισα. Οι απαντήσεις και τα σχόλιά τους στις συνεντεύξεις αυτές βοηθούν σημαντικά να κατανοήσει κανείς σε βάθος τα στατιστικά και βιβλιογραφικά δεδομένα που προεκτέθηκαν, ενώ η διαφορετική προέλευση, το διαφορετικό υπόβαθρο και οι διαφορετικές εμπειρίες, δημιουργούν έναν πλούτο πληροφορίας που αναδεικνύει και τις αντιφάσεις ή τις διαφορές εντός της τοπικής κοινωνίας. Στο κεφάλαιο αυτό (ΣΤ.) θα εξετάσουμε την οπτική των ειδικών και των θεσμικών εκπροσώπων/φορέων της επιχειρηματικότητας, της απασχόλησης και της κατάρτισης, αλλά και της νεολαίας, ενώ στο επόμενο κεφάλαιο θα εστιάσουμε στις απαντήσεις των ίδιων των νέων επιχειρηματιών και επαγγελματιών της περιοχής.

ΣΤ.1. Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΤΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΤΟΠΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΓΕΝΙΚΑ

Η κατάσταση της τοπικής οικονομίας της Λάρισας περιγράφεται με συγκρατημένους τόνους από τους συμμετέχοντες και τις συμμετέχουσες στις συνεντεύξεις. Αν και αναγνωρίζεται ότι η περιοχή έχει σημαντικά συγκριτικά πλεονεκτήματα και ότι πλέον υπάρχουν τομείς που ανακάμπτουν, όπως η οικοδομική δραστηριότητα/οι κατασκευές και η αγορά ακινήτων³⁴, σήμερα αρκετά σχόλια αναδεικνύουν και κινδύνους ή εστιάζουν στην οικονομική κατάσταση των πολιτών της περιοχής, θεωρώντας ότι αυτή δεν ακολουθεί την εικόνα βελτίωσης των δεικτών.

Όλα τα χρόνια η Θεσσαλία ακολουθούσε κατά μέσο όρο τους ρυθμούς της εθνικής οικονομίας. Παρόλα αυτά στη Θεσσαλία κάποια πράγματα εκτιμώ ότι μας πήγαν 20 χρόνια πίσω. Πρώτον, πολλά δισεκατομμύρια ευρώ ζημιές στην τοπική οικονομία που έχουν προκληθεί τόσο από τον Ιανό όσο και από τον Daniel και σε μία συγκεκριμένη περιοχή με τους σεισμούς του Μαρτίου του 2021. [...] Δεύτερον, σημαντικός παράγοντας για την τοπική οικονομία είναι

³⁴ Συνέντευξη με Κων/νο Γιαννακόπουλο, πρόεδρο ΙΣΛ.

ο πρωτογενής τομέας, είναι το 25% της τοπικής οικονομίας, το οποίο όμως πλήττεται πάρα πολύ και όσο περνάνε τα χρόνια δυσχεραίνει η εικόνα, διότι έχουμε το πρόβλημα της λειψυδρίας. [...] Αν δεν δοθεί η δέουσα προσοχή τα χρόνια που έρχονται θα είναι πολύ χειρότερα για την τοπική οικονομία. [...] Επομένως δεν κρατάμε πλέον τους ρυθμούς της Ελλάδας, θα πάμε κάτω από το μέσο. Η εκτίμησή μου είναι ότι θα δεχτούμε μεγάλο πλήγμα. Μπορεί τα νούμερα στη στατιστική να βγαίνουν. Μπορεί να δόθηκαν κάποια λεφτά, αλλά σε βάθος χρόνου θα δούμε ότι θα επέλθει μία κοιλιά.³⁵

Εκτός της γενικής επίπτωσης των επάλληλων κρίσεων, πολλοί/ες στις συνεντεύξεις τους αναφέρθηκαν στο πρόβλημα του αυξημένου κόστους ζωής που πλήττει την αγοραστική δύναμη των πολιτών της περιοχής και επιδρά αρνητικά στη ζήτηση, πλήττοντας ιδιαίτερα τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις: «δεν υπάρχει σε γενικές γραμμές η οικονομική δυνατότητα του μέσου ανθρώπου στον ίδιο βαθμό με παλιότερα. Είναι σε δυσμενέστερη θέση ο μέσος ο Λαρισαίος σήμερα σε σχέση με κάποια χρόνια πριν»³⁶, «το κόστος ζωής έχει οδηγήσει μεγάλο μέρος ανθρώπων να μπορεί να καλύψει μόνο τα βασικά, επομένως να μην μπορεί να πληρώσει για προϊόντα ή υπηρεσίες που παλιότερα αγόραζε, κάτι που επηρεάζει τη ζήτηση»³⁷.

Ως προς τον πληθωρισμό και το κόστος ζωής αναγνωρίζεται ότι σε κάποιους τομείς, π.χ. ύψος ενοικίων, η κατάσταση μπορεί να είναι στη Λάρισα ελαφρώς καλύτερη από την Αθήνα, αλλά το γεγονός ότι το κατώτατο ενοίκιο βρίσκεται και εκεί στα 300-400 ευρώ επισημαίνεται ως πρόβλημα.³⁸ Σε ό,τι δε αφορά το κόστος για τις επιχειρήσεις, επισημαίνεται ότι η επαγγελματική στέγη παραμένει ακόμα -συγκριτικά με άλλες μεγάλες πόλεις- φθηνότερη, αλλά το βασικό πρόβλημα για τις επιχειρήσεις είναι το κόστος της ενέργειας και των πρώτων υλών.³⁹

Ταυτόχρονα, αναγνωρίζονται βέβαια και τα σημαντικά πλεονεκτήματα της Π.Ε. Λάρισας, όπως η κεντροβαρής θέση της στη Θεσσαλία, το γεγονός ότι είναι αγροδιατροφική περιοχή, ένας τομέας με μεγάλη δυναμική και στον κλάδο της μεταποίησης, το γεγονός ότι διαθέτει μία δομημένη βιομηχανική περιοχή, αλλά και το ότι είναι κοντά στα δύο μεγάλα αστικά κέντρα της χώρας, γίνονται έργα υποδομής, δρόμοι, και έχει σύνδεση με το λιμάνι. Από την άλλη πλευρά, ένα σημαντικό πρόβλημα είναι η κατάσταση του σιδηρόδρομου, τα προβλήματα του οποίου, μετά την πλημμύρα Daniel (2023), έχουν οξυνθεί.⁴⁰

Ως προς τους επιμέρους κλάδους της οικονομίας, ως οι πλέον δυναμικοί από τους συνεντευξιαζόμενους και τις συνεντευξιαζόμενες αναγνωρίζονται η

³⁵ Συνέντευξη με Νικόλαο Παπαγεωργίου, πρόεδρο ΤΕΕ ΚΔ Θεσσαλίας.

³⁶ Συνέντευξη με Τρύφωνα Τσάτσαρο, πρόεδρο ΔΣΛ.

³⁷ Συνέντευξη με Ε1, σύμβουλο επιχειρήσεων.

³⁸ Συνέντευξη με Αλέξανδρο Τσάτσο, πρόεδρο ΔΣ Νεολαίας Δ. Λαρισαίων και Μιλτιάδη Μπουρονίκο, μέλος ΔΣ Νεολαίας Δ. Λαρισαίων.

³⁹ Συνέντευξη με Ε1, σύμβουλο επιχειρήσεων.

⁴⁰ Συνέντευξη με Ελένη Καματέρη, γενική διευθύντρια ΣΘΕΒ.

αγροδιατροφή, και κυρίως τα τρόφιμα-ποτά και η κονσερβοποιία, η ψηφιακή και η πράσινη οικονομία, ιδίως λόγω των φωτοβολταϊκών, και η υγεία.⁴¹ Επίσης, υπογραμμίζεται η μεγάλη τοπική αγορά ως προς το λιανεμπόριο, η οποία καλύπτει πλήρως το σκέλος της προσφοράς, αλλά υστερεί πλέον σε ζήτηση⁴², ενώ επιβεβαιώνεται επίσης η ευρέως διαδεδομένη εντύπωση ότι υπάρχει μεγάλη αύξηση των επιχειρήσεων εστίασης, ιδίως στον χώρο του καφέ,⁴³ αν και αμφισβητείται κατά πόσο αυτός ο κλάδος μπορεί να είναι μακροπρόθεσμα βιώσιμος με τέτοιους ρυθμούς επέκτασης.

Ειδικά η υγεία και η σημαντική συγκέντρωση δημόσιων και ιδιωτικών υποδομών, αναφέρθηκε από πάρα πολλούς συμμετέχοντες/ουσες στις συνεντεύξεις, για την υψηλή ποιότητα των παρεχόμενων υπηρεσιών, αλλά και για τον πολλαπλό ρόλο του κλάδου στην τοπική οικονομία:

Το Πανεπιστημιακό Νοσοκομείο έχει συμπαρασύρει θετικά και τον ιδιωτικό τομέα προς τα πάνω λόγω ανταγωνισμού. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα να προσελκύονται γιατροί υψηλού επιστημονικού επιπέδου τόσο στον ιδιωτικό όσο και στο δημόσιο τομέα και κατά συνέπεια την αναβάθμιση της παρεχόμενης περίθαλψης στους πολίτες.⁴⁴

Για τη Λάρισα οι υπηρεσίες υγείας είναι ένα πολύ μεγάλο συγκριτικό πλεονέκτημα, γιατί υπάρχει εδώ περιθώριο καινοτομίας και συνεργειών (π.χ. ιατρικός τουρισμός) και δυνατότητα διασύνδεσης με τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις. Είναι και ένας κλάδος κατά κάποιον τρόπο εξωστρεφής, καθώς έρχονται στη Λάρισα άνθρωποι από άλλες περιοχές ή και χώρες.⁴⁵

Το Ινστιτούτο Ανάπτυξης Επιχειρηματικότητας συντονίζει το HealthHub (Digital Innovation Hub) στον τομέα της υγείας και του φαρμάκου, ένα από τα επτά hubs που λειτουργούν επίσημα στην Ελλάδα.⁴⁶

Ως προς τη δομή της επιχειρηματικότητας, το σύνολο των συνεντευξιαζόμενων σχεδόν αναφέρθηκε στην κυριαρχία της μικρομεσαίας, και ιδίως της πολύ μικρής, επιχειρηματικότητας, καθώς και στην εκτεταμένη παρουσία στη Λάρισα οικογενειακών επιχειρήσεων.

⁴¹ Συνέντευξη με Ελένη Καματέρη, γενική διευθύντρια ΣΘΕΒ, Συνέντευξη με Θεοδωρή Αλεξάνδρου, στέλεχος Πάρκου Καινοτομίας Joist.

⁴² Συνέντευξη με Χαράλαμπο Παπαδόπουλο, πρόεδρο Εμπορικού Συλλόγου Λάρισας.

⁴³ Συνέντευξη με Δήμητρα Μπαράτση, πρόεδρο Συνδέσμου Ιδιοκτητών Καφετεριών & Κέντρων Αναψυχής Λάρισας, Συνέντευξη με Γιώργο Σακελλαρόπουλο, πρόεδρο ΟΕΒΕ Λάρισας, Συνέντευξη με Χαράλαμπο Παπαδόπουλο, πρόεδρο Εμπορικού Συλλόγου Λάρισας.

⁴⁴ Συνέντευξη με Κων/νο Γιαννακόπουλο, πρόεδρο ΙΣΛ.

⁴⁵ Συνέντευξη με Ε1, σύμβουλο επιχειρήσεων.

⁴⁶ Συνέντευξη με Θεοδωρή Αλεξάνδρου, στέλεχος Πάρκου Καινοτομίας Joist.

Στην Ελλάδα οι μεγάλες επιχειρήσεις είναι πολύ λίγες. Η επιχειρηματικότητα μας είναι κάτι το μοναχικό, ο προσωπικός αγώνας κάθε ανθρώπου.⁴⁷

Σε σχέση με τις ενάρξεις και λήξεις λειτουργίας, επισημάνθηκε ότι ναι μεν τα στοιχεία του ΓΕΜΗ δείχνουν ότι το ισοζύγιο είναι σταθερό ή ελαφρά θετικό, αλλά υπάρχουν δύο προβλήματα που δεν αποτυπώνονται σε αυτά: το ένα αφορά τις αδρανείς επιχειρήσεις⁴⁸ και το δεύτερο τα διαφορετικά είδη -και άρα τα διαφορετικά μεγέθη απασχόλησης, προστιθέμενης αξίας κ.λπ.- των επιχειρήσεων που κλείνουν και εκείνων που ανοίγουν.⁴⁹

Τέλος, ως προς την απασχόληση, από αρκετούς/ες συνεντευξιζόμενους/ες τέθηκε το ζήτημα της αναντιστοιχίας μεταξύ των -υψηλών- προσόντων του εργατικού δυναμικού και των κλάδων/ δεξιοτήτων που ζητούνται σήμερα από την αγορά. Κάποιοι αναφέρθηκαν στο ζήτημα του re-skilling, της επανακατάρτισης, ως απάντηση στο πρόβλημα αυτό,⁵⁰ ενώ επισημάνθηκε και το γεγονός ότι πλέον οι ελλείψεις σε τεχνικές ειδικότητες αλλά και σε ανειδίκευτο προσωπικό, πλέον σε κάποιον βαθμό καλύπτονται και στη Λάρισα με μετάκληση οικονομικών μεταναστών από τρίτες χώρες, τουλάχιστον στις μεγάλες επιχειρήσεις.⁵¹

Κατά κοινή ομολογία, η ανεργία, τόσο συνολικά όσο και μεταξύ των νέων έχει μειωθεί αισθητά. Αντίθετα ως πρόβλημα στην αγορά εργασίας στη Λάρισα αναφέρθηκαν δύο στοιχεία:

Πρώτον, τα χαμηλά εισοδήματα, τα οποία σε συνδυασμό με το υψηλό κόστος ζωής καθιστούν μη βιώσιμους ακόμα και μισθούς εργαζομένων πλήρους απασχόλησης, ωθώντας σε πολυ-απασχόληση:

Η εισοδηματική κατάσταση στη Λάρισα είναι τραγική. Το κόστος ζωής [...] οδηγεί πολλούς στο να κάνουν δεύτερη δουλειά, κυρίως πηγαίνοντας να δουλέψουν σεζόν στον τουρισμό. Είναι αυτονόητο στους νέους. Ό,τι και να κάνουν άλλο, θα δουλέψουν και σεζόν.⁵²

Υπάρχει ένα παράδοξο. Όταν βγήκαμε εμείς από το πανεπιστήμιο, το 2016-17, το κόστος ζωής ήταν χαμηλότερο και πιο δύσκολα έβρισκες δουλειά. Τώρα βρίσκεις σχετικά εύκολα δουλειά, αλλά το κόστος ζωής είναι ακριβό. Αυτό τουλάχιστον στο δικό μου το μυαλό είναι ένα ζήτημα το οποίο προβληματίζει πάρα πολύ τους νέους.⁵³

⁴⁷ Συνέντευξη με Χρήστο Γιακουβή, πρόεδρο Επιμελητηρίου Λάρισας.

⁴⁸ Συνέντευξη με Γιώργο Σακελλαρόπουλο, πρόεδρο ΟΕΒΕ Λάρισας.

⁴⁹ Συνέντευξη με Χαράλαμπο Παπαδόπουλο, πρόεδρο Εμπορικού Συλλόγου Λάρισας.

⁵⁰ Συνέντευξη με Λευτέρη Μόσχη, διευθύντη ΙΕΚ Δήμητρα.

⁵¹ Συνέντευξη με Ελένη Καματέρη, γενική διευθύντρια ΣΘΕΒ.

⁵² Συνέντευξη με Ε1, σύμβουλο επιχειρήσεων.

⁵³ Συνέντευξη με Αλέξανδρο Τσάτσο, πρόεδρο ΔΣ Νεολαίας Δ. Λαρισαίων.

Ωστόσο, το επίπεδο των μισθών δεν θεωρείται πρόβλημα, τουλάχιστον όχι εξίσου σημαντικό, από την πλευρά των εργοδοτών:

Το μισθολογικό κόστος δεν είναι οριζόντιο, δεν μπορούμε να πούμε ότι όλοι πληρώνουν πάνω από τον βασικό μισθό. Δεν το γνωρίζω να σας πω για τις αμοιβές. Ένα ξέρω όμως, ότι όλοι πληρώνονται ανάλογα με τα προσόντα τους. Και οι τεχνικές ειδικότητες πληρώνονται πολύ καλά, γιατί είναι προσφορά και ζήτηση, είναι δυσεύρετοι.⁵⁴

Και δεύτερον, η έλλειψη θέσεων εργασίας σε κλάδους/αντικείμενα υψηλής εξειδίκευσης:

Η Λάρισα έχει ευκαιρίες. Έχει ευκαιρίες όμως στον γενικό τομέα του καθένα, στην οικονομία γενικά, κάτι εξειδικευμένο δεν θα το βρεις εύκολα αυτό. Π.χ. Αν εγώ είμαι κοστολόγος, στο πλαίσιο του λογιστικού μου επαγγέλματος, 4-5 θέσεις εργασίας υπάρχουν στο σύνολο της Λάρισας. Οπότε αν θελήσω να συνεχίσω να είμαι κοστολόγος, δεν θα μπορέσω. Άρα για το προσωπικό πολύ υψηλής εξειδίκευσης, δεν είναι καλή επιλογή η Λάρισα. Και δεν πληρώνεται η εξειδίκευση, όπως θα πληρωθεί σε Αθήνα-Θεσσαλονίκη.⁵⁵

Τέλος, ως ένα γενικότερο και πολύ μεγάλο πρόβλημα για τη Θεσσαλία και τη Λάρισα, αναφέρθηκε η γήρανση του πληθυσμού, η μείωση του πληθυσμού της και η μείωση του ενεργού πληθυσμού.⁵⁶

ΣΤ.2. ΝΕΟΛΑΙΑ ΚΑΙ ΤΟΠΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΣΤΗ ΛΑΡΙΣΑ

Συνολικά, όταν κανείς μιλάει για τη νεολαία της Λάρισας αναφέρεται σε ένα μάλλον ανομοιογενές σύνολο ανθρώπων, όχι μόνο λόγω των γενικών διαφοροποιήσεων που υπάρχουν πάντα (βάσει κοινωνικής/ταξικής θέσης, φύλου, καταγωγής κ.λπ.), αλλά ειδικότερα και λόγω των επιμέρους «φυλών» που συνθέτουν τη νεολαία της περιοχής, η οποία δεν είναι μόνο γηγενής, αλλά και ερχόμενη από άλλες περιοχές της χώρας, εξαιτίας της παρουσίας των ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων στην περιοχή:

Η Λάρισα έχει ουσιαστικά 3 κόσμους νεολαίας. Και ως μεγάλη πόλη αυτό λίγο χάνεται. Δηλαδή, έχει τη νεολαία της, έχει τη νεολαία του πανεπιστημίου και είχε και τη νεολαία του ΤΕΙ, που είχε άλλη νοοτροπία - και οι καθηγητές. Πλέον, με την ενοποίηση ΤΕΙ και Πανεπιστημίου αυτή η ώσμωση γίνεται σιγά σιγά, γιατί έρχεται και νέος

⁵⁴ Συνέντευξη με Ελένη Καματέρη, γενική διευθύντρια ΣΘΕΒ.

⁵⁵ Συνέντευξη με Μιλτιάδη Μπουρονίκο, μέλος ΔΣ Νεολαίας Δ. Λαρισαίων.

⁵⁶ Συνέντευξη με Ε1, σύμβουλο επιχειρήσεων.

κόσμος στο (πρώην) ΤΕΙ, νέοι καθηγητές με σύγχρονο ακαδημαϊκό προφίλ, νέα προγράμματα σπουδών κ.λπ.⁵⁷

ΕΠΙΣΤΡΕΦΟΥΝ ΟΙ ΝΕΟΙ/ΟΙ ΝΕΕΣ ΣΤΗ ΛΑΡΙΣΑ;

Η περίοδος της πανδημίας δημιούργησε την εντύπωση μίας επιστροφής των νέων είτε από το εξωτερικό είτε από τα μεγάλα αστικά κέντρα (Αθήνα-Θεσσαλονίκη) προς την περιφέρεια, η οποία ωστόσο δεν επιβεβαιώνεται -τουλάχιστον όχι πλήρως- από τους συμμετέχοντες και τις συμμετέχουσες στην έρευνα.

Όποιος έφυγε για το εξωτερικό ή και για την Αθήνα, δεν γυρνάει. Ή, αν γύρισε, το ξανασκέφτεται.⁵⁸

Εγώ θα έλεγα ότι η Λάρισα σαν πόλη είναι πόλη η οποία προσελκύει πίσω, να επιστρέψουν άτομα τα οποία ζούσαν μόνιμα εδώ, πήγαν φοιτητές σε μία άλλη πόλη και επιστρέφουν. Μία πόλη, δηλαδή η οποία έχει και καλή ποιότητα ζωής. Υπάρχει και το οικονομικό περιβάλλον, το οποίο είναι σε καλά επίπεδα, οπότε... Δεν ξέρω αν επέστρεψε όμως κάποιος...⁵⁹

Ξέρω τρεις περιπτώσεις νέων συνεργατών μας που μπήκαν στην ομάδα πρόσφατα, που και οι τρεις γύρισαν από το εξωτερικό, όμως είναι πολύ μικρό δείγμα για να πω κάτι με βεβαιότητα.⁶⁰

Υπάρχουν άνθρωποι οι οποίοι γυρίζουν στον τόπο τους και αναζητούν εργασία. Επιλέγουν να γυρίσουν «γιατί η οικογένειά τους είναι εδώ, γιατί διαθέτουν κάποια ακίνητα, δηλαδή έχουν το σπίτι τους, την οικογένεια τους, έχουνε βοήθεια, δεν χάνουνε χρόνο. Είναι κάτι διαφορετικό, για τον καθένα, αλλά βλέπουμε μία στροφή ανθρώπων οι οποίοι έρχονται στη Λάρισα να μείνουν και να δουλέψουν, αναζητούν εργασία είτε στο δημόσιο είτε στον ιδιωτικό τομέα.⁶¹

Ωστόσο, η τάση αυτή εξαρτάται σε πολύ μεγάλο βαθμό από τον κλάδο, ακόμα και εντός συγγενών επαγγελμάτων. Για παράδειγμα, μεταξύ των επιστημόνων/αυτοαπασχολούμενων, φαίνεται ότι οι νέοι δικηγόροι μειώνονται:

Τα αριθμητικά δεδομένα δείχνουν ότι για πρώτη φορά έχουμε μια αισθητή μείωση των μελών του Δικηγορικού Συλλόγου Λάρισας και, με δεδομένο ότι ο ρυθμός αποχωρήσεων λόγω συνταξιοδότησης παραμένει περίπου σταθερός, η μείωση οφείλεται στο γεγονός ότι πολλοί Λαρισαίοι που σπούδασαν σε άλλες πόλεις, επιχειρούν να αναζητήσουν καλύτερο μέλλον κυρίως στην Αθήνα, είτε αφού

⁵⁷ Συνέντευξη με Γιώργο Σταμπούλη, αναπληρωτή καθηγητή Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

⁵⁸ Συνέντευξη με Ε1, σύμβουλο επιχειρήσεων.

⁵⁹ Συνέντευξη με Αλέξανδρο Τσάτσο, πρόεδρο ΔΣ Νεολαίας Δ. Λαρισαίων, Μιλτιάδη Μπουρονίκο, μέλος ΔΣ Νεολαίας Δ. Λαρισαίων.

⁶⁰ Συνέντευξη με Θεοδωρή Αλεξάνδρου, στέλεχος Πάρκου Καινοτομίας Joist.

⁶¹ Συνέντευξη με Ελένη Καματέρη, γενική διευθύντρια ΣΘΕΒ.

έχουν επιστρέψει στη Λάρισα, κάποια στιγμή επανεξετάζουν την πιθανότητα να επιστρέψουν εκ νέου στην Αθήνα.⁶²

Αντίθετα, ο πρόεδρος του Ιατρικού Συλλόγου Λάρισας -και εύλογα με όσα έχουν αναφερθεί ήδη για τη δυναμική του κλάδου της υγείας στην περιοχή- αναφέρει ότι η Λάρισα προσφέρει πολύ καλές προοπτικές για νέους επιστήμονες και επισημαίνει ότι στην περιοχή εργάζονται και πολλοί γιατροί εγγεγραμμένοι σε άλλους Ιατρικούς Συλλόγους της χώρας, λόγω της επέκτασης των δομών υγείας⁶³. Από την άλλη πλευρά, τονίζει ότι:

Το ιατρικό λειτούργημα –επάγγελμα είναι σχετικά κορεσμένο στην ΠΕ Λάρισας. Δεν υφίστανται ελκυστικά κίνητρα ώστε να επιστρέψουν οι γιατροί που έφυγαν στο εξωτερικό, όπως η αξιοκρατική ανέλιξη, οι καλύτερες συνθήκες δουλειάς, οι καλύτερες αμοιβές κ.ά.⁶⁴

Θετικότερες ακόμα προοπτικές διαφαίνονται για τους νέους μηχανικούς:

Είμαι Πρόεδρος από το 2017. Η αλήθεια είναι ότι από το 2017 και μετά με την κρίση είχαμε ελάχιστες εγγραφές νέων μηχανικών. Που σημαίνει ότι φεύγαν στο εξωτερικό. [...] Τώρα αυτό έχει αντιστραφεί. Γράφονται νέοι μηχανικοί. Υπάρχει τεράστια ζήτηση σε μηχανικούς.⁶⁵

ΤΙ ΕΠΙΛΟΓΕΣ ΕΧΟΥΝ ΣΗΜΕΡΑ ΜΠΡΟΣΤΑ ΤΟΥΣ ΟΙ ΝΕΟΙ/ΟΙ ΝΕΕΣ ΣΤΗ ΛΑΡΙΣΑ;

Στο ερώτημα των προοπτικών που ανοίγονται οικονομικά/επαγγελματικά μπροστά στους νέους/στις νέες στη Λάρισα σήμερα, υπήρξαν κυρίως δύο θέματα που αναδείχθηκαν σε αρκετές συνεντεύξεις.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ VS ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ/ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Το πρώτο θέμα έχει να κάνει με την εκπαίδευση και τις σπουδές και τους διαφορετικούς δρόμους που ανοίγουν στη νέα γενιά σήμερα:

Οι πιθανές επιλογές ενός νέου σήμερα είναι ή τεχνική εκπαίδευση ή πανεπιστήμιο. [...] Αν κάποιος τελειώσει Τεχνικό Λύκειο, έχει ένα επάγγελμα. Υπάρχουν τα προγράμματα μαθητείας και μπαίνουν στη δουλειά. [...] Οι απόφοιτοι πανεπιστημίου ανάλογα με την ειδικότητα μπαίνουν ή όχι στο ελεύθερο επάγγελμα. [...] Τα

⁶² Συνέντευξη με Τρύφωνα Τσάτσαρο, πρόεδρο ΔΣΛ.

⁶³ Συνέντευξη με Κωνσταντίνο Γιαννακόπουλο, πρόεδρο ΙΣΛ.

⁶⁴ Συνέντευξη με Κων/νο Γιαννακόπουλο, πρόεδρο ΙΣΛ.

⁶⁵ Συνέντευξη με Νικόλαο Παπαγεωργίου, πρόεδρο ΤΕΕ ΚΔ Θεσσαλίας.

επιστημονικά επαγγέλματα έχουν ένα μεγάλο ποσοστό που οδηγεί στην αυτοαπασχόληση, συνήθως χωρίς προσωπικό.⁶⁶

Σε αντίθεση πάντως με το παρελθόν, όπου η τεχνική και επαγγελματική εκπαίδευση θεωρούνταν λύση ανάγκης, αποκλειστικά για όποιον/α δεν είχε καταφέρει να εισαχθεί στην ανώτατη εκπαίδευση, σήμερα αυτό φαίνεται να αλλάζει:

Γενικότερα υπάρχει μία στροφή. Είναι σημαντικό να κατανοήσουμε ότι για τις τωρινές γενιές, το ΙΕΚ, τα ΣΑΕΚ, δεν είναι μία λύση ανάγκης, δεν είναι μία δεύτερη επιλογή, μία κατώτερη επιλογή. Παλιά ήταν. Τώρα δεν είναι έτσι είναι, είναι πολύ συνειδητή η απόφαση.⁶⁷

Ένας από τους λόγους που ωθούν προς αυτή την κατεύθυνση είναι και το γεγονός κατά την περίοδο της κρίσης πολλά επικερδή επαγγέλματα έπαψαν να έχουν πλέον τόσες απολαβές, άρα και το αντίστοιχο κοινωνικό στάτους, οπότε πολλοί άνθρωποι απελευθερώθηκαν να ακολουθήσουν απλά το όνειρό τους ή την κλίση τους.⁶⁸ Το γεγονός ότι μερικά από τα πλέον επικερδή οικονομικά, αλλά και με κοινωνική αίγλη επαγγέλματα δεν ανήκουν πλέον στο χώρο των επιστημών, συνδέεται σε αυτή τη μεταβολή. Είναι χαρακτηριστικό ότι για ένα διάστημα, ειδικά την περίοδο πριν την πανδημία, η ζήτηση για σπουδές μαγειρικής, αρτοποιίας και ζαχαροπλαστικής εκτινάχθηκε: «Οι μάγειρες ήταν οι σούπερ σταρ της εποχής».⁶⁹

Από την άλλη πλευρά, υπάρχει ακόμα πολύς δρόμος να διανυθεί, προκειμένου τα τεχνικά επαγγέλματα και οι σπουδές πάνω σε αυτά να λάβουν τη θέση που τους αναλογεί στις προτιμήσεις των νέων και, άρα, να αποκατασταθεί και το χάσμα που υπάρχει στις απαιτούμενες δεξιότητες και οι ελλείψεις σε εξειδικευμένο προσωπικό σε αρκετούς κλάδους.

Οι νέοι προτιμάνε τις σπουδές και όχι ένα τεχνικό επάγγελμα, ακόμα και με καλές προοπτικές, γιατί έχουν τα κοινωνικά και τα οικογενειακά στερεότυπα, τα οποία φορτώνουμε στα παιδιά μας. Δεν πείσαμε τα παιδιά μας ότι η οικονομική ευημερία και η κοινωνική καταξίωση μπορούν να έρθουν και μέσα από τα τεχνικά επαγγέλματα.⁷⁰

ΜΙΣΘΩΤΗ ΕΡΓΑΣΙΑ VS ΑΥΤΟΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ/ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Το δεύτερο θέμα που αναδείχθηκε στις συνεντεύξεις σχετικά με τις προοπτικές για τους νέους και τις νέες στη Λάρισα έχει να κάνει με το δίλημμα μισθωτή απασχόληση ή ανάληψη επιχειρηματικής δραστηριότητας και τα κίνητρα που τους/τις ωθούν στη μία ή στην άλλη επιλογή.

⁶⁶ Συνέντευξη με Χρήστο Γιακουβή, πρόεδρο Επιμελητηρίου Λάρισας.

⁶⁷ Συνέντευξη με Λευτέρη Μόσχη, διευθυντή ΙΕΚ Δήμητρα.

⁶⁸ Ο.π.

⁶⁹ Ο.π.

⁷⁰ Συνέντευξη με Χρήστο Γιακουβή, πρόεδρο Επιμελητηρίου Λάρισας.

Κατ' αρχάς, μεταξύ των δύο επιλογών δεν φαίνεται να υπάρχουν αδιαπέραστα τείχη, αλλά μία κατάσταση μετάβασης από το ένα καθεστώς στο άλλο. Συγκεκριμένα, η συνηθέστερη πορεία για τους νέους/τις νέες είναι να ξεκινήσουν την επαγγελματική τους δραστηριότητα ως μισθωτοί/ές, ανεξάρτητα αν στην πορεία μεταβούν στον επιχειρηματικό κλάδο. Οι βασικοί λόγοι είναι αφ' ενός το να συγκεντρώσουν τη σχετική εμπειρία πάνω στο επάγγελμά τους, αφ' ετέρου να καταφέρουν να συγκεντρώσουν το οικονομικό κεφάλαιο που θα τους επιτρέψει να κάνουν ένα επιχειρηματικό βήμα.

Σε ειδικότητες που δίνουν επαγγελματικά δικαιώματα, η πλειοψηφία θέλει να κάνει κάτι δικό τους. Μπορεί όχι άμεσα γιατί είναι λογικό να απαιτούν μια εμπειρία, να μάθουν τη δουλειά. Μπορεί να μην είναι η πρώτη σκέψη ότι αύριο θα βγω και θα ανοίξω εγώ μαγαζί, αλλά το πλάνο τους είναι, αν πούμε στη δεκαετία ίσως και συντομότερα, να έχουν ανοίξει ή να έχουν πάρει όλα αυτά τα εφόδια για να κάνουν το δικό τους επαγγελματικό βήμα.⁷¹

Αυτό ισχύει πολύ περισσότερο σε κλάδους όπου απαιτείται κάποια υπολογιστικής κλίμακας αρχική επένδυση.

Ένας 25χρονος σπανιότατα μπαίνει ως επιχειρηματίας στο χώρο των επισκευών οχημάτων. Ή θα είναι συνέχεια της επιχείρησης του πατέρα του ή θα συνεχίσει για κάποιο χρονικό διάστημα ως εργαζόμενος σε αυτό το αντικείμενο. Λείπουν και χρήματα και αυτοπεποίθηση. Ένας που έμαθε την τέχνη του μηχανικού, του υδραυλικού ή του ηλεκτρολόγου, και ειδικά στα μαγαζιά που χρειάζονται και επένδυση, ένα μηχανουργείο π.χ., αποκλείεται να μπει στα 22 ή στα 25 του στο επάγγελμα αν δεν υπάρχει συνέχεια του πατέρα.⁷²

Ακόμα και στον κλάδο της εστίασης, όπου στρέφεται σύμφωνα με πολλούς/ές συνεντευξιαζόμενους/ες μεγάλο μέρος της νεανικής νέας επιχειρηματικότητας, η μισθωτή απασχόληση πάντα προηγείται:

Στην Ελλάδα ξεκινάνε να δουλεύουν στο σέρβις από δεκαπέντε χρονών, άρα οι νέοι τη γνωρίζουν την εστίαση. Στα 20-25 γνωρίζουν τη δουλειά, στα 29 είναι επιχειρηματίες. Συνήθως ξεκινάνε ως υπάλληλοι. Η πορεία είναι λάντζα, σέρβις, μπαρ, ιδιοκτήτης.⁷³

Ταυτόχρονα, βέβαια, ισχύει και η αντίστροφη πορεία, κυρίως σε περιπτώσεις αποτυχίας της πρώτης επιχειρηματικής προσπάθειας ενός νέου/μίας νέας. Βοηθούντος και του γεγονότος ότι δεν υπάρχει αποτελεσματικός μηχανισμός δεύτερης ευκαιρίας, αλλά «στην Ελλάδα, αν πτωχεύσεις, πτώχευσες, δεν υπάρχει

⁷¹ Συνέντευξη με Λευτέρη Μόσχη, διευθυντή ΙΕΚ Δήμητρα.

⁷² Συνέντευξη με Γιώργο Σακελλαρόπουλο, πρόεδρο ΟΕΒΕ Λάρισας.

⁷³ Συνέντευξη με Δήμητρα Μπαράτση, πρόεδρο Συνδέσμου Ιδιοκτητών Καφετεριών & Κέντρων Αναψυχής Λάρισας

δεύτερη ευκαιρία, δεν υπάρχει μηχανισμός για να μπορέσεις να ορθοποδήσεις»⁷⁴, οι περισσότεροι νέοι και νέες, αν αποτύχουν στην πρώτη τους προσπάθεια δεν ξαναπροσπαθούν, αλλά στρέφονται στη μισθωτή απασχόληση.

Δεν έχω ακούσει κάποιον που να έχει αποτύχει και να έχει να προσπαθήσει ξανά... Συνήθως στρέφονται στη μισθωτή εργασία μετά.⁷⁵

Φυσικά, υπάρχει και ένα κομμάτι νέων που είναι εξαρχής προσανατολισμένο στην μία ή στην άλλη κατεύθυνση. Τα κίνητρα και για τις δύο περιπτώσεις ποικίλλουν.

Κατά μία εκτίμηση, το τέλος της κρίσης -και άρα της επιχειρηματικότητας ανάγκης που αυτή συνεπάγονταν- επέφερε και στροφή προς τη μισθωτή απασχόληση:

Από την άλλη πλευρά έχω μία αίσθηση ότι πέρασε η εποχή που η επιχειρηματικότητα τσίμπαγε και οι νέοι λέγανε “θα γίνω επιχειρηματίας”. Όλο και περισσότεροι φοβούνται και λένε “να γίνω υπάλληλος”. Υπήρχε στο παρελθόν αυτό, αλλά... Και η Λάρισα, αντίθετα με το Βόλο, παρότι είναι πιο δυναμική πόλη και κοινωνία, δεν έβγαλε αυτά που έβγαλε ο Βόλος [ως νεανική επιχειρηματικότητα]. Βέβαια, εντάξει, στον Βόλο ήμασταν εμείς, εδώ ήταν η έδρα μας [ως ΜΟΚΕ], εδώ ήταν ο πυρήνας των δραστηριοτήτων του Πανεπιστημίου, κυρίως οι τεχνολογικές σχολές (Πολυτεχνική, Γεωπονία). Στη Λάρισα το κάναμε όσο μπορούσαμε από απόσταση. Δεν είχαμε τη συνεργασία των καθηγητών.⁷⁶

Ως προς τη μισθωτή εργασία, όπως είναι αναμενόμενο, οι περισσότεροι/ες συνεντευξιαζόμενοι/ες, ανέφεραν ως βασικό πλεονέκτημα/κίνητρο, τη μεγαλύτερη ασφάλεια, τον σταθερό μισθό και το σταθερό ωράριο. Αντίθετα, ένα βασικό μειονέκτημα, τουλάχιστον με τα σημερινά δεδομένα, θεωρείται το γεγονός ότι συχνά η μισθωτή εργασία έχει -ή θεωρείται ότι έχει—μικρότερες απολαβές.

Σαν μισθωτός θα σου πω ότι αυτή τη στιγμή μου αρέσει που έχω την ασφάλεια που παρέχει η μισθωτή εργασία. Ότι αν με διώξουν θα έχω μία αποζημίωση ή ξέρω ότι θα πληρωθώ μία στάνταρ ημερομηνία κάθε μήνα. Μπορώ να κάνω τον προγραμματισμό μου και τα λοιπά, αλλά έχω στο πίσω μέρος του μυαλού μου ότι αν θέλω να βγάλω περισσότερα χρήματα, θα πρέπει να κάνω κάτι δικό μου, να γίνω επιχειρηματίας.⁷⁷

⁷⁴ Συνέντευξη με Χαράλαμπο Παπαδόπουλο, πρόεδρο Εμπορικού Συλλόγου Λάρισας.

⁷⁵ Συνέντευξη με Αλέξανδρο Τσάτσο, πρόεδρο ΔΣ Νεολαίας Δ. Λαρισαίων και Μιλτιάδη Μπουρονίκο, μέλος ΔΣ Νεολαίας Δ. Λαρισαίων.

⁷⁶ Συνέντευξη με Γιώργο Σταμπούλη, αναπληρωτή καθηγητή Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

⁷⁷ Συνέντευξη με Μιλτιάδη Μπουρονίκο, μέλος ΔΣ Νεολαίας Δ. Λαρισαίων.

Σε επιμέρους κλάδους ωστόσο, ανάλογα με τις συνθήκες της οικείας αγοράς, η μισθωτή απασχόληση μπορεί να εξασφαλίζει και καλύτερα οικονομικά δεδομένα και πιο εξειδικευμένο/ενδιαφέρον αντικείμενο:

«Παίζει ρόλο και το εύρος του αντικειμένου και κατά πόσο τους δίνει επιλογές. Στην Αθήνα υπάρχουν είτε γραφεία που απασχολούνται ειδικότερα με κάποια αντικείμενα, είτε γραφεία που έχουν ένα πολύ ευρύ πλέγμα υποθέσεων και σε αυτά τα γραφεία βρίσκουν σταθερές συνεργασίες νέοι συνάδελφοι. [...] Το μοντέλο του δικηγόρου που ανοίγει ένα ατομικό γραφείο είναι σε υποχώρηση, αυτό είναι ξεκάθαρο. [...] Αυτή τη στιγμή οι δικηγόροι αισθάνονται μια ασφάλεια αν έχουν συγκεκριμένες αποδοχές συγκεκριμένες ή, σε κάθε περίπτωση, αν αναπτύσσουν το μέλλον τους σε κάποια εταιρικά σχήματα».⁷⁸

Από την άλλη πλευρά, ως βασικά πλεονεκτήματα/κίνητρα για την ανάπτυξη επιχειρηματικής δραστηριότητας, αναφέρονται τόσο οικονομικά όσο και ποιοτικά χαρακτηριστικά. Και ενώ οι περισσότεροι συγκλίνουν στην άποψη ότι δεν υπάρχει σε τόσο έντονο βαθμό η με τη στενή έννοια *επιχειρηματικότητα ανάγκης*, ωστόσο θεωρούν ότι εξακολουθούν να υφίστανται και αρνητικά κίνητρα που ωθούν τους νέους/τις νέες στην επιχειρηματικότητα:

Βλέπουμε ό,τι λέει η βιβλιογραφία. Push και pull⁷⁹. Σημαντικό ρόλο παίζει η έλλειψη άλλων ευκαιριών απασχόλησης, ειδικά στην επαρχία. Δεν έχει μεγάλες επιχειρήσεις ή πολυεθνικές. Η έλλειψη ευκαιριών απασχόλησης με αξιοπρεπείς αμοιβές στην επαρχία είναι ένας παράγοντας.⁸⁰

Στα θετικά κίνητρα, αναφέρονται συχνά οι προοπτικές καλύτερων οικονομικών απολαβών, ωστόσο οι περισσότεροι/ες συνεντευξιζόμενοι/ες δίνουν μεγαλύτερη έμφαση σε ποιοτικά χαρακτηριστικά του επιχειρείν, όπως η αυτονομία, η δημιουργικότητα, η δυνατότητα να κάνει κάποιος κάτι «δικό του», και στην προσωπικότητα του επιχειρηματία:

Κάποιος που θέλει να κάνει επιχείρηση δεν είναι αυτός που απέτυχε να είναι μισθωτός. Είναι κάποιος που έχει μία μεγαλύτερη διάθεση ρίσκου. Έχει μια μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση και προσπαθεί να ανοίξει έναν δρόμο μόνος του.⁸¹

⁷⁸ Συνέντευξη με Τρύφωνα Τσάτσαρο, πρόεδρο ΔΣΛ.

⁷⁹ Ως παράγοντες ώθησης [push factors] προς την επιχειρηματικότητα νοούνται οι αρνητικές περιστάσεις που οδηγούν ένα άτομο να αναλάβει επιχειρηματική δραστηριότητα (π.χ. μη ικανοποίηση από την εργασία του, έλλειψη επαγγελματικών ευκαιριών), ενώ ως παράγοντες έλξης [pull factors] νοούνται οι θετικές περιστάσεις που οδηγούν κάποιον στην επιχειρηματική δραστηριότητα (π.χ. η δυνατότητα αυτοεκπλήρωσης ή ελκτικές επιχειρηματικές ευκαιρίες, διάθεση καινοτομίας κ.λπ.).

⁸⁰ Συνέντευξη με Ε1, σύμβουλο επιχειρήσεων.

⁸¹ Συνέντευξη με Χρήστο Γιακουβή, πρόεδρο Επιμελητηρίου Λάρισας.

Τα νέα παιδιά έχουν μεγαλύτερη όρεξη από αυτή την οποία υπήρχε παλιότερα. Το περιβάλλον τους πεισμώνει και θέλουν να δημιουργήσουν κάτι από την αρχή.⁸²

Η επιχειρηματικότητα είναι μια σημαντική πηγή εισοδήματος αλλά και θέσεων εργασίας, οπότε ένας νέος που είναι λίγο ανήσυχος και θέλει και να δημιουργήσει και να έχει καλύτερες απολαβές επιχειρεί.⁸³

Και στην απόφαση ανάληψης τελικά ή μη επιχειρηματικής δραστηριότητας, καθοριστικό ρόλο παίζει και πάλι ο κλάδος. Για παράδειγμα, στην περίπτωση των μηχανικών, αν και η εξαρτημένη εργασία είναι συχνή, προσλαμβάνει τον χαρακτήρα ψευδο-αυτοαπασχόλησης (εργασία με «μπλοκάκι»)⁸⁴. Κυρίως όμως, μεγάλο ρόλο στην απόφαση παίζει το ύψος της αρχικής επένδυσης που απαιτείται:

Είναι πολλοί αυτοί που προτιμάνε να δοκιμάσουν να ανοίξουν μια επιχείρηση αντί να εργαστούν ως μισθωτοί, αλλά αυτό ισχύει κυρίως στα καταστήματα υγειονομικού ενδιαφέροντος. Στο εμπόριο πρέπει να επενδύσεις πολλά χρήματα και να παλέψεις κάθε μέρα για τον πελάτη, οπότε πρέπει να είναι πιο συνειδητή η απόφαση.⁸⁵

ΤΑ ΕΜΠΟΔΙΑ ΤΗΣ ΝΕΑΝΙΚΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Κοινές ήταν οι αναφορές των περισσότερων συνεντευξιαζόμενων και στα βασικά προβλήματα της νεανικής επιχειρηματικότητας στην περιοχή της Λάρισας, αλλά και γενικά, σε τέσσερα κυρίως θέματα: τη χρηματοδότηση, τα διοικητικά και φορολογικά βάρη, την έλλειψη πληροφόρησης και την έλλειψη κατάλληλων επιχειρηματικών δεξιοτήτων.

ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ

Η χρηματοδότηση είναι το βασικό εμπόδιο που αναφέρθηκε από το σύνολο σχεδόν των συμμετεχόντων/ουσών στις συνεντεύξεις.

Ως προς τις ιδιωτικές χρηματοδοτήσεις, η αλήθεια είναι ότι «οι τράπεζες παραμένουν κλειστές».⁸⁶ Συνήθως, αυτοί που μπορούν να εξασφαλίσουν τραπεζικό δανεισμό είναι πολύ λίγοι. Πρόκειται είτε για εκείνους που έχουν ένα εξαιρετικά καινοτόμο επιχειρηματικό σχέδιο⁸⁷ είτε, συνηθέστερα, για εκείνους που είναι ήδη εύρωστοι και μπορούν να δώσουν επαρκείς εγγυήσεις στην τράπεζα.

⁸² Συνέντευξη με Χαράλαμπο Παπαδόπουλο, πρόεδρο Εμπορικού Συλλόγου Λάρισας.

⁸³ Συνέντευξη με Ελένη Καματέρη, γενική διευθύντρια ΣΘΕΒ.

⁸⁴ Συνέντευξη με Νικόλαο Παπαγεωργίου, πρόεδρο ΤΕΕ ΚΔ Θεσσαλίας.

⁸⁵ Συνέντευξη με Χαράλαμπο Παπαδόπουλο, πρόεδρο Εμπορικού Συλλόγου Λάρισας.

⁸⁶ Συνέντευξη με Θοδωρή Αλεξάνδρου, στέλεχος Πάρκου Καινοτομίας Joist.

⁸⁷ Συνέντευξη με Ελένη Καματέρη, γενική διευθύντρια ΣΘΕΒ.

Δυστυχώς οι τράπεζες στην Ελλάδα δεν λειτουργούν προς όφελος της επιχειρηματικότητας. [...] Έχουν κλείσει οι κίνουλες όσον αφορά τους ανθρώπους που χρειάζονται βοήθεια. Ποιος θέλει βοήθεια; Αυτός που είναι στη μέση και θέλει να πάει παραπάνω. Και θέλει κι αυτός που είναι χαμηλά να ανέβει. Και οι δύο έχουν ανάγκη τραπεζικού δανεισμού. Αλλά οι τράπεζες αν δεν έχεις τις εγγυήσεις που θέλουν, δεν θα σου ανοίξουν ποτέ την πόρτα. Οι εύρωστοι, που θέλουν να πάνε από το πάνω στο πιο πάνω, πάντα είναι ανοιχτές οι πόρτες.⁸⁸

Ειδικά για τους νέους και τις νέες που, εύλογα, δεν έχουν προλάβει να αποκτήσουν αποταμιεύσεις και ίδια κεφάλαια, το πρόβλημα αυτό είναι ακόμα μεγαλύτερο.

Ένας νέος μπορεί να έχει ίδια κεφάλαια; Πρέπει να πάει στην τράπεζα. Στην τράπεζα δεν θα περάσει ούτε απ' έξω.⁸⁹

Εναλλακτική επιλογή, σύμφωνα με κάποιους συνεντευξιαζόμενους, θα μπορούσε να είναι η δανειοδότηση από τις Συνεταιριστικές Τράπεζες:

Εκείνο που θα μπορούσε να βοηθήσει αρκετά είναι η Συνεταιριστική Τράπεζα. Γιατί έχει μικροδάνεια και έχει και υποχρέωση, λόγω της σύμβασης που έχει με την Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων, να δώσει πιστώσεις. Μπορεί να δίνει 20-25 χιλιάδες ευρώ για μικροπιστώσεις.⁹⁰

Άλλωστε, επιμέρους επαγγελματικοί φορείς, όπως το ΤΕΕ σε συνεργασία με το ΤΜΕΔΕ και την Τράπεζα Αττικής, ακολουθούν μια ανάλογη λογική και εξασφαλίζουν επίσης μικροπιστώσεις στους επαγγελματίες μέλη τους.⁹¹

Ωστόσο, και αυτή η επιλογή, των Συνεταιριστικών Τραπεζών, έχει και μειονεκτήματα σύμφωνα με άλλους/ες συνεντευξιαζόμενους/ες, καθώς είναι πιο εύκολη η πρόσβαση, αλλά ο δανεισμός από αυτές τελικά έχει μεγάλο κόστος (υψηλά κόστη φακέλου, υψηλά επιτόκια, υποχρέωση να γίνει κανείς μέτοχος για να αποκτήσει πρόσβασή και μεγάλη δέσμευση ίδιων πόρων σε λογαριασμούς).⁹²

Επίσης, σταδιακά αναδύονται και εναλλακτικές ιδιωτικές χρηματοδοτήσεις, εκτός τραπεζικού δανεισμού και στην Ελλάδα:

Το τελευταίο διάστημα έχουν ξεκινήσει τα venture capitals, οι business angels, αυτά που ήταν έννοιες άγνωστες και μη εφαρμόσιμες στην Ελλάδα. Έχουν ξεκινήσει την τελευταία τετραετία. Είναι

⁸⁸ Συνέντευξη με Χαράλαμπο Παπαδόπουλο, πρόεδρο Εμπορικού Συλλόγου Λάρισας.

⁸⁹ Συνέντευξη με Γιώργο Σακελλαρόπουλο, πρόεδρο ΟΕΒΕ Λάρισας.-

⁹⁰ Συνέντευξη με Ε2, σύμβουλο προγραμμάτων.

⁹¹ Συνέντευξη με Νικόλαο Παπαγεωργίου, πρόεδρο ΤΕΕ ΚΔ Θεσσαλίας.

⁹² Συνέντευξη με Ε1, σύμβουλο επιχειρήσεων.

βέβαια ακόμα ένα πολύ μικρό κομμάτι, δεν λέω ότι πήγαμε από το μηδέν στο εκατό, αλλά έγινε ένα βήμα.⁹³

Ταυτόχρονα, από τους/τις συμμετέχοντες/ουσες στις συνεντεύξεις κατατέθηκαν και άλλες εναλλακτικές προτάσεις, όπως π.χ. η διοργάνωση hackathon από τα Επιμελητήρια σε συνεργασία με τις Συνεταιριστικές Τράπεζες.⁹⁴

Σε ό,τι αφορά τη δημόσια χρηματοδότηση, είναι κοινή παραδοχή ότι αυτή -κυρίως με τη μορφή των προγραμμάτων της ΔΥΠΑ που αφορούν ειδικά τη νεανική επιχειρηματικότητα- αποτελεί σημαντική βοήθεια για τους νέους επιχειρηματίες. Αυτό κατ' αρχάς αποτυπώνεται στο ίδιο το μεγάλο ενδιαφέρον που εκδηλώθηκε στη Λάρισα για τα προγράμματα αυτά.⁹⁵ Στα θετικά των προγραμμάτων αυτών εγγράφεται το γεγονός ότι είναι σχετικά οριζόντια, επομένως είναι εύκολο το να ενταχθεί κάποιος σε αυτά, είναι απλές οι διαδικασίες, καθώς και το ότι η χρηματοδότηση δίνεται ως ρευστότητα κατά βάση και όχι έναντι συγκεκριμένων δαπανών.⁹⁶

Σχεδόν το σύνολο των συμμετεχόντων/ουσών ανέφερε ότι τα προγράμματα αυτά είναι μια αρκετά καλή βοήθεια για κάποιον νέο/α που θέλει να ξεκινήσει μια επιχείρηση, υπάρχουν όμως κάποια όρια και κάποιες προϋποθέσεις. Το πρώτο που επισημάνθηκε είναι ότι τα προγράμματα αυτά λειτουργούν θετικά κυρίως στις επιχειρήσεις παροχής υπηρεσιών, γιατί εξασφαλίζουν την κάλυψη των λειτουργικών τους δαπανών, όχι όμως όπου απαιτείται εξοπλισμός, πρώτες ύλες κ.λπ., γιατί η χρηματοδότηση είναι περιορισμένη και δεν επαρκεί για τέτοιου είδους δαπάνες.⁹⁷ Στις υπηρεσίες όμως, τέτοια προγράμματα βοηθάνε, «εφόσον έχω καλύψει το κομμάτι της ρευστότητας, μπορώ να δω τι διαθεσιμότητα υπάρχει, τι μπορώ να παράξω και να αρχίσω να αναπτύσσομαι».⁹⁸

Το δεύτερο που τονίστηκε είναι ότι, προϋπόθεση για να λειτουργήσει θετικά η επιδότηση, είναι να υπάρχουν και τα υπόλοιπα που χρειάζονται, να ξέρει κανείς τι θέλει να κάνει και όχι απλώς να ανοίγει ευκαιριακά μια επιχείρηση, απλώς γιατί του φαίνεται θελκτική η επιδότηση. «Αν δεν έχεις γερές βάσεις, δεν πας πουθενά. Θα σε πνίξει και αυτό. Σε βοήθησε να ανοίξεις, αλλά θα σε πνίξει γιατί θα κλείσεις».⁹⁹

Ενώ επίσης επισημάνθηκαν και ορισμένα αρνητικά στη γενικότερη φιλοσοφία και δομή των προγραμμάτων αυτών:

⁹³ Συνέντευξη με Θεοωρή Αλεξάνδρου, στέλεχος Πάρκου Καινοτομίας Joist.

⁹⁴ Συνέντευξη με Ε2, σύμβουλο προγραμμάτων.

⁹⁵ Συνέντευξη με Ε3 και Ε4, στελέχη ΔΥΠΑ.

⁹⁶ Ο.π. Και συνέντευξη με Μιλτιάδη Μπουρονίκο, μέλος ΔΣ Νεολαίας Δ. Λαρισαίων.

⁹⁷ Συνέντευξη με Ε1, σύμβουλο επιχειρήσεων.

⁹⁸ Συνέντευξη με Ε2, σύμβουλο προγραμμάτων.

⁹⁹ Συνέντευξη με Χαράλαμπο Παπαδόπουλο, πρόεδρο Εμπορικού Συλλόγου Λάρισας.

Σε μας έρχονται φοιτητές μας. Το κοινό των μη φοιτητών το αντιμετωπίζει, ας πούμε, ο ΟΑΕΔ. Αυτό έχει κατά τη γνώμη μου δύο προβλήματα. Το πρώτο είναι ότι αντιμετωπίζουν την επιχειρηματικότητα ως ατομικό σπορ. Άρα, όταν ήθελαν πέντε άτομα να κάνουν μία επιχείρηση, τους έδινε τα λεφτά ενός ανέργου, όχι πέντε. Το δεύτερο είναι ότι συνήθως οι άνεργοι ανειδίκευτοι δεν έχουν αυτό που χρειάζεται για να ανοίξουν μια επιχείρηση.¹⁰⁰

Τέλος, ένα ζήτημα σε σχέση με τις χρηματοδοτήσεις είναι και ο κατακερματισμός τους. «Υπάρχουν πολλά και διαφορετικά εργαλεία, αλλά δεν έχουν συνοχή μεταξύ τους. Είναι αποσπασματικά. Δεν υπάρχει συνέπεια και συνοχή».¹⁰¹

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΑ ΚΑΙ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΑ ΒΑΡΗ

Όπως επισημαίνεται από αρκετούς/ες των συνεντευξιαζόμενων, τα καθ' αυτό γραφειοκρατικά εμπόδια έχουν απλοποιηθεί σημαντικά. «Για παράδειγμα, το gov.gr έδωσε μεγάλο αέρα ακόμα και στην καθημερινή λειτουργία των επιχειρήσεων. Ωστόσο εμπόδια παραμένουν».¹⁰²

Αντίθετα, ένα θέμα που τέθηκε από τους περισσότερους συνεντευξιαζόμενους/ες είναι το ζήτημα των οικονομικών υποχρεώσεων προς την Πολιτεία και τρίτους: ο τεκμαρτός τρόπος φορολόγησης των επαγγελματιών,¹⁰³ οι υψηλές ασφαλιστικές εισφορές, ειδικά των νέων αυτοαπασχολούμενων¹⁰⁴ και των επιχειρήσεων που απασχολούν προσωπικό σε εξαιρέσιμες και αργίες,¹⁰⁵ αλλά και τα πνευματικά δικαιώματα.¹⁰⁶

ΕΛΜΕΙΨΗ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ/ΚΑΘΟΔΗΓΗΣΗΣ

Το ζήτημα της πληροφόρησης αναδείχθηκε σε διάφορες ευκαιρίες από τους συμμετέχοντες/τις συμμετέχουσες στον κύκλο των συνεντεύξεων. Για παράδειγμα στο επίπεδο της διασύνδεσης των επιχειρήσεων με το Πανεπιστήμιο, όπου επισημάνθηκε ότι συχνά είναι δύσκολο να βρεις τον ειδικό επιστήμονα που ασχολείται με κάποιο θέμα,¹⁰⁷ Ομοίως και σε ό,τι αφορά τη μετάβαση από τις σπουδές στην εργασία, είτε ως μισθωτοί είτε ως επιχειρηματίες, «αυτό που λείπει είναι μια υποδομή που μετά τις σπουδές θα προετοιμάζει τους νέους και τις νέες [...]. Οι

¹⁰⁰ Συνέντευξη με Γιώργο Σταμπουλή, αναπληρωτή καθηγητή Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

¹⁰¹ Συνέντευξη με Θεωρή Αλεξάνδρου, στέλεχος Πάρκο Καινοτομίας Joist.

¹⁰² Ό.π.

¹⁰³ Συνέντευξη με Χαράλαμπα Παπαδόπουλο, πρόεδρο Εμπορικού Συλλόγου Λάρισας

¹⁰⁴ Συνέντευξη με Τρύφωνα Τσάτσαρο, πρόεδρο ΔΣΛ.

¹⁰⁵ Συνέντευξη με Δήμητρα Μπαράτση,, πρόεδρο Συνδέσμου Ιδιοκτητών Καφετεριών & Κέντρων Αναψυχής Λάρισας.

¹⁰⁶ Ό.π.

¹⁰⁷ Συνέντευξη με Χρήστο Γιακουβή, πρόεδρο Επιμελητηρίου Λάρισας.

νέοι δεν μπορούν από μόνοι τους να πάρουν μια ιδέα, να τη βάλουν σε ένα πλαίσιο. Θέλουν βοήθεια».¹⁰⁸

Αλλά γενικότερα στο κομμάτι της συμβουλευτικής και της καθοδήγησης, τονίστηκε η έλλειψη μιας δημόσιας δομής που να αναλαμβάνει κάποιους τέτοιους ρόλους – είναι χαρακτηριστικό ότι στο πλαίσιο της ΔΥΠΑ, ενώ υπάρχουν σύμβουλοι εργαζομένων και εργοδοτών για τη σύζευξη των ανέργων με την αγορά εργασίας,¹⁰⁹ απουσιάζει μια αντίστοιχη συμβουλευτική υποδομή για τους ενδιαφερόμενους/τις ενδιαφερόμενες να υπαχθούν στα προγράμματα νεανικής επιχειρηματικότητας,¹¹⁰ καθώς η αρμόδια υπηρεσία της ΔΥΠΑ δίνει αμιγώς πρακτικές και διαδικαστικές πληροφορίες για την εξέλιξη, τις προθεσμίες κ.λπ. των προγραμμάτων.

Όπως επισημάνθηκε κατά τις συνεντεύξεις -στοιχείο που συμβαδίζει και με τις βέλτιστες πρακτικές οργανισμών όπως ο ΟΟΣΑ- η απουσία καθοδήγησης και mentoring υπονομεύει και τα υφιστάμενα χρηματοδοτικά εργαλεία, ενώ η ηλικιακή εγγύτητα μεταξύ μεντόρων και καθοδηγούμενων αποτελεί σημαντικό πλεονέκτημα, καθώς βοηθά τους νέους και τις νέες που ενδιαφέρονται να αναπτύξουν επιχειρηματική δραστηριότητα να εμπνευστούν από το παράδειγμα ανθρώπων κοντά στην ηλικία τους:

Στην Ελλάδα δεν υπάρχει το χρηματοδοτικό πλαίσιο. Αυτό είναι το λιγότερο από όλα όμως. Είναι σημαντικό βέβαια εκεί που είμαστε τώρα, δηλαδή δεν υπάρχουν business angels, crowd-funding κυρίως. Εμείς κάναμε [ως ΜΟΚΕ] προσπάθειες. [...] Σε αυτή τη διαδικασία η λογική μας ήταν να δέσουμε το οικοσύστημα. Αν δεν υπάρχει οικοσύστημα, με παραδείγματα και κυρίως από νέους ανθρώπους, και έρχονται να σου μιλάνε όλο μεγάλης ηλικίας άνθρωποι, δεν πετυχαίνει. Υπάρχουν αυτή τη στιγμή οι σπόροι. Δηλαδή τι γίνεται; Έχουμε νέα παιδιά στα venture capital, που όταν έρχονται και είναι 30-κάτι χρονών, χωρίς σακάκι, χωρίς γραβάτα είναι διαφορετικό. Υπάρχει και ένας σύλλογος εθελοντών μεντόρων, παλιά στελέχη, όχι στην περιοχή εδώ, που τους αξιοποιούσαμε. Αλλά είχαν τη λογική της μεγάλης εταιρείας και παραήταν γκρίζα τα μαλλιά για τα παιδιά που είχαμε, παρά την καλή διάθεση που είχαν οι άνθρωποι. [...] Άρα θα τους ωθήσουμε να πάνε να μιλήσουν, θα τους φέρουμε τα venture capitals εδώ, θα τους φέρουμε στελέχη επιχειρήσεων. Πλέον έχουμε τους απόφοιτους μας να είναι μέντορες. Και να τους λένε και αυτοί «και εμείς καθόμασταν σε αυτό το θρανίο».¹¹¹

¹⁰⁸ Συνέντευξη με Ε2, σύμβουλο προγραμμάτων.

¹⁰⁹ Συνέντευξη με Ε5, στέλεχος ΔΥΠΑ.

¹¹⁰ Υπενθυμίζεται ότι η παράλληλη παροχή επιδότησης και συμβουλευτικής είναι μεταξύ των συστάσεων/καλών πρακτικών του ΟΟΣΑ.

¹¹¹ Συνέντευξη με Γιώργο Σταμπούλη, αναπληρωτή καθηγητή Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

Βάσει των παραπάνω, τονίστηκε η ανάγκη ύπαρξης ενός φορέα που θα αναλαμβάνει να πληροφορεί υπεύθυνα, αλλά και να καθοδηγεί τους νέους και επίδοξους επιχειρηματίες, σε σχέση με τα κατάλληλα για τους ίδιους προγράμματα, τις προϋποθέσεις αδειοδότησης κ.λπ.:

Αυτό που λείπει είναι μια υπηρεσία τύπου του παλιού ΚΕΤΑ¹¹². [...] Μια υπηρεσία όπου μπορεί ένας νέος άνθρωπος, άρα που δεν έχει τη γνώση ή την εμπειρία, να μπορέσει να απευθυνθεί και να κάνει διάγνωση το ΚΕΤΑ, να του πει “έχεις αυτές τις ανάγκες”, “υπάρχουν αυτά τα προγράμματα” ή “όχι, δεν είναι καλό για σένα αυτό το πρόγραμμα”. [...] Αυτό θα μπορούσε να βοηθήσει και σε σχέση με τις απαιτήσεις του ρυθμιστικού πλαισίου, για αδειοδοτήσεις κ.λπ. Παρά το γεγονός ότι οι διαδικασίες απλοποιούνται, συχνά οι νέοι/ες δεν ξέρουν τι χρειάζεται ή πού να απευθυνθούν. Και αυτό θα μπορούσε να το κάνει μια τέτοια δομή.¹¹³

Σημαντικό ρόλο έπαιξε η λειτουργία του ΚΕΤΑ. Εκεί φωνάζαμε επιχειρήσεις. Τους κάναμε εκπαιδεύσεις, φτιάξαμε ένα δίκτυο, δίκτυα μάθησης, να μιλάνε μεταξύ τους οι επιχειρήσεις, για τα κοινά τους προβλήματα, για σημεία που μπορούσαν να συνεργαστούν κ.λπ. Οι θεσμοί θα μάθουν μόνο μέσω του παραδείγματος. Άρα αν τους πάρεις όλους μαζί, τους βάλεις σε ένα πούλμαν και τους πας εκδρομή μια βδομάδα στην Ολλανδία, μια βδομάδα στην Ιρλανδία και μια βδομάδα στο Μπιλμπάο. [...] Για να αλλάξει νοοτροπία πρέπει να τους βγάλεις από τη μιζέρια της καθημερινότητάς τους. Να τους κάνεις ένα πολιτισμικό σοκ. Και αυτό να έχει και follow-up μετά, όχι «τους πήγα και γεια σας». Θέλει προετοιμασία. Να τους πας εκεί, σεμινάρια εκεί, εντατικό πρόγραμμα. [...] Και μετά πίσω, debriefing. Και τώρα πώς το αξιοποιούμε;¹¹⁴

ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΕΣ ΔΕΞΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΙΑ

Τέλος, ένα εμπόδιο στη νεανική επιχειρηματικότητα που αναφέρθηκε συχνά από τους συνεντευξιαζόμενους/τις συνεντευξιαζόμενες, ήταν το ζήτημα της έλλειψης επιχειρηματικών δεξιοτήτων.

Κακά τα ψέματα, άλλο το σπουδάζω ένα επάγγελμα και άλλο είμαι ο επιχειρηματίας. Μπορεί να είσαι πολύ καλός κομμωτής, αλλά δεν σημαίνει ότι έχεις δεξιότητες του επιχειρείν. Είναι εντελώς διαφορετικές οι δεξιότητες που σε κάνουν να πετύχεις.¹¹⁵

¹¹² Κέντρα Επιχειρηματικής και Τεχνολογικής Ανάπτυξης. Δημιουργήθηκαν στο πλαίσιο του Γ' Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης.

¹¹³ Συνέντευξη με Ε1, σύμβουλο επιχειρήσεων.

¹¹⁴ Συνέντευξη με Γιώργο Σταμπούλη, αναπληρωτή καθηγητή Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

¹¹⁵ Συνέντευξη με Λευτέρη Μόσχη, διευθυντή ΙΕΚ Δήμητρα.

Όπως επισημάνθηκε, η έλλειψη αυτή μπορεί να είναι μοιραία για μια επιχείρηση, ειδικά στις περιπτώσεις επιχειρηματικότητας ανάγκης, που έχει πιο ευκαιριακά χαρακτηριστικά:

Κλασική επιχειρηματικότητα ανάγκης ήταν τα café. Πλέον έχουμε πάει στο μοντέλο του street café. Αλλά αυτό σημαίνει αλυσίδα, σημαίνει franchise. Ξέρει ένας νέος τι σημαίνει franchise; Μπορεί να λειτουργήσει με ένα τέτοιο κόστος, στο οποίο βλέπει μόνο τζίρους, αλλά δεν καταλαβαίνει ποιο είναι το κέρδος;. Λείπει επιχειρηματική παιδεία.¹¹⁶

Το κενό αυτό έχουν εντοπίσει και οι φορείς των επιχειρηματιών και επαγγελματιών, γι' αυτό και προτάσσουν το ζήτημα της εισαγωγής της επιχειρηματικότητας ως μαθήματος τόσο στο σχολείο όσο και στο πανεπιστήμιο.¹¹⁷

Επίσης, η ΔΥΠΑ στη Λάρισα οργανώνει κάθε μήνα δια ζώσης εργαστήρια συμβουλευτικής για ανέργους, παράλληλα προς τα online εργαστήρια που γίνονται από την κεντρική υπηρεσία, μεταξύ των οποίων και βασικές επιχειρηματικές δεξιότητες¹¹⁸ Το ίδιο φυσικά παρέχεται ως υπηρεσία και από τα ΙΕΚ,¹¹⁹ μέσω σεμιναρίων, και ως αυτοτελής επιμόρφωση από τα ΚΕΚ.¹²⁰

Σε σχέση με την εκπαίδευση στην επιχειρηματικότητα, διατυπώθηκε και η άποψη ότι αυτή δεν θα έπρεπε να αφορά το σχολικό πρόγραμμα, καθώς και το ότι η εκπαίδευση πάνω στην επιχειρηματικότητα, όχι μόνο τις επιμέρους δεξιότητες, αλλά και συνολικά, θα έπρεπε να αφορά πρωτίστως τους ίδιους τους φορείς της:

Η δικιά μου αντίληψη είναι λίγο διαφορετική. Στο σχολείο, η εκπαίδευση πρέπει να περιορίζεται στη δημιουργικότητα. Όχι στην επιχειρηματικότητα. Και δημιουργικότητα σημαίνει κριτική σκέψη και αμφισβήτηση. Ένα σχολείο λοιπόν που δεν ενθαρρύνει την κριτική σκέψη και καταδιώκει την αμφισβήτηση, δεν θα μπορέσει να αναπτύξει την δημιουργικότητα. Και χωρίς δημιουργικότητα, όταν θα φτάσει η ώρα να γίνεις επιχειρηματίας, δεν θα έχεις δημιουργικότητα. [...] Εκπαίδευση όμως στην επιχειρηματικότητα η αλήθεια είναι ότι χρειάζονται και οι υφιστάμενοι φορείς επιχειρηματικότητας, ειδικά οι μικρομεσαίοι, οι οποίοι πρέπει να λύσουν μία σειρά από προβλήματα, από τα οποία το πρώτο είναι τι προϊόν θα πουλήσω, άρα ποια ανάγκη θα καλύψω. Αυτό είναι επιχειρηματικότητα. Επιχειρηματικότητα είναι να δημιουργείς αξία, καλύπτοντας

¹¹⁶ Συνέντευξη με Ε2, σύμβουλο προγραμμάτων.

¹¹⁷ Συνέντευξη με Νικόλαο Παπαγεωργίου, πρόεδρο ΤΕΕ ΚΔ Θεσσαλίας, συνέντευξη με Ε-λένη Καματέρη, γενική διευθύντρια ΣΘΕΒ.

¹¹⁸ Συνέντευξη με Ε5, στέλεχος ΔΥΠΑ.

¹¹⁹ Συνέντευξη με Λευτέρη Μόσχη, διευθυντή ΙΕΚ Δήμητρα.

¹²⁰ Συνέντευξη με Βιβή Καγκελάρη, στέλεχος ΚΕΚ ΓΣΕΒΕΕ.

κοινωνικές ανάγκες. [...] Χρειάζεται θεσμική εκπαίδευση όλο το οικοσύστημα.¹²¹

Ενώ, όπως επισημάνθηκε, είναι ιδιαίτερα σημαντικό να γίνει κατανοητό ότι το ζήτημα της επιχειρηματικής ικανότητας αφ' ενός δεν αφορά μόνο επιμέρους δεξιότητες, αφ' ετέρου δεν αφορά μόνο τον επιχειρηματία ως φυσικό πρόσωπο αλλά την επιχείρηση ως σύνολο:

Το πρώτο είναι τι εννοούμε εκπαίδευση στην επιχειρηματικότητα και τι εννοούμε επιχειρηματική ικανότητα. Νομίζω ότι ο καθένας από αυτούς που μιλάμε δεν καταλαβαίνει και δεν εννοεί το ίδιο πράγμα. Το δεύτερο είναι πόσο πρακτικό είναι αυτό που θέλουμε και πόσο θεωρούν ότι είναι θέμα «να δω πού πάω» ή ότι «μου λείπει μία τεχνική λεπτομέρεια να καταλάβω π.χ. πώς θα κάνω μία διαδικασία εξαγωγής ή πώς θα πάρω ένα δάνειο ή πώς θα μιλήσω σε έναν πελάτη», που όλα είναι σημαντικά. Άρα χρειάζεται και μία διερεύνηση σε αυτό. Η επιχειρηματική ικανότητα βέβαια είπαμε, είναι συλλογική, δεν είναι ατομική. Το θέμα είναι πώς αναπτύσσεις τη συλλογική ικανότητα σε μια επιχείρηση. Το πρόβλημα είναι αυτό. Δεν μπορείς να βοηθήσεις με το ζόρι κάποιους. Προφανώς θα πρέπει να 'ρθουν αυτοί για βοήθεια. Κατά τη γνώμη μου το αντικείμενο υποστήριξης πρέπει να είναι η επιχείρηση και όχι ο επιχειρηματίας. Ο επιχειρηματίας είναι μέρος αυτού του συστήματος, αλλά π.χ. ρόλο παίζει για παράδειγμα η οικογένειά του/της. Άρα πρέπει να δούμε και αυτή τη σχέση και να βοηθήσουμε την ισορροπία οικογενειακής και επιχειρηματικής ζωής.¹²²

Τέλος, όπως σημειώθηκε από πολλούς και πολλές στις συνεντεύξεις τους, τα εμπόδια, αλλά και η βαρύτητά τους -το αν τελικά θα λειτουργήσουν αποτρεπτικά εν τέλει στην ανάπτυξη νεανικής νέας επιχειρηματικότητας- εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό και από τον κλάδο, γιατί κάθε κλάδος έχει δικές του απαιτήσεις, δυσκολίες και τάξεις μεγέθους, όπως π.χ. στην περίπτωση της βιομηχανίας:

Νομίζω είναι πολύ δύσκολο να ξεκινήσει ένα εργοστάσιο αύριο. Και όπως θα δείτε, δεν έχουμε στη Λάρισα τόσες νέες μονάδες. Ναι, πάει καλά η βιομηχανία, αυτή είναι η γενική εικόνα. Έχουμε πάρα πολλές επεκτάσεις, νέες επενδύσεις, οι οποίες ενισχύουν τη γραμμή παραγωγής. Δεν έχουμε όμως τη νέα επιχείρηση, π.χ. τη νέα «Βιοκαρπέτ», τον νέο «Όλυμπο». Έχουμε μικρές μονάδες, συνεταιρισμούς, αλλά δεν έχουμε αυτό το μεγάλο μπαμ.¹²³

¹²¹ Συνέντευξη με Γιώργο Σταμπούλη, αναπληρωτή καθηγητή Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

¹²² Ό.π.

¹²³ Συνέντευξη με Ελένη Καματέρη, γενική διευθύντρια ΣΘΕΒ.

ΣΤ.3. ΟΙ ΝΕΟΙ/ΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΕΣ: ΤΙ ΤΟΥΣ/ΤΙΣ ΔΙΑΚΡΙΝΕΙ;

Οι νέοι και οι νέες που τελικά επιλέγουν και υλοποιούν τον επιχειρηματικό δρόμο, αλλά και συνολικά η νέα γενιά σήμερα έχει, σύμφωνα με τις απαντήσεις που δόθηκαν στις πραγματοποιηθείσες συνεντεύξεις, συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, πολλά από τα οποία μάλιστα τη διακρίνουν από τις προηγούμενες γενιές.

ΈΝΑ ΝΕΟ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟ ΜΟΝΤΕΛΟ

Από τα σχόλια των συμμετεχόντων και συμμετεχουσών στις συνεντεύξεις, προκύπτει ότι σε μεγάλο βαθμό η είσοδος νέων σε ηλικία επιχειρηματιών στο προσκήνιο συνεπάγεται και την υιοθέτηση εκ μέρους τους ενός, από πολλές απόψεις, νέου επιχειρηματικού μοντέλου. Σε έναν βαθμό, η διαφοροποίηση αυτή έχει να κάνει με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της συγκεκριμένης γενιάς, ωστόσο ορισμένες πλευρές της συνδέονται και με τις γενικότερες σύγχρονες τάσεις.

ΒΡΑΧΥΠΡΟΘΕΣΜΟΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΣ ΟΡΙΖΟΝΤΑΣ

Ένα βασικό χαρακτηριστικό του επιχειρηματικού μοντέλου που υιοθετούν οι νέες και οι νέοι επιχειρηματίες είναι ότι πλέον ο επιχειρηματικός σχεδιασμός είναι πιο **βραχυπρόθεσμος**. Το στοιχείο αυτό δεν έχει να κάνει μόνο με παραμέτρους νοοτροπίας ή προσωπικές επιλογές και χαρακτηριστικά των νέων¹²⁴, ενδεχομένως συνδεδεμένα με πλευρές επιχειρηματικότητας ανάγκης ή τις ευκολίες που παρέχουν τα προγράμματα επιδότησης, αλλά προκύπτει από τα χαρακτηριστικά της σύγχρονης εποχής, που επηρεάζουν συνολικά την επιχειρηματικότητα, νεανική και μη:

Το περιβάλλον είναι τόσο ευμετάβλητο που σε οδηγεί να μην μπορείς να κάνεις προγραμματισμό. Ένα business plan παλιότερα λέγαμε ότι ήταν ένα σχέδιο πενταετίας. Τώρα, αν προσπαθήσεις να σχεδιάσεις για την επόμενη πενταετία, μπορεί να είσαι εκτός πραγματικότητας. Αυτό η νέα γενιά το ξέρει και μπορεί να προσαρμοστεί σε αυτό. Είναι πιο βραχυπρόθεσμη η προσέγγισή της και μπορεί να αλλάξει.¹²⁵

¹²⁴ Συνέντευξη με Αλέξανδρο Τσάτσο, πρόεδρο ΔΣ Νεολαίας Δ. Λαρισαίων και Μιλτιάδη Μπουρονίκο, μέλος ΔΣ Νεολαίας Δ. Λαρισαίων.

¹²⁵ Συνέντευξη με Θοδωρή Αλεξάνδρου, στέλεχος Πάρκου Καινοτομίας Joist.

ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Επίσης, σύμφωνα με πολλούς συνεντευξιαζόμενους και συνεντευξιαζόμενες, οι νέοι και οι νέες διακρίνονται σήμερα από περισσότερη **συνεργατικότητα**, καθώς είτε από ανάγκη είτε από επιλογή, το μοντέλο του μεμονωμένου επιχειρηματία τείνει να εγκαταλείπεται.

Ένα στοιχείο που διαφοροποιεί τους νέους από τις παλιότερες γενιές επιχειρηματιών είναι η συνεργατικότητα. Είναι σε πολύ καλύτερο επίπεδο. Αναπτύσσονται συνέργειες. Και εδώ έρχονται ετερόκλητες ομάδες, με διαφορετικά background και συνεργάζονται.¹²⁶

Το επίπεδο, ωστόσο, της συνεργασίας διαφέρει: μπορεί να είναι από απλές οριζόντιες συνέργειες γενικά ή κατά περίπτωση μεταξύ ανεξάρτητων επιχειρήσεων, συστέγαση ανεξάρτητων ελεύθερων επαγγελματιών, μέχρι συμπράξεις που καταλήγουν να πάρουν και νομική μορφή,¹²⁷ είτε στο πλαίσιο των παραδοσιακών εταιρικών σχημάτων είτε με την αξιοποίηση των νέων μορφών κεφαλαιουχικών εταιριών ή μορφών κοινωνικής επιχειρηματικότητας και συνεταιρισμού.

Οι νέοι υιοθετούν σχήματα συνεταιριστικά και άλλες νέες μορφές. Παλιότερα ήταν οι ΑΕ, ΟΕ, ΕΠΕ. Τώρα βλέπουμε και ΙΚΕ, βλέπουμε νεοφυείς, θερμοκοιτίδες, hubs, κοινοπραξίες, βλέπουμε συνεργασίες με ευρωπαϊκές επιχειρήσεις, εξαγορές, συγχωνεύσεις. Έχει αλλάξει το τοπίο.¹²⁸

Βέβαια, αυτό δεν σημαίνει ότι η κατά μόνας επιχειρηματική δραστηριότητα δεν παραμένει -προς το παρόν τουλάχιστον- η βασική επιλογή, καθώς η συνεργασία -και ειδικά στο πλαίσιο συνεταιριστικών σχημάτων- αντιμετωπίζει όχι μόνο αντικειμενικά, αλλά κυρίως υποκειμενικά εμπόδια:

Στην Ελλάδα δεν υπάρχει κουλτούρα του συνεταιρίζεσθαι. Δεν φτάνει μόνο το κίνητρο. Πρέπει να το έχεις, να το πιστεύεις. Η λέξη συνεταιρισμός είναι άγια λέξη. Αλλά όχι ο ένας να θέλει να ρίξει τον άλλο. Θέλει συγκροτημένες προσωπικότητες που να μπορούν να συνεργαστούν.¹²⁹

Τέλος, στην κατεύθυνση της ενίσχυσης μιας πιο συλλογικής και συνεργατικής προσέγγισης της επιχειρηματικότητας, συμβάλλει και η εκπαίδευση. Στην κατεύθυνση αυτή είναι χαρακτηριστική η φιλοσοφία που ακολουθείται στα αντίστοιχα μαθήματα στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας:

Εμείς έχουμε άλλο μοντέλο μάθησης. Το ένα είναι ότι η μάθηση είναι συλλογική, άρα τους βάζουμε και δουλεύουν συλλογικά. Τους

¹²⁶ Ό.π.

¹²⁷ Συνέντευξη με Θεωρή Αλεξάνδρου, στέλεχος Πάρκου Καινοτομίας Joist, συνέντευξη με Τρύφωνα Τσάτσαρο, πρόεδρο ΔΣΛ.

¹²⁸ Συνέντευξη με Ελένη Καματέρη, γενική διευθύντρια ΣΘΕΒ.

¹²⁹ Συνέντευξη με Γιώργο Σακελλαρόπουλο, πρόεδρο ΟΕΒΕ Λάρισας.

δίνουμε το δικαίωμα [να κάνουν κάτι μόνοι τους], αλλά τους αποθαρρύνουμε έμμεσα και άμεσα. [...] Το δεύτερο κομμάτι στο μοντέλο αυτό της μάθησης είναι ότι «δεν θα δώσετε εξετάσεις, λέμε κάποια πράγματα στη θεωρία, τα εφαρμόζετε και αξιοποιείτε όλες σας τις γνώσεις για να λύσετε προβλήματα, να δημιουργήσετε αξία». Άρα υπήρχε μια διαρκής σχέση και ζύμωση. [Μέσα από τη διαδικασία θέλουμε] να μάθουν όλο αυτό το παιχνίδι της πραγματικότητας, ότι η πραγματικότητα είναι σχέσεις. Να αναζητήσουν και να αναγνωρίσουν προβλήματα-προκλήσεις-ανάγκες στην κοινωνία. Οπότε αυτό [η συλλογική ή η ατομική προσέγγιση] δεν είναι κάτι δεδομένο για μας, η αντίληψη αυτή. Πρέπει όχι απλώς να την πεις και να τη διδάξεις, αλλά να την εμπεδώσει ο άλλος και να την κάνει πράξη. Παράγει νοοτροπία. Είναι μέρος της εκπαιδευτικής διαδικασίας, η οποία υπερβαίνει τη διαδικασία τους μαθήματος και τους τοίχους του πανεπιστημίου. [...] Το βασικό είναι να έχεις μηχανισμό με διάρκεια, σχέσεις. Καλλιεργείς οικοσύστημα. Το πρόβλημα είναι ο μεθοδολογικός ατομικισμός. Αν υποστηρίξεις 100 εταιρείες και πετύχουνε δεν έχεις βιομηχανία, έχεις 100 εταιρείες, οι οποίες μετά δεν θα έχουν οικοσύστημα. Αυτό αναπαράγεται.¹³⁰

ΝΕΕΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΕΣ

Όπως είναι αναμενόμενο, η υιοθέτηση **νέων τεχνολογιών** στη λειτουργία των νεανικών επιχειρήσεων είναι κάτι σχεδόν απολύτως οριζόντιο, αλλά και κάτι που τους διαφοροποιεί ριζικά από τις προηγούμενες γενιές.

Η νέα γενιά έχει περισσότερες δεξιότητες, καλύτερες παραστάσεις, γιατί η πληροφορία και η γνώση δεν έχει σύνορα. Η μεγάλη γενιά παραμένει ψηφιακά αναλφάβητη. Το κομμάτι της τεχνολογίας είναι υπέρ των νέων, είναι κτήμα τους. Τους βοηθάει πολύ να επικοινωνούν με τον έξω κόσμο, να χρησιμοποιούν τα μέσα προβολής, το μάρκετινγκ. Σε αυτά σαφώς είναι καλύτεροι.¹³¹

Δεν υπάρχει νομίζω νέος κάτω των 35 χρόνων που να μην χρησιμοποιεί κατά κόρον ηλεκτρονικά μέσα, είτε ιστοσελίδα, είτε social media, είτε ένα πρόγραμμα διαχείρισης. [...] Οι μεγάλοι είναι ακόμα με τεφτέρια και καρμπόν. Στο γραφείο παράδειγμα είμαι εγώ που είμαι 29 και έχω έναν συνάδελφο που είναι 48. Το γραφείο το δικό μου και το γραφείο το δικό του, καμία σχέση. Το δικό μου είναι πάντα καθαρό και άντε να έχω 10 χαρτιά στο σύνολο. Ο συνάδελφος είναι στοίβες με χαρτί. [...] Εγώ αυτή τη διαφορά τη βλέπω.¹³²

¹³⁰ Συνέντευξη με Γιώργο Σταμπούλη, αναπληρωτή καθηγητή Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

¹³¹ Συνέντευξη με Χρήστο Γιακουβή, πρόεδρο Επιμελητηρίου Λάρισας.

¹³² Συνέντευξη με Μ. Μπουρονίκο, μέλος ΔΣ Νεολαίας Δ. Λαρισαίων.

Αυτό αποτυπώνεται ακόμα και στους πλέον παραδοσιακούς κλάδους, όπως το εμπόριο:

Όταν μπαίνουν τα νέα παιδιά, που έχουν όρεξη, ανανεώνουν πολύ το κατάστημα. Βλέπεις ένα άλλο κατάστημα. Μπορεί να είναι τα ίδια προϊόντα, αλλά βλέπεις ένα άλλο κατάστημα. Να έχει φτιάξει το site, να έχει πωλήσεις διαφορετικές, e-shop. Είναι η ανανέωση του νέου ανθρώπου.¹³³

Αλλά και η απονομή της δικαιοσύνης:

Οι νέοι συνάδελφοι είναι πολύ πιο δεκτικοί στην αξιοποίηση της τεχνολογίας. Αξιοποιούν καλύτερα ψηφιακές δυνατότητες, που δεν υπήρχαν παλιότερα. Νομίζω ότι από την εποχή της υγειονομικής κρίσης αναδείχτηκαν τέτοιες δυνατότητες. Μένει ακόμα να γίνει βέβαια αρκετή δουλειά. Οι νέοι έχουν μεγαλύτερη ευκολία, αλλά αυτή τη στιγμή είμαστε αντιμέτωποι και με την πρόκληση της τεχνητής νοημοσύνης που μπαίνει σταδιακά πολύ δυναμικά και στο χώρο της δικαιοσύνης. Και εκεί θεωρώ ότι οι νέοι συνάδελφοι έχουν ένα προβάδισμα, έναντι των παλαιότερων.¹³⁴

ΝΕΟΙ ΚΛΑΔΟΙ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΑΝΑΝΕΩΣΗ ΤΩΝ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΩΝ

Το επιχειρηματικό μοντέλο των νέων διαφοροποιείται και ως προς τους **κλάδους** στους επιλέγουν να δραστηριοποιηθούν.

Μπαίνουν πιο πολύ σε startups, κλάδους καινοτομίας, υπηρεσιών, πράσινα, ψηφιακό μετασχηματισμό, πολλές εφαρμογές πληροφορικής.¹³⁵

Η διαφοροποίηση, μάλιστα, ως προς τους κλάδους εμφανίζεται και σε προηγούμενα στάδια, πριν την ανάληψη επιχειρηματικής δραστηριότητας, από τους κλάδους επαγγελματικής εκπαίδευσης που έχουν πλέον ζήτηση, καθώς πια οι νέοι και οι νέες κατευθύνονται κυρίως σε πιο σύγχρονες ειδικότητες: στην τεχνητή νοημοσύνη, στο social media marketing, στις εφαρμογές πληροφορικής, τα video games, τη μηχανοτρονική κ.λπ.¹³⁶

Μάλιστα, καθώς οι νέοι και οι νέες είναι αυτοί/ες που ενσωματώνουν περισσότερο την **καινοτομία** στις επιχειρήσεις τους, μετασχηματίζουν ακόμα και παραδοσιακούς κλάδους στους οποίους εισέρχονται:

¹³³ Συνέντευξη με Χαράλαμπο Παπαδόπουλο, πρόεδρο Εμπορικού Συλλόγου Λάρισας.

¹³⁴ Συνέντευξη με Τρύφωνα Τσάτσαρο, πρόεδρο ΔΣΛ.

¹³⁵ Συνέντευξη με Ελένη Καματέρη, γενική διευθύντρια ΣΘΕΒ.

¹³⁶ Συνέντευξη με Λευτέρη Μόσχη, διευθυντή ΙΕΚ Δήμητρα.

Η νεανική επιχειρηματικότητα στην περιοχή βαίνει σταδιακά ανοδικά, αλλά σε συγκεκριμένους κλάδους. Παραδοσιακοί κλάδοι ή δραστηριότητες με πολλούς νέους (π.χ. καφέ) συνεχίζουν, αλλά αυτό που έχει αλλάξει είναι μια στροφή των νέων στο να υιοθετήσουν νέες τεχνολογίες. Οι νέοι έχουν ενδιαφέρον να ενημερωθούν για την καινοτομία που υπάρχει. Εκεί που το πράγμα χωλαίνει είναι πώς αυτό θα το εφαρμόσουν στην επιχείρησή τους.¹³⁷

Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της αγροτικής παραγωγής, η οποία το τελευταίο διάστημα μπαίνει πιο δυναμικά στο ζήτημα της καινοτομίας. Αυτό έχει να κάνει και με τη νέα γενιά, που είναι πιο ενεργή στο να αναζητήσει νέους τρόπους καλλιέργειας και να εισάγει τεχνολογίες όπως τα drones ή οι αισθητήρες. Μάλιστα, εκτός της γενικής εξοικείωσης με την τεχνολογία και της δεδομένης μεγαλύτερης ανοικτότητας των νέων ανθρώπων στο καινούριο, είναι ενδιαφέρον ότι, όπως αναφέρθηκε:

Ένα κίνητρο είναι και το ότι θέλει περισσότερο ελεύθερο χρόνο, για τη νέα γενιά παίζει ρόλο το work-life balance. Έτσι, η προσωπική ανάγκη μετατρέπεται σε επαγγελματική ανάγκη.¹³⁸

ΕΠΙΜΕΡΟΥΣ ΚΛΑΔΙΚΕΣ ΔΙΑΦΟΡΕΣ

Τέλος, διαφορές εμφανίζονται στους επιμέρους κλάδους και ως προς το συνολικό μοντέλο που ακολουθεί η νέα γενιά σε κάθε κλάδο, τον τρόπο που διαχειρίζεται τη σχέση με τον **πελάτη**, τα **οικονομικά** της επιχείρησης, τις **προμήθειες** κ.ο.κ., στοιχεία που σε μεγάλο βαθμό σχετίζονται με το οικονομικό κλίμα (π.χ. περιορισμένη πίστωση στις συναλλαγές μεταξύ επαγγελματιών) αλλά και στις μεταβολές της καταναλωτικής κουλτούρας (π.χ. έμφαση στην εμπειρία):

Αν δούμε τα καινούρια καταστήματα, δεν έχουν καμία σχέση με τα παλιά. Εντελώς διαφορετικά πράγματα. Είναι άλλο όλο το στυλ. Το εμπόριο ανά δέκα με δεκαπέντε χρόνια αλλάζει άρδην. Παλιά έπαιζε ρόλο το αφεντικό, αργότερα περάσαμε στα προϊόντα (π.χ. εισαγωγής), μετά γυρίσαμε στην εξυπηρέτηση των πελατών (βλ. delivery). Επειδή το εμπόριο αλλάζει, όπως και η κοινωνία μας, έτσι πρέπει να τρέχει. Όπως τρέχει η τεχνολογία, πρέπει να τρέχει και το εμπόριο. Αν μείνεις πίσω, έχασες το τρένο.¹³⁹

¹³⁷ Συνέντευξη με Θεοδωρή Αλεξάνδρου, στέλεχος Πάρκου Καινοτομίας Joist.

¹³⁸ Ό.π.

¹³⁹ Συνέντευξη με Χαράλαμπο Παπαδόπουλο, πρόεδρο Εμπορικού Συλλόγου Λάρισας.

Εμείς δεν έχουμε κάβα, δεν χρωστάμε. Πλέον παίρνεις προϊόν, αγοράζεις. Δεν ανοίγεις πίστωση. Είναι δύσκολα τα πράγματα.¹⁴⁰

Αντίστοιχα, στους κλάδους των επιστημόνων, η **έμφαση στη γνώση και στην εξειδίκευση** εντείνεται, ενώ **νέα ύλη και νέα δραστηριότητα** προστίθεται, την οποία οι νέοι επαγγελματίες υιοθετούν πιο αποτελεσματικά. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο ρόλος των μηχανικών σε σειρά πιστοποιήσεων και αδειοδοτήσεων, διαδικασιών συμμόρφωσης με σύγχρονες προδιαγραφές κ.λπ., αλλά και η διαμεσολάβηση και οι θεσμοί εξωδικαστικής επίλυσης των διαφορών στους δικηγόρους. Πρόκειται για αντικείμενα στα οποία -είτε λόγω κουλτούρας είτε λόγω ανάγκης να διευρύνουν τη δραστηριότητα και το εισόδημά τους- εισέρχονται πιο εύκολα οι νέοι επιστήμονες.

ΜΙΑ ΣΥΝΟΛΙΚΑ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΗ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ

Πέραν συγκεκριμένων χαρακτηριστικών του επιχειρηματικού τους μοντέλου, οι νέοι και οι νέες σε ηλικία επιχειρηματίες φαίνεται ότι διαφέρουν και ευρύτερα ως προς τη γενικότερη κουλτούρα τους ως επιχειρηματίες.

Υπάρχει πολύ μεγάλη διαφορά. Οι νέοι έχουν άλλη κουλτούρα, αντιλαμβάνονται διαφορετικά τη συνεργασία, τον τρόπο με τον οποίο θέτουν τα ζητήματα, τα οικονομικά, των σχέσεων κ.λπ.¹⁴¹

ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ, ΣΥΝΕΙΔΗΤΟΠΟΙΗΣΗ, ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ

Οι διαφορές αυτές εντοπίζονται ως προς αρκετά χαρακτηριστικά. Το πρώτο έχει να κάνει με τον **βαθμό ενημέρωσης και συνειδητοποίησής** τους γύρω από τις επιχειρηματικές τους επιδιώξεις, καθώς και μια πιο έντονη έμφαση στα ζητήματα του **σχεδιασμού**:

Είναι ενημερωμένοι, ενδεχομένως υπερβολικά, και χαμένοι λόγω της πληροφόρησης. Αλλά το ψάχνουν. Κι όταν ξέρουν κάτι, το ξέρουν καλά.¹⁴²

Ως προς την κουλτούρα των νέων επιχειρηματιών, σήμερα υπάρχει κουλτούρα σχεδιασμού, που δεν υπήρχε παλιότερα. Παλιότερα ένα από τα πρώτα πράγματα που έλεγαν ήταν «δεν έχω λεφτά». Κι όταν έλεγες, «ωραία, πάρε τα λεφτά, τι κάνεις την επόμενη μέρα;», τότε

¹⁴⁰ Συνέντευξη με Δήμητρα Μπαράτση, πρόεδρο Συνδέσμου Ιδιοκτητών Καφετεριών & Κέντρων Αναψυχής Λάρισας,

¹⁴¹ Συνέντευξη με Ε1, σύμβουλο επιχειρήσεων.

¹⁴² Ό.π.

συνειδητοποιούσαν πόσα δεν είχαν σκεφτεί. Σήμερα τα νέα παιδιά είναι πιο συνειδητοποιημένα. Τους λείπουν τα χρήματα, αλλά δεν είναι το πρώτο που κοιτάνε, πρώτα θέλουν να κάνουν ένα μοντέλο. Έτσι είναι και πιο ορθή η διαδικασία της επιχειρηματικότητας εξάλλου.¹⁴³

Η μεγαλύτερη συνειδητοποίηση των νέων και η σημασία που αποδίδουν στον σχεδιασμό φαίνεται, σταδιακά, και στο πώς αντιλαμβάνονται τον ρόλο του συμβούλου επιχειρήσεων:

Τελευταία άρχισαν να ζητάνε και περισσότερα πράγματα. Παλιότερα ερχόταν και έλεγαν «τι πρόγραμμα υπάρχει;». Τους απαντούσες «πες μου τι θες να κάνεις και θα σου πω εγώ τι πρόγραμμα υπάρχει». Ή δεν κατανοούσαν γιατί πρέπει να σε πληρώσουν, επειδή έγραψες «πέντε σελίδες». Τα τελευταία χρόνια και ειδικά οι νέες γενιές λένε την επιχειρηματική τους ιδέα, είναι πιο πρόθυμοι να ακούσουν συνολικές γνώμες και απόψεις και όχι μόνο να τους κάνουν τον φάκελο για το πρόγραμμα».¹⁴⁴

Ενώ και συνολικότερα, οι νέες και οι νέοι φαίνεται ότι αντιλαμβάνονται τη σημασία των σύγχρονων δεξιοτήτων, είναι έτοιμοι/ες να αποδεχθούν τις ελλείψεις τους σε κάποιο πεδίο γνώσης/εξειδίκευσης και αποδέχονται τη σημασία της επαγγελματικής υποστήριξης προς την επιχείρησή τους.¹⁴⁵ Επίσης, ειδικά στα επιστημονικά επαγγέλματα, η διάσταση της διαρκούς επικαιροποίησης των γνώσεων φαίνεται να είναι ένα από τα ζητήματα που απασχολεί τις νέες/τους νέους επαγγελματίες.¹⁴⁶

Ωστόσο, και εντός της νέας γενιάς υπάρχουν διαφοροποιήσεις, κυρίως μεταξύ των πολύ νέων ηλικιών (π.χ. κάτω των 25 ετών) και των αμέσως μεγαλύτερων:

Υπάρχουν και πάρα πολλοί νεοεισερχόμενοι σε επαγγέλματα που μπαίνουν πολύ δυναμικά και με πάρα πολλή όρεξη και με φρέσκες ιδέες, πολύ συνειδητοποιημένοι. Υπάρχουν δύο ταχύτητες, όμως. Υπάρχουν και τα παιδιά που ακόμη ψάχνουν να δουν τι θα κάνουν, που μπορεί να σε πάρει ακόμη και ο γονιός για να σε ρωτήσει για το ίδιο το παιδί ή να έρθει το παιδί εδώ πέρα να ρωτήσει παρέα με τον γονιό. Κυρίως στα πιο νέα παιδιά. Όσοι ξεκινάνε ένα επάγγελμα, το ξεκινάνε συνειδητοποιημένοι ότι θέλουν να το κάνουν, ιδιαίτερα τα τεχνικά δηλαδή που ερχόμαστε εμείς πιο πολύ σε

¹⁴³ Συνέντευξη με Θεωρή Αλεξάνδρου, στέλεχος Πάρκου Καινοτομίας Joist.

¹⁴⁴ Συνέντευξη με Ε1, σύμβουλο επιχειρήσεων.

¹⁴⁵ Συνέντευξη με Θεωρή Αλεξάνδρου, στέλεχος Πάρκου Καινοτομίας Joist.

¹⁴⁶ Συνέντευξη με Τρύφωνα Τσάτσαρο, πρόεδρο ΔΣΛ και συνέντευξη με Νικόλαο Παπαγεωργίου, πρόεδρο ΤΕΕ ΚΔ Θεσσαλίας.

επαφή. Είναι παιδιά που έχουν όρεξη για δουλειά και με διάθεση να μείνουν μακροπρόθεσμα στο επάγγελμα.¹⁴⁷

ΕΞΩΣΤΡΕΦΕΙΑ

Το δεύτερο χαρακτηριστικό ως προς το οποίο διαφοροποιούνται οι νέες και οι νέοι έχει να κάνει με την **εξωστρέφεια**.

Ως προς την κουλτούρα τους, οι νέοι είναι πιο εξωστρεφείς. Είναι ευρωπαίοι πολίτες πια.¹⁴⁸

Είναι και αρκετά εξωστρεφείς, θέλουν να κάνουν πράγματα, δεν φοβούνται το διαδίκτυο. Θα πουλήσουν ψηφιακά, θα διαφημιστούν, θα ζητήσουν συμβουλές. Τα έχουν όλα αυτά.¹⁴⁹

Ξέρουν τι προϊόν, τι υπηρεσία έχουν. Προσπαθούν να κάνουν αναζήτηση και σε άλλες αγορές.¹⁵⁰

Η εξωστρέφεια αυτή είναι αποτέλεσμα όχι μόνο διαφορετικής νοοτροπίας, αλλά και διαφορετικών δεξιοτήτων της νέας γενιάς:

Είναι πολύ πιο ενεργά μέσα στην αναζήτηση εθνικής ή και διεθνούς αγοράς. Παίζουν ρόλο βέβαια και οι δεξιότητες. Οι παλιότερες γενιές δεν μπορούσαν να το υπερασπιστούν. Ακόμα και το εμπόδιο της γλώσσας υπήρχε και υπάρχει. Οι νεότερες γενιές δεν έχουν αυτό το εμπόδιο, έχουν άμεση πρόσβαση σε πληροφορία. Τους είναι πιο εύκολο να κάνουν ένα ταξίδι. Μπορούν πιο εύκολα να πάνε προς τα έξω και το επιζητούν κίελας. Ο νέος μπορεί να έχει πολύ πιο εύκολα πρόσβαση στην πληροφορία και άρα είναι πιο ενεργός στο να αναζητά νέες αγορές.¹⁵¹

ΜΕΙΩΜΕΝΗ ΔΙΑΘΕΣΗ ΑΝΑΛΗΨΗΣ ΡΙΣΚΟΥ

Από την άλλη πλευρά, η νέα γενιά επιχειρηματιών φαίνεται λιγότερο διατεθειμένη να αναλάβει **ρίσκα**. Κάτι ωστόσο, που ενδεχομένως δεν έχει να κάνει μόνο με την κουλτούρα τους, αλλά και με το διαρκώς πιο περιορισμένο πλαίσιο δεύτερης επιχειρηματικής ευκαιρίας, τις δυσκολίες στη ρευστότητα και στη χρηματοδότηση κ.ο.κ., καθώς και με το ζήτημα της έλλειψης καθοδήγησης:

¹⁴⁷ Συνέντευξη με Βιβή Καγκελάρη, στέλεχος ΚΕΚ ΓΣΕΒΕΕ.

¹⁴⁸ Συνέντευξη με Ελένη Καματέρη, γενική διευθύντρια ΣΘΕΒ.

¹⁴⁹ Συνέντευξη με Ε1, σύμβουλο επιχειρήσεων.

¹⁵⁰ Συνέντευξη με Ε2, σύμβουλο προγραμμάτων.

¹⁵¹ Συνέντευξη με Θεωρή Αλεξάνδρου, στέλεχος Πάρκου Καινοτομίας Joist.

Αλλά, με το ρίσκο έχουν χαμηλή ανοχή. Έχουν ένα θέμα με τη διαχείριση ρίσκου, το οποίο είναι εύλογο δεδομένου ότι δεν υπάρχει άλλου είδους υποστήριξη. Δεν έχουν σε ποιον να απευθυνθούν. Υποστήριξη δεν είναι μόνο τα προγράμματα.¹⁵²

Με αυτό το δεδομένο θα πρέπει να θεωρείται μάλλον εύλογο το γεγονός ότι μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση, π.χ. στο άνοιγμα σε νέες αγορές και, άρα, στην ανάληψη του αντίστοιχου ρίσκου, έχουν όσοι προέρχονται από επιχειρηματικές οικογένειες, είτε λόγω του ότι διαθέτουν τη σχετική κουλτούρα είτε γιατί οι επιχειρήσεις τους είναι πιο παλιές και σταθεροποιημένες.

Όσο δεν μένεις τοπικά και ανοίγεις την ακτίνα των εξαγωγών σου, τόσο πιο εύκολα μπορείς να επιβιώσεις. Οι νέοι επιχειρηματίες που είναι γιοι και κόρες των προηγούμενων, την έχουν αυτή την κουλτούρα. Η οικογενειακή παράδοση παίζει ρόλο ακόμα. Είναι θέμα εμπιστοσύνης. Και ευθύνης.¹⁵³

Όπως επισημάνθηκε, η μειωμένη διάθεση ανάληψης επιχειρηματικών ρίσκων σχετίζεται και με τη γενικότερη στάση της ελληνικής κοινωνίας έναντι της επιχειρηματικής αποτυχίας, καθώς και η έλλειψη μηχανισμών δεύτερης ευκαιρίας:

Οπότε το βασικό ζήτημα είναι, πρώτον, να αποκτήσουν την αυτοπεποίθηση ατομική, συλλογική, κοινωνική. Είναι πανέξυπνα παιδιά. Να τους δοθεί χώρος. Να παίξουνε, να πειραματιστούν. Να μπορέσουν να γλιτώσουν από μια κουλτούρα που στιγματίζει την αποτυχία. Που είναι ευρωπαϊκό πρόβλημα, δεν είναι μόνο ελληνικό, δηλαδή είναι κλασσική διαφορά μεταξύ Ευρώπης και Αμερικής. Στην Ευρώπη ένα βασικό πρόβλημα είναι ότι κυριαρχεί η άποψη πως απέτυχε, άρα είσαι ανίκανος, ενώ στην Αμερική όταν πας στην τράπεζα και πεις «έκλεισα τρεις επιχειρήσεις», θα σε ρωτήσουν τι έμαθες και γιατί δεν θα κλείσεις την τέταρτη.¹⁵⁴

ΜΕΙΩΜΕΝΕΣ ΠΡΟΣΔΟΚΙΕΣ

Ένα χαρακτηριστικό που διαφοροποιεί, τέλος, σύμφωνα με τα σχόλια των συνεντευξιαζόμενων, τις νέες και τους νέους σε ηλικία επιχειρηματίες είναι οι **μειωμένες προσδοκίες**. Πρόκειται για ένα χαρακτηριστικό που συμβαδίζει με όσα ήδη γνωρίζουμε από έρευνες για τη σύγχρονη νεολαία, και κυρίως για τη GenZ, που δεν έχει γνωρίσει την προ κρίσης «κανονικότητα».

Περισσότερες δυσκολίες αναφέρουνε οι μεγαλύτεροι, παρά ένα παιδί που είναι πιο ρομαντικό εντός εισαγωγικών, που ξεκινάει

¹⁵² Συνέντευξη με Ε1, σύμβουλο επιχειρήσεων.

¹⁵³ Συνέντευξη με Ε2, σύμβουλο προγραμμάτων.

¹⁵⁴ Συνέντευξη με Γιώργο Σταμπούλη, αναπληρωτή καθηγητή Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

δυναμικά και θέλει κάτι να ξεκινήσει. Δηλαδή, ο πιο παλιός θα αναφέρει οικονομικές δυσκολίες για να προσλάβει προσωπικό, για τη μακροπρόθεσμη διατήρηση της επιχείρησής του. Ίσως επειδή έχει ζήσει και πολύ καλές εποχές οικονομικές. Γιατί όλα γύρω από εκεί κινούνται, έτσι; Σίγουρα όλοι λένε ότι έχουνε δουλειά, μπορεί να έχουνε και περισσότερη δουλειά, αλλά μπορεί να έχουνε μικρότερου μεγέθους. Δηλαδή, αν πάρω τον κλάδο της οικοδομής. Όλοι θα πούνε ότι κάτι φτιάχνουν, αλλά μπορεί να μη φτιάχνουν σε πολυκατοικία πια, μπορεί να πάνε σε διαμερίσματα, σε μια ανακαίνιση, ένας ηλεκτρολόγος ή υδραυλικός. Οπότε έχει να κάνει και με τις προσδοκίες. Οι νέοι θεωρώ ότι μπαίνουν με χαμηλότερες προσδοκίες στη δουλειά, γιατί αυτό το περιβάλλον αγοράς έχουν γνωρίσει. Οπότε πάνε να πορευτούνε με αυτό. Γκρινιάζουν λιγότερο για τις πολλές ώρες δουλειάς. Οι νέοι είναι πιο αισιόδοξοι.¹⁵⁵

Βέβαια, όπως επισημαίνεται και από τους συμμετέχοντες και τις συμμετέχουσες στις συνεντεύξεις, σε αρκετές περιπτώσεις αυτό μπορεί να λειτουργεί και ως πλεονέκτημα, κυρίως με την έννοια του μεγαλύτερου **ρεαλισμού** αλλά και της μεγαλύτερης **προσαρμοστικότητας**.

Ένας νέος σήμερα δεν ξέρει τα προηγούμενα [πριν την κρίση], ξεκινάει με κάτι άλλο. Ούτε ότι η Ελλάδα ζούσε πλουσιοπάροχα κάποτε. Δεν το ξέρει. Ζουν με αυτό. Έχουμε αυτό; Με αυτό θα προσπαθήσουμε να επιβιώσουμε. Από αυτή την άποψη -γιατί πάντα υπάρχει και η αντίθετη πλευρά του νομίσματος- είναι καλύτερα για τους νέους.¹⁵⁶

Από την άλλη πλευρά, βέβαια, αυτές οι χαμηλές προσδοκίες, η αίσθηση δηλαδή ότι όσο και να προσπαθήσουν υπάρχει ένα όριο στο πόσα μπορούν να καταφέρουν, λόγω του γενικότερου οικονομικού κλίματος, μπορεί να είναι ένας παράγοντας -σε συνδυασμό και με άλλους, όπως π.χ. η σημασία που δίνουν στην ισορροπία προσωπικής και επαγγελματικής ζωής, αλλά και το γεγονός ότι αποχωρούν σε μεγαλύτερη ηλικία από τη γονική εστία¹⁵⁷- που εξηγεί το ότι, σύμφωνα με κάποιες απόψεις, «οι νέοι σήμερα είναι λιγότερο διατεθειμένοι να κουρασθούν. Έχουν περισσότερα εξασφαλισμένα. Οι γονείς ακόμα και σε μεγάλη ηλικία φροντίζουν για το φαγητό και τη στέγη τους».¹⁵⁸

¹⁵⁵ Συνέντευξη με Βιβή Καγκελάρη, στέλεχος ΚΕΚ ΓΣΕΒΕΕ.

¹⁵⁶ Συνέντευξη με Χαράλαμπο Παπαδόπουλο, πρόεδρο Εμπορικού Συλλόγου Λάρισας.

¹⁵⁷ Με βάση τα στοιχεία της Eurostat για το 2023, η εκτιμώμενη μέση ηλικία κατά την οποία οι νέοι/ες φεύγουν από τη γονική εστία στην Ελλάδα ήταν τα 30,6 έτη έναντι 26,3 έτη στο σύνολο της ΕΕ. <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/bookmark/4e4a346e-157b-4017-a91d-7a2a556ce81d?lang=en&createdAt=2025-09-12T13:41:43Z> (Προσπελάστηκε: 25 Αυγούστου 2025).

¹⁵⁸ Συνέντευξη με Γιώργο Σακελλαρόπουλο, πρόεδρο ΟΕΒΕ Λάρισας.

Αν τα παραπάνω αποτελούν χαρακτηριστικά διαφοροποίησης των νεότερων σε ηλικία επιχειρηματιών από τις προηγούμενες γενιές συναδέλφων τους, υπάρχει και μία αντίληψη περί επιχειρηματικότητας που φαίνεται να έχουν κληρονομήσει από εκείνους, καθώς είναι εδραιωμένη στο ελληνικό πλαίσιο:

[Ένα άλλο πρόβλημα] είναι τι εννοούμε επιχειρηματικότητα. Δηλαδή στην Ελλάδα επιχειρηματίας θεωρείται αυτός που έβαλε λεφτά σε μια επιχείρηση, δηλαδή σύγχυση με τον επενδυτή, αλλά και επιχειρηματικότητα θεωρείται ότι είναι να μειώσουμε την τιμή και να βγάλουμε κέρδος, όχι η δημιουργία αξίας. Έχουν επικρατήσει δηλαδή τα κακά νεοκλασικά οικονομικά στη νοοτροπία του κόσμου. Και η νεολαία λοιπόν έχει αυτά τα pop-economics στο μυαλό της σε μεγάλο βαθμό.¹⁵⁹

ΣΤ.4. ΕΙΔΙΚΕΣ ΠΛΕΥΡΕΣ ΤΗΣ ΝΕΑΝΙΚΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΔΙΑΔΟΧΗ

Το ζήτημα της διαδοχής είναι εξαιρετικά σημαντικό για τη νεανική επιχειρηματικότητα, καθώς μεγάλο μέρος αυτής προέρχεται από επιχειρηματίες δεύτερης ή τρίτης γενιάς και δεν συνιστά καθαυτό νέα επιχειρηματικότητα:

Νεανική επιχειρηματικότητα σημαίνει πάρα πολλές φορές οικογενειακή επιχείρηση. Στην περιοχή υπάρχει εκτεταμένη διαδοχή στις οικογενειακές επιχειρήσεις.¹⁶⁰

Στην ΠΕ Λάρισας υπάρχουν πολλές οικογενειακές επιχειρήσεις. Αυτό οδηγεί σε μια ενασχόληση νέων ανθρώπων με την επιχειρηματικότητα, αλλά αυτοί είναι γόννοι επιχειρηματιών. Προέρχονται από το επιχειρηματικό περιβάλλον, οπότε συνεχίζουν. Εκτός οικογενειακής επιχείρησης, υπάρχουν επίσης νέοι άνθρωποι που ενδιαφέρονται για το επιχειρείν. Σίγουρα αποτελεί ρίσκο το να ανοίξεις μία επιχείρηση. Παρόλα αυτά, το θέλουν.¹⁶¹

Πολύ συχνά, η δραστηριοποίηση στο πλαίσιο μιας οικογενειακής επιχείρησης και η διαδοχή των γονιών θεωρείται στοιχείο που ευνοεί την επιχειρηματική επιτυχία:

Αυτές είναι και κατά το πλείστον, οι επιτυχημένες επιχειρήσεις από νέους, δηλαδή υπάρχει ένα οικογενειακό background, μια πελατεία η οποία έρχεται. [...] Ένας που οι γονείς του προέρχονται από πολύ

¹⁵⁹ Συνέντευξη με Γιώργο Σταμπούλη, αναπληρωτή καθηγητή Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

¹⁶⁰ Συνέντευξη με Ε1, σύμβουλο επιχειρήσεων.

¹⁶¹ Συνέντευξη με Ελένη Καματέρη, γενική διευθύντρια ΣΘΕΒ.

διαφορετικές εργασιακά θεματικές και περιβάλλοντα, δεν μπορεί εύκολα από το πουθενά να κάνει ένα δικό του άνοιγμα.¹⁶²

Σαφώς είναι μία ευκολία σε έναν βαθμό για κάποιον που ξεκινάει την ίδια διαδρομή με τον γονιό του, να βρει ένα γραφείο, να βρει μία υποδομή, να έχει μία υποστήριξη έστω συμβουλευτική από κάποιον εμπειρότερο. Και κυρίως, το βασικό, να βρει και έναν κύκλο πελατειακό στον οποίο θα επιχειρήσει να διεισδύσει και να τον διατηρήσει και να τον αυξήσει. Όμως, αυτό δεν σημαίνει ότι όποιος βρει ένα γραφείο έτοιμο, απαραίτητως θα κάνει επιτυχή επαγγελματική διαδρομή. Ας μην παραβλέπουμε και το θέμα της κλίσης.¹⁶³

Από την άλλη πλευρά, η διαδοχή -όπως ήδη γνωρίζουμε- συναντά και ιδιαίτερες δυσκολίες.

Το βασικό πρόβλημα είναι η σύγκρουση μεταξύ των γενεών για το ποιος έχει την πρωτοκαθεδρία. Υπάρχουν βέβαια πολλά θετικά παραδείγματα, αλλά και παραδείγματα πολύ καλών επιχειρήσεων, που τινάχτηκαν στον αέρα για οικογενειακούς λόγους.¹⁶⁴

Η διαδοχή είναι δύσκολο πράγμα. Αν έχεις 2 παιδιά; Κι αν έχεις συνένταιρο; Ποιος παίρνει την επιχείρηση; Όλοι; Στατιστικά, στην πρώτη γενιά διαδοχής περνάει το 30% των επιχειρήσεων, το 70% σταματάει. Πρέπει να βρεθούν λύσεις για τη διαδοχή, γιατί αν συνεχίσει η εταιρία, σημαίνει ότι συνεχίζει μια επιχειρηματική οντότητα. [...] Ενώ το άλλο ζήτημα είναι πότε φεύγει ο πατέρας. Μπορεί να έχει κρατήσει τις μετοχές. Μπορεί να παίρνει αποφάσεις. Μπορεί να επιβάλλεται δια της ορθής γνώμης. Ειδικά στις πιο μεγάλες επιχειρήσεις, οι γονείς βρίσκονται στα πράγματα, παρ' ό,τι τα παιδιά είναι 40-45 χρονών. Και θεωρούνται παιδιά.¹⁶⁵

Κατά μία άποψη, μάλιστα, η «σύγκρουση» μεταξύ των γενεών δεν αφορά μόνο τις περιπτώσεις διαδοχής στις οικογενειακές επιχειρήσεις, αλλά είναι ευρύτερα ένα από τα προβλήματα της ελληνικής επιχειρηματικότητας:

Ένα πρόβλημα της ελληνικής επιχειρηματικότητας είναι ότι είτε οι παλιοί δεν αφήνουν τους νέους με τις γνώσεις και τα λοιπά να δοκιμάσουν, και ας αποτύχουν, είτε δεν ξέρουν τι να κάνουν το προϊόν του ελληνικού πανεπιστημίου, όχι μόνο την έρευνα αλλά και τον απόφοιτο.¹⁶⁶

Μάλιστα, ιδιαίτερη πρόκληση συνιστά η διαδοχή στις επιχειρήσεις σε ό,τι αφορά την εισαγωγή καινοτομίας:

¹⁶² Συνέντευξη με Αλέξανδρο Τσάτσο, πρόεδρο ΔΣ Νεολαίας Δ. Λαρισαίων.

¹⁶³ Συνέντευξη με Τρύφωνα Τσάτσαρο, πρόεδρο ΔΣΛ.

¹⁶⁴ Συνέντευξη με Ελένη Καματέρη, γενική διευθύντρια ΣΘΕΒ.

¹⁶⁵ Συνέντευξη με Χρήστο Γιακουβή, πρόεδρο Επιμελητηρίου Λάρισας.

¹⁶⁶ Συνέντευξη με Γιώργο Σταμπουλή, αναπληρωτή καθηγητή Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

Μέσα στην εταιρία είναι 2 ή και περισσότερες γενιές. Εκεί λοιπόν βλέπεις το παλιό με το καινούριο. Το παλιό ξέρει καλά την επιχείρησή του. Αλλά υπάρχει και μια δυσπιστία στο καινούριο. Το καινούριο βλέπει το κύμα που έρχεται, αλλά δεν ξέρει πώς να το κάνει.¹⁶⁷

Εκτός των δυσκολιών της μετάβασης, στις περιπτώσεις διαδοχής, από πολλές συμμετέχουσες και πολλούς συμμετέχοντες στις συνεντεύξεις τονίστηκε και η απροθυμία τόσο των γονιών να κληροδοτήσουν την επιχείρηση/το επάγγελμα στα παιδιά τους, όσο και των παιδιών να τους/τις διαδεχθούν σε αυτά.

Συναντάται όλο και συχνότερα τα παιδιά των δικηγόρων να μην ακολουθούν το επάγγελμα των γονιών και να κάνουν κάτι διαφορετικό.¹⁶⁸

Ούτε οι πιο μεγάλοι ψάχνουν να αφήσουν την επιχείρηση στα παιδιά τους. Είσαι καλά; Εγώ την κόρη μου δεν την αφήνω ούτε να έρθει στο μαγαζί. Ούτε να τον δει τον δίσκο. Ιδίως δεύτερης γενιάς, τα νέα τα παιδιά, δεν υπάρχει διάθεση να τα κρατήσουν στο μαγαζί. Οικογενειακές επιχειρήσεις έχουν μείνει αρκετές, αλλά κυρίως με φαγητό, όχι café.¹⁶⁹

Οι λόγοι πίσω από αυτή την τάση, που αναφέρθηκαν από τους συνεντευξιαζόμενους και τις συνεντευξιαζόμενες είναι τόσο υποκειμενικοί όσο και αντικειμενικοί. Ο πρώτος έχει να κάνει με την αξία που δίνει η ελληνική οικογένεια στις σπουδές και, γενικότερα, στην ανοδική κοινωνική κινητικότητα των παιδιών της -ή, εν πάση περιπτώσει, σε ό,τι γίνεται αντιληπτό ως τέτοιο.

Υπάρχουν κατοχικά κατάλοιπα. Επειδή ο γονιός πέρασε δυστυχία, έπρεπε το παιδί του να τα έχει όλα. Το ότι ο νέος δεν ακολουθεί το επάγγελμα του γονιού, είναι και μόνο το κοινωνικό κατάλοιπο, ότι ο υδραυλικός θέλει να βγάλει μηχανολόγο ή ο εργολάβος οικοδομών να βγάλει πολιτικό μηχανικό.¹⁷⁰

Διαδοχή μπορεί να υπάρξει σε κάποιον που έχει μια τέχνη, που να μπορεί να περάσει και στην επόμενη γενιά. Όμως ένας υδραυλικός προτιμάει π.χ. το παιδί του να γίνει μηχανολόγος.¹⁷¹

Ο δεύτερος, και εν μέρει συναφής με τον προηγούμενο, έχει να κάνει με αυτά καθαυτά τα ενδιαφέροντα και τις προτιμήσεις της νέας γενιάς.

¹⁶⁷ Συνέντευξη με Θοδωρή Αλεξάνδρου, στέλεχος Πάρκου Καινοτομίας Joist.

¹⁶⁸ Συνέντευξη με Τρύφωνα Τσάτσαρο, πρόεδρο ΔΣΛ.

¹⁶⁹ Συνέντευξη με Δήμητρα Μπαράτση, πρόεδρο Συνδέσμου Ιδιοκτητών Καφετεριών & Κέντρων Αναψυχής Λάρισας.

¹⁷⁰ Συνέντευξη με Γιώργο Σακελλαρόπουλο, πρόεδρο ΟΕΒΕ Λάρισας.

¹⁷¹ Συνέντευξη με Χρήστο Γιακουβή, πρόεδρο Επιμελητηρίου Λάρισας.

Οι οικογενειακές επιχειρήσεις έχουν αρχίσει και εκλείπουν, κυρίως γιατί τα παιδιά των εμπόρων, όπως και όλη η νέα γενιά, επιλέγουν να σπουδάσουν κάτι άλλο.¹⁷²

Τα παιδιά δέχονται πολύ περισσότερα ερεθίσματα, νιώθουν την ανάγκη να έχουν άλλες δεξιότητες και άλλες επιλογές.¹⁷³

Ο τρίτος -και σχετιζόμενος με το αντικειμενικό πλαίσιο- λόγος έχει να κάνει με τις προσδοκίες γονιών και παιδιών σε σχέση με τη βιωσιμότητα της οικογενειακής επιχείρησης ή του επαγγέλματος του γονιού. Αυτός ο λόγος είναι και εκείνος που εξηγεί την πολύ διαφορετική πραγματικότητα μεταξύ μικρών και μεγάλων επιχειρήσεων.

Στις μεγάλες επιχειρήσεις συνήθως είναι οι προσωπικές επιλογές που απομακρύνουν κάποιον/α από την οικογενειακή επιχείρηση -αλλά και τότε, συνήθως η επιχείρηση συνεχίζει με κάποιον τρόπο, ενίοτε και παραμένοντας ιδιοκτησιακά στην επόμενη γενιά, ακόμα και αν η διοίκηση ανατεθεί σε πρόσωπα εκτός οικογένειας.

Οι μεγαλύτερες επιχειρήσεις είναι βιώσιμες, οπότε η δεύτερη και η τρίτη γενιά συνεχίζει. Πάντα υπάρχουν προβλήματα, πάντα το πρόβλημα της διαδοχής είναι πάρα πολύ σημαντικό. [...] Πάντως, σίγουρα δεν φεύγει εύκολα κάποιος από την οικογενειακή επιχείρηση, εκτός αν έχει διαλέξει άλλο δρόμο, οπότε εκεί νομίζω ότι η συμφωνία είναι ότι, άμα είναι βιώσιμη, κάποιος τρίτος με διοικητικές ή άλλες δεξιότητες αναλαμβάνει το business κομμάτι και τρέχει την επιχείρηση.¹⁷⁴

Τελείως διαφορετική είναι, αντίθετα, η εικόνα σε σχέση με τη διαδοχή στις μικρές επιχειρήσεις, όπως και στους ελεύθερους επαγγελματίες, γιατί το μικρό μέγεθος της επιχείρησης δεν εξασφαλίζει τη βιωσιμότητα σε βάθος χρόνου.

Στη διαδοχή είναι πρόβλημα η μικρή δομή των επιχειρήσεων. Η μεγαλύτερη οντότητα δίνει και μια σιγουριά για συνέχεια.¹⁷⁵

Μάλιστα, η επιφύλαξη αυτή στους ελευθεροεπαγγελματίες και ιδιοκτήτες μικρών επιχειρήσεων απαντάται σχεδόν οριζόντια, ανεξαρτήτως κλάδου.

Αλλάζουν τόσο γρήγορα οι εποχές που δεν μπορείς να έχεις κάνει ένα κατάστημα το 1970, να πάρεις σύνταξη, να το πάρει το παιδί σου και να πάρει και αυτό σύνταξη από αυτό. Είναι πολύ λίγα τα καταστήματα, ανάλογα με το εμπόρευμα, που θα μπορούσε να συνεχίσει από γενιά σε γενιά.¹⁷⁶

¹⁷² Συνέντευξη με Χαράλαμπο Παπαδόπουλο, πρόεδρο Εμπορικού Συλλόγου Λάρισας.

¹⁷³ Συνέντευξη με Τρύφωνα Τσάτσαρο, πρόεδρο ΔΣΛ.

¹⁷⁴ Συνέντευξη με Ελένη Καματέρη, γενική διευθύντρια ΣΘΕΒ.

¹⁷⁵ Συνέντευξη με Χρήστο Γιακουβή, πρόεδρο Επιμελητηρίου Λάρισας.

¹⁷⁶ Συνέντευξη με Χαράλαμπο Παπαδόπουλο, πρόεδρο Εμπορικού Συλλόγου Λάρισας.

Αν στους 100 εμπόρους ρωτήσουμε «θέλεις το παιδί σου να γίνει έμπορος, θα το προτρέψεις σήμερα, βλέπεις μέλλον σε αυτό;», τι θα πει; Ένας που έχει σήμερα ένα μικρό συνεργείο, που η τεχνολογία χτυπάει κόκκινο, θα πει στο παιδί του να γίνει μηχανικός αυτοκινήτων; Θα έχει 200 χιλιάδικα να του εξοπλίσει την επιχείρηση; Εγώ είμαι διαδοχή από τον πατέρα μου. Ξεκίνησε το 1957. Εγώ ξεκίνησα το 1984. Αν κάποιος από τα παιδιά μου ήθελε να κρατήσει το συνεργείο, θα έπρεπε να είμαι προετοιμασμένος να έχω μια επένδυση τουλάχιστον 200 χιλιάδων. Υπάρχουν αυτές οι δυνατότητες; Ο έμπορος που έχει ένα εμπορικάκι και κάποιες καλές εποχές πήγαινε καλά, πουλούσε πέντε κουστούμια την ημέρα, τώρα αν ο γιος του του πει «θέλω να γίνω έμπορος», θα του πει «ναι, προχώρα»;¹⁷⁷

Η αλήθεια είναι ότι η δικηγορία αναμφισβήτητα δεν έχει την οικονομική προοπτική που είχε παλιά, οπότε οι γονείς δεν πιέζουν εξίσου τα παιδιά τους να στραφούν προς το δικό τους επάγγελμα.¹⁷⁸

ΕΠΙΜΟΡΦΩΣΗ/ΚΑΤΑΡΤΙΣΗ

Όπως ήδη αναφέρθηκε, το ζήτημα των επιχειρηματικών και άλλων δεξιοτήτων είναι ένα από τα βασικά εμπόδια που αναφέρεται, τόσο στη βιβλιογραφία όσο και από αρκετούς/ές συνεντευξιαζόμενους/ες, για την ανάπτυξη νεανικής επιχειρηματικότητας. Με την έννοια αυτή, το ζήτημα της επιμόρφωσης και της κατάρτισης -αν και αφορά οριζόντια όλες τις ηλικίες και την επιχειρηματικότητα όλων των σταδίων- παίζει ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στη νέα και νεανική επιχειρηματικότητα.

Τα κίνητρα για να επιδιώξει κανείς την επιμόρφωση/κατάρτισή του ποικίλουν. Σίγουρα, η ουσιαστική αναβάθμιση των δεξιοτήτων παίζει σημαντικό ρόλο:

Θέλουν να εξελίξουν τις δεξιότητές τους και να τις επικαιροποιήσουν, να μη μείνουν πίσω πιθανά, γιατί η εποχή τρέχει. Η τεχνητή νοημοσύνη είναι επανάσταση. Που σε βοηθάει να αυξήσεις και το βεληνεκές και την παραγωγικότητα σου στο άπειρο, πραγματικά.¹⁷⁹

Όστόσο, προφανώς η επιδότηση, στην περίπτωση των επιδοτούμενων σεμιναρίων, παίζει ρόλο με πολλούς τρόπους. Κάποιοι/ες συμμετέχοντες/ουσες ενδέχεται να ενδιαφέρονται αποκλειστικά για τη λήψη της σχετικής επιδότησης, ενώ για αρκετούς/ές αυτή είναι ένα επιπλέον κίνητρο, παράλληλα όμως προς τη μάθηση.¹⁸⁰

¹⁷⁷ Συνέντευξη με Γιώργο Σακελλαρόπουλο, πρόεδρο ΟΕΒΕ.

¹⁷⁸ Συνέντευξη με Τρύφωνα Τσάτσαρο, πρόεδρο ΔΣΛ.

¹⁷⁹ Συνέντευξη με Λευτέρη Μόσχη, διευθυντή ΙΕΚ Δήμητρα.

¹⁸⁰ Ό.π.

Αντικίνητρο για την κατάρτιση -στην περίπτωση των αυτοχρηματοδοτούμενων (μη επιδοτούμενων) προγραμμάτων- είναι φυσικά το κόστος.

Το κόστος παίζει πολύ μεγάλο ρόλο. Όποιοι ακούνε για ιδιωτική συμμετοχή αποθαρρύνονται, εκτός αν είναι κάτι πάρα πολύ εξειδικευμένο, οπότε θα έρθουν σίγουρα να το παρακολουθήσουν, ιδιαίτερα αν πρόκειται για αναβάθμιση των γνώσεών τους, αν πρόκειται για μία πιστοποίηση, αν πρόκειται για μία καινούργια νομοθεσία στην οποία πρέπει να προσαρμοστούν, θα έρθουν σίγουρα, και αν υπάρχει και υποχρεωτικότητα από πίσω. Αν είναι τώρα κάποιο σεμινάριο δωρεάν, θα έρθουν. Εάν είναι και χρηματοδοτούμενο, θα έρθουν με ακόμα μεγαλύτερη θέρμη.¹⁸¹

Υπάρχει ενδιαφέρον για κατάρτιση με ιδιωτική δαπάνη, αλλά δεν είναι τόσο μεγάλο στις επαρχιακές πόλεις. Κυρίως υπάρχει ενδιαφέρον για αυτοχρηματοδοτούμενα προγράμματα, που παρέχουν ορισμένες δεξιότητες, π.χ. υπάρχουν τα προγράμματα Clark, που παίρνουν πιστοποίηση που τους βοηθάει, με το δίπλωμα αυτό μπορεί να τους ανοίξει μία πόρτα στην εργασία. Ναι, για κάτι τέτοιο θα πληρώσουν. Αλλά δεν θα πληρώσει κάποιος για να πάρει μία δεξιότητα, το θεωρεί υπερβολικό.¹⁸²

Τέλος, παρατηρούνται σήμερα δύο διαφοροποιήσεις σε σχέση με το παρελθόν στον χώρο της κατάρτισης: η μία αφορά τα αντικείμενα πάνω στα οποία καταρτίζονται οι νέες γενιές επιχειρηματιών, εργαζομένων και ανέργων και η δεύτερη αφορά τη μεθοδολογία της κατάρτισης.

Σε ό,τι αφορά τα θεματικά αντικείμενα, σίγουρα υπάρχει μία μετατόπιση, καθώς υπάρχει εξέλιξη των επιστημών, της τεχνολογίας, οπότε διαφέρουν κατά πολύ από το παρελθόν. Επίσης έχει μπει πολύ δυναμικά η εξ αποστάσεως εκπαίδευση που δεν υπήρχε στο παρελθόν, κάτι που έχει αλλάξει λίγο και τον τρόπο με τον οποίο επιλέγει ο άλλος να μπει στην κατάρτιση. Οι νέοι είναι πιο εύκολοι στην πρόσβασή τους στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση σε σχέση με τους μεγαλύτερους σε ηλικία, οι οποίοι είναι ακόμη σε φάση προσαρμογής.¹⁸³

¹⁸¹ Συνέντευξη με Βιβή Καγκελάρη, στέλεχος ΚΕΚ ΓΣΕΒΕΕ.

¹⁸² Συνέντευξη με Λευτέρη Μόσχη, διευθυντή ΙΕΚ Δήμητρα.

¹⁸³ Συνέντευξη με Βιβή Καγκελάρη, στέλεχος ΚΕΚ ΓΣΕΒΕΕ.

ΠΑΡΑΜΕΤΡΟΙ ΕΥΑΛΩΤΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΝΕΑΝΙΚΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Αν η είσοδος στον επιχειρηματικό στίβο συνοδεύεται από τα εμπόδια που προαναφέρθηκαν, αυτά πολλαπλασιάζονται σε επιμέρους ομάδες νέων που αντιμετωπίζουν μία ή περισσότερες παραμέτρους ευαλωτότητας, σχετικές με το φύλο, την μεταναστευτική καταγωγή, την αναπηρία και άλλες. Αυτό είναι μία πραγματικότητα που αναγνωρίζουν πολλοί και πολλές από τους συμμετέχοντες και τις συμμετέχουσες στις συνεντεύξεις.

ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΝΕΑΝΙΚΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Σε ό,τι αφορά τις νέες γυναίκες και τη θέση τους στην τοπική επιχειρηματικότητα, κοινή διαπίστωση αποτελεί το γεγονός ότι έχει σημειωθεί σημαντική πρόοδος.

Οι γυναίκες θέλουν [να δραστηριοποιηθούν], δεν έχουν τα ίδια προβλήματα που είχαν κατά το παρελθόν.¹⁸⁴

Σίγουρα δεν είμαστε όπως ήμασταν πριν 5 χρόνια. Είμαστε καλύτερα. Και δεν υπάρχει διάκριση άνδρα-γυναίκας στο δικό μου μυαλό και από αυτά που έχω δει, πλέον δεν υπάρχει. [...] Έχω κάποιες περιπτώσεις στο μυαλό μου που υπάρχουν, αλλά θεωρώ ότι είναι πολύ μικρή μειοψηφία πλέον. [...] Και ίσως είναι η εξαίρεση που επιβεβαιώνει τον κανόνα.¹⁸⁵

Ωστόσο, επισημαίνεται ότι η παρουσία γυναικών παραμένει ακόμα περιορισμένη, και ακόμα περισσότερο στη μεγάλη επιχειρηματικότητα.

Τα ποσοστά γυναικείας επιχειρηματικότητας και στη Θεσσαλία είναι πολύ χαμηλά. Γυναίκες σε θέσεις ευθύνης δεν έχουμε πολλές. Δεν έχω μπροστά μου τα στοιχεία, αλλά πάντως να ξέρετε ότι δεν είναι σε θέσεις διοικητικές πολλές γυναίκες. Γυναίκες εργαζόμενες σε επιχειρήσεις, αντίθετα, είναι πολλές.¹⁸⁶

Και στην κατεύθυνση αυτή, οι πολιτικές για τη στήριξη της επιχειρηματικότητας των νέων γυναικών κρίνονται περιορισμένης αποτελεσματικότητας.

Επί της ουσίας, πέρα από μια προτεραιοποίηση στη μοριοδότηση [στα προγράμματα], δεν υπάρχει άλλου είδους στήριξη. Οι

¹⁸⁴ Συνέντευξη με Ε1, σύμβουλο επιχειρήσεων.

¹⁸⁵ Συνέντευξη με Αλέξανδρο Τσάτσο, πρόεδρο ΔΣ Νεολαίας Δ. Λαρισαίων και Μιλτιάδη Μπουρονίκο, μέλος ΔΣ Νεολαίας Δ. Λαρισαίων

¹⁸⁶ Συνέντευξη με Ελένη Καματέρη, γενική διευθύντρια ΣΘΕΒ.

γυναίκες έχουν το συνταίριασμα οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής και εκεί υπάρχει μηδενική υποστήριξη.¹⁸⁷

Ίσως είναι αυτός ο διττός ρόλος της γυναίκας που έχει την οικογένεια, που πρέπει να φροντίζει τα παιδιά. Οι δομές βελτιώνονται, αλλά πάλι δεν είναι αρκετές. Εκεί έχουμε ένα μεγάλο θέμα.¹⁸⁸

ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΝΕΩΝ ΜΕ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΗ ΚΑΤΑΓΩΓΗ

Ακόμα μικρότερη -ή σχεδόν ανύπαρκτη- είναι η ειδική μέριμνα για την επιχειρηματικότητα των νέων με μεταναστευτική καταγωγή.

Για τους μετανάστες και πρόσφυγες, όπως και για τα άτομα με αναπηρία στην πραγματικότητα δεν υπάρχουν προγράμματα.¹⁸⁹

Γι' αυτό και δεν είναι τυχαίο ότι η επιχειρηματική τους δραστηριότητα είναι περιορισμένη, και κυρίως εντοπίζεται σε συγκεκριμένους κλάδους της μικρής επιχειρηματικότητας -κυρίως σχετιζόμενη με κλάδους στο χώρο των κατασκευών και άλλα τεχνικά επαγγέλματα, ως συνέχεια της μισθωτής τους απασχόλησης στους κλάδους αυτούς.

Οι μετανάστες έχουν ενταχθεί στην αγορά εργασίας, αλλά εξαρτάται πάντα από τον κλάδο. Μικρές επιχειρήσεις, νομίζω πως ναι, έχουν. Για παράδειγμα βλέπουμε ότι στον χώρο των κατασκευών ή των εταιριών που έχουν να κάνουν με συναφή με κατασκευή αντικείμενα, δηλαδή κατασκευή, ελαιοχρωματιστές, τεχνίτες. Είναι αρκετοί οι μετανάστες εκεί.¹⁹⁰

Επίσης, η επιχειρηματική δραστηριότητα των μεταναστών διαφοροποιείται και ανάλογα με τη χώρα καταγωγής. Εντοπίζεται κυρίως μεταξύ των νέων με καταγωγή από την Αλβανία, που θεωρούνται πλέον (και από τους συνεντευξιαζόμενους/ες) σχεδόν απόλυτα ενσωματωμένοι/ες.

Γενικά στην πόλη δεν βλέπω εύκολα επιχειρήσεις που να τις έχουν μετανάστες. Ίσως αν πάμε λίγο πιο παλιά στη γενιά των Αλβανών που είχαν έρθει στην Ελλάδα, αρκετά χρόνια όμως πίσω, πριν 10-20 χρόνια, εκεί ναι, υπάρχουν. Είναι ήδη ενσωματωμένοι και αυτοί και τα παιδιά τους, έχουν ενταχθεί. Ούτε καν το καταγράφουμε ότι αυτή την επιχείρηση την έχει μετανάστης. Αλλά άλλες πληθυσμιακές ομάδες από άλλες χώρες, δεν το έχω δει. Στην Αθήνα ναι, είναι έντονο, το βλέπεις. Έχουν π.χ. μίνι μάρκετ στις γειτονιές. Δεν το βλέπεις όμως ακόμα στη Λάρισα. Προσπαθώ να σκεφτώ, εκτός από

¹⁸⁷ Συνέντευξη με Ε1, σύμβουλο επιχειρήσεων.

¹⁸⁸ Συνέντευξη με Ελένη Καματέρη, γενική διευθύντρια ΣΘΕΒ.

¹⁸⁹ Συνέντευξη με Ε1, σύμβουλο επιχειρήσεων.

¹⁹⁰ Συνέντευξη με Ελένη Καματέρη, γενική διευθύντρια ΣΘΕΒ.

το κουρείο που σου ανέφερα πού αλλού μπορεί να έχει κάποιος έτσι μετανάστης κάτι. Δεν μου έρχεται.¹⁹¹

Ωστόσο, οι συνεντευξιαζόμενοι/ες θεωρούν θετική και ανοιχτή τη στάση της τοπικής κοινωνίας έναντι της επιχειρηματικότητας των νέων με μεταναστευτική καταγωγή.

Νομίζω ότι η πόλη βοηθάει. Και για μετανάστες και πρόσφυγες, θεωρώ ότι και από την κοινωνική άποψη καταρχάς συνυπάρχουν με την τοπική κοινωνία, δεν υπήρχαν ποτέ προστριβές ή εντάσεις. Ακόμη περισσότερο και επαγγελματικά, ειδικά εδώ, υπάρχει και το ζήτημα στα χωριά ότι δεν βρίσκουν και εργατικά χέρια, οπότε υπάρχει πλήρης απορρόφηση του εργατικού δυναμικού και θετική στάση.¹⁹²

Μάλιστα, για κάποιους, η στάση της τοπικής κοινωνίας θα μπορούσε να φτάσει μέχρι τη θετική στήριξη τέτοιων επιχειρήσεων.

Για επιχείρηση μετανάστη, επειδή έχω ορισμένα παραδείγματα στο μυαλό μου, ναι, θα πάει κανονικά. Ουουουου... Και θα τον προτιμήσει!¹⁹³

ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΝΕΩΝ ΜΕ ΑΝΑΠΗΡΙΑ

Και για την επιχειρηματικότητα των νέων με αναπηρία ισχύουν όσα αναφέρθηκαν προηγουμένως, ότι οι επίσημες δημόσιες πολιτικές είναι σχεδόν ανύπαρκτες.

Η επιχειρηματικότητα ομάδων όπως τα άτομα με αναπηρία ή με μεταναστευτική καταγωγή είναι πολύ χαμηλά στις προτεραιότητες. Δεν υπάρχουν στοχευμένες δράσεις. Ούτε μία συνοχή στις ενέργειες που γίνονται σε αυτό το κομμάτι.¹⁹⁴

Για τα άτομα με αναπηρία υπάρχει μόνο κάποια στήριξη για κοινωνικές επιχειρήσεις.¹⁹⁵

Από πολλούς και πολλές αναφέρονται εξάλλου οι δυσκολίες που τα άτομα με αναπηρία αντιμετωπίζουν όχι μόνο στην ανάπτυξη επιχειρηματικής δραστηριότητας, αλλά και στη συμμετοχή στην οικονομική ζωή και στην εργασία γενικά.

Ειδικά για τα άτομα με αναπηρία, τα πράγματα εκ των πραγμάτων είναι πιο δύσκολα, ειδικά σε κάποιες εργασίες ή σε κάποιες μορφές

¹⁹¹ Συνέντευξη με Βιβή Καγκελάρη, στέλεχος ΚΕΚ ΓΣΕΒΕΕ.

¹⁹² Συνέντευξη με Αλέξανδρο Τσάτσο, πρόεδρο ΔΣ Νεολαίας Δ. Λαρισαίων.

¹⁹³ Συνέντευξη με Μιλτιάδη Μπουρονίκο, μέλος ΔΣ Νεολαίας Δ. Λαρισαίων.

¹⁹⁴ Συνέντευξη με Θεωρή Αλεξάνδρου, στέλεχος Πάρκου Καινοτομίας Joist.

¹⁹⁵ Συνέντευξη με Ε1, σύμβουλο επιχειρήσεων.

αναπηρίας. Ακόμα πιο δύσκολο είναι να ανοίξει κανείς δική του επιχείρηση.¹⁹⁶

Τώρα με τα άτομα με αναπηρία, δεν έχουμε έτσι ικανοποιητικά στοιχεία. Αλλά νομίζω ότι δεν έχουμε και κάποιες περιπτώσεις που να ξέρουμε ότι άτομα [κάνουν κάποια δουλειά ή επιχείρηση]. Σίγουρα είναι πιο δύσκολο. Ανάλογα και το είδος της αναπηρίας.¹⁹⁷

Με τα άτομα με αναπηρία δεν έχω δει πολλά παραδείγματα [επιχειρηματικότητας]. Σίγουρα η παρουσία τους είναι πιο έντονη γενικά στον δημόσιο χώρο. Το έχουν διεκδικήσει να είναι πιο έντονη, γιατί καλώς ή κακώς πριν κάποια χρόνια ήταν δακτυλοδεικτούμενα. Τώρα νομίζω ότι είναι ισότιμα μέλη της κοινωνίας μας, στο εργασιακό όμως πραγματικά δεν ξέρω τι γίνεται. Πιστεύω περνάνε πολύ μεγάλο μανίκι.¹⁹⁸

Σημαντικό ρόλο στη διάνοιξη προοπτικών απασχόλησης και επιχειρηματικότητας, αλλά και γενικά στην κοινωνική ένταξη των νέων με αναπηρία παίζει και η επαγγελματική εκπαίδευση και κατάρτιση.

Έχουμε και αρκετά άτομα με αναπηρία, με αυτισμό, με κάποιες ήπιες αναπηρίες, που καταρτίζονται, που μπορούν να συμμετέχουν και εκπαιδεύονται. Βέβαια δεν ξέρουμε σε ποιο βαθμό αυτό γίνεται πράγματι γιατί ελπίζουν να βρουν κάποια δουλειά ή να κάνουν τη δική τους ή απλά για να ενταχθούν κοινωνικά περισσότερο, να ξεφύγουν από το σπίτι, να μπορέσουν να κοινωνικοποιηθούν.¹⁹⁹

Και στην περίπτωση της επιχειρηματικότητας των νέων με αναπηρία, οι συνεντευξιαζόμενοι/ες θεωρούν ότι η στάση της τοπικής κοινωνίας είναι κατ' αρχήν θετική και ανοιχτή.

Σε επίπεδο κοινωνικών αντιλήψεων, το αν η τοπική κοινωνία είναι έτοιμη να στηρίξει μια επιχείρηση που θα ανήκει π.χ. σε ένα άτομο με αναπηρία είναι ανοιχτό ερώτημα. Η τοπική κοινωνία θέλω να πιστεύω ότι είναι έτοιμη. Αλλά δεν ξέρω, για να είμαι ειλικρινής, αν είμαστε. Είναι θέμα εκπαίδευσης και κουλτούρας που χρειαζόμαστε ακόμα πολλή δουλειά. Και να το στηρίξουμε ενεργά, όχι απλά να πούμε «δεν με πειράζει».²⁰⁰

Δεν ξέρουμε πότε μπορεί να είναι έτοιμη η κοινωνία. Αν δεν δημιουργηθεί κάτι, για να δοκιμαστεί αν θα πετύχει ή όχι, δεν μπορούμε να κρίνουμε αν είναι έτοιμη η κοινωνία. Κάτι που σήμερα

¹⁹⁶ Συνέντευξη με Χαράλαμπο Παπαδόπουλο, πρόεδρο του Εμπορικού Συλλόγου Λάρισας.

¹⁹⁷ Συνέντευξη με Αλέξανδρο Τσάτσο, πρόεδρο ΔΣ Νεολαίας Δ. Λαρισαίων.

¹⁹⁸ Συνέντευξη με Μιλτιάδη Μπουρονίκο, μέλος ΔΣ Νεολαίας Δ. Λαρισαίων.

¹⁹⁹ Συνέντευξη με Λευτέρη Μόσχη, διευθυντή ΙΕΚ Δήμητρα.

²⁰⁰ Συνέντευξη με Θεωρή Αλεξάνδρου, στέλεχος Πάρκου Καινοτομίας Joist.

μπορεί να μην προχωρήσει, σε ένα χρόνο κάποιος άλλος μπορεί να κάνει το ίδιο πράγμα και να πετύχει.²⁰¹

Μάλιστα, ορισμένοι συνεντευξιαζόμενοι/ες αναφέρουν ότι πέραν της γενικής θετικής στάσης της τοπικής κοινωνίας υπάρχουν και συγκεκριμένες πρωτοβουλίες στήριξης και προώθησης της επιχειρηματικότητας και εν γένει οικονομικής και εργασιακής δραστηριότητας των νέων με αναπηρία.

Υπάρχουν και πολλοί φορείς στην πόλη, που δηλαδή βοηθούν και στο κομμάτι της διασύνδεσης και στο κομμάτι του να αναδειχτούν αυτά τα ζητούμενα. Σαν τοπική κοινωνία είμαστε ιδιαίτερα ενεργοί γύρω από τα ζητήματα αυτά. Και έχει γίνει πάρα πολλή συζήτηση.²⁰²

Και ως προς τα άτομα λήπτες υπηρεσιών ψυχικής υγείας υπάρχουν δομές και επιχειρήσεις στην πόλη, οι οποίοι τους δίνουν εμπράκτως ευκαιρίες. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο ΚΟΙΣΠΕ Λάρισας «Μυρμιδόνες».²⁰³

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΝΕΑΝΙΚΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Ένα από τα ζητήματα που τέθηκε προς συζήτηση στους συνεντευξιαζόμενους και στις συνεντευξιαζόμενες και, ενδεχομένως, σχετίζεται με τα θέματα επιχειρηματικής κουλτούρας και τις διαφορές μεταξύ γενεών, αφορά τα στοιχεία που παραπάνω (Γ.1.) περιγράφηκαν ως κοινωνική διάσταση της επιχειρηματικότητας.

Η πλειοψηφία όσων αναφέρθηκαν στα ζητήματα αυτά, φαίνεται να αναγνωρίζει μία -σχετική τουλάχιστον- στροφή της νέας γενιάς επιχειρηματιών σε θέματα που αφορούν αυτή την κοινωνική διάσταση, κυρίως σε ό,τι αφορά το θέμα της περιβαλλοντικής βιωσιμότητας.

Οι πρωτοβουλίες που ξεκινάνε τώρα είναι από τα πρώτα που ενσωματώνουν [η κοινωνική διάσταση]. Τα ESGs είναι από τα πρώτα πράγματα που οι ομάδες φέρνουν στο τραπέζι από την πρώτη στιγμή. Κι αυτό δείχνει την ευαισθητοποίηση που υπάρχει, αν και φυσικά ο βαθμός ποικίλλει. Γενικά πάντως οι ιδέες που έρχονται, ενσωματώνουν περιβαλλοντικές και πράσινες πολιτικές.²⁰⁴

Υπάρχουν επιχειρήσεις αρκετές, και οι νέοι άνθρωποι το αγκαλιάζουν αυτό. Πάντα βέβαια αυτό έχει κόστος. Δηλαδή ο πράσινος μετασχηματισμός και ο ψηφιακός μετασχηματισμός δεν είναι κάτι

²⁰¹ Συνέντευξη με Χαράλαμπο Παπαδόπουλο, πρόεδρο του Εμπορικού Συλλόγου Λάρισας.

²⁰² Συνέντευξη με Αλέξανδρο Τσάτσο, πρόεδρο ΔΣ Νεολαίας Δ. Λαρισαίων.

²⁰³ Ό.π.

²⁰⁴ Συνέντευξη με Θεωρή Αλεξάνδρου, στέλεχος Πάρκου Καινοτομίας Joist.

απλό. Γιατί αφορά όλη την αλυσίδα μιας επιχείρησης: το προσωπικό της, τους προμηθευτές της, την παραγωγή, οπότε έχει και υψηλό κόστος, αλλά πιστέψτε με το προσπαθούμε και έχουμε λαμπρά παραδείγματα στην περιοχή εταιριών που πραγματικά ανοίγουν τον δρόμο.²⁰⁵

Ταυτόχρονα όμως επισημαίνονται από ορισμένους/ες και τα όρια της τάσης αυτής. Για παράδειγμα, σημειώνεται ότι πολύ συχνά οι δράσεις που σχετίζονται με την κοινωνική ευθύνη δεν είναι απαραίτητα περισσότερες από παλιότερα, αλλάζει ωστόσο ο τρόπος δημόσιας προβολής τους.

Το θέμα της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης είναι πολύ σημαντικό. Η κύρια διαφορά ωστόσο σε σχέση με παλιά είναι στον τρόπο που αυτό βγαίνει προς τα έξω. Πάντα υπήρχανε επιχειρηματίες εξωστρεφείς με ευαισθησίες, απλά δεν λεγόταν εταιρική κοινωνική ευθύνη.²⁰⁶

Επίσης, σημειώνεται ότι βασικό κίνητρο για την πράσινη επιχειρηματικότητα δεν είναι τόσο η περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση, όσο η ύπαρξη σχετικής ζήτησης στην αγορά.

Υπάρχει τάση ανάπτυξης επιχειρηματικής δράσης σε πιο πράσινους τομείς, όχι όμως εξαιτίας των σεμιναρίων για τις πράσινες δεξιότητες -αυτά δεν επιτυγχάνουν τίποτα πέρα από μια ευαισθητοποίηση. Η τάση υπάρχει γιατί υπάρχει ανάγκη και κενό στην αγορά.²⁰⁷

Τέλος, ειδικότερα σε σχέση με το πεδίο της κοινωνικής επιχειρηματικότητας και των σχετικών νέων οργανωτικών μορφών (ΚοινΣΕπ κ.λπ.), που αναφέρθηκε από ορισμένους/ες συνεντευξιαζόμενους/ες ως πιο συγκεκριμένη και ισχυρή αποτύπωση της κοινωνικής διάστασης της επιχειρηματικότητας, τονίστηκε το σχετικά αυξανόμενο ενδιαφέρον των νέων τελευταία, αλλά επισημάνθηκε αφ' ενός το ότι ακόμα αυτό βρίσκεται σε πολύ πρώιμο στάδιο και αφ' ετέρου ότι στα κίνητρα ανάπτυξης κοινωνικής επιχειρηματικότητας, συχνά παίζει ρόλο το ευνοϊκό καθεστώς και όχι η συνειδητή εμπλοκή κάποιου/ας στον θεσμό αυτό.

- Εδώ νομίζω ότι είναι και το στοίχημα των επόμενων ετών. Προσωπική μου άποψη, θεωρώ ότι πολλές ΚοινΣΕπ ανοίγουν με γνώμονα αυτά τα κίνητρα. Να εκμεταλλευτώ μία επιχορήγηση ή να εκμεταλλευτώ ένα ευνοϊκό καθεστώς. Όσες ανοίγουν με γνήσια θέληση, ότι όντως εγώ θέλω να το κάνω αυτό και το επιχειρώ, θα πετύχουν πάρα πολύ. Αλλά θα είναι λίγες. Τώρα καλλιεργείται αυτή η φιλοσοφία. Υπάρχει ενδιαφέρον από τους νεότερους, αλλά σε

²⁰⁵ Συνέντευξη με Ελένη Καματέρη, γενική διευθύντρια ΣΘΕΒ.

²⁰⁶ Ό.π.

²⁰⁷ Συνέντευξη με Ε1, σύμβουλο επιχειρήσεων.

μικρό ποσοστό. Είναι άγνωστες λέξεις η κοινωνική οικονομία. Δεν είναι πολύ σαφές στον κόσμο τι είναι κοινωνική επιχειρηματικότητα.

- Είναι σε πολύ βρεφικό στάδιο [ο θεσμός], κάνει τα πρώτα του βήματα.²⁰⁸

ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΤΙΚΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΩΝ ΚΑΙ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΩΝ.

Ένα από τα θέματα που συζητήθηκε με τους εκπροσώπους των επιχειρηματιών και των επαγγελματιών ήταν, όπως είναι εύλογο, το θέμα της συνδικαλιστικής συμμετοχής των νέων σε ηλικία επιχειρηματιών και επαγγελματιών. Και στην περίπτωση αυτή, φαίνεται μια διαφοροποίηση μεταξύ μεγάλων επιχειρήσεων και μικρών επιχειρήσεων και ελευθεροεπαγγελματιών. Ένας από τους παράγοντες που παίζει ρόλο στη διαφοροποίηση αυτή έχει να κάνει και με το γεγονός ότι μεγάλο μέρος της νεανικής επιχειρηματικότητας στις μεγάλες επιχειρήσεις αφορά δεύτερη ή και τρίτη γενιά επιχειρηματιών.

Οι νέοι επιχειρηματίες συμμετέχουν πολύ στον ΣΒΕΘ. Το παρόν Διοικητικό Συμβούλιο απαρτίζεται κατεξοχήν από νέους επιχειρηματίες δεύτερης ή και τρίτης γενιάς, με μέσο όρο ηλικίας τα 45 έτη, μπορεί και λιγότερο. Και είναι πάρα πολύ σημαντικό. Είναι άνθρωποι οι οποίοι επιχειρούν, κάποιοι αυτοδημιούργητοι, αλλά και κάποιοι προέρχονται από οικογενειακές επιχειρήσεις.²⁰⁹

Ακριβώς αντίθετη είναι η εικόνα στη μικρή επιχειρηματικότητα και στους ελεύθερους επαγγελματίες, σχεδόν στο σύνολο των κλάδων.

Στους επαγγελματοβιοτέχνες:

Οι νέοι δεν μετέχουν στα συλλογικά όργανα. Από τους νέους επαγγελματίες, είναι ζήτημα αν εγγράφεται στο κλαδικό σωματείο το 10%. Δεν πιστεύουν ότι έχουν κάτι να κερδίσουν. Και είναι απολιτική. Η αραίωση του συνδικαλιστικού κινήματος είναι τεράστιο θέμα και επηρεάζει την επιχειρηματικότητα.²¹⁰

Στην εστίαση:

²⁰⁸ Συνέντευξη με Αλέξανδρο Τσάτσο, πρόεδρο ΔΣ Νεολαίας Δ. Λαρισαίων και Μιλτιάδη Μπουρονίκο, μέλος ΔΣ Νεολαίας Δ. Λαρισαίων.

²⁰⁹ Συνέντευξη με Ελένη Καματέρη, γενική διευθύντρια ΣΘΕΒ.

²¹⁰ Συνέντευξη με Γιώργο Σακελλαρόπουλο, πρόεδρο ΟΕΒΕ Λάρισας.

Οι νεότεροι δεν συμμετέχουν. Εγώ είμαι εξαίρεση, είμαι χρόνια στον συνδικαλισμό. Είμαι δεκαπέντε χρόνια στον Σύλλογο και τώρα έγινα πρόεδρος.²¹¹

Ομοίως και στα επιστημονικά επαγγέλματα, και κυρίως στους μηχανικούς και στους γιατρούς.²¹² Εξαίρεση αντίθετα αποτελούν οι νέοι δικηγόροι. Ενδιαφέρουσα είναι δε η αναφορά περί διαφορετικών τρόπων συμμετοχής τους, κάτι που επίσης γνωρίζουμε για τις έρευνες σχετικά με την κοινωνική και πολιτική δραστηριοποίηση της νέας γενιάς, που συχνά έχει πιο εξατομικευμένα χαρακτηριστικά, ασυνέχειες αλλά και εναλλακτικές μορφές (π.χ. ψηφιακές).

Οι νέοι δικηγόροι συμμετέχουν ενεργά και με ενδιαφέρον για συλλογικές διαδικασίες, για τη συλλογική εκπροσώπηση και διεκδίκηση, αλλά με διαφορετικό τρόπο, ενδεχομένως, από τους παλιούς.²¹³

Από την άλλη πλευρά, βέβαια, όπως αναφέρθηκε, οι -λίγοι- νέοι και νέες που συμμετέχουν στους θεσμούς συλλογικής εκπροσώπησης, φέρνουν μαζί τους και τα χαρακτηριστικά τους, όπως π.χ. το υψηλότερο εκπαιδευτικό επίπεδο (ιδίως σε κλάδους όπως οι επαγγελματοβιοτέχνες ή οι έμποροι), αναβαθμίζοντας έτσι και συλλογικά τα σωματεία.

Στο παρελθόν υπήρχαν πάρα πολλοί άνθρωποι οι οποίοι ήταν οργανωμένοι σε σωματεία. Τώρα ο θεσμός του συνδικαλισμού έχει ατονήσει λιγάκι, δεν είναι όπως ήτανε. [...] Από την άλλη πλευρά, [στους επαγγελματοβιοτέχνες] τώρα βλέπεις και παιδιά μορφωμένα που είναι από πανεπιστήμια, που θα ανήκουνε μέσα στον σύλλογο, θα κάνουν την ίδια δουλειά και έχει ανέβει λίγο το επίπεδο σ' αυτό ως προς τα σωματεία. Αλλά δεν υπάρχουν τόσοι πολλοί νέοι όσο υπήρχαν στο παρελθόν που να συμμετέχουνε και στους συλλόγους.²¹⁴

Τέλος, σύμφωνα με τους συνεντευξιαζόμενους και τις συνεντευξιαζόμενες, υπάρχουν αιτίες που παρακινούν τους νέους και τις νέες επιχειρηματίες και επαγγελματίες να συμμετέχουν και άλλοι που τους/τις παρακινούν να απέχουν από τη συλλογική συνδικαλιστική δραστηριότητα.

Βασικός λόγος που κινητοποιεί είναι τα ίδια τα προβλήματα, που είναι αυξημένα σε σύγκριση με προηγούμενες γενιές.

²¹¹ Συνέντευξη με Δήμητρα Μπαράτση, πρόεδρο Συνδέσμου Ιδιοκτητών Καφετεριών & Κέντρων Αναψυχής Λάρισας.

²¹² Συνέντευξη με Νικόλαο Παπαγεωργίου, πρόεδρο ΤΕΕ ΚΔ Θεσσαλίας, συνέντευξη με Κων/νο Γιαννακόπουλο, πρόεδρο ΙΣΛ.

²¹³ Συνέντευξη με Τρύφωνα Τσάτσαρο, πρόεδρο ΔΣΛ.

²¹⁴ Συνέντευξη με Βιβή Καγκελάρη, στέλεχος ΚΕΚ ΓΣΕΒΕΕ.

Βλέπω την αγωνία των νέων, πολύ πιο έντονα από τους αντίστοιχους νέους της δικής μου γενιάς, γιατί είναι και τα προβλήματα περισσότερο και αυτό τους ενεργοποιεί, ως μηχανισμός συμμετοχής.²¹⁵

Από την άλλη πλευρά, και παρά τα προβλήματα, συχνά οι νέοι και οι νέες επιχειρηματίες και επαγγελματίες αδυνατούν να δουν ελπίδα και προοπτική στη συλλογική διεκδίκηση, στοιχείο που αποθαρρύνει τη συμμετοχή τους, παράλληλα προς μία λογική θεσμικής ανάθεσης.

Ο νέος δεν είναι ενεργός, γιατί δεν έχει ελπίδα. Δεν μπορεί να καταλάβει ότι μόνο μέσω της συμμετοχής μπορεί να διεκδικήσει κάποια πράγματα.²¹⁶

Οι νέοι γιατροί αποσυσπειρώνονται από τα συλλογικά όργανα γιατί θεωρούν πως αυτά δεν μπορούν να επιλύσουν μείζονα προβλήματα του κλάδου που θεωρούν καθοριστικά για τα πρώτα τους βήματα. Από την άλλη μεριά όμως δεν συμμετέχουν όταν καλούνται σε κινητοποιήσεις, αλλά θεωρούν ότι κάποιιοι άλλοι να αγωνιστούν για την επίλυση των προβλημάτων τους.²¹⁷

ΣΤ.5. ΤΟΠΙΚΕΣ ΣΥΝΕΡΓΕΙΕΣ ΚΑΙ ΦΟΡΕΙΣ

Γενικά, από τους περισσότερους/ες συνεντευξιζόμενους/ες αναγνωρίζεται ένα καλό επίπεδο συνεργασίας των τοπικών φορέων, το οποίο διευκολύνεται και από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της περιφέρειας.

Στην επαρχία, η συνεργασία με τους φορείς έχει να κάνει με τις ανθρώπινες σχέσεις. Και θεσμικά και ανθρώπινα.²¹⁸

Κατά καιρούς έχουμε συνεργαστεί με όλους τους φορείς -ΔΥΠΑ, φορείς επαγγελματιών, Πανεπιστήμιο, Αυτοδιοίκηση... Εξαρτάται το έργο, εξαρτάται τι θέλουμε να κάνουμε. Εξαρτάται αν μπορούμε να κάνουμε κάτι από κοινού. Σίγουρα έχουμε επαφές. Η μικρή πόλη βοηθάει, είναι πιο προσωπικές οι σχέσεις.²¹⁹

Από κάποιους φορείς έχουμε εισπράξει καλή βούληση, από τους περισσότερους αδιαφορία. [...] Με αυτούς που είχανε καλή θέληση νομίζω ότι είχαμε και καλή συνεργασία και υπάρχει και εκτίμηση. [...] Γιατί έχουμε, αυτή η σχέση, ξέρεις, είναι από το 1998. Είχα

²¹⁵ Συνέντευξη με Τρύφωνα Τσάτσαρο, πρόεδρο ΔΣΛ.

²¹⁶ Συνέντευξη με Δήμητρα Μπαράτση, πρόεδρο Συνδέσμου Ιδιοκτητών Καφετεριών & Κέντρων Αναψυχής Λάρισας.

²¹⁷ Συνέντευξη με Κων/νο Γιαννακόπουλο, πρόεδρο ΙΣΛ.

²¹⁸ Συνέντευξη με Χαράλαμπο Παπαδόπουλο, πρόεδρο Εμπορικού Συλλόγου Λάρισας.

²¹⁹ Συνέντευξη με Βιβή Καγκελάρη, στέλεχος ΚΕΚ ΓΣΕΒΕΕ.

δουλέψει αρχικά στην αξιολόγηση κάποιων προγραμμάτων και μετά στο Πανεπιστήμιο. Γνώρισα τους Συνδέσμους, τα στελέχη τους και αρκετοί από αυτούς βοήθησαν πάρα πολύ στο να φτιαχτεί μια σχέση, να φτιαχτεί ένα δίκτυο ανθρώπων να μιλάμε.²²⁰

Επισημαίνονται ωστόσο και ανεπάρκειες ή ατέλειες του θεσμικού πλαισίου, οι οποίες να μην καλύπτονται συχνά χάρη στον ρόλο των προσώπων, ωστόσο μακροπρόθεσμα παραμένουν:

Το πρόβλημα, λοιπόν, στο θεσμικό πλαίσιο είναι και ότι Περιφέρειες και Δήμος δεν συζητάνε μεταξύ τους, δεν συζητάνε με τους φορείς και κανένας δεν έχει καθίσει γύρω από το τραπέζι συστηματικά να συζητήσει. Δεν υπάρχουν αυτοί οι θεσμοί. Ούτε στη Λάρισα.

Όταν τρέχαμε τελευταία φορά προγράμματα στη ΜΟΚΕ κάναμε και τέτοιες δραστηριότητες, δηλαδή κάναμε τον ετήσιο διαγωνισμό, φέρναμε επιχειρηματίες, φέρναμε τους συνδέσμους και είχαμε παράλληλες συνεδρίες, τελευταία φορά το 2023 ή 2024 στον Βόλο και τους βάζαμε και καθόταν γύρω από ένα τραπέζι να συζητήσουνε. Αυτό το κάναμε και καλύπταμε το κενό πολιτικής που δεν ασκούσε η Περιφέρεια, δεν ασκούσαν οι Δήμοι.²²¹

Αυτό το έλλειμμα εντοπίζεται και πιο εστιασμένα, στην ελλιπή θεσμική διάρθρωση της διοίκησης του οικοσυστήματος της τοπικής επιχειρηματικότητας:

Στο θεσμικό επίπεδο επίσης το πρόβλημα είναι ότι δεν είναι οργανωμένη, δομημένη η διακυβέρνηση, ας πούμε, του οικοσυστήματος. Στην Ιρλανδία π.χ. υπάρχει το Enterprise Ireland, από κάτω υπάρχουν τα BICs, που είναι περιφερειακά γραφεία σαν τα ΚΕΤΑ (και BICs) που είχαμε εμείς (που όλα έκλειναν μόλις τελείωνε η χρηματοδότηση της προγραμματικής περιόδου, δίχως πρόνοια για συνέχεια), και από κάτω σε κάθε δήμο υπάρχει ένα γραφείο. Και σε μια πόλη όπως είναι είναι π.χ. το Galway που πηγαίνω εγώ, που έχει 80-100.000 κατοίκους, ένας Βόλος δηλαδή, έχει 2 πανεπιστήμια. Και έχουνε -δεν θυμάμαι ακριβώς πόσες μας είπαν- 600+ startups σε αυτά τα χρόνια. Εμείς έχουμε κάνει 20 συν 15 γυναικείους συνεταιρισμούς, άλλες 2-3 η Αναπτυξιακή της Καρδίτσας.²²²

Υπάρχει επίσης διαφοροποίηση ως προς το πόσο αισθάνεται κάθε φορέας ότι ακούγεται και έχει λόγο στα τοπικά πράγματα. Γενικά, οι φορείς που εκπροσωπούν ή συνεργάζονται με τη μεγάλη επιχειρηματικότητα, τις καινοτόμες επιχειρήσεις κ.λπ., φαίνεται να αξιολογούν αρκετά θετικά τη σχέση τους με τοπικούς

²²⁰ Συνέντευξη με Γιώργο Σταμπούλη, αναπληρωτή καθηγητή Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

²²¹ Ό.π.

²²² Ό.π.

φορείς όπως η πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια Αυτοδιοίκηση, το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας κ.λπ.

Σε τοπικό επίπεδο η συνεργασία και οι συμπράξεις των φορέων λειτουργούν αρκετά ικανοποιητικά. Σε σχέση με το Πάρκο Καινοτομίας, όλοι οι δημόσιοι φορείς, Περιφέρεια, Δήμος και Πανεπιστήμιο, από την πρώτη στιγμή αγκάλιασαν το Joist και υπάρχει συνεργασία ανεξάρτητα από τις αλλαγές στους επικεφαλής κάθε φορέα. Το Joist δεν θα μπορούσε να υπάρξει χωρίς τη σύμπραξη με αυτούς τους φορείς. Εκεί σχεδιάζεται η πολιτική, εκεί παράγεται η έρευνα, οι εκπρόσωποι των επιχειρηματιών ξέρουν καλύτερα τις ανάγκες των επιχειρήσεων. Με τη σύμπραξη και τη διάδραση μπορούμε να βλέπουμε τις ανάγκες και να γίνουμε το hub της πληροφορίας.²²³

Ο ΣΒΕΘ έχει άριστη και διαρκή σχέση με τα πανεπιστήμια. Έχει υπογράψει ένα συμφωνητικό συνεργασίας με το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, διοργανώνουμε από κοινού κάποιες ενημερώσεις, εκδηλώσεις, όπως είναι οι ημέρες καριέρας. [...] Ο ΣΘΕΒ έχει πολύ ικανοποιητική συνεργασία και με τους δύο βαθμούς αυτοδιοίκησης. Η διοίκηση του Συνδέσμου από την πρώτη στιγμή είχε επαφή με την περιφέρεια Θεσσαλίας και με τον Δήμο Λαρισαίων. Ζητήσαμε ενίσχυση της επιχειρηματικότητας και πραγματικά αυτό έγινε.²²⁴

Θετική επίσης είναι η εμπειρία των μελών του Δημοτικού Συμβουλίου Νεολαίας, ως προς τη συνεργασία τους με την εκάστοτε δημοτική αρχή:

- Υπάρχει ξεχωριστός κωδικός στον προϋπολογισμό του Δήμου, που σε συνεννόηση με τη δημοτική αρχή και την εκάστοτε αντιδημαρχία υλοποιούμε ανάλογα τι θέλουμε να κάνουμε, αν υπάρχουν τα διαθέσιμα κονδύλια.

- Συνήθως είναι ένα μικρό ποσό. Στη Λάρισα όλες οι δημοτικές αρχές, φρόντιζαν να υπάρχει ένα ποσό. Αλλά πάντα κάτι υπάρχει. Πάντα βοηθάνε στο τέλος της μέρας.²²⁵

Αντίθετα, φορείς που εκπροσωπούν τη μικρή επιχειρηματικότητα ή τους ελευθεροεπαγγελματίες αισθάνονται ότι έχουν συχνά λιγότερο αποτελεσματική επαφή με ή/και στήριξη από άλλους φορείς της περιοχής, σε διαφορετικό ωστόσο επίπεδο ανάλογα με τον κλάδο.

Δεν μας βοηθάει τίποτα, κανένας.²²⁶

²²³ Συνέντευξη με Θεοδωρή Αλεξάνδρου, στέλεχος Πάρκου Καινοτομίας Joist.

²²⁴ Συνέντευξη με Ελένη Καματέρη, γενική διευθύντρια ΣΘΕΒ.

²²⁵ Συνέντευξη με Αλέξανδρο Τσάτσο, πρόεδρο του ΔΣ Νεολαίας του Δ. Λαρισαίων, και Μιλτιάδη Μπουρονίκο, μέλος του ΔΣ Νεολαίας του Δ. Λαρισαίων.

²²⁶ Συνέντευξη με Δήμητρα Μπαράτση, πρόεδρο Συνδέσμου Ιδιοκτητών Καφετεριών & Κέντρων Αναψυχής Λάρισας.

Εμείς φροντίζουμε να υπηρετούμε όπως πρέπει τον ρόλο μας, ως τεχνικός σύμβουλος της Πολιτείας. Κάποιοι το ακούνε αυτό, κάποιιο όχι. Συμμετέχουμε με τους εκπροσώπους μας σε όλες τις επιτροπές που πρέπει, υποβάλουμε πάντα την τεκμηριωμένη άποψή μας για θέματα που αφορούν την τοπική κοινωνία, επομένως ακουμπάνε σε κομμάτι της περιφέρειας ή του δήμου. Από εκεί και πέρα κάποιες φορές οι απόψεις μας ακούγονται και κάποιες φορές δεν αρέσουν και δεν ακούγονται.²²⁷

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Σε γενικές γραμμές θετικά αξιολογείται η παρουσία του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας και η συνεργασία του με τους τοπικούς φορείς και ειδικά την επιχειρηματικότητα.

Ειδικότερα, αναφέρονται ως θετικά, το συμφωνητικό συνεργασίας με τον ΣΘΕΒ και οι κοινές ενημερωτικές δράσεις που πραγματοποιούνται στο πλαίσιο αυτό, καθώς επίσης και το γεγονός ότι τα νέα προγράμματα «Ερευνώ-Καινοτομώ» γίνονται σε συνεργασία και με επιχειρήσεις και όχι αποκλειστικά από τα πανεπιστήμια.²²⁸ Ως επίσης θετική πρωτοβουλία, που ωστόσο συναντά δυσκολίες στην εφαρμογή της στην πράξη είναι και η θέσπιση των μεταπτυχιακών και διδακτορικών με αντικείμενο τη βιομηχανία.²²⁹

Ειδικά ως προς το τελευταίο θέμα, τα βιομηχανικά διδακτορικά, επισημάνθηκαν και προβλήματα στον σχεδιασμό του θεσμού, ειδικά αν λάβει κανείς υπόψη την περιορισμένη πρόοδο που έχει σημειωθεί στις ελληνικές επιχειρήσεις στο θέμα Έρευνας & Ανάπτυξης:

Δεν νομίζω ότι έχουν προχωρήσει τα βιομηχανικά διδακτορικά στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Ο τρόπος με τον οποίο έχουμε μεταφέρει το θεσμικό πλαίσιο διαφέρει πολύ από τον τρόπο με τον οποίο αυτά είναι στημένα στη Γερμανία. Πήραμε τον τίτλο και δεν διαβάσαμε το manual. Εδώ ακόμα μέχρι πρόσφατα δεν υπήρχε στην Ελλάδα μια μεγάλη εταιρία -δημόσια ακόμα δεν υπάρχει- που να κάνει έρευνα και ανάπτυξη. [Ως προς στα στοιχεία] Αυτή η CIS (Community Innovation Survey), η ευρωπαϊκή έρευνα, ας πούμε, για την καινοτομία στην Ελλάδα γίνεται με λίγο διαφορετικό τρόπο από ότι γίνεται στις άλλες χώρες. Και είμαστε λίγο πιο χαλαροί [στα κριτήρια].²³⁰

²²⁷ Συνέντευξη με Νικόλαο Παπαγεωργίου, πρόεδρο ΤΕΕ ΚΔ Θεσσαλίας.

²²⁸ Συνέντευξη με Ελένη Καματέρη, γενική διευθύντρια ΣΘΕΒ.

²²⁹ Ό.π.

²³⁰ Συνέντευξη με Γιώργο Σταμπουλή, αναπληρωτή καθηγητή Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

Ως πιο δύσκολη, αντίθετα, παρουσιάζεται η αποτελεσματική επαφή της μικρής επιχειρηματικότητας και των εκπροσώπων της με το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, παρά τις πρόσφατες προσπάθειες βελτίωσης.

Συνέργειες με το Πανεπιστήμιο τα προηγούμενα χρόνια δεν υπήρχαν. Το Πανεπιστήμιο έχει μικρή επαφή με την επιχειρηματικότητα. Αφ' ενός, είναι δύσκολο να βρεις ποιος ασχολείται με κάθε συγκεκριμένο θέμα. Αφ' ετέρου, ζουν και τα πανεπιστήμια από προγράμματα, που δεν είναι προσανατολισμένα στην παραγωγή κάποιου εφαρμόσιμου πράγματος, που θα μετατρέπονταν σε προϊόν ή υπηρεσία. Τα τελευταία χρόνια υπάρχει επαφή. Κυρίως όμως είναι ατομική η σχέση π.χ. με κάποιον καθηγητή. Υπάρχουν τώρα κάποια προγράμματα που οδηγούν προς αυτή την κατεύθυνση, αλλά η διαδρομή παραμένει μοναχική, δεν υπάρχει κάποιο σημείο που να συναντιούνται, να εμπλέκονται όλοι. Στόχος του Επιμελητηρίου σε κάθε δράση να εμπλέκεται το Πανεπιστήμιο και άλλοι φορείς. Χρειάζεται σχέση ακαδημαϊκής και επιχειρηματικής κοινότητας.²³¹

Οι δυσκολίες στην πρόσβαση των μικρομεσαίων επιχειρήσεων στην έρευνα που παράγεται στο Πανεπιστήμιο επιβεβαιώνεται και από την εμπειρία του ίδιου του Πανεπιστημίου:

Είναι ένα θέμα. Στην Ιρλανδία υπάρχουν τα τοπικά γραφεία που είναι στους δήμους (κοντά στις ΜμΕ) και έχει και το πανεπιστήμιο έναν μηχανισμό. Εδώ εμείς έχουμε το Γραφείο Μεταφοράς Τεχνολογίας, αλλά τελικά μεγάλο ρόλο εξακολουθεί να παίζει η προσωπική επαφή. Θα έπρεπε να υπάρχει ένας τέτοιος μηχανισμός. Και ο άλλος μηχανισμός που λείπει είναι ένας οργανισμός που παίζει αυτόν τον ρόλο του καταλύτη στο οικοσύστημα, που είναι ο επιταχυντής μικρομεσαίων επιχειρήσεων. Αντί να δίνεις μόνο λεφτά σε μια μικρομεσαία επιχείρηση, πιο σημαντικό είναι να της πεις πώς θα πάρει λεφτά και τι θα τα κάνει. Πρώτον, πώς θα βάλει στόχους που να τους πιστεύει και να θεωρεί ότι αυτοί είναι οι σωστοί στόχοι για αυτή. Τι χρειάζεται, πώς θα καλύψει τις ανάγκες της. Πώς θα βάλει το πρόγραμμα δράσης. Πώς θα είσαι από δίπλα, ώστε να το υλοποιήσει. Αυτό είναι το coaching που κάνουμε στους φοιτητές μας. Και μετά να τον πάρεις [τον επιχειρηματία] και από το χέρι και να τον συστήσεις στον καθηγητή, στο εργαστήριο, να τον βοηθήσεις. Γιατί μας το έχουν πει πάρα πολλοί, και εμάς μας το λένε. «Ευχαριστούμε που μας βοηθήσατε να βρούμε το θάρρος να περάσουμε την πόρτα». [...] Αυτή τη λειτουργία [του coaching] είναι πολύ σημαντικό να έχεις κάποιον να την κάνει θεσμικά. Και αυτός είναι ο ρόλος αυτών των καταλυτικών μηχανισμών, των ενδιάμεσων

²³¹ Συνέντευξη με Χρήστο Γιακουβή, πρόεδρο επιμελητηρίου Λάρισας.

μηχανισμών που λέγαμε παλιά, στο οικοσύστημα. Αυτά είναι πολύ σημαντικό να έχουν και συνέχεια και διάρκεια.²³²

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Αρκετά θετικά αξιολογείται η Περιφέρεια Θεσσαλίας από τους συνεντευξιαζόμενους και τις συνεντευξιαζόμενες, τόσο ως προς την ουσία της πολιτικής της για τη στήριξη της επιχειρηματικότητας όσο και ως προς το επίπεδο της συνεργασίας της με τους υπόλοιπους φορείς τοπικά.

Ως προς το πρώτο σκέλος, αυτό που τονίστηκε ως θετικό είναι το γεγονός ότι η περιφερειακή αρχή χρησιμοποιεί τους διαθέσιμους πόρους, κυρίως από το ΕΣΠΑ, για την υλοποίηση προγραμμάτων στήριξης της επιχειρηματικότητας και λιγότερο για μεγάλα έργα.

Η περιφερειακή αρχή «κινείται στη σωστή κατεύθυνση». Έχει βγάλει ήδη κάποια προγράμματα και αναμένονται και άλλα.²³³

Η Περιφέρεια είναι άλλο πράγμα. Έχει χρήματα, μπορεί να κάνει πολιτική. Η σημερινή περιφερειακή αρχή επιδιώκει συμπράξεις με το Πανεπιστήμιο, έχει προσανατολισμό στις ενισχύσεις στις επιχειρήσεις, ενώ η προηγούμενη εστίαζε περισσότερο στα μεγάλα έργα.²³⁴

Θα δείτε στοιχεία και μέσω του ΕΣΠΑ ότι τα προγράμματα τα οποία έχουν να κάνουν με την επιχειρηματικότητα έχουν ενισχυθεί πάρα πολύ. Επιχειρηματικότητα και καινοτομία, επιχειρηματικότητα και αγροδιατροφή, η Περιφέρεια Θεσσαλίας έχει προκηρύξει δράσεις και σύντομα προκηρύσσει δράσεις με προγράμματα που ενισχύουν την επιχειρηματικότητα και μέσω του ΕΣΠΑ. Την επιχειρηματικότητα, αλλά και την εξωστρέφεια των θεσσαλικών επιχειρήσεων. Ναι, νομίζω ότι είμαστε σε πάρα πολύ καλό δρόμο.²³⁵

Στα θετικά αναφέρεται η συνεργασία της Περιφέρειας με το Πανεπιστήμιο και η ανάπτυξη της Στρατηγικής Έξυπνης Εξειδίκευσης για τη Θεσσαλία (βλ. και παραπάνω Δ.6), ωστόσο επισημαίνονται και πιθανές δυσκολίες, αλλά και σημεία στα οποία αυτή θα μπορούσε να γίνει πιο αποτελεσματική και να δημιουργήσει απτά αποτελέσματα για την τοπική επιχειρηματικότητα.

[Η Περιφέρεια] έχει λογική συνεργατισμού, σχέση με το πανεπιστήμιο, στρατηγική έξυπνης εξειδίκευσης. Τι θα πετύχει, τι όχι, άλλο

²³² Συνέντευξη με Γιώργο Σταμπούλη, αναπληρωτή καθηγητή Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

²³³ Συνέντευξη με Ε1, σύμβουλο επιχειρήσεων.

²³⁴ Συνέντευξη με Χρήστο Γιακουβή, πρόεδρο επιμελητηρίου Λάρισας.

²³⁵ Συνέντευξη με Ελένη Καματέρη, γενική διευθύντρια ΣΘΕΒ.

θέμα. Πολλά εξαρτώνται και από την απλοποίηση των διαδικασιών από το αρμόδιο υπουργείο.²³⁶

Η Περιφέρεια έχει ξεκινήσει τη συνεργασία με το Πανεπιστήμιο, έχει διαμορφώσει τη Στρατηγική της Έξυπνης Εξειδίκευσης για τη Θεσσαλία, πάνω σε επτά πυλώνες. Το πρόβλημα είναι όμως πώς οι έννοιες γίνονται υπηρεσία προς όφελος της ανάπτυξης και συγκεκριμένη επιχειρηματική δραστηριότητα. Γι' αυτό, δεν αρκεί το κλασικό μοντέλο του να βγάζει απλώς η Περιφέρεια κάποιες προσκλήσεις για ωφελούμενες επιχειρήσεις. Είναι θετικό λ.χ. το πρόγραμμα καινοτομίας που έχει δημιουργηθεί στη Θεσσαλία, αλλά θα πρέπει οι προσκλήσεις να είναι πιο στοχευμένες. Να βρούμε τι επιχειρήσεις έχουμε εδώ και τι μπορούμε να στηρίξουμε. Και να κάνουμε πρόσκληση απευθείας, ίδρυση νέων επιχειρήσεων με καινοτόμα χαρακτηριστικά ή που να συνδέονται με την έξυπνη εξειδίκευση.²³⁷

Ένα από τα προβλήματα είναι η Διαχειριστική και το πώς στήνονται τα προγράμματα. Κι ένα ερώτημα είναι αν η Περιφέρεια είναι ένας οργανισμός που θέλει να μάθει. Πρέπει οι θεσμοί να θέλουν να μάθουν. Και εκεί τα πρόσωπα, οι ηγεσίες δηλαδή, δημιουργούν μέσα σε έναν οργανισμό το δίκτυο και τις ρουτίνες. Θέλεις καινούριες ρουτίνες που να αλλάξουν τις παλιές. Κι αυτό γίνεται δια του παραδείγματος. Στον αναπτυξιακό σχεδιασμό το πανεπιστήμιο έχει εμπλακεί, κυρίως όμως τυπικά και διεκπεραιωτικά, όπως όλοι οι φορείς. Όλων η εμπλοκή είναι διεκπεραιωτική και τυπική. Και όλοι έχουν μια λύση, χωρίς να έχει γίνει μια διαδικασία διάγνωσης ουσιαστική.²³⁸

Ειδικότερα ως προς τη συμμετοχή των τοπικών φορέων στον σχεδιασμό των πολιτικών της Περιφέρειας Θεσσαλίας, αν και γενικά αναγνωρίζεται η αρκετά ικανοποιητική συμμετοχή, επισημαίνεται επίσης μία διαφορά μεταξύ μεγάλης και μικρής επιχειρηματικότητας.

Για τον ΣΘΕΒ είναι σημαντικό και θετικό το ότι μετέχει σε διάφορα διαβουλευτικά όργανα: την επιτροπή παρακολούθησης του ΕΣΠΑ Θεσσαλίας και τις επιτροπές διαβούλευσης του Δήμου και της Περιφέρειας. Οπότε όταν έχεις λόγο ως επιχειρηματικός φορέας, αυτό είναι σημαντικό γιατί ακούγεται.²³⁹

Ο σχεδιασμός [στην Περιφέρεια] έχει μεγαλύτερη συμμετοχή. Οι άξονες του ΠΕΠ ανατέθηκαν σε έναν μελετητή, ο οποίος πέρασε από όλους τους φορείς και διατυπώθηκαν απόψεις. Στο RIS3 έγιναν κάποιες διαβουλεύσεις. Άλλωστε, ο νυν περιφερειάρχης ήταν στην

²³⁶ Συνέντευξη με Ε1, σύμβουλο επιχειρήσεων.

²³⁷ Συνέντευξη με Ε2, σύμβουλο επιχειρήσεων.

²³⁸ Συνέντευξη με Γιώργο Σταμπούλη, αναπληρωτή καθηγητή Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

²³⁹ Συνέντευξη με Ελένη Καματέρη, γενική διευθύντρια ΣΘΕΒ.

προηγούμενη θητεία υπεύθυνος του RIS3 και έκανε τη δουλειά της διαβούλευσης. Τώρα το πρώτο που έκανε ο περιφερειάρχης ήταν κάποιες ομάδες που δουλέψανε για 2-3 μήνες πάνω στους άξονες προτεραιότητας και βγάλανε το αποτέλεσμα της RIS 3. Συμμετείχαν εκπρόσωποι από το Πανεπιστήμιο και από τους δύο Συνδέσμους Βιομηχάνων της Θεσσαλίας (Λάρισα-Βόλος). Δεν συμμετείχαν οι μικροί επαγγελματίες. Έγινε καλή δουλειά, αλλά καλό θα ήταν να υπάρχουν και οι μικροί. Μετά βέβαια έγινε διαβούλευση που συμμετείχαν όλοι. Αλλά άλλο να το γράφεις και άλλο να πεις μια κουβέντα στη διαβούλευση, που υπάρχει ένα έτοιμο κείμενο που δεν μπορείς να το πειράξεις εύκολα. Στοίχημα είναι τι θα γίνει αν αυτό το σχέδιο προχωρήσει σε διακηρύξεις έργων.²⁴⁰

ΔΗΜΟΣ ΛΑΡΙΣΑΙΩΝ

Ως προς τις πολιτικές του Δήμου Λαρισαίων για τη νεανική επιχειρηματικότητα και την επιχειρηματικότητα εν γένει, ένα στοιχείο που επισημαίνεται από πολλούς συνεντευξιαζόμενους και συνεντευξιαζόμενες, είναι το γεγονός ότι εξ ορισμού η πρωτοβάθμια Αυτοδιοίκηση έχει πιο περιορισμένες αρμοδιότητες στο σκέλος αυτό, ενώ η επίπτωση των πολιτικών του στην επιχειρηματικότητα φαίνεται κυρίως από την διαχείριση της καθημερινότητας, από τον χωροταξικό σχεδιασμό και τον καθορισμό των χρήσεων, αλλά και από τις αδειοδοτήσεις.

Ο Δήμος είναι ο ρυθμιστής της καθημερινότητας. Μπορείς να τον αντιληφθείς στην αποκομιδή των απορριμμάτων, στο κόστος του νερού, στα δημοτικά τέλη. Επίσης οι πεζοδρομήσεις, οι αλλαγές στους δρόμους, στην κυκλοφορία, στη στάθμευση, αλλάζει την πόλη και τις χρήσεις σε κάθε περιοχή.²⁴¹

Ο ρόλος του Δήμου είναι διαφορετικός, αλλά και αυτός βοηθάει την επιχειρηματικότητα, μέσα από τις υπηρεσίες του, κυρίως στα θέματα αδειοδότησης.²⁴²

Ως προς την επαφή με τους φορείς της επιχειρηματικότητας, τη συμμετοχή στη λήψη των αποφάσεων, αλλά και την υλοποίηση κοινών δράσεων, ισχύουν σε μεγάλο βαθμό όσα αναφέρθηκαν για τη διαφοροποίηση των μικρών και των μεγάλων επιχειρήσεων.

²⁴⁰ Συνέντευξη με Χρήστο Γιακουβή, πρόεδρο Επιμελητηρίου Λάρισας.

²⁴¹ Ό.π.

²⁴² Συνέντευξη με Ελένη Καματέρη, γενική διευθύντρια ΣΘΕΒ.

Συζητάμε πάρα πολύ συχνά με τις δομές του Δήμου. Έχουμε ζητήσει κιόλας ένα γραφείο το οποίο να εξυπηρετεί επιχειρηματίες ώστε να μην έχουμε καθυστερήσεις.²⁴³

Η διαβούλευση γίνεται με τυπικό τρόπο σε μεγάλο βαθμό.²⁴⁴

Επίσης, επισημαίνεται η ειδική σημασία της διαβούλευσης για μεγάλης κλίμακας παρεμβάσεις στη φυσιογνωμία της πόλης, που επηρεάζουν και την επιχειρηματικότητα.

Ο Δήμος είναι φιλικός προς τους θεσμούς. Όμως στο χωροταξικό έπρεπε να έχει γίνει ειδική διαβούλευση, να πάρει υπόψη του ο ειδικός την πραγματική λειτουργία της πόλης. Να ακούσουν τους φορείς, να πει ο άλλος τη μικρή του παρατήρηση ως γείτονας.²⁴⁵

Παράλληλα, ως συγκεκριμένα θετικά παραδείγματα συνεργασίας αναφέρθηκε η συνεργασία του Εμπορικού Συλλόγου με τον Δήμο Λαρισαίων για τη δημιουργία Ανοιχτού Κέντρου Εμπορίου (Open Mall) στο παλιό κέντρο της πόλης, μέσα από μια σειρά παρεμβάσεων αναμόρφωσης του τοπίου.²⁴⁶

Η ΝΕΑΝΙΚΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΟΝ ΘΕΣΜΟ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑΣ ΝΕΟΛΑΙΑΣ²⁴⁷

Με δεδομένο ότι η θεματολογία του θεσμού της Εθνικής Πρωτεύουσας Νεολαίας είναι αρκετά ευρεία και μπορεί να περιλάβει δράσεις πάνω σε όλα τα ζητήματα που ενδιαφέρουν έναν νέο άνθρωπο, η επιλογή του Δημοτικού Συμβουλίου Νεολαίας του Δήμου Λαρισαίων, μέσα από μία ανοιχτή διαβουλευτική διαδικασία για την επιλογή των δράσεων για το 2025, επέλεξε να εντάξει ως ένα πολύ σημαντικό κομμάτι των δράσεων που αναπτύχθηκαν και θα αναπτυχθούν καθ' όλη τη διάρκεια του 2025 στη Λάρισα το ζήτημα της νεανικής επιχειρηματικότητας.

Ειδικότερα, οι δράσεις που είτε πραγματοποιήθηκαν ήδη είτε σχεδιάζονται ως το τέλος του 2025 περιλαμβάνουν, μεταξύ άλλων:

Πρώτον, την προβολή των νέων γυναικών επιχειρηματιών στην πόλη της Λαρίσας, σε κοινή εκδήλωση της Εθνικής Πρωτεύουσας Νεολαίας 2025 με την ΕΕΤΑΑ και το Επιμελητήριο Λαρίσας.

²⁴³ Ο.π.

²⁴⁴ Συνέντευξη με Χρήστο Γιακουβή, πρόεδρο Επιμελητηρίου Λαρίσας.

²⁴⁵ Συνέντευξη με Γιώργο Σακελλαρόπουλο, πρόεδρο ΟΕΒΕ Λαρίσας.

²⁴⁶ Συνέντευξη με Χαράλαμπο Παπαδόπουλο, πρόεδρο Εμπορικού Συλλόγου Λαρίσας.

²⁴⁷ Όλα τα στοιχεία της παραγράφου αυτής προέρχονται από τη συνέντευξη με τον Αλέξανδρο Τσάτσο, πρόεδρο του ΔΣ Νεολαίας του Δ. Λαρισαίων και τον Μιλτιάδη Μπουρονίκο, μέλος του ΔΣ Νεολαίας του Δ. Λαρισαίων.

Αυτό ήταν ουσιαστικά μια σύμπραξη μεγάλη τεσσάρων Δημοτικών Συμβουλίων Νεολαίας στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού προγράμματος Cities4Her. Κάναμε ερωτήσεις σε όλες τις Δημοτικές Επιτροπές Ισότητας σχετικά με τον ρόλο της γυναίκας στην Τοπική Αυτοδιοίκηση και προέκυψαν κάποια συμπεράσματα. Και το καταληκτικό event έγινε στην πόλη της Λάρισας.²⁴⁸

Δεύτερον την ανάδειξη του ζητήματος των οριζόντιων επαγγελματικών και επιχειρηματικών δεξιοτήτων, μέσα από ένα τετραήμερο δράσεων με το Aegean College.

Προσπαθήσαμε να αναπτυχθούν πολλές δραστηριότητες, ομιλίες και μικρές εκπαιδεύσεις των νέων σχετικά πάνω σε επαγγελματικές δεξιότητες, όπως το public speaking, η οικονομική διαχείριση, αλλά και θέματα περισσότερο της μόδας, όπως τα κρυπτονομίσματα.²⁴⁹

Τρίτον, σε συνεργασία με τη ΔΥΠΑ, την πραγματοποίηση ενός διημέρου γύρω από την επαγγελματική εκπαίδευση και κατάρτιση, συνδυάζοντας τη διεξαγωγή ημερίδας και workshops με δράσεις διασύνδεσης νέων με δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς επαγγελματικής εκπαίδευσης.

Τέταρτον, στο πεδίο της νεανικής καινοτομίας την υλοποίηση ενός hackathon σε συνεργασία με το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας και το Ινστιτούτο Δικαίου Τεχνητής Νοημοσύνης «Rythmisis».

Τέλος, ως αποκορύφωμα των σχετικών με τη νεανική επιχειρηματικότητα δράσεων, την πραγματοποίηση ενός διημέρου επιχειρηματικότητας, με στόχο τη συνένωση όλων των τοπικών φορέων της πόλης και την αναφορά, μέσα από ημερίδες και workshops σε όλους τους τομείς επιχειρηματικότητας της περιοχής, όπως νεανική, αγροτική, κοινωνική επιχειρηματικότητα κ.λπ.

Κυρίως, ένα σημαντικό στοιχείο που επισημάνθηκε από τους συνεντευξιαζόμενους, ήταν το γεγονός ότι -αν και με πολύ μικρότερο προϋπολογισμό- οι δράσεις σε σχέση με τη νεανική επιχειρηματικότητα δεν εξαντλούνται στο πλαίσιο της Εθνικής Πρωτεύουσας Νεολαίας, κάτι που σχετίζεται και με τα ενδιαφέροντα και τις προτεραιότητες των ίδιων των μελών του Δημοτικού Συμβουλίου Νεολαίας.

Επίσης ένα άλλο σημαντικό -που αυτό είναι ανεξαρτήτως της Εθνικής Πρωτεύουσας- είναι και η σύνθεση τη διετία αυτή των συμβούλων Νεολαίας στη Λάρισα. Ένα πολύ μεγάλο ποσοστό είναι άτομα, τα οποία έχουν περάσει το στάδιο των σπουδών και είναι οικονομικά ενεργά, είτε δηλαδή εργαζόμενοι είτε αυτοαπασχολούνται. Οπότε, έχουν και αντίστοιχα ενδιαφέροντα.²⁵⁰

²⁴⁸ Συνέντευξη με Αλέξανδρο Τσάτσο, πρόεδρο του ΔΣ Νεολαίας του Δήμου Λαρισαίων.

²⁴⁹ Συνέντευξη με Μιλτιάδη Μπουρονίκο, μέλος του ΔΣ Νεολαίας του Δ. Λαρισαίων.

²⁵⁰ Συνέντευξη με Αλέξανδρο Τσάτσο, πρόεδρο του ΔΣ Νεολαίας του Δ. Λαρισαίων.

ΗΜΕΡΕΣ ΚΑΡΙΕΡΑΣ: ΈΝΑ ΘΕΤΙΚΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΟΠΙΚΗΣ ΣΥΝΕΡΓΕΙΑΣ

Ο θεσμός των Ημερών Καριέρας ξεκίνησε από τη ΔΥΠΑ, αποτελεί ωστόσο πλέον αντικείμενο συνδιοργάνωσης με το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, τον ΣΘΕΒ και το Επιμελητήριο Λάρισας. Όπως σημειώθηκε από αρκετούς συνεντευξιαζόμενους/ες, ο θεσμός αυτός έχει μεγάλη επιτυχία και συγκεντρώνει ενδιαφέρον πολλών επιχειρήσεων αλλά και νέων, με στόχο τη σύζευξη μεταξύ τους.

Πάει πάρα πολύ καλά και έχει γίνει σχεδόν θεσμός, γίνεται κάθε χρόνο. Είναι όλα δωρεάν για τις επιχειρήσεις και για τους άνεργους. Και βρίσκουν και προσωπικό. Και θεωρώ ότι η επιτυχία αυτού του εγχειρήματος είναι ότι είναι δια ζώσης. Δεν στέλνεις απλά ένα βιογραφικό. Υπάρχουν εκπρόσωποι των επιχειρήσεων και ο άνεργος ουσιαστικά κάνει πρώτη συνέντευξη του εκεί, βλέπει τους εκπροσώπους των επιχειρήσεων και τον βλέπουν και εκείνοι.²⁵¹

ΣΤ.6. Η ΤΟΠΙΚΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΜΕΤΑ ΤΙΣ ΕΠΑΛΛΗΛΕΣ ΚΡΙΣΕΙΣ: ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΑΝΔΗΜΙΑ ΣΤΟΝ DANIEL

Η Λάρισα και η Θεσσαλία βίωσαν -παράλληλα προς την πανδημία που επηρέασε τις οικονομίες και τις κοινωνίες όλου του πλανήτη- και μία σημαντική εκδήλωση της κλιματικής κρίσης σε τοπικό επίπεδο. Οι πλημμύρες που ακολούθησαν την κακοκαιρία Daniel τον Σεπτέμβριο του 2023 προκάλεσαν εκτεταμένες καταστροφές σε υποδομές, καλλιεργούμενες εκτάσεις αλλά και επιχειρήσεις. Είναι, επομένως, ενδιαφέρον να διερευνηθούν όχι μόνο οι αντικειμενικές οικονομικές επιπτώσεις των επάλληλων κρίσεων τοπικά, αλλά και η επίδραση των εμπειριών αυτών στις αντιλήψεις των πολιτών, και ιδιαίτερα της επιχειρηματικής κοινότητας, με ιδιαίτερη έμφαση στις αντιλήψεις της νεότερης γενιάς, η οποία -όπως προαναφέρθηκε- έχει εξάλλου και πιο αυξημένες περιβαλλοντικές και κοινωνικές ευαισθησίες.

Η ΠΑΝΔΗΜΙΑ

Η εμπειρία της πανδημίας αφ' ενός έπληξε και αφ' ετέρου μετασχημάτισε την τοπική οικονομία στη Λάρισα, όπως και στον υπόλοιπο κόσμο. Στο επίκεντρο βρέθηκαν το εμπόριο, το οποίο αναγκάστηκε να ενσωματώσει νέα τεχνολογικά

²⁵¹ Συνέντευξη με Ε5, στέλεχος ΔΥΠΑ.

εργαλεία, αλλά και μεθόδους εξυπηρέτησης πελατών, όπως ιδίως η κατ' οίκον διανομή²⁵², αλλά και η εστίαση. Η πανδημία αποτέλεσε μια ισχυρή ένδειξη των σημείων ευαλωτότητας της εστίασης, οδηγώντας μάλιστα κάποιους επιχειρηματίες, αλλά κυρίως πολλούς νέους εργαζομένους (περί το 70%) στον κλάδο, να αναζητήσουν άλλες περισσότερο ασφαλείς δραστηριότητες, επαγγελματικά και οικονομικά.²⁵³

Εκτός των οικονομικών της συνεπειών, η πανδημία δοκίμασε επίσης τις υγειονομικές υποδομές της περιοχής, τη σημασία των οποίων έχουμε αναφέρει παραπάνω (Δ.1.), που ανταποκρίθηκαν ωστόσο επιτυχώς.

Κυρίως με την πανδημία αντιμετωπίσαμε πρωτόγνωρες καταστάσεις, στην περιοχή μας ο ΙΣΛ ανέλαβε την διαχείρισή της με πολύ μεγάλη επιτυχία κατά γενική ομολογία και αυτό κυρίως οφείλονταν στη συσπείρωση και άψογη συνεργασία όλων των γιατρών.²⁵⁴

Σε επίπεδο αντιλήψεων, ιδίως των νέων ανθρώπων, η πανδημία θεωρείται από ορισμένους συνεντευξιζόμενους/ες και ως παράγοντας που εξηγεί τη σημασία που αποδίδει η νέα γενιά -που κατ' εξοχήν διαμορφώθηκε μέσα στο πλαίσιο της πανδημίας- στην ισορροπία επαγγελματικής και προσωπικής ζωής.

Νομίζω με την πανδημία, στη Λάρισα, αν και νομίζω ήταν γενικό το φαινόμενο, έχουμε βάλει όλοι πιο ψηλά την ψυχική μας υγεία και την ψυχική μας ηρεμία και μετά την εργασία μας. Ή προσπαθούμε να διαλέξουμε εργασία με βάση την καθημερινότητά μας, τον προσωπικό μας χρόνο και την προσωπική μας εξέλιξη και ανάπτυξη. Λιγότερο εργασιομανία. Ή κάτι όχι υπερβολικά απαιτητικό, π.χ. να είμαι 15 ώρες στο γραφείο. Έχουμε αναθεωρήσει νομίζω λίγο ως προς τον τρόπο ζωής.²⁵⁵

Ο DANIEL

Ο Daniel, καθότι πιο πρόσφατο φαινόμενο και με αμιγώς τοπικό/περιφερειακό χαρακτήρα, απασχόλησε πιο εκτεταμένα τις συνεντεύξεις.

Οι οικονομικές επιπτώσεις του Daniel εκτιμώνται ως σημαντικές. Πρώτον, εξαιτίας της καταστροφής σημαντικών υποδομών, αλλά και της ανακατεύθυνσης μεγάλου μέρους των διαθέσιμων πόρων στην ανακατασκευή τους, χάθηκαν πόροι

²⁵² Συνέντευξη με Χαράλαμπο Παπαδόπουλο, πρόεδρο Εμπορικού Συλλόγου Λάρισας.

²⁵³ Συνέντευξη με Δήμητρα Μπαράτση, πρόεδρο Συνδέσμου Ιδιοκτητών Καφετεριών & Κέντρων Αναψυχής Λάρισας.

²⁵⁴ Συνέντευξη με Κων/νο Γιαννακόπουλο, πρόεδρο ΙΣΛ.

²⁵⁵ Συνέντευξη με Μιλτιάδη Μπουρονίκο, μέλος ΔΣ Νεολαίας Δ. Λαρισαίων.

από άλλες δραστηριότητες και έργα.²⁵⁶ Έπειτα, και με δεδομένη τη βαρύτητα της αγροτικής παραγωγής ευρύτερα για την τοπική οικονομία,

[ο] Daniel προκάλεσε πολύ μεγάλο πρόβλημα σε όλη την αλυσίδα αξίας, μιας που στη Λάρισα υπάρχουν σημαντικές αλυσίδες αξίας όλου του αγροτοβιομηχανικού συμπλέγματος.²⁵⁷

Επίσης, το πλήγμα στις επιχειρήσεις ήταν τόσο άμεσο όσο και δευτερογενές. Άμεσα, υπήρξαν αρκετές επιχειρήσεις -ειδικά οι ευρισκόμενες στην περιφέρεια της Π.Ε. Λάρισας και στην περίμετρο του αστικού ιστού της πόλης της Λάρισας που πλημμύρισαν, καταστράφηκαν οι εγκαταστάσεις, τα μηχανήματά τους κ.λπ.

Επλήγησαν πάρα πολλές επιχειρήσεις, αναγκάστηκαν να πάρουν τα μέτρα τους, να θωρακιστούν.²⁵⁸

Εγώ θα πω επίσης ότι επλήγησαν πολύ οι βιομηχανίες με τον Daniel, ειδικά αυτές που βρίσκονται στα περίχωρα της πόλης, είτε εντός αστικού ιστού είτε και καθαρά εκτός.²⁵⁹

Είναι εκατοντάδες οι επιχειρήσεις που πλημμύρισαν στις παρυφές της Λάρισας.²⁶⁰

Το άμεσο πλήγμα, όπως τόνισαν κάποιοι/ες συνεντευξιαζόμενοι/ες στην Π.Ε. Λάρισας αφορά κυρίως την αγροτική παραγωγή, ενώ για τις υπόλοιπες επιχειρήσεις το πλήγμα ήταν πιο περιορισμένο, καθώς η κακοκαιρία έπληξε περισσότερο τις υπόλοιπες περιοχές της Θεσσαλίας.

Λίγοι ήταν αυτοί που είχανε ζημιά στη Λάρισα, πιο πολύ ήταν περιφερειακά, σίγουρα στις άλλες πόλεις της Θεσσαλίας ήταν πάρα πολύ έντονο αυτό, πολύ πιο έντονο. Εδώ ναι, σίγουρα τους άγγιξε πάρα πολύ τους αγρότες, πάρα πολύ τους κτηνοτρόφους, λιγότερο κάποιους που ήταν επιχειρηματίες που είχανε περιφερειακά τις εγκαταστάσεις τους. Και κάποιους που συνεργάζονται. Αλλά σίγουρα άμα πας στο Βόλο και κάνεις την ίδια ερώτηση η απάντηση θα είναι διαφορετική, αν πας στην Καρδίτσα ακόμη πιο διαφορετική γιατί ήταν δεύτερη πλημμύρα για την Καρδίτσα.²⁶¹

- Επειδή έτυχε να έχω να δει από κοντά τώρα τα σπίτια που ήταν σε χωριά της Καρδίτσας, δηλαδή εκεί είναι το πραγματικό ζόρι. Δηλαδή θέλω να πω ότι ειδικά ένας νέος σε ένα χωριό που καταστράφηκε το σπίτι του, στην επιχείρησή του μπορεί να επέστρεψε ή να ήταν μισθωτός κάπου, υπήρξαν οι αποζημιώσεις, υπήρξαν, υπήρξαν... βρέθηκε μία κανονικότητα και πληρώνεται όπως

²⁵⁶ Συνέντευξη με Νικόλαο Παπαγεωργίου, πρόεδρο ΤΕΕ ΚΔ Θεσσαλίας.

²⁵⁷ Συνέντευξη με Ε1, σύμβουλο επιχειρήσεων.

²⁵⁸ Συνέντευξη με Ελένη Καματέρη, γενική διευθύντρια ΣΘΕΒ.

²⁵⁹ Συνέντευξη με Μιλτιάδη Μπουρονίκο, μέλος ΔΣ Νεολαίας Δ. Λαρισαίων.

²⁶⁰ Συνέντευξη με Χαράλαμπο Παπαδόπουλο, πρόεδρο Εμπορικού Συλλόγου Λάρισας.

²⁶¹ Συνέντευξη με Βιβή Καγκελάρη, στέλεχος ΚΕΚ ΓΣΕΒΕΕ.

πληρωνόταν. Αλλά ειδικά σε αυτές τις περιπτώσεις που ακόμη προσπαθούν να σταθούν στα πόδια τους κάποιοι άνθρωποι, εκεί είναι το πιο δύσκολο.

- Έχουν ερημώσει χωριά. Από εκεί που μπορεί να είχαν 100, 200, 300 κατοίκους, έχουν ερημώσει.²⁶²

Το ότι το επίκεντρο της καταστροφής ήταν στη Δυτική Θεσσαλία και στη Μαγνησία, φυσικά δεν σημαίνει ότι δεν υπήρξαν και στην περιοχή της Λάρισας περιπτώσεις ολοσχερούς καταστροφής επιχειρήσεων.

Κάποιοι άνθρωποι δηλαδή δεν θα ξαναφτιάξουν ποτέ τις επιχειρήσεις τους που είναι περιφερειακά εδώ πέρα. Δε σου λέω για την παροχή υπηρεσιών. Ήρθε λίγο καιρό πριν ένας φούρναρης εδώ που λέει καταστράφηκε ολοσχερώς το κατάστημα, δεν μπορεί να το ξαναφτιάξει, δεν έχει χρήματα, δεν έχει τη δυνατότητα.²⁶³

Και, κυρίως, δευτερογενώς -λόγω της γενικής επίπτωσης της καταστροφής στην τοπική οικονομία, και κυρίως λόγω της μείωσης του αγροτικού εισοδήματος εξαιτίας της καταστροφής- επηρεάστηκαν και αναμένεται να συνεχίσουν να επηρεάζονται και στο προσεχές μέλλον, ακόμα και κλάδοι που δεν εμπλέκονται στο αγροτοδιατροφικό σύμπλεγμα ή επιχειρήσεις που βρίσκονται πολύ μακριά από το σημείο της καταστροφής. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του εμπορίου, αλλά και της εστίασης.

Τις συνέπειες του Daniel εμείς τις βλέπουμε τώρα στη ζήτηση. Την εποχή, που έμπαινε το αγροτικό εισόδημα, η κίνηση στην αγορά της Λάρισας ήταν ορατή.²⁶⁴

Ο Daniel επηρέασε τους πελάτες μας. Οι περισσότεροι σε μας έχουν περιουσίες, χωράφια. Οπότε είχαμε κι εμείς απώλειες.²⁶⁵

Ο Daniel είχε επίσης άμεσες επιπτώσεις και στη λειτουργία των επιχειρήσεων και στο επιχειρηματικό τους μοντέλο.

Σε πρώτο χρόνο, τη στιγμή της κορύφωσης της καταστροφής, ο Daniel ανέδειξε τη σημασία της συνεργασίας μεταξύ των επιχειρήσεων, αλλά και τις διαφορές των μικρών κοινοτήτων που σε στιγμές κρίσης μπορούν να αποδειχθούν πιο αποτελεσματικές στην αμοιβαία βοήθεια λόγω και των προσωπικών δεσμών των ανθρώπων.

²⁶² Συνέντευξη με Αλέξανδρο Τσάτσο, πρόεδρο ΔΣ Νεολαίας Δ. Λαρισαίων και Μιλτιάδη Μπουρονίκο, μέλος ΔΣ Νεολαίας Δ. Λαρισαίων.

²⁶³ Ό.π.

²⁶⁴ Συνέντευξη με Χαράλαμπο Παπαδόπουλο, πρόεδρο Εμπορικού Συλλόγου Λάρισας.

²⁶⁵ Συνέντευξη με Δήμητρα Μπαράτση, πρόεδρο Συνδέσμου Ιδιοκτητών Καφετεριών & Κέντρων Αναψυχής Λάρισας.

Είδαμε απίστευτη αλληλεγγύη μεταξύ των επιχειρηματιών. Δηλαδή και στους χώρους, στο να συνεργαστούν, να βοηθήσουν στην παραγωγή, ο ένας με τον άλλον. Υπήρξε φοβερή αλληλεγγύη.²⁶⁶

Επίσης, αμέσως μετά την εμπειρία της κακοκαιρίας, την επιχειρηματική κοινότητα της περιοχής απασχόλησαν τρία στοιχεία.

Το πρώτο, όπως ήταν λογικό, ήταν το άμεσο θέμα των αποζημιώσεων όσων επιχειρήσεων είχαν καταστραφεί εν όλω ή εν μέρει.

Το μόνο που συζητήθηκε είναι οι αποζημιώσεις. Να πάρουμε πόρους να σώσουμε αυτό που χάθηκε.²⁶⁷

Το δεύτερο στοιχείο είχε να κάνει με τη θωράκιση των επιχειρήσεων έναντι μελλοντικών κινδύνων, και κυρίως το ζήτημα της ασφάλισής τους.

Ήταν και ένα καμπανάκι, το οποίο χτύπησε στις επιχειρήσεις, για το μέλλον. Δηλαδή πώς θα θωρακιστούμε, τι μέτρα θα λάβουμε.²⁶⁸

Από την πλευρά της πολιτείας θεσπίστηκε η υποχρεωτική ασφάλιση στο 100% για τις επιχειρήσεις που έχουν πάνω από 500.000 ευρώ τζίρο. Το μοντέλο εκεί θα πάει. Σε λίγα χρόνια όλες οι επιχειρήσεις θα πρέπει να είναι ασφαλισμένες.²⁶⁹

Το τρίτο στοιχείο αφορούσε την ένταξη του θέματος της ανθεκτικότητας των επιχειρήσεων έναντι των φυσικών καταστροφών στο πλαίσιο της συνολικότερης συλλογικής προστασίας της τοπικής κοινωνίας.

Επίσης, συζητήθηκε και το πώς μπορεί η τοπική κοινωνία να προφυλαχθεί συλλογικά, μέσω τις πολιτείας και με τα έργα που θα γίνουν (π.χ. υδατοφράγματα), ώστε να μην ξαναγίνει κάτι τέτοιο στον αστικό ιστό.²⁷⁰

Ωστόσο, ενώ ο Daniel αποτέλεσε αναμφίβολα ένα σοκ για την τοπική κοινωνία γενικά και την επιχειρηματική κοινότητα ειδικότερα, ελάχιστα φαίνεται να αποτέλεσε την αφορμή για έναν ευρύτερο προβληματισμό πάνω στην κλιματική κρίση και την ανάγκη προσαρμογής και αλλαγής του επιχειρηματικού μοντέλου.

Ήταν ένα ισχυρό σοκ αυτό, ένα πράγμα το οποίο δεν το περίμενε κανένας. Ήταν πέρα από κάθε φαντασία. Οπότε δεν μπορεί να πέρασε έτσι, σίγουρα. [...] Αλλά, ξέρετε ότι οι άνθρωποι ξεχνάμε γρήγορα. Αλλά νομίζω ότι το καμπανάκι αυτό υπάρχει, γιατί ήταν πάρα πολύ δυνατό το σοκ στην περιοχή.²⁷¹

²⁶⁶ Συνέντευξη με Ελένη Καματέρη, γενική διευθύντρια ΣΘΕΒ.

²⁶⁷ Συνέντευξη με Ε2, σύμβουλο προγραμμάτων.

²⁶⁸ Συνέντευξη με Ελένη Καματέρη, γενική διευθύντρια ΣΘΕΒ.

²⁶⁹ Συνέντευξη με Χαράλαμπο Παπαδόπουλο, πρόεδρο Εμπορικού Συλλόγου Λάρισας.

²⁷⁰ Ό.π.

²⁷¹ Συνέντευξη με Ελένη Καματέρη, γενική διευθύντρια ΣΘΕΒ.

Παρά την εμπειρία του Daniel, το ζήτημα της κλιματικής κρίσης και της ανθεκτικότητας δεν συζητείται όσο θα έπρεπε. Δεν ξέρω για ποια ανθεκτικότητα μιλάμε, όχι για τις επιχειρήσεις, αλλά για την ίδια τη Θεσσαλία ως χώρο. Σήμερα δεν συζητάμε απλά για αλλαγή παραγωγικού μοντέλου, αλλά για αλλαγή παραδείγματος.²⁷²

Με την κλιματική κρίση, «αρχίζεις και σκέφτεσαι ότι θα πρέπει να έχω και ένα mitigation plan [σχέδιο αντιμετώπισης και ελαχιστοποίησης των κινδύνων]. Πρέπει πλέον να μπαίνουν και αυτοί οι κίνδυνοι στους υπολογισμούς των επιχειρηματιών. Ωστόσο, στην τοπική επιχειρηματική κοινότητα η εμπειρία του Daniel δεν συζητήθηκε τόσο μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο της κλιματικής κρίσης.²⁷³

Πιστεύω ότι έχει ανοίξει μία συζήτηση, η οποία όμως θα πρέπει να γίνει πιο ψηλά, πιο οργανωμένα, από φορείς, περιφέρειες, δήμους, για να μπορέσει να φτάσει μέχρι τον τελευταία επαγγελματία. Αλλά μάλλον αυτό δεν θα πάει από κάτω προς τα πάνω. Δεν θα έρθουν με δική τους πρωτοβουλία. Το βλέπω δύσκολο. Σίγουρα έναν προβληματισμό τον άνοιξε, άλλα ξέρεις τι γίνεται...²⁷⁴

Αλλά... Θες οι ασφαλιστικές; Θες όλα αυτά τα χρήματα που πήρανε; Πιστεύω ότι έχουν ανακάμψει ως επί το πλείστον και ότι το θυμούνται σαν μία κακή ανάμνηση.²⁷⁵

Ωστόσο, τόσο η πανδημία όσο και ο Daniel είχαν, σύμφωνα με ορισμένους συνεντευξιαζόμενους/ες μια βαθύτερη επίπτωση στη νοοτροπία των ανθρώπων, και ιδίως των νέων, η οποία ενδέχεται στο μέλλον να βρει αντανάκλαση και στην τοπική επιχειρηματικότητα. Πρόκειται για τη συνειδητοποίηση του ενδεχόμενου νέων κρίσεων, την ανάγκη να έχει κανείς πάντα και το «κακό σενάριο» στο μυαλό του, τόσο ως επιχειρηματίας όσο και ευρύτερα στη ζωή του, αλλά και στη στρόφι σε θέματα ποιότητας, προσωπικής εξέλιξης και εξασφάλισης.

- Νομίζω ότι μας έχει κάνει λίγο πιο... να σκεφτόμαστε και το κακό σενάριο. Πριν από αυτά, δηλαδή αν κάποιος έλεγε ότι «ξέρεις κάτι, μπορεί αύριο να ξεσπάσει μία πανδημία και να μην κυκλοφορούμε για ένα χρόνο», θα έλεγαν «θεωρία συνωμοσίας, τι μας λες ρε τρελέ;». Να που γίνεται. Οπότε θεωρώ ότι όλοι μας το σκεφτόμαστε λίγο, ειδικά όταν μιλάμε και για επιχειρηματικότητα και λοιπά, ότι -χτύπα ξύλο- συμβαίνει κάτι αντίστοιχο... Πλέον, με το κομμάτι του περιβάλλοντος, το οποίο όλοι, εντάξει το ακούγαμε θεωρητικά και δεν βλέπαμε πρακτικά τα αποτελέσματά του, νομίζω ότι πλέον όλοι το 'χουμε στο πίσω μέρος του μυαλού.

²⁷² Συνέντευξη με Ε1, σύμβουλο επιχειρήσεων.

²⁷³ Συνέντευξη με Ε2, σύμβουλο προγραμμάτων.

²⁷⁴ Συνέντευξη με Βιβή Καγκελάρη, στέλεχος ΚΕΚ ΓΣΕΒΕΕ.

²⁷⁵ Συνέντευξη με Μιλτιάδη Μπουρονίκο, μέλος ΔΣ Νεολαίας Δ. Λαρισαίων.

- Θα νοιαστεί περισσότερος κόσμος πιστεύω και για την εκπαίδευσή του. [...] Ή θα κοιτάξει πλέον, με την στεγαστική κρίση που υπάρχει, να αγοράσει σπίτι. Εκεί είναι η στροφή του κόσμου που έχει επηρεαστεί από τον Daniel και από την πανδημία. Γιατί λίγο τους βλέπω να σκέφτονται περισσότερο.
- Αυτό. Δηλαδή πλέον έχει φύγει λίγο από το κομμάτι της ανεμελιάς και κοιτάει πώς σταθερά μπορεί να χτίσει.
- Έχει βάλει μια δεύτερη σκέψη να υπάρχει στον αυτόματο.²⁷⁶

Ζ. Η ΟΠΤΙΚΗ ΤΩΝ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΜΕΝΩΝ: ΝΕΟΙ ΚΑΙ ΝΕΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΕΣ ΚΑΙ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΕΣ ΤΗΣ ΛΑΡΙΣΑΣ

Αν η παρουσίαση των συμπερασμάτων των συνεντεύξεων με εκπροσώπους θεσμών και φορέων της περιοχής στο προηγούμενο κεφάλαιο (ΣΤ.) συνέβαλε στην καλύτερη και σε βάθος κατανόηση της τοπικής οικονομίας της Λάρισας, αλλά και των τάσεων στη νεολαία γενικά και στη νεανική επιχειρηματικότητα ειδικότερα, από την οπτική των μεγαλύτερων κατά κανόνα γενεών και των καθιερωμένων επιχειρηματιών, στο κεφάλαιο αυτό η εστίαση μετατοπίζεται στους ίδιους τους νέους και τις νέες, εργαζόμενους/ες και επιχειρηματίες της περιοχής. Μέσα από τις συνεντεύξεις που πραγματοποιήθηκαν (βλ. αναλυτικά Παράρτημα Ι), προκύπτουν τόσο οι δικές τους ατομικές εμπειρίες και διαδρομές, όσο και η οπτική τους στη γενιά τους και στην κοινωνία συνολικότερα.

Ζ.1. Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗ ΧΩΡΑ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ

Αν και η βιβλιογραφία συνήθως επισημαίνει ότι οι νέοι και οι νέες, λόγω και του σημείου που βρίσκονται στον κύκλο της ζωής, τείνουν να είναι περισσότερο ικανοποιημένοι/ες από τη ζωή τους και περισσότερο αισιόδοξοι/ες για το μέλλον, αυτό δεν αποτυπώνεται στον ίδιο βαθμό στις παρατηρήσεις των νέων που συμμετείχαν στην έρευνα, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά τις συλλογικές προοπτικές και την κατάσταση της χώρας και της περιοχής. Μάλιστα, είναι χαρακτηριστική και μια εσωτερική διαφοροποίηση: όσοι/ες ανήκουν στη νεότερη ηλικιακή υποκατηγορία (18-29 ετών) μοιράζονται λιγότερους προβληματισμούς για τη γενικότερη

²⁷⁶ Συνέντευξη με Αλέξανδρο Τσάτσο, πρόεδρο ΔΣ Νεολαίας Δ. Λαρισαίων και Μιλτιάδη Μπουρονίκο, μέλος του ΔΣ Νεολαίας του Δ. Λαρισαίων.

κατάσταση, ενώ οι συγκριτικά μεγαλύτεροι/ες (30-39 ετών) εμφανίζονται περισσότερο απαισιόδοξοι/ες για τις προοπτικές της ελληνικής κοινωνίας και οικονομίας, αλλά και ειδικότερα της Λάρισας ή/και του κλάδου τους.

Η ΓΕΝΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗ ΧΩΡΑ

Ως προς τη γενική κατάσταση στην Ελλάδα, το παραγωγικό/αναπτυξιακό μοντέλο θεωρείται απαρχαιωμένο και αδιέξοδο, τόσο για τους επιχειρηματίες/ελεύθερους επαγγελματίες, όσο και για τους μισθωτούς.

Δεν προσφέρεται αυτή η χώρα, δεν είναι για το επιχειρείν. Δεν έχω καταλάβει ακόμα τι καλό κάνει αυτή η χώρα. Είναι για το επιχειρείν; Γνώμη μου, όχι. Διότι δεν έχουμε ούτε την τεχνογνωσία, δεν έχουμε ούτε το φτηνό χρήμα, έχουμε χρήμα το οποίο κατευθύνεται σε συγκεκριμένους παραλήπτες. Από την άλλη έχουμε νόμους λάστιχο για το εργατικό δυναμικό, έχουμε ένα τρομακτικό brain drain. Αλλά δεν είναι μόνο το brain drain. Ακούς τους πάντες, νούμερο ένα συζήτηση με τους πελάτες που έχω είναι το “δεν βρίσκουμε εργαζομένους”. [...] Γιατί μιλάμε για brain drain και μιλάμε για ανθρώπους οι οποίοι έχουν ένα εκπαιδευτικό επίπεδο και πάνω, [...] αλλά φεύγουν και οι ηλεκτρολόγοι, δηλαδή ούτε εργατικό δυναμικό έχεις ούτε επιστημονικό προσωπικό έχεις. Τι κάνεις; Πας χωριάτικες στα νησιά.²⁷⁷

Η γενική οικονομική κατάσταση επηρεάζει, τουλάχιστον σύμφωνα με ορισμένους συνεντευξιαζόμενους/ες και τις εκτιμήσεις τους για τις προοπτικές της δικής τους επιχείρησης – κάτι που συμβαδίζει και με τα συγκριτικά δεδομένα που διαθέτουμε από το Ευρωβαρόμετρο (βλ. παραπάνω Γ.5.).

Γενικά ναι, μ’ ανησυχεί το μέλλον. Γιατί... Μ’ ανησυχεί η όλη κατάσταση που επικρατεί σε αυτή τη χώρα που ζούμε. Αυτή δεν είναι χώρα, είναι κάτι άλλο. Σόρι που μιλάω και έτσι. Εδώ μιλάμε για καρτέλ. Βλέπεις τον κόσμο, δεν υπάρχει μία αισιοδοξία γενικά για το μέλλον του μέσου Έλληνα. Εμείς κάναμε κάτι το οποίο αρμόζει στην εποχή. Έχουμε ένα low-budget μαγαζί. [...] Γι’ αυτό και πιάσαμε δηλαδή. [...] Οπότε ναι, σίγουρα μ’ ανησυχεί... Η οικονομική κατάσταση του καθενός. Να έρθει μία στιγμή που δεν θα έχει πελατεία το μαγαζί να τα πάω έτσι γιατί δεν θα μπορεί ο κόσμος έστω αυτό το low budget. Μπορεί από χρόνο σε χρόνο να πέφτει η δουλειά. Αναλογικά έτσι; Όχι μόνο για μένα, για όλους μιλάω. Δεν ανησυχώ προσωπικά. Είμαι υπέρ του όλοι να δουλεύουν, όχι να δουλεύω μόνο εγώ, να έχω κόσμο μόνο εγώ. Ούτε καν, δεν είναι ωραίο αυτό, δεν είναι υγιές. Πώς να το πω; Υπέρ του να δουλεύουν όλοι.

²⁷⁷ Συνέντευξη με Ν5, 39 ετών, σύμβουλο ασφαλίσεων.

Γενική ευημερία. Αλλά για να υπάρξει αυτό, πρέπει να υπάρχει. Καταλαβαίνεις τι θέλω να πω. Να έχει ο κόσμος λεφτά, για να πάνε όλοι καλά. Βλέπεις τώρα, γενικά, είναι όλοι μαζεμένοι.²⁷⁸

Η ΤΟΠΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΟ ΜΟΝΤΕΛΟ ΤΗΣ ΛΑΡΙΣΑΣ

Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες είναι οι παρατηρήσεις πολλών από τους συμμετέχοντες και τις συμμετέχουσες σε σχέση με την τοπική οικονομία, αλλά και ειδικότερα σε σχέση με επιμέρους κλάδους, τις τάσεις και τις προοπτικές τους.

Γενικά, κάποιου/ες εκφράζονται θετικά για την πόλη και διαπιστώνουν μία δυναμική -ακόμα και μία τάση επιστροφής των νέων σε αυτή.

Παρατηρώ τα τελευταία 3-4 χρόνια, ίσως μετά την καραντίνα, δεν ξέρω, δεν έχω αναλύσει για ποιον λόγο μπορεί να γίνεται, αλλά βλέπω μια όλο και μεγαλύτερη επιστροφή, τουλάχιστον του κόσμου που είναι συνομήλικοι με μένα, έτσι; Για κόσμο κοντά στη δική μου ηλικία, το 30+, βλέπω μία, έτσι, θέληση να ξαναγυρίσουν προς τη Λάρισα. Διότι βρίσκουνε δουλειές να κάνουνε. Και επειδή, δεν ξέρω αν είναι γνωστό, αλλά επειδή η Λάρισα είναι μια επαρχιακή πόλη, η οποία έχει ένα βιοτικό επίπεδο άλφα, η οποία είναι νομίζω αρκετά ανεβασμένη σε σχέση με άλλες πόλεις, προσφέρει και ευκολίες θεωρώ. Και επειδή είναι ένα μέγεθος αρκετά μεγάλο, μπορεί να προσφέρει κάποιες επαγγελματικές επιλογές συγκεκριμένες.²⁷⁹

Ωστόσο σημειώνουν ότι η παρουσία της νεολαίας είναι περιορισμένη, τόσο ηλικιακά (αφορά δηλαδή κυρίως τους μεγαλύτερους Millennials) όσο και σε συγκεκριμένες επαγγελματικές κατηγορίες.

Όλοι οι νέοι επιχειρηματίες στη Λάρισα είναι αγρότες. Σ' αυτές τις ηλικίες θα βρεις γιατρούς, φαρμακοποιούς. Άντε να είναι κανένας λογιστής, που έχει γονείς λογιστές. Και μετά αγρότες. Δηλαδή δεν είναι ότι θα δεις από Πολυτεχνεία. Και Νομική δηλαδή ελάχιστοι είναι. Ούτε καν δεν έχει νεολαία αυτή η πόλη. Επειδή δεν είναι και φοιτητούπολη, δεν μπορώ να πω ότι έχει νεολαία. Μόνο 35 plus.²⁸⁰

Ως προς τους επιμέρους κλάδους, καταγράφηκε μία αρνητική τάση για τον χώρο της αγροτικής παραγωγής, τουλάχιστον με όρους συμμετοχής των νέων και επιστροφής τους στη σχετική δραστηριότητα.

Να σου πω. Τα τελευταία χρόνια μάλλον τα παρατάνε, όχι έρχονται. [...] Το μοντέλο που θα επικρατήσει δηλαδή, αν κάνω μια πρόβλεψη

²⁷⁸ Συνέντευξη με Ν9, 36 ετών, ιδιοκτήτη μπαρ και αγρότη.

²⁷⁹ Συνέντευξη με Ν8, 34 ετών, εργαζόμενο σε τεχνικό γραφείο με μπλοκάκι.

²⁸⁰ Συνέντευξη με Ν1, 32 ετών, γιατρό.

στο χώρο που ασχολούμαι, στη γεωργία, είναι, το μοντέλο που θα επικρατήσει είναι θα μείνουνε τρεις σε κάθε χωριό, οι οποίοι θα τα πάρουν όλα. Αυτό. Δεν υπάρχει. Πιο πολύ τα παρατάνε. Δηλαδή, έχουμε ένα χωράφι εμείς, ένα αγροτεμάχιο. Ο πατέρας μου είχε σε κάθε μεριά, άμα είναι ένα ορθογώνιο, είχε από έναν γείτονα. Τώρα εγώ στο ίδιο έχω έναν γείτονα που έχει πάρει όλα τα υπόλοιπα γύρω γύρω. Το μοντέλο πάει να τα μαζέψουν όλα λίγοι. Τώρα εκεί πέρα, ας πούμε, στο χωριό που έχουμε τα δικά μας χωράφια, είναι μερικοί που τα έχουν πάρει όλα. Τρεις-τέσσερις μεγάλοι, που έχουν από 1000-2000 στρέμματα. Και υπάρχουν και μερικοί μικροί που είναι ετερο-επαγγελματίες και αντέχουν ακόμα. Αυτό. Κάπως έτσι πάει.²⁸¹

Επίσης, ενδιαφέρον είναι ότι, ακόμα και για την εστίαση -που θεωρείται ένα από τα «ισχυρά χαρτιά», ειδικά της πόλης της Λάρισας- κάποιοι νέοι/ες επαγγελματίες του κλάδου εκφράζουν προβληματισμούς για το μοντέλο που έχει επικρατήσει.

Μπορεί να έχει κουράσει λίγο αυτή η κατάσταση γενικά [με την εστίαση]. Θεωρώ ότι ο Λαρισαίος... Σκέφτεται αυτό το πράγμα μόνο. «Να ανοίξω μια καφετέρια». Δηλαδή, πιστεύει ότι θα βγάλει λεφτά μόνο ανοίγοντας μια καφετέρια. Θεωρεί ότι είναι εύκολο χρήμα ή δεν ξέρω... Δεν υπάρχει κάτι άλλο στο μυαλό του. Να ανοίξει σουβλάκι ή καφέ. Δεν ξέρω [αν δικαιώνονται]. Αλήθεια, δεν ξέρω. Θα σε γελάσω. Για το θέμα του καφέ, οι καντίνες κι αυτά, δεν ξέρω. Υπάρχουν κάποιες, οκ, που πάνε πολύ καλά. Δεν ξέρω άμα βγάζουν λεφτά. Έχει κουράσει όμως αυτή η φάση με τα καφέ. Εντάξει, είπαμε. Θα δείξει, θεωρώ ότι θα δείξει. Σε 4-5 χρόνια. Θα φανεί αυτό.²⁸²

Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΚΛΑΔΟΥ ΤΗΣ ΙΔΙΩΤΙΚΗΣ ΥΓΕΙΑΣ

Με δεδομένη τη σημαντική ανάπτυξη του κλάδου της ιδιωτικής υγείας, παράλληλα προς τα δημόσια νοσοκομεία, στην περιοχή της Λάρισας (βλ. Δ.1.), αλλά και τη σημασία που αποδίδεται στον κλάδο αυτό στο πλαίσιο της στρατηγικής έξυπνης εξειδίκευσης της Περιφέρειας Θεσσαλίας, έχει ενδιαφέρον η οπτική των νέων ελεύθερων επαγγελματιών στον κλάδο αυτό.

Ως προς το δικό τους επάγγελμα, επισημαίνεται η δημιουργία πιθανών επαγγελματικών διεξόδων για νέους/ες γιατρούς, αλλά και το πρόβλημα του ανταγωνισμού προς τους ελεύθερους επαγγελματίες.

Οι ιδιωτικές κλινικές μπορεί να δυσκολέψουν τους ιδιώτες. Εντάξει, θα ανοίξουν την πόρτα εκεί για τον ιδιώτη γιατρό να πάει να δουλέψει, να κάνει κάποιες ώρες. Αλλά συνήθως αυτές οι κλινικές

²⁸¹ Συνέντευξη με Ν7, 36 ετών, αγρότη.

²⁸² Συνέντευξη με Ν9, 36 ετών, ιδιοκτήτη μπαρ και αγρότη.

δεν μπαίνουν στο κέντρο της πόλης, οπότε ουσιαστικά πρέπει να χάσεις μια ολόκληρη μέρα για να πας εκεί να δουλέψεις. Αυτό κάποιους τους συμφέρει, κάποιους όχι. Αυτός που δεν έχει δουλειά, θα πάει για να βγάλει το μεροκάματο. Ο άλλος που έχει δουλειά, δεν θα την αφήσει για να πάει να κάνει κάποιες ώρες στην κλινική. Σίγουρα μπορεί να λειτουργήσει ανταγωνιστικά. Γιατί όταν πας σε ένα [ιδιωτικό] νοσοκομείο, εκεί έχει όλες τις ειδικότητες π.χ. που χρειάζεται.²⁸³

Ενώ ως προς τις παροχές υγείας προς τους κατοίκους της περιοχής και τη σχέση με το δημόσιο σύστημα υγείας, αν και η ύπαρξη πολλών θεραπευτηρίων/κλινών νοσηλείας θεωρείται γενικά θετική, υπογραμμίζεται η πρωτοκαθεδρία του δημόσιου συστήματος.

Αλλά γενικά καλό θα είναι να υπάρχει. Θα αποσυμφορηθούν λίγο τα νοσοκομεία. Σκοπός όμως είναι να στελεχωθούν καλύτερα τα νοσοκομεία και να μην υπάρχει λόγος αποσυμφόρησης, αλλά... Εγώ δεν θεωρώ κακό το να υπάρχει ιδιωτική υγεία, απλά θεωρώ απαραίτητο το να υπάρχει δημόσια.²⁸⁴

Ζ.2. ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΝΕΑΝΙΚΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗ ΛΑΡΙΣΑ

Από τις επαγγελματικές και επιχειρηματικές διαδρομές των νέων που συμμετείχαν στην έρευνα προκύπτουν μερικά αρκετά κοινά χαρακτηριστικά της νεανικής επιχειρηματικότητας στη Λάρισα.

ΕΤΕΡΟΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ: ΠΡΟΣ ΜΙΑ ΔΙΑΡΚΩΣ ΜΕΙΟΥΜΕΝΗ ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ;

Το πρώτο εύρημα έχει να κάνει με την εκτεταμένη ετεροαπασχόληση των πτυχιούχων. Από τις διαδρομές των νέων που συμμετείχαν στην έρευνα, προκύπτει ότι οι σπουδές όχι απλώς δεν συνδέονται απαραίτητα με την απασχόληση/επιχειρηματική δραστηριότητα, αλλά έχουν όλο και λιγότερη σχέση με τη δουλειά που κάνει κανείς. Είναι χαρακτηριστικό ότι από τις 11 συνεντεύξεις που πραγματοποιήθηκαν, μόνο οι τέσσερις συμμετέχοντες/ουσες έχουν σπουδάσει ακριβώς το αντικείμενο πάνω στο οποίο εργάζονται, οι δύο απασχολούνται σε συναφείς κλάδους, αν και δεν ασκούν τον πυρήνα της επιστήμης τους, ενώ οι υπόλοιποι/ες πέντε απασχολούνται σε τελείως άσχετα αντικείμενα, ενώ κάποιοι/ες δεν άσκησαν το επάγγελμα που σπούδασαν ποτέ.

²⁸³ Συνέντευξη με Ν1, 32 ετών, γιατρό.

²⁸⁴ Ό.π.

Για τους μεγαλύτερους/ες εντός της ευρύτερης ηλικιακής ομάδας, και ιδίως τους/τις άνω των 35 ετών, το γεγονός αυτό, όπως προκύπτει και από τις απαντήσεις τους, σχετίζεται σε μεγάλο βαθμό με την γενικευμένη ανεργία (ή υποαπασχόληση) των νέων και ιδίως των πτυχιούχων κατά την προηγούμενη δεκαετία, οπότε και εισήλθαν στην απασχόληση. Μέσα στην ετεροαπασχόληση υποκρύπτεται, επομένως, και μια εκδοχή επιχειρηματικότητας ανάγκης, η οποία -αν και δεν έχει την ένταση και τα χαρακτηριστικά της προηγούμενης δεκαετίας- εξακολουθεί να εντοπίζεται και να επιδρά στη νεανική επιχειρηματικότητα της περιοχής. Αυτή η επιχειρηματικότητα ανάγκης εντοπίζεται κυρίως στους κλάδους που θα περίμενε κανείς, και κυρίως την εστίαση και την αγροτική παραγωγή.

Επέστρεψα [από τις σπουδές μου] και για οικονομικούς λόγους μπήκα στην εστίαση. Ασχολούμαι και με τα αγροτικά. Στα οικογενειακά χωράφια.²⁸⁵

Εδώ κανείς πρέπει να σημειώσει δύο επιπλέον στοιχεία. Το πρώτο έχει να κάνει με τον ρόλο της ύπαρξης μιας οικογενειακής επιχείρησης, όχι ως επιλογής αλλά ως διεξόδου, που άρα ήρθε να αποτελέσει μια συγκαλυμμένη επιχειρηματικότητα ανάγκης, καθώς πτυχιούχοι με ενδιαφέρον για το αντικείμενό τους βρέθηκαν στην οικογενειακή επιχείρηση.

Θα σου πω αλήθεια, ασχολήθηκα με τα χωράφια και... Γι' αυτό δεν ασχολήθηκα [με το πτυχίο μου]. Δηλαδή άμα δεν είχα κάτι που υπήρχε στο background οικογενειακό, μπορεί να ασχολούμουν. Όχι δηλαδή ότι με χαλάει.²⁸⁶

Η δουλειά με το γραφείο του πατέρα μου απλά προέκυψε. Αφού υπάρχει, πάμε εκεί.²⁸⁷

Το δεύτερο έχει να κάνει με την ιδιαίτερη περίπτωση των σπουδών σε αντικείμενα που συνήθως οδηγούν σε εργασία στον δημόσιο τομέα, οι οποίες οδήγησαν σε ακόμα δυσμενέστερη θέση τους νέους/τις νέες που τις επιδίωξαν, με δεδομένο το πάγωμα και στη συνέχεια τη δραστική μείωση των προσλήψεων την προηγούμενη δεκαετία.

Ναι, η αλήθεια είναι ότι με ενδιέφερε και ακόμα με ενδιαφέρει [να δουλέψω πάνω σε αυτό που σπούδασα] και έχω κάνει και αιτήσεις μέσα στα χρόνια για προκηρύξεις που έβγαιναν σε υπηρεσίες ανά την επικράτεια, αλλά δυστυχώς δεν κατάφερα να μπω γιατί χρειάζονται και πολλά μόρια. Και δεν τα κατάφερα.²⁸⁸

Αν για τους μεγαλύτερους και τις μεγαλύτερες, το οικονομικό και εργασιακό πλαίσιο των προηγούμενων ετών φαίνεται να έπαιξε καθοριστικό ρόλο στο να οδηγηθούν σε -συνήθως μη ηθελημένη- ετεροαπασχόληση, στην περίπτωση των νεότερων κυρίαρχο ρόλο αντίθετα φαίνεται να παίζουν σε αρκετές περιπτώσεις οι

²⁸⁵ Συνέντευξη με Ν9, 36 ετών, ιδιοκτήτη μπαρ και αγρότη.

²⁸⁶ Ό.π.

²⁸⁷ Συνέντευξη με Ν8, 34 ετών, εργαζόμενο σε τεχνικό γραφείο με μπλοκάκι.

²⁸⁸ Ό.π.

ατομικές προτιμήσεις, κάτι που είναι συμβατό και με τις διαφορές μεταξύ Millennials και GenZ, στις οποίες αναφερθήκαμε παραπάνω (Γ.3, Γ.4.).

Το αντικείμενο που σπούδασα είναι τελείως διαφορετικό. [...] Απλά λόγω της φύσης του επαγγέλματος και από προσωπικής ηθικής πλευράς λίγο δεν μου κολλούσε εν τέλει.²⁸⁹

Απογοητεύτηκα από τον κλάδο [στην πρώτη μου εργασία πάνω στο αντικείμενο των σπουδών μου] και έφυγα από την εταιρία που δούλευα [για έξι μήνες]. Δεν είχα κατασταλάξει ακόμη αν το κάνω παράλληλα ή αν επικεντρωθώ μόνο σε αυτό, αλλά ξεκίνησα να κάνω το χόμπι μου. Που είναι η γραφιστική. Όποιος ήθελε καρτούλα, μία πρόσκληση, έναν κατάλογο για το μαγαζί, τα έκανα εγώ.²⁹⁰

Ωστόσο, ανεξαρτήτως ηλικιακής υποκατηγορίας, ανεξαρτήτως αν εργάζονται πάνω στο αντικείμενο των σπουδών τους ή όχι και ανεξαρτήτως των λόγων ετεροαπασχόλησης, οι νέοι και οι νέες που συμμετείχαν στην έρευνα φαίνεται να αναγνωρίζουν και την αξία και τη χρησιμότητα των σπουδών τους

Για εκείνους/ες που απασχολούνται στο αντικείμενο των σπουδών τους -και κυρίως για εκείνους/ες που οι σπουδές τους αποτέλεσαν και την πρώτη τους επιλογή ή, πολύ περισσότερο, το όνειρό τους- είναι χαρακτηριστικό ότι αναφέρονται συχνά και με έμφαση στην επιστημονική τους υπόσταση και ότι, όταν ερωτώνται για τη δουλειά τους, πολύ συχνά εστιάζουν στο επιστημονικό/ουσιαστικό και λιγότερο στο διαχειριστικό/επιχειρηματικό σκέλος.²⁹¹ Ομοίως, στο ενδεχόμενο για οποιοδήποτε λόγο να κλείσουν την επιχείρηση/το γραφείο τους, όλοι/ες προτίθενται να αναζητούσαν μισθωτή απασχόληση στο ίδιο αντικείμενο, ακόμα και αν αυτό απαιτούσε σημαντικές θυσίες.²⁹²

Άμα δεν βγαίνω με τίποτα, τα πουλάω όλα και κάνω κάτι άλλο. [...] Θα πήγαινα Νέα Ζηλανδία για να κάνω την ίδια δουλειά εκεί [του οινολόγου] με πολύ καλύτερο... Είναι και αυτό ένα plan Γ, Δ, Ε. Αλλά υπάρχει.

Ωστόσο, η πλειοψηφία και εκείνων που απασχολείται σε πιο μακρινούς από τις σπουδές τους ή και τελείως άσχετους με αυτές κλάδους αναγνωρίζει τις σπουδές ως κάτι χρήσιμο στην επαγγελματική τους διαδρομή.

Οι γνώσεις που πήρα στο πανεπιστήμιο βοηθάνε. Αυτό που κάνω μπορώ να το καταλάβω σε βάθος. Αυτό είναι το πλεονέκτημά μου σε σχέση με έναν αγρότη που δεν έχει και σπουδές από πίσω.²⁹³

²⁸⁹ Συνέντευξη με N2, 33 ετών, ιδιοκτήτρια καταστήματος με χειροποίητα είδη.

²⁹⁰ Συνέντευξη με N4, 28 ετών, γραφίστρια/freelancer.

²⁹¹ Συνέντευξη με E1, 32 ετών, γιατρό, συνέντευξη με N11, 27 ετών, οينوποιό.

²⁹² Ό.π.

²⁹³ Συνέντευξη με N7, 36 ετών, αγρότη.

Κατάλαβα είναι το εξής. Ότι ο τρόπος με τον οποίο σκέφτεται ένας μηχανικός, η μαθηματική σκέψη, έχει τεράστια εφαρμογή, ακόμα και στις δουλειές που κάνουμε εμείς. Οπότε ήταν πολύ εύκολη η μετάβαση από το «μηχανηλίκι» στο «ασφαλιστλίκι». Αδόκιμοι και οι δύο όροι, έτσι; (Γέλια...)²⁹⁴

Ακόμα μάλιστα και αν αμφισβητούν κάποιοι/ες την πρακτική χρησιμότητα των συγκεκριμένων γνώσεων που έλαβαν, τείνουν να αναγνωρίζουν την αξία των σπουδών στη διαμόρφωση του χαρακτήρα τους.

Μπορώ να φτιάξω ένα business plan για το οτιδήποτε, π.χ. αυτό που κάνω τώρα εγώ. Αλλά ξέρω ότι ο τρόπος που θέλω να δουλέψω δεν έχει μεγάλο αντίκτυπο στο πώς λειτουργεί η αγορά. Οπότε ξέρεις πώς λειτουργεί η αγορά, αλλά επιλέγεις τι θα κάνεις. Εγώ πολλά από αυτά τα οποία έμαθα δεν τα κάνω. Συνειδητά. Πολλά από αυτά που έχω μάθει προσπαθώ να τα κάνω. Αλλά νομίζω ότι όλα είναι θέμα σκέψης. Δηλαδή αν δεν είχα πάει οικονομικά, δεν θα μπορούσα... Νομίζω με βοήθησε να φύγω λίγο από το τελείως δημιουργικό, όλα free και όλα όπως τα έχω στο μυαλό μου και να ταβάλω λίγο σε σειρά. Με γείωσε πολύ. Δεν ξέρω αν θα κατάφερνα να επιβιώσω χωρίς αυτό.²⁹⁵

Άλλωστε, είναι χαρακτηριστικό ότι υπήρξαν και περιπτώσεις ανθρώπων που απέρριψαν κατ' αρχήν οικειοθελώς το αντικείμενο που είχαν σπουδάσει. Ωστόσο, τείνουν να αναθεωρήσουν και δεν εγκαταλείπουν πλήρως την προοπτική είτε άμεσα είτε στο μέλλον του να δώσουν μια ευκαιρία.

Αυτή τη στιγμή που μιλάμε πιστεύω ότι εάν έφευγα, θα έδινα μια δεύτερη ευκαιρία στο πτυχίο μου. Να μην πάει χαμένο. Α, έτσι. Για να δω άμα μου βγαίνει ή όχι. Μην πάνε χαμένα τόσα χρόνια. Στη δουλειά που είμαι τώρα έχω και την εμπειρία, έχω και την προϋπηρεσία, μπορώ να βρω πολύ εύκολα κάποια δουλειά. Δηλαδή, ακόμα, άμα πάω να δουλέψω κάπου αλλού και δεν μου αρέσει, πιστεύω ότι θα ξαναβρώ πολύ εύκολα μια αντίστοιχη δουλειά άμα το θελήσω. Οπότε θα ήθελα να δώσω μια ευκαιρία στο πτυχίο μου. Χωρίς να το..., δεν το επιδιώκω. Αλλά άμα μου τύχει, κι αν έφευγα, κι αν μου ερχόταν μια ευκαιρία καλή σε ένα καλό κλίμα, ναι, θα το προσπαθούσα.²⁹⁶

²⁹⁴ Συνέντευξη με N5, 39 ετών, σύμβουλο ασφαλίσεων.

²⁹⁵ Συνέντευξη με N4, 28 ετών, γραφίστρια/freelancer.

²⁹⁶ Συνέντευξη με N6, 32 ετών, μέλος ΚοινΣΕπ.

ΠΟΛΥΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ & ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΣΤΗΡΙΞΗ

Ένα δεύτερο χαρακτηριστικό των νέων που συμμετείχαν στην έρευνα είναι ότι ένα μεγάλο τμήμα τους (πέντε στο σύνολο των έντεκα) έχουν πολλαπλή επαγγελματική δραστηριότητα (είτε δεύτερη επιχειρηματική απασχόληση σε άλλο κλάδο είτε παράλληλη μισθωτή απασχόληση)

Σε αντίστοιχη φάση [όλοι οι συνέταιροι]. Όλοι μας κάνουμε και κάτι άλλο πλέον για οικονομικούς λόγους. [...] [Αν μπορούσα να διαλέξω μόνο μία δουλειά] θα έλεγα το χωράφι, γιατί εντάξει, ο πρωτογενής τομέας είναι ο πρωτογενής τομέας. Αλλά... Υπό άλλες συνθήκες θα το έλεγα πιο εύκολα. Τώρα αυτό, το μπαρ, ήταν μία ανάγκη για οικονομική ενίσχυση, προσωπική. Δυστυχώς το ένα δεν αρκεί, γι' αυτό.²⁹⁷

Ας ήταν καλύτερα τα πράγματα, να μπορούσαμε να κάνουμε μία δουλειά, αυτή που θέλουμε, με όσα ρίσκα έχει, και να πηγαίναμε μια χαρά με το σταυρό στο χέρι και να ζούσαμε. Μακάρι κάποτε να γίνω τόσο καλή γραφίστρια και τόσο πετυχημένη που να πω ότι αφήνω την άλλη δουλειά που είναι το μαξιλάρκι. Αλλά επειδή ζούμε στη χώρα μας μια τέτοια προοπτική θα είναι μετά από κανέναν αιώνα. Που εγώ δεν θα ζω, οπότε ούτε να το συζητάω.²⁹⁸

Ή, δήλωσαν ότι τα κέρδη τους από την επιχειρηματική τους δραστηριότητα δεν επαρκούν για την επιβίωσή τους χωρίς οικονομική βοήθεια από τους οικείους τους (γονείς, σύντροφο).

Γενικά μπορεί να έχω μία υγιή επιχείρηση, δεν χρωστάω, αλλά με δυσκολεύει πάρα πολύ μήνα με το μήνα το πώς θα βγει και δεν μπορώ να πω ότι ζω..., εννοώ ότι έχω πάντα βοήθεια από τους δικούς μου ανθρώπους. Από τον σύντροφό μου και από τους γονείς μου. Αλλιώς δεν θα μπορούσα να το κάνω αυτό. Αν ήμουν μόνη μου, για χ ή ψ λόγους, αν δεν είχα βοήθεια.²⁹⁹

Στην πολυαπασχόληση παίζει σημαντικό ρόλο και η ύπαρξη μιας οικογενειακής επιχείρησης ή αγροτικής περιουσίας, καθώς στην περίπτωση αυτή είναι πιο εύκολο ένας νέος/μία νέα να συνδυάσει δύο διαφορετικές δραστηριότητες.

Άρχισα να δουλεύω στο γραφείο του πατέρα μου. [...] Τέλη του 2021 άρχισα να δουλεύω και με διαδοχικές συμβάσεις. Τώρα τελείωσαν αυτές. Κάνω μόνο μία δουλειά, αντί για δύο (γέλια).³⁰⁰

²⁹⁷ Συνέντευξη με N9, 36 ετών, ιδιοκτήτης μπαρ και αγρότης.

²⁹⁸ Συνέντευξη με N4, 28 ετών, γραφίστρια/freelancer.

²⁹⁹ Συνέντευξη με N2, 33 ετών, ιδιοκτήτρια καταστήματος με χειροποίητα είδη.

³⁰⁰ Συνέντευξη με N8, 34 ετών, εργαζόμενο σε τεχνικό γραφείο με μπλοκάκι.

Ειδική μνεία αξίζει στον αγροτικό τομέα, όπου το φαινόμενο της μη αποκλειστικής αγροτικής δραστηριότητας είναι έτσι κι αλλιώς αρκετά διαδεδομένο. Φαίνεται όμως ότι οι πλημμύρες του Daniel, σε συνδυασμό και με άλλα προβλήματα που θα αναφερθούν στη συνέχεια, αποτέλεσαν τη χαριστική βολή ωθώντας στην πολυαπασχόληση και νέους που είχαν αρχικά επιλέξει -και κατορθώσει- να ζουν ως κατ' αποκλειστικότητα αγρότες.

Κοίταξε. Από τον Ντάνιελ και μετά, σου είπα. Δεν ήξερα τι να κάνω, δεν είχα εισόδημα. Και άρχισα να ψάχνω πώς θα κάνω άλλες δουλειές. Πέρσι το πρώτο πράγμα που έκανα άρχισα να βγαίνω για μεροκάματα στα αγροτικά. [...] Τα έκανα εκεί πέρα ένα χρόνο για επιβίωση και άρχισα να ψάχνω δουλειά. Τι θα κάνω μετά. Τώρα, συζητούσα πάνω στο πτυχίο [του γεωπόνου] σε κάνα-δυο επιχειρήσεις εδώ στη Λάρισα. Δεν βρήκα κάτι που να με καλύπτει, πιο πολύ θέλανε εποχικούς, δηλαδή έλα τώρα γεωπόνος στα σιτάρια και να δουλεύεις εφτά μέρες τη βδομάδα για 45 μέρες. Και παράλληλα έπρεπε να τρέξω και τα δικά μου που δεν προλαβαίνω. Τελικά βρήκα κάτι που με βολεύει, κάνω αρχειοθέτηση για μια τράπεζα, αλλά νομίζω μέχρι τέλος της χρονιάς θα μας απολύσει. ΟΚ. Μετά πάλι θα ξαναψάξω τι θα κάνω, αλλά γενικά το να είμαι όπως ήμουνα την προηγούμενη δεκαετία, αποκλειστικά αγρότης, νομίζω δεν μου βγαίνει οικονομικά.³⁰¹

Ζ.3. ΜΙΣΘΩΤΗ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ Ή ΑΥΤΟΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ: ΕΜΠΕΙΡΙΕΣ ΚΑΙ ΑΠΟΨΕΙΣ

Παρά το γεγονός ότι το σύνολο των νέων που πήραν μέρος στις συνεντεύξεις είναι αυτοαπασχολούμενοι, η μισθωτή απασχόληση δεν είναι κάτι που απορρίπτουν εκ προοιμίου, καθώς οι εμπειρίες τους αλλά και οι απόψεις που μοιράζονται πάνω στα θετικά και στα αρνητικά κάθε επιλογής ποικίλουν.

Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό ότι οι περισσότεροι/ες δηλώνουν ότι δεν έχουν απορρίψει πλήρως την εναλλακτική της μισθωτής απασχόλησης, έστω και ως επιλογή ανάγκης: αν δηλαδή η επιχείρησή τους δεν επιβιώσει για οποιονδήποτε λόγο, πολλοί και πολλές αναφέρουν ότι θα στραφούν στη λύση της μισθωτής απασχόλησης – ένα στοιχείο που συνάδει με όσα ανέφεραν (ΣΤ.) και οι εκπρόσωποι των φορέων της νεολαίας και της επιχειρηματικότητας σε σχέση με την έλλειψη πραγματικής δεύτερης επιχειρηματικής ευκαιρίας.

³⁰¹ Συνέντευξη με Ν7, 36 ετών, αγρότη.

Θα ξαναγινόμουν μισθωτή μόνο αν δεν τα κατάφερα σε αυτό που κάνω τώρα.³⁰²

Αν υπάρχει κάποια στιγμή ανάγκη, δηλαδή αν φτάσω στο σημείο που να μην τα βγάζω πέρα [θα γινόμουν μισθωτός]... Αν πω ότι δεν τη βγάζω, έχω μπλεχτεί οικονομικά.³⁰³

Ακόμα το έχω στο μυαλό μου [το ενδεχόμενο μισθωτής απασχόλησης], γιατί το μαγαζί δεν έχει κλείσει καν 5 έτη. Ακόμα είναι υπό μία δοκιμή.³⁰⁴

Μάλιστα δεν λείπουν εκείνοι που δηλώνουν ότι θα προτιμούσαν σε κάθε περίπτωση τη μισθωτή απασχόληση:

Να σου πω την αλήθεια, θα προτιμούσα να είμαι μισθωτός. Λόγω της σταθερότητας. Διότι τώρα ως μη μισθωτός, ελεύθερος επαγγελματίας, αυτό το πράγμα έχει δυσκολίες όσον αφορά περιόδους στις οποίες δεν πάει πάρα πολύ καλά το γραφείο. Και τα πάγια έξοδα ακόμα συνεχίζονται.³⁰⁵

ΜΙΣΘΩΤΗ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ

Ως προς τη μισθωτή απασχόληση, τουλάχιστον με τους όρους που ισχύουν σήμερα στην ελληνική αγορά εργασίας, αναφέρεται το θετικό της μεγαλύτερης ασφάλειας και της σταθερότητας ως προς το ωράριο και το εισόδημα, ενώ τα αρνητικά είναι, σύμφωνα με τους συνεντευξιαζόμενους και τις συνεντευξιαζόμενες κυρίως τα εξής:

Πρώτον, το χαμηλό επίπεδο των μισθών και η απουσία προοπτικής εισοδηματικής βελτίωσης, ειδικά σε συνδυασμό με το αυξημένο κόστος ζωής σήμερα.

Έχω εμπειρία ως μισθωτή. Πολύ χαμηλοί οι μισθοί. Ειδικά στον κλάδο που δούλευα τότε, με την καταπόνηση που έχει το σώμα σου, ο βασικός μισθός, τουλάχιστον τα χρόνια που είχα δουλέψει εγώ, είτε part-time είτε οκτάωρο, ήταν πολύ λίγος. Τα επόμενα χρόνια, εντάξει, αυξήθηκε λίγο, αλλά...³⁰⁶

Στο να είσαι μισθωτός, υπάρχει ένα ταβάνι. Στην ελεύθερη αγορά δεν υπάρχει. Έστω και θεωρητικά. [...] Γιατί να γίνεις μισθωτός και να παίρνεις 1000-1500 ευρώ το μήνα, που εμένα δεν μου φτάνουν

³⁰² Συνέντευξη με N10, 36 ετών, κομμώτρια.

³⁰³ Συνέντευξη με N9, 36 χρονών, ιδιοκτήτη μπαρ και αγρότη.

³⁰⁴ Συνέντευξη με N2, 33 ετών, ιδιοκτήτρια καταστήματος με χειροποίητα είδη.

³⁰⁵ Συνέντευξη με N8, 34 ετών, εργαζόμενο σε τεχνικό γραφείο με μπλοκάκι.

³⁰⁶ Συνέντευξη με N2, 33 ετών, ιδιοκτήτρια καταστήματος με χειροποίητα είδη.

ούτε για το καλημέρα; Το δάνειο για το σπίτι μου μόνο είναι 1100 ευρώ.³⁰⁷

Αυτό συνιστά, κατά τους νέους/τις νέες που συμμετείχαν στην έρευνα, ακόμα μεγαλύτερο μειονέκτημα στην περίπτωση του δημόσιου τομέα και λόγω των γενικά χαμηλών μισθών και λόγω του ότι αποκλείεται η προσωπική διεκδίκηση/διαπραγμάτευση.

[Στο Δημόσιο] τα λεφτά είναι στάνταρ πάντα. Έχει ευκαιρίες ανέλιξης, ειδικά σε κάποιες περιπτώσεις, αλλά... Και επειδή, με 1000 ευρώ ποιος ζει καλά σήμερα, κακά τα ψέματα, όταν ένα νοίκι είναι έξι κατοστάρικα, με τρομάζει λίγο αυτό. Που ξέρεις ότι δεν αλλάζει. Δεν μπορείς να διεκδικήσεις κάτι άμεσα τουλάχιστον.³⁰⁸

Δεύτερον, ως αρνητικό για τη μισθωτή απασχόληση αναφέρονται οι κακές συνθήκες εργασίας και το γεγονός ότι συχνά τα δικαιώματα των εργαζομένων (π.χ. ως προς το ωράριο) στην Ελλάδα καταπατούνται.

Δήλωνε ένα οκτάωρο αλλά το ωράριο ήταν πάντα τουλάχιστον εννιά ώρες. [Πληρωμένες υπερωρίες δεν παίρναμε] ποτέ. Σ' αυτές τις επιχειρήσεις τις μεγάλες, σε όλες τις επιχειρήσεις της Ελλάδας, κάνουν παραπάνω από αυτό που προσλήφθηκαν να κάνουν. Και να ήθελα να φύγω νωρίτερα, δεν είναι ότι σε ανάγκαζαν ποτέ να μείνεις. Είναι ότι η δουλειά που σου έβαζαν ήταν τόση, που ήταν σίγουρο ότι θα μείνεις για να βγει. Ήταν ο λόγος που είχε φύγει ο προηγούμενος από εμένα.

Τέλος, ως αρνητικό αναφέρεται η μεγαλύτερη ρουτίνα και η περιορισμένη δημιουργικότητα που συχνά συνεπάγεται η μισθωτή απασχόληση, ειδικά στον δημόσιο τομέα.

Από αυτό που ακούω, μία θέση δημοσίου συνοδεύεται συνήθως από πλήρη επαναληπτικότητα και μηδαμινή δημιουργικότητα. Και αυτό με τρομάζει, με την έννοια μη σε καταπιεί το σύστημα που λένε.³⁰⁹

ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΑΥΤΟΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ

Η ίδια εικόνα, αντεστραμμένη, παρουσιάζεται από τους συμμετέχοντες και τις συμμετέχουσες στην έρευνα σε ό,τι αφορά τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα της επιχειρηματικής δραστηριότητας και εν γένει της αυτοαπασχόλησης. Ως αρνητικά, οι περισσότεροι και οι περισσότερες ανέφεραν τη μεγαλύτερη,

³⁰⁷ Συνέντευξη με N5, 39 ετών, σύμβουλο ασφαλίσεων.

³⁰⁸ Συνέντευξη με N4, 28 ετών, γραφίστρια/freelancer.

³⁰⁹ Ό.π.

συγκριτικά, αβεβαιότητα, τη μεγαλύτερη ευθύνη και το άγχος που αυτή συνεπάγεται, αλλά και σε θέματα όπως το φορολογικό πλαίσιο . Ωστόσο, στα θετικά ανέφεραν κυρίως την αυτονομία, τη δημιουργικότητα, αλλά και τις καλύτερες, έστω δυνητικά, εισοδηματικές προοπτικές. Τα στοιχεία αυτά θα αναλυθούν διεξοδικά στην επόμενη παράγραφο.

Ζ.4. ΘΕΤΙΚΑ ΚΑΙ ΑΡΝΗΤΙΚΑ ΤΗΣ ΕΜΠΕΙΡΙΑΣ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΩΝ

Εστιάζοντας περισσότερο στα αρνητικά και στα θετικά της εμπειρίας των συνεντευξιαζόμενων νέων κατά την προσπάθειά τους να δημιουργήσουν και να συντηρήσουν τις επιχειρήσεις ή το ελεύθερο επάγγελμά τους, εντοπίζει κανείς όλα τα εμπόδια και κίνητρα, όλες τις ευκαιρίες και τους κινδύνους, που αναφέρθηκαν και από τη διεθνή και από την εθνική εμπειρία σε προηγούμενα κεφάλαια (Γ.5., ΣΤ.2., ΣΤ.3.)

ΟΙ ΚΥΡΙΟΤΕΡΕΣ ΔΥΣΚΟΛΙΕΣ

Μία από τις κυριότερες δυσκολίες που αναφέρουν αρκετοί/ες από τους νέους και τις νέες που συμμετείχαν στην έρευνα είναι **η αβεβαιότητα και το άγχος** που προκύπτει από την επιχειρηματική δραστηριότητα, ειδικά στο ξεκίνημα μιας προσπάθειας, όπου η βιωσιμότητα είναι κάθε άλλο παρά δεδομένη και η απόδοση κάθε άλλο παρά σταθερή.

[Η μεγαλύτερή μου ανησυχία είναι] το να είμαι συνέχεια στο όριο και το άγχος του βγαίνω, δεν βγαίνω. Ο μόνος λόγος που ανέχομαι αυτό [τη δουλειά ως επιχειρηματίας], να έχω αυτό το άγχος, είναι ότι είναι κάτι το οποίο το 'χω μεγαλώσει από μικρός, δηλαδή τα περισσότερα αμπέλια τα έχω δει από πολύ μικρά να μεγαλώνουν. Αλλιώς είναι πολύ δύσκολο, αγχωτική δουλειά. Κάθε χρόνο, βρέχει, δεν βρέχει, γουρούνια, όχι γουρούνια. Είναι δύσκολο.³¹⁰

Μία άλλη δυσκολία είναι η **προσέλκυση πελατείας**, η οποία μάλιστα -ειδικά σε κάποιους κλάδους παρουσιάζει ιδιαιτερότητες στην περιφέρεια σε σύγκριση π.χ. με τις μεγάλες πόλεις.

Εγώ στη φάση που είμαι, είχα μόλις δύο δουλειές μέσα σε πέντε μήνες, το οποίο είναι κακό, δηλαδή δεν ζεις αν δεν έχεις άλλη δουλειά. Μου θυμίζει πολύ τον πατέρα μου που μου έλεγε ότι όταν είχα

³¹⁰ Συνέντευξη με Ν11, 27 ετών, οινοποιό.

ανοίξει το γραφείο το πρώτο εξάμηνο είχε πελάτες το σόι του. Eric. Οπότε καταλαβαίνω ότι σε όποια εποχή είναι αυτή η αρχή.³¹¹

Κοίταξε, [ένα από τα θετικά του να πάρεις τη δουλειά από τον γονιό σου είναι] το ότι ο κόσμος θα έρθει να σε δοκιμάσει, αν μη τι άλλο. [...] Και μετά, αν καταφέρεις να τους κερδίσεις, θα μέινουνε. Ένας νέος ο οποίος μπορεί να έχει τις δέκα περγαμηνές, λόγω ηλικίας μπορεί κανείς να μην επιλέξει να τον δοκιμάσει. Και ας είναι ο καλύτερος από όλους. Ο μόνος τρόπος για να μπει να σε δοκιμάσει [αν δεν διαδεχτείς κάποιον γονιό], είναι αν έχεις μια παραπάνω εξειδίκευση. Γιατί, και πώς θα σε μάθουνε; Εδώ στις μικρές πόλεις - δεν ξέρω, φαντάζομαι σε όλες θα ισχύει αυτό- δεν είναι τόσο, υπάρχει αξιολόγηση του Google κ.λπ., που μπαίνουνε και βλέπουνε, αλλά οι περισσότεροι πάνε στόμα με στόμα. Ενώ στην Αθήνα και στη Θεσσαλονίκη θα ψάξει ο άλλος στη γειτονιά του, πού τον βολεύει. Και εκεί σε όλες τις υπηρεσίες, όχι μόνο στους γιατρούς, ψάχνουνε από τις αξιολογήσεις [online].³¹²

Και ευρύτερα, πέραν του ζητήματος της προσέλευσης της πελατείας, συχνά και λόγω του νεαρού της ηλικίας, αναφέρεται ως δυσκολία **η διαχείριση της σχέσης με τους πελάτες** εν γένει.

[Η πιο μεγάλη δυσκολία που αντιμετωπίζω είναι] να ανταπεξέλθω και να μπορώ να χειριστώ τις πελάτισσες. Να αποδείξω ότι αξίζω. Για να με εμπιστευτούν οι πελάτισσες.³¹³

Δεν θα έκανα ποτέ το κομμάτι του μπαμπά μου, με την έννοια να έχω πελάτες, γιατί είναι τραγική η υπομονή που χρειάζεται.³¹⁴

Το πιο δύσκολο για μένα είναι ότι τρέχω και το marketing και την προώθηση/διάθεση. Για μένα αυτό είναι το πιο δύσκολο. Γιατί έχει human interaction. Δεν το έχω με αυτό.³¹⁵

Για παράδειγμα, ως δυσκολία αναφέρεται από ορισμένους το ζήτημα του να αξιώσουν και να λάβουν την πληρωμή που τους αναλογεί, τη δυσκολία να θέσουν όρια ως προς τα ωράρια/την εκτός ωραρίου επικοινωνία, και γενικώς να επιβάλουν τον δικό τους τρόπο εργασίας.

Δεν έχω βιοποριστικό πρόβλημα, θεωρώ όμως ότι δεν ανταμείβεται η δουλειά μας όσο θα έπρεπε, αναλογικά με τις παροχές μας. Εμάς είναι λίγο άυλες οι υπηρεσίες μας, να το πω έτσι, δεν είναι αγορά και πώληση. Προσφέρεις τη γνώση. Οπότε ο άλλος αφού δεν αγοράζει κάτι χειροπιαστό να το πάρει στο χέρι του, όπως θα πάει

³¹¹ Συνέντευξη με N4, 28 ετών, γραφίστρια/freelancer.

³¹² Συνέντευξη με N1, 32 ετών, γιατρό.

³¹³ Συνέντευξη με N10, 36 ετών, κομμώτρια.

³¹⁴ Συνέντευξη με N4, 28 ετών, γραφίστρια/freelancer.

³¹⁵ Συνέντευξη με N11, 27 ετών, οιοποιοί.

στο φαρμακείο και θα πάρει τα φάρμακα, είναι πράγματα που θεωρεί ότι δεν σου τα χρωστάει. Υπάρχει και η νοοτροπία ότι κάνεις λειτούργημα. Κάνω λειτούργημα, σίγουρα. [...] Αλλά είμαι ιδιώτης και λειτουργώ με ραντεβού, λειτουργώ με ωράριο, λειτουργώ με πιο basic περιστατικά, όχι τα πιο επείγοντα και τα λοιπά. [...] Επομένως, εγώ αφού παρέχω μια υπηρεσία, θα πρέπει να αμείβομαι για την υπηρεσία που παρέχω. Αυτό με δυσκολεύει. Το να ζητήσω να πληρωθώ, όπως πρέπει. Ξέρω ότι αυτό που κάνω πρέπει να πληρωθεί, αλλά δεν μπορώ να το ζητήσω, αν ο άλλος δεν το καταλαβαίνει.³¹⁶

Δεν είχα κατακτήσει μέχρι τώρα στη ζωή μου το να μπορώ να μιλάω με κόσμο επαγγελματικά και να τους δίνω να καταλαβαίνουν ότι θέλω κάποια συγκεκριμένα πράγματα για να δουλέψω. Ήμουν κάπως πάρα πολύ μέσα σε ένα κουτί. Ότι ό,τι μου δώσουν θα πρέπει να το κάνω έτσι, έτσι, έτσι. Όχι. Έχω μάθει και να 'μαι και απαιτητικός από αυτούς και να μπορώ και να διαχειρίζομαι και κάποια πράγματα όπως τα θέλω για μένα.³¹⁷

Σε κάποιες περιπτώσεις, ειδικά πιο εξειδικευμένων επαγγελματιών/αγορών ή κλάδων που παρουσιάζουν ιδιαιτερότητες, αναφέρεται και **το ζήτημα του ανταγωνισμού**, συνήθως του εγχώριου, αλλά και του διεθνούς. Από τη μία πλευρά, ο ανταγωνισμός αυτός εκδηλώνεται στο επίπεδο των τιμών -και ειδικά της σχέσης τους με το κόστος παραγωγής. Έτσι, είναι ιδιαίτερα εμφανής στην περίπτωση των αγροτικών προϊόντων που αντιμετωπίζουν πλέον τη διεθνή χρηματιστηριακή αγορά, αλλά και στην πώληση χειροποίητων ειδών που καλούνται να ανταγωνιστούν τις τιμές της μαζικής παραγωγής και χονδρικής διάθεσης.

Την τιμή που πληρώνομαι εγώ σε κάθε αγροτικό προϊόν πλέον δεν την καθορίζει η τοπική αγορά, ας πούμε στα βαμβάκια πληρωνόμαστε με τιμές παγκόσμιου χρηματιστηρίου. Έχουμε τιμή από το Λίβερπουλ, κόβεται εκεί, είναι παγκόσμια και πρέπει ο παραγωγός από τη Λάρισα να ανταγωνιστεί τον παραγωγό από τη Βραζιλία ξέρω 'γω. Που, το προϊόν μπορεί να είναι ίδιο, αλλά τα έξοδα ας πούμε, μπορεί να είναι πολύ διαφορετικά έως διαστημικά διαφορετικά, οι συνθήκες που παράγει μπορεί να είναι διαφορετικές, τα φάρμακα που χρησιμοποιεί στην καλλιέργεια μπορεί να είναι διαφορετικά. Δηλαδή είναι αλλιώς να παράγεις ένα προϊόν στην Ευρώπη με τους περιορισμούς, τους οικολογικούς, κόστος για τα καύσιμα... Όλο το κόστος της καλλιέργειας ρε παιδί μου είναι πολύ διαφορετικό από ότι στην Ασία, από ότι στην Λατινική Αμερική που παράγει το ίδιο προϊόν. Όμως η τιμή είναι ίδια.³¹⁸

³¹⁶ Συνέντευξη με N1, 32 ετών, γιατρό.

³¹⁷ Συνέντευξη με N8, 34 ετών, εργαζόμενο σε τεχνικό γραφείο με μπλοκάκι.

³¹⁸ Συνέντευξη με N7, 36 ετών, αγρότη.

Έχω ένα θέμα με τις χονδρικές λίγο, εκεί κωλύομαι, γιατί θεωρώ ότι λόγω του χειροποίητου δεν μπορείς να κάνεις τιμή χονδρικής, όπως κάνουν σε πράγματα που εμπορεύονται μαζικά.³¹⁹

Από την άλλη πλευρά, υπάρχει το ζήτημα του ανταγωνισμού με μεγάλες, συχνά και πολυεθνικές επιχειρήσεις – η απάντηση στο οποίο, όπως και η απάντηση στην ανάδυση της Τεχνητής Νοημοσύνης, είναι σε πολλές περιπτώσεις, σύμφωνα με τους συμμετέχοντες και τις συμμετέχουσες στην έρευνα, η διαφοροποίηση της παρεχόμενης υπηρεσίας και η έμφαση στην προσωποποιημένη εξυπηρέτηση.

Οι δυσκολίες οι οποίες έχουμε αντιμετωπίσει αυτή τη στιγμή είναι καθαρά ο ανταγωνισμός, δηλαδή αυτή τη στιγμή ανταγωνιζόμαστε μεγάλα σχήματα, με πολύ πιο επιθετικές πωλήσεις. Όμως έχουμε δει τη λύση, διότι αυτά τα μεγάλα σχήματα είναι ασφαλείς μεν, αλλά είναι καθετοποιημένες, τυποποιημένες διαδικασίες μιας μεγάλης εταιρίας. Το ανθρώπινο service, το προσωπικό service είναι πάνω από όλα.³²⁰

Επίσης, ως δυσκολία, κυρίως στο ξεκίνημα της επαγγελματικής/επιχειρηματικής δραστηριότητας, αναφέρεται η **έλλειψη εμπειρίας ή επαρκών γνώσεων**, κυρίως στις περιπτώσεις εκείνων που ετεροαπασχολούνται.

Όταν δεν είχα τη σχολή, ένιωθα δυνατή χωρίς να ξέρω ότι υπάρχει φουλ εξέλιξη μετά και ότι εσύ είσαι στο δύο. Πίστευα ότι είμαι στο εφτά και είμαι στο δύο, οπότε μέχρι το δέκα έχω πολύ ακόμα.³²¹

Από δυσκολίες... Στην αρχή δεν είχαμε την εμπειρία. Πηγαίναμε λίγο σε μονοπάτια που δεν τα ξέραμε σίγουρα. Και κάνουμε λάθη απειρίας. [...] Όχι. Μόνο ο ένας από τους 6 είχε μία εμπειρία. Οι άλλοι 5 ήταν η πρώτη τους δουλειά. Πρώτη δουλειά σε μια επιχείρηση που συναναστρέφεσαι με κόσμο κάθε μέρα. Σίγουρα κάναμε λάθη σίγουρα. Ενωώ και στη συναναστροφή και οικονομικά λάθη.³²²

Στο αμιγώς οικονομικό πεδίο, ως δυσκολία αναφέρονται οι **αυξημένες καταβολές προς το κράτος** (ασφαλιστικές εισφορές, ΦΠΑ, φόρος).

[Η μεγαλύτερη δυσκολία μου είναι] ό,τι πρέπει να δίνεις στο κράτος. Είναι ένα τεράστιο ποσό. Ο ΦΠΑ είναι τεράστιος. Φόρος εισοδήματος. Χαρακτηριστικά, αυτό το μήνα έχω να πληρώσω και το φόρο εισοδήματος και ΦΠΑ πάρα πολύ. Πάρα πολύ στα μέτρα τα δικά μου εννοείται, αναλογικά με κάθε επιχείρηση πάνε αυτά.³²³

³¹⁹ Συνέντευξη με N2, 33 ετών, ιδιοκτήτρια καταστήματος με χειροποίητα είδη.

³²⁰ Συνέντευξη με N5, 39 ετών, σύμβουλο ασφαλίσεων.

³²¹ Συνέντευξη με N4, 28 ετών, γραφίστρια/freelancer.

³²² Συνέντευξη με N6, 32 ετών, μέλος ΚοινΣΕπ.

³²³ Συνέντευξη με N2, 33 ετών, ιδιοκτήτρια καταστήματος με χειροποίητα είδη.

Είμαι επαγγελματίας με μπλοκάκι δικό μου, με σύμβαση έργου. Πληρώνω εισφορές ΕΦΚΑ - πολλές. Έχει αυτά τα κακά. Πρέπει να δηλώνω τα πάντα με τιμολόγια, εισφορές. Ε, αυτά είναι τα κακά.³²⁴

Και παράλληλα η **κατακόρυφη αύξηση του κόστους παραγωγής και λειτουργίας**.

Τα κόστη ανέβηκαν διαστημικά. Δεν έχει καμία σχέση. Γενικά, ας πούμε, άμα θεωρήσουμε ότι εγώ και ο πατέρας μου έχουμε την ίδια επιχείρηση, το κόστος παραγωγής τη δεκαετία του '90 με σήμερα είναι ένα κλάσμα ξέρω 'γω. Τώρα έχει πάει το αντίθετο. Βασικά έχει συμπιεστεί τόσο το ποσοστό κέρδους που... Από αυτό και μόνο μπορείς να..., συνάγεται το συμπέρασμα που έλεγα πριν, ότι πάει το παιχνίδι να μείνουν μόνο μεγάλοι που θα παίζουν με τους τζίρους, θα κάνουν τέτοια πράγματα, αλλά ο μικρομεσαίος δεν μπορεί να επιβιώσει σαν αυτόφωτη οντότητα ας πούμε.³²⁵

Η αύξηση του κόστους εντοπίζεται επίσης, ειδικά στην περίπτωση των υπηρεσιών, σε δύο πολύ συγκεκριμένους παράγοντες, το κόστος της επαγγελματικής στέγης και το κόστος της ενέργειας.

Ένα θέμα που μας φοβίζει τώρα τελευταία είναι η αύξηση των ενοικίων στη Λάρισα. Λήγει το συμβόλαιό μας σε 7-8 μήνες, και σίγουρα μας φοβίζει ότι μπορεί να διπλασιαστεί το ενοίκιο, όχι να ανέβει απλά. Είναι ένα πρόβλημα γενικότερο σε όλη την Ελλάδα, όχι στη Λάρισα μόνο, το κόστος του ενοικίου.³²⁶

Ρεύμα, έτσι; Με εξουθενώνει γιατί πραγματικά [...] δεν είναι ότι καταναλώνω πολύ...³²⁷

Επίσης στις δυσκολίες καταγράφεται η **έλλειψη προσωπικού**, κυρίως -αλλά όχι αποκλειστικά- σε χειρωνακτικές εργασίες (αγροτική παραγωγή), αλλά και η δυσκολία διαχείρισης του προσωπικού γενικότερα.

Ναι, έχει φουλ ελλείψεις σε προσωπικό. Το άλλο μεγάλο εμπόδιο... Εγώ ήθελα να γυρίσω στην καλλιέργεια, να τη βάλω δέντρα. Το πρόβλημα είναι ότι τα δέντρα χρειάζονται εργατικό προσωπικό. Με όποιον συζήτησα ότι «ξέρεις τι θα βάλω ροδάκινα, θα χρειάζομαι για αραιώμα, θα χρειάζομαι...», [η απάντηση ήταν] «δεν υπάρχει κόσμος, ξέχασέ το». Και οι εργάτες που είναι μόνιμοι εργάτες εκεί στο χωριό, θα πάνε στον μεγάλο θα πάνε αυτόν που έχει 100 στρέμματα ροδάκινα, δεν θα πάνε σε σένα που έβαλες 7 και τον θέλεις

³²⁴ Συνέντευξη με Ν8, 34 ετών, εργαζόμενο σε τεχνικό γραφείο με μπλοκάκι.

³²⁵ Συνέντευξη με Ν7, 36 ετών, αγρότη.

³²⁶ Συνέντευξη με Ν6, 32 ετών, μέλος ΚοινΣΕπ.

³²⁷ Συνέντευξη με Ν2, 33 ετών, ιδιοκτήτρια καταστήματος με χειροποίητα είδη.

για βοήθεια, γιατί ξέρει ότι σε εσένα θα έχει δουλειά 7 μέρες. Ο άλλος θα τους έχει όλο το καλοκαίρι. Θα πάνε εκεί.³²⁸

Σίγουρα, δυσκολία είναι να βρεις ένα σωστό προσωπικό. [...] Πολυλοί δυσκολεύονται λίγο να αποδεχθούν ότι εγώ είμαι ο εργοδότης κι αυτός ο υπάλληλος. Λίγο οι ηγετικές τάσεις που έχει ο καθένας. Τέτοιου τύπου δυσκολίες.³²⁹

Μία άλλη παράμετρος που δημιουργεί δυσκολίες στους νέους και στις νέες, ειδικά σε συγκεκριμένους κλάδους που συνήθως συνδέονται με ορισμένο κοινωνικό στάτους είναι οι **πολιτισμικές προσλήψεις** της κοινωνίας για τον ρόλο του επαγγελματία, που συνδέονται με συγκεκριμένες προσδοκίες, συχνά άσχετες με την καθαυτή επαγγελματική/επιστημονική επάρκεια.

Γενικά εδώ πέρα στη Λάρισα, το πώς πρέπει να είσαι, έχουν όλα πάντα σχέση με το επάγγελμά σου, με το αν είσαι παντρεμένος ή όχι, με το αν έχεις παιδιά. Τώρα, εφ' όσον είμαι γιατρός, το ότι είμαι 32 χρονών και όλες οι γυναίκες ντύνονται με τον α ή β τρόπο, βγαίνουνε και πίνουνε ποτά ή οτιδήποτε, θεωρούν ότι δεν έχει σημασία. Εσύ είσαι γιατρός, άρα θα πρέπει να είσαι ντυμένη έτσι, να είσαι βαμμένη έτσι, να μιλάς έτσι, να φέρεις έτσι. Εγώ δεν το έχω καθόλου αυτό όλο. [...] Εδώ υπάρχει πολύ αυτό το πώς πρέπει να είσαι και πώς πρέπει να είναι ο άλλος και τα λοιπά.³³⁰

Τέλος, μία δομικού χαρακτήρα δυσκολία που αναφέρθηκε έχει να κάνει με τις **περιφερειακές ανισότητες** και τη δραστηριοποίηση εκτός Αθήνας, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τον αποκλεισμό από ευκαιρίες δικτύωσης, τις αντικειμενικές δυσκολίες πρόσβασης σε μια μεγάλη αγορά, αλλά ακόμα και την ενδεχόμενη προκατάληψη που υπάρχει έναντι επιστημόνων προερχόμενων από περιφερειακά πανεπιστήμια.

Είχα πάει στο Πανόραμα Επιχειρηματικότητας στην Αθήνα και εκεί ήταν διάφοροι άνθρωποι από μεγάλες εταιρίες. Και εκεί κατάλαβα πόση μεγάλη σημασία έχει το πού μεγαλώνεις. Και πού ενδεχομένως σπουδάζεις. Έβλεπα ανθρώπους με μηδέν προσόντα [να έχουν καλές θέσεις]. Αλλά, επειδή ήταν από την Αθήνα; Επειδή το πανεπιστήμιο μπορεί να έχει μια διασύνδεση και κάπως μπήκε με τη μία; Μετράει ακόμα ίσως το ότι τελείωσες Πάντειο ή Οικονομικό στην Αθήνα παρά στη Θεσσαλία;³³¹

[Μια μεγάλη δυσκολία είναι] το ότι στην Αθήνα, ας πούμε, που άμα ανοίξεις την αγορά εκεί πέρα, είναι πολύ μεγάλο, δεν μπορώ [να

³²⁸ Συνέντευξη με Ν7, 36 ετών, αγρότη.

³²⁹ Συνέντευξη με Ν9, 36 ετών, ιδιοκτήτη μπαρ και αγρότη.

³³⁰ Συνέντευξη με Ν1, 32 ετών, γιατρό.

³³¹ Συνέντευξη με Ν4, 28 ετών, γραφίστρια/freelancer.

πάω], γιατί πρέπει να είσαι εκεί, να πας 2-3 μήνες συνέχεια και να είσαι από πάνω για να πάρουν το προϊόν σου.³³²

ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗΣ

Η έλλειψη πρόσβασης σε (επαρκή και αποτελεσματική) χρηματοδότηση καταγράφηκε σε πολλές συνεντεύξεις, με βάση σχετικές ερωτήσεις που τέθηκαν, ωστόσο δεν τέθηκε αυθόρμητα παρά από ελάχιστους συνεντευξιζόμενους/ες.

Έχουμε μία οικονομία η οποία δεν κάνει καμία παραγωγική επένδυση. Εμείς ως εταιρία δεν έχουμε πάρει ούτε ένα ευρώ επιδότησης. Ποτέ. Όχι γιατί δεν το κυνηγήσαμε. Γιατί οι μικρές και μικρομεσαίες επιχειρήσεις by the book είναι εκτός των ουσιαστικών προγραμμάτων ενίσχυσης. Οτιδήποτε και να λένε, καμία δεν πληροί τα κριτήρια. Έχουμε πολύ καλά στοιχεία, θα μπορούσαμε [να επιδιώξουμε τραπεζικό δανεισμό], αλλά δεν χρειάστηκε. Αλλά θα μπορούσαμε πολύ εύκολα. Το πρόβλημα στον τραπεζικό δανεισμό, να σου πω ποιο είναι. Καταρχάς το χρήμα έχει πολύ μεγάλο κόστος 7-8%. Αλλά ας αφήσουμε το κόστος. Η δικιά μας η δουλειά δεν είναι μεταποιητική, δηλαδή δεν παίρνω κάτι το οποίο κάνει δέκα ευρώ, το πουλάω πενήντα, οπότε μέσα στα σαράντα ευρώ διαφορά έχω και το κόστος δανεισμού. Εμάς είναι υπηρεσία. Εγώ τα μοναδικά χρήματα που θα μπορούσα να πάρω θα ήταν για να επενδύσω στην αναβάθμιση στην υπηρεσιών μου. Δεν πουλάω κάτι, οπότε για μένα το χρήμα είναι ακόμα πιο ακριβό.

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΕΠΙΔΟΤΗΣΗΣ

Σε ό,τι αφορά στα προγράμματα επιδότησης, όπως είναι λογικό, οι συμμετέχοντες και οι συμμετέχουσες στην έρευνα στέκονται πιο θετικά, μάλιστα κάποιοι/ες έχουν επωφεληθεί από κάποιο πρόγραμμα. Τα προγράμματα κρίνονται γενικά θετικά -κυρίως τα πρόγραμμα επιδότησης νέων επιχειρηματιών 18-29 ετών της ΔΥΠΑ- λόγω της παροχής άμεσης ρευστότητας στο ξεκίνημα της επιχείρησης, ωστόσο κάποιοι/ες επισημαίνουν ότι άλλα προγράμματα (π.χ. voucher για την απόκτηση τεχνολογικού εξοπλισμού), αν και θετικά, δεν αποτελούν επαρκή στήριξη.

Και μετά εκμεταλλεύτηκα ένα πρόγραμμα του ΟΑΕΔ. Και κάπως ήταν συνειδητή επιλογή, ότι πάμε και δεν έχεις να χάσεις κάτι. Δηλαδή με βοήθησαν με ένα μικρό κεφάλαιο οι γονείς μου στην αρχή. Παρόλα αυτά δεν έχω βάλει ως κεφάλαιο, κάποιο τεράστιο ποσό.

³³² Συνέντευξη με N11, 27 ετών, οινοποιό.

[Η εμπειρία από το πρόγραμμα του ΟΑΕΔ] Μια χαρά. Εντάξει, τυπικά, όπως τα βήματα που έπρεπε να ακολουθηθούν. Ήταν από αυτά που στήριζαν γενικά επιχειρηματικότητα, με τα 14 και κάτι χιλιάδικα. Που δεν σου είχε και προϋποθέσεις. Σου έλεγε μέχρι ένα χρόνο την επιχείρηση. Οπότε δεν είχε και πολλά...³³³

Όχι, όχι ελάχιστα είναι τα προγράμματα που έχουμε πάρει και αφορούν κυρίως σε voucher για..., ας πούμε εγώ πρόσφατα πήρα ένα καινούργιο voucher για νέους επαγγελματίες που έχουν ανοίξει την επιχείρησή τους τα τελευταία 3 χρόνια. Και μπήκα σ' αυτό το πρόγραμμα, εγκρίθηκα και πήρα μια έγκριση για να αγοράσω ψηφιακό εξοπλισμό. Εντάξει, μιλάμε για ενίσχυση της τάξης των 1000 ευρώ, μιλάμε για αστείο ποσό.³³⁴

Αρκετοί και αρκετές, ωστόσο, έχουν επιχειρήσει ανεπιτυχώς να μπουν σε προγράμματα και αναφέρονται επικριτικά στις πολλές -και κυρίως στις μη σαφείς- προϋποθέσεις κάποιων προγραμμάτων, ειδικά όταν δεν πρόκειται για οριζόντια προγράμματα με μικρές χρηματοδοτήσεις, όπως αυτά της ΔΥΠΑ, αλλά είτε για μεγαλύτερης κλίμακας χρηματοδοτήσεις (π.χ. στο πλαίσιο του Αναπτυξιακού Νόμου) είτε για εξειδικευμένα/στοχευμένα προγράμματα (π.χ. νέων αγροτών).

[Η πρόσβαση σε χρηματοδότηση] με προβληματίζει, ναί. Έχω δοκιμάσει να πάρω, δεν βοήθησε πολύ. Κυρίως σε προγράμματα έχω δοκιμάσει. Όπου εντάξει. Ξεκίνησε ένα πρόγραμμα πρόπερσι με το να είναι και για το οινοποιείο και για το αμπέλι. Μετά μας λένε, «α δεν μπορείτε να βάλετε για το οινοποιείο, α, δεν μπορείτε να βάλετε αυτό για τα αμπέλια». Μετά δεν άξιζε. Πολλές προϋποθέσεις σε σχέση με... Και είναι ότι ξεκίνησε... Δηλαδή άμα μου πεις από την αρχή ότι αυτές είναι προϋποθέσεις και δεν βγαίνει, δεν θα το τρέξω καθόλου. Το ξεχνάω. Τέλος. Άμα σου λέει ο άλλος, σου δίνει ελπίδες και μετά σου λέει «α, όχι άστο»...³³⁵

Έχω ψάξει διάφορα. Αναπτυξιακούς νόμους, νέοι αγρότες και τα λοιπά, δεν μου έκατσε κάτι μέχρι τώρα που να με βολεύει να κάνω. Για νέους αγρότες που τρέχαν τα προγράμματα, επειδή εγώ άρχισα απότομα τη δουλειά, έπρεπε να δηλώσω και..., είχα συμπληρώσει κάποια χρόνια δουλειά όταν άνοιξε το πρόγραμμα, οπότε δεν μπορούσα να κάνω. Μετά μπορούσα να κάνω αυτές τις μπαγαποντιές που κάνουν μερικοί, να τα βάλω στον αδερφό μου τα χωράφια, αλλά δεν το κάναμε. Για αναπτυξιακούς νόμους και τα λοιπά θέλει να υπάρχει ένα αρχικό κεφάλαιο.³³⁶

³³³ Συνέντευξη με Ν2, 33 ετών, ιδιοκτήτρια καταστήματος με χειροποίητα ήδη.

³³⁴ Συνέντευξη με Ν8, 34 ετών, εργαζόμενο σε τεχνικό γραφείο με μπλοκάκι.

³³⁵ Συνέντευξη με Ν11, 27 ετών, οινοποιό.

³³⁶ Συνέντευξη με Ν7, 36 ετών, αγρότη.

Κάποιοι/ες είναι συνολικά περισσότερο σκεπτικοί απέναντι στα προγράμματα επιδότησης, αν και σε διαφορετικό βαθμό, είτε γιατί αμφισβητούν τη χρησιμότητά τους είτε γιατί τους αποτρέπουν οι προϋποθέσεις και οι όροι.

Δεν είναι κάτι που το αποζητάμε, αλλά εντάξει, αν έβγαινε κάποιο πρόγραμμα με κάποια χρηματοδότηση για... δεν μπορώ να σκεφτώ κάτι, δεν θα ήμουν αρνητικός. Αλλά δεν είναι κάτι που το επιδιώκουμε.³³⁷

Κοιτούσαμε για κάποιο ευρωπαϊκό πρόγραμμα. Στην αρχή μας φάνηκε και κάπως αντιδεοντολογικό. Δεν θέλαμε να πάρουμε ευρωπαϊκά λεφτά και... Κάπως σαν δικαιολογία ότι δεν τα θέλαμε. Μετά κάποια στιγμή είπαμε «άντε, αφού τα παίρνουν όλοι, αν μπορούμε γιατί να μην τα πάρουμε κι εμείς, δεν τα κλέβουμε, άμα τα δικαιούμαστε να τα πάρουμε». Και η αλήθεια είναι ότι φέτος φτάσαμε... Κοιτούσαμε ένα πρόγραμμα που ήταν για ΚοινΣΕπ, που είχε ανοίξει φέτος εδώ για την περιφέρεια Θεσσαλίας. Και βρεθήκαμε με έναν άνθρωπο, μιλήσαμε. Αυτός μας είπε ότι «μάλλον θα το πάρετε άμα θέλετε». Αλλά του δώσαμε άκυρο εμείς, γιατί είχε κάποιους περιορισμούς, κάποιες ευθύνες παραπάνω που δεν τις θέλαμε και είπαμε ότι καλύτερα να μην μπλέξουμε τελικά. Με δικά μας λεφτά, ό,τι κάνουμε. [Αν ήταν πιο απλή η διαδικασία και λιγότερες οι προϋποθέσεις] Θα το σκεφτόμασταν παραπάνω σίγουρα. Δεν ξέρω αν θα το κάναμε. Θα το σκεφτόμασταν παραπάνω.

Μερικοί μάλιστα σημειώνουν εμπειρίες φίλων και γνωστών τους, από τις οποίες προκύπτει ότι η επιδότηση από μόνη της δεν εξασφαλίζει τη βιωσιμότητα της επιχείρησης.

Ναι, ξέρω [κόσμο που πήρε πρόγραμμα για να ανοίξει επιχείρηση αλλά τελικά την έκλεισε]. Κυρίως στον κλάδο της εστίασης ξέρω τέτοιο κόσμο, που είχε ανοίξει και δεν μπόρεσε να τα βγάλει πέρα και αναγκάστηκε να κλείσει την επιχείρηση. Να χρεωκοπήσει. Ή να πάρει δάνεια για να συνεχίσει σε κάτι άλλο; Γνωρίζω. Υπάρχει φυσικά. Εννοείται. Σε μεγάλο βαθμό.³³⁸

ΤΡΑΠΕΖΙΚΟΣ ΔΑΝΕΙΣΜΟΣ

Αν έναντι των προγραμμάτων επιδότησης οι συμμετέχοντες και οι συμμετέχουσες στην έρευνα εμφανίστηκαν κατ' αρχήν θετικοί/ές αλλά σκεπτικοί ως προς την αποτελεσματικότητα ή αποθαρρημένοι από τις προϋποθέσεις, έναντι του τραπεζικού δανεισμού εμφανίζονται σαφώς αρνητικοί/ές. Μάλιστα, είναι ενδιαφέρον

³³⁷ Συνέντευξη με Ν8, 34 ετών, εργαζόμενο σε τεχνικό γραφείο.

³³⁸ Ό.π.

ότι δεν θέτουν το ζήτημα της μη χορήγησης δανείων από το τραπεζικό σύστημα, αλλά των όρων της δανειοδότησης.

Και μάλιστα, πολλοί/ές είναι εξαρχής αρνητικοί/ές ως προς την ανάληψη δανειακών υποχρεώσεων και τις συνέπειες που αυτή μπορεί να έχει στην επιχείρησή τους και τους ίδιους/τις ίδιες, κάτι που είναι πολύ πιθανό να συνδέεται με το γεγονός πως η συγκεκριμένη γενιά επιχειρηματιών/επαγγελματιών μεγάλωσε την περίοδο της έξαρσης του αριθμού των μη εξυπηρετούμενων δανείων κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης. Πρόκειται για ένα φαινόμενο που συμβαδίζει με όσα καταγράφουν διεθνείς έρευνες για τη νέα γενιά που μεγάλωσε την περίοδο μετά το 2008 και την αυξημένη υπευθυνότητα και προσοχή που επιδεικνύει σε θέματα οικονομικής διαχείρισης.

[Τράπεζα], δεν έχω... Όσο μπορώ να το αποφύγω, θα το αποφύγω. Όσο να' ναι προτιμώ να μην έχω κάτι στην πλάτη να με βαραίνει. Εντάξει, προς το παρόν δεν είναι ότι δεν βγαίνω. Και προς το παρόν δεν έχω και το πελατολόγιο για να κάνω αυτό το πράγμα. Δηλαδή θα έχω ένα τεράστιο στοκ το οποίο θα το κοιτάω, θα με κοιτάει και θα κοιτιόμαστε.³³⁹

Όχι. Δεν έχω αναζητήσει [τραπεζική χρηματοδότηση]. Το έχω σκεφτεί, αλλά δεν ξέρω αν θέλω να μπλέξω με...³⁴⁰

Εγώ δεν ήθελα να δανειστώ, γιατί πιστεύω ότι δεν αξίζει ρε παιδί μου. Δεν το έκανα ποτέ. Την προηγούμενη δεκαετία, όχι, δεν έδιναν οι τράπεζες. Τώρα δίνουν κάπως. Ξεκίνησαν. Ζητάνε χίλια δυο. Δεν θα πήγαινα ποτέ για δάνειο. Θα στα πάρουν όλα, θα τα πληρώσεις διπλά και τρίςδιπλα. Έτσι όπως είναι δηλαδή. Γιατί στη δικιά μας τη δουλειά παίζει πολύ ρόλο και ο καιρός, η κλιματική αλλαγή. Όλα αυτά τα πράγματα είναι τόσο αμφίρροπα. Δεν ξέρω.³⁴¹

Όχι, [δεν έχω σκεφτεί να πάρω δάνειο]. Κυρίως από φόβο. Μπορώ; Δεν μπορώ [να αποπληρώσω];³⁴²

Όχι, όχι, ούτε τράπεζα. Το κάναμε όλο σιγά σιγά, ξεκινήσαμε με λίγα μέσα, με δικά μας πράγματα, με πολλή προσωπική δουλειά σίγουρα. [...] Με δικά μας. Ένα μικρό κεφάλαιο που βάλουμε στην αρχή όλοι μαζί και βάλουμε όλοι, ο καθένας ό,τι είχε το έβαλε και το ξεκινήσαμε. Δεν κοιτούσαμε για δάνειο ποτέ.³⁴³

³³⁹ Συνέντευξη με N11, 27 ετών, οιοποιοί.

³⁴⁰ Συνέντευξη με N32, 33 ετών, ιδιοκτήτρια καταστήματος με χειροποίητα είδη.

³⁴¹ Συνέντευξη με N7, 36 ετών, αγρότη.

³⁴² Συνέντευξη με N10, 36 ετών, κομμώτρια.

³⁴³ Συνέντευξη με N6, 32 ετών, μέλος ΚοινΣΕπ.

ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΣΤΗΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΗ ΕΠΕΚΤΑΣΗ

Οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουν και η συνακόλουθη δυσπιστία τους έναντι των χρηματοδοτικών επιλογών, είτε με τη μορφή της επιδότησης είτε με τη μορφή του δανεισμού, σε συνδυασμό με τη γενική οικονομική αβεβαιότητα, έχουν όπως είναι αναμενόμενο επιπτώσεις και στην δυνατότητα των νέων επιχειρηματιών να επεκτείνουν τις επιχειρήσεις τους, να τις αναβαθμίσουν τεχνολογικά, αλλά ακόμα και να επιφέρουν μικρές βελτιώσεις. Το αποτέλεσμα δεν είναι μόνο να παραμένουν καθηλωμένες σε μικρά μεγέθη οι επιχειρήσεις τους ή να εμποδίζεται η εισαγωγή νέων τεχνολογικών εργαλείων και καινοτομίας στην παραγωγή, αλλά συχνά να αποκαρδιώνονται και οι ίδιοι, μη μπορώντας να βελτιώσουν τις συνθήκες της εργασίας τους ή, πολύ περισσότερο, να πραγματοποιήσουν τα σχέδια και τα όνειρά τους.

Αυτό [το να επεκτείνω την επιχείρηση] άμα το κάνω πολύ νωρίς, κινδυνεύω να έχω πάρα πολλά έξοδα και να μη βγαίνω. Άμα το κάνω πολύ αργά, κινδυνεύω να πεθάνω από την κούραση, να μην βγαίνει. Ιδανικά θα ήθελα να μπορώ να είμαι άνετα, έτσι όπως είμαι τώρα. Ή λίγο μεγαλύτερος. [...] Εντάξει, άμα δω ότι μπορώ να κάνω το άλμα σχετικά εύκολα και ανώδυνα, θα το κάνω.³⁴⁴

Τώρα να επεκταθούμε... Σαν ιδέες, μέσα στα χρόνια έχουν πέσει διάφορες ιδέες. Μήπως νοικιάσουμε και έναν άλλο χώρο να μας διευκολύνει, να κάνουμε μια αποθήκη. Έχει πέσει μία ιδέα, αλλά μας φοβίζει αυτό το παραπάνω έξοδα, μεγάλα ανοίγματα, μεγάλες ευθύνες. Οπότε δεν το προσπαθήσαμε. Αλλά το έχουμε σκεφτεί, ναι.³⁴⁵

Η τεχνολογία προχωράει και μπαίνει μέσα στη δουλειά, το οποίο είναι αναπόφευκτο, δεν γίνεται κι αλλιώς. Αλλά έχει διαβαθμίσεις αυτό. Δεν είναι όλοι κάπως ή όλοι έτσι, έχει να κάνει με πολλά. Είναι και τα το οικονομικό υπόβαθρο που έχει κάθε επαγγελματίας, κάθε οικογένεια, ας πούμε [...]. Αν υπάρχουν αγρότες που θα ήθελαν να βάλουν νέες τεχνολογίες αλλά τους λείπουν τα λεφτά; Εγώ! Το πλάνο που είχα εγώ, ας πούμε, τελειώνοντας τη σχολή και μπαίνοντας στη δουλειά ήτανε [...] να κάνω κάτι πιο αποδοτικό, να αρχίσω σιγά σιγά ας πούμε να βάλω πιο αποδοτικές καλλιέργειες. [...] Ξεκίνησα, έβαλα 30 στρέμματα, δέντρα. Αλλά δεν αποδίδουν. Αυτό. Οπότε συνεχίζω μία οικογενειακή επιχείρηση με ένα παλιό τεχνολογικό εξοπλισμό και με προσωπική δουλειά. Αυτό δηλαδή που είχα να δώσω εγώ παραπάνω ήτανε η προσωπική δουλειά και οι

³⁴⁴ Συνέντευξη με Ν11, 27 ετών, οιοποιοί.

³⁴⁵ Συνέντευξη με Ν6, 32 ετών, μέλος ΚοινΣΕπ.

γνώσεις που είχα. [...] Δηλαδή ό,τι μπορούσα να δώσω τα έδωσα. Αυτό.³⁴⁶

ΤΑ ΘΕΤΙΚΟΤΕΡΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Αν οι δυσκολίες που αναφέρθηκαν είναι πολλές και διαφορετικές, ως προς τα θετικότερα στοιχεία της εμπειρίας τους από την προσπάθεια να δημιουργήσουν και να συντηρήσουν μία επιχείρηση/ένα γραφείο, υπάρχει περίπου ομοφωνία.

Το ένα θετικό είναι η **αυτονομία**.

Παίρνεις τις αποφάσεις μόνος σου, αυτό είναι μαγικό. Στήνεις τα πάντα όπως θέλεις. Εκεί που η φωνή σου σε μία επιχείρηση δεν ακούγεται ποτέ, δεν πάει να έχεις επιχειρήματα, εδώ τουλάχιστον η ψυχική σου ηρεμία είναι λίγο καλύτερη.³⁴⁷

[Περισσότερο μου αρέσει] το ότι είμαι κύριος του εαυτού μου και μπορώ να το ελέγχω η ίδια.³⁴⁸

[Είναι ωραίο] ότι εξελίσεσαι μόνος σου μέσα σε ένα εργασιακό περιβάλλον, αλλά με τα δικά σου πόδια, χωρίς να σε βοηθάει κάποιος άλλος. Αυτό είναι σίγουρα ευχάριστο. Δεν έχεις κανένα να σου πει «έλα για δουλειά σήμερα ή αύριο μην έρχεσαι ή δεν έχει δουλειά, φύγε». Εμείς όλοι μαζί βγάζουμε το πρόγραμμά μας, βρισκόμαστε όλοι μαζί, κοιτάμε τα οικονομικά μας, βγάζουμε το πρόγραμμά μας, ποιος θέλει να δουλέψει, ποιος θέλει να φύγει, «δεν είμαι καλά, θέλω να κάτσω δύο μέρες», έχουμε ένα ευέλικτο πρόγραμμα να μας βολεύει όλους.

Το δεύτερο θετικό είναι η **δημιουργικότητα**.

Το αγαπάω το αντικείμενο, μου αρέσει η παραγωγή. Και το θεωρώ και δημιουργικό, ρε φίλε, γιατί άμα υπάρχει κάτι δημιουργικό μέσα σε αυτό που κάνεις... Εμένα το κομμάτι της δημιουργίας με εκφράζει και με κράτησε στη δουλειά. Αυτό, ότι εγώ θα παράξω ένα προϊόν, άμα το σκεφτείς λίγο ή άμα μπορέσεις να 'ρθεις σε αυτή τη θέση, είναι ένα πολύ μεγάλο κομμάτι για να σε κρατήσει η δουλειά,, εκτός από το οικονομικό.³⁴⁹

Το ότι δημιουργώ κάτι δικό μου από την αρχή. [...] Αλλά ναι, νομίζω το πιο ωραίο είναι ότι δημιουργώ κάτι δικό μου από την αρχή. Και

³⁴⁶ Συνέντευξη με N7, 36 ετών, αγρότη.

³⁴⁷ Συνέντευξη με N4, 28 ετών, γραφίστρια/freelancer.

³⁴⁸ Συνέντευξη με N10, 36 ετών, κομμώτρια.

³⁴⁹ Συνέντευξη με N7, 36 ετών, αγρότη.

επίσης είναι πολύ ωραίο να βλέπεις ανθρώπους να το δέχονται, να το αγαπάνε και να το...³⁵⁰

[Το πιο ωραίο στοιχείο είναι] η δημιουργία. Η δημιουργία και ότι είσαι αφεντικό του εαυτού σου.³⁵¹

Αυτή η ικανοποίηση ότι δημιουργείς κάτι μόνος σου. Ότι πήραμε μια δουλειά από το μηδέν και την έχουμε φτάσει σε κάποιο ικανοποιητικό μέγεθος αυτή τη στιγμή.³⁵²

Το τρίτο θετικό είναι **η πρόκληση και η εξερεύνηση** νέων περιοχών, νέων δυνατοτήτων, αλλά και των προσωπικών ορίων του καθενός, μέσα από μια **διαδικασία μάθησης**.

Μου αρέσει αυτό το κομμάτι του επιχειρείν δηλαδή. Μου αρέσει να ξεκλειδώνω νέες πόρτες. Θεωρώ ότι και εμένα και τα παιδιά μας έχει διδάξει πολλά πράγματα. Και για το ότι άμα δεν τολμήσεις δεν θα ξέρεις. Και μαθαίνουμε και τους εαυτούς μας πιο πολύ. [...] Συνέχεια ανακαλύπτουμε νέα πράγματα, έτσι πιστεύω.³⁵³

Εντάξει, θα κάνεις λάθη. Αλλά, εντάξει, αυτό είναι και το ωραίο, ότι μαθαίνεις από τα δικά σου λάθη.³⁵⁴

Και το τελευταίο -αλλά όχι με ιδιαίτερη βαρύτητα βάσει των παρατηρήσεων των συμμετεχόντων/ουσών στις συνεντεύξεις- θετικό στοιχείο είναι **η προοπτική των καλών οικονομικών απολαβών**.

Άμα πετύχεις σε αυτό, τα λεφτά είναι υπέροχα.³⁵⁵

Ζ.5. ΠΩΣ ΚΑΤΑΛΑΒΑΙΝΕΙ Η ΝΕΑ ΓΕΝΙΑ ΤΟΝ ΕΑΥΤΟ ΤΗΣ ΚΑΙ ΤΙΣ ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΤΙΣ ΑΠΟ ΤΙΣ ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΕΣ;

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η συζήτηση γύρω από το ποια χαρακτηριστικά αποδίδει η νέα γενιά επιχειρηματιών και επαγγελματιών στον εαυτό της και πού εντοπίζει τις βασικότερες διαφορές με τις προηγούμενες γενιές.

³⁵⁰ Συνέντευξη με Ν11, 27 ετών, οينوποιό.

³⁵¹ Συνέντευξη με Ν2, 33 ετών, ιδιοκτήτρια καταστήματος με χειροποίητα είδη.

³⁵² Συνέντευξη με Ν6, 32 ετών, μέλος ΚοινΣΕπ.

³⁵³ Συνέντευξη με Ν9, 36 ετών, ιδιοκτήτη μπαρ και αγρότη.

³⁵⁴ Συνέντευξη με Ν6, 32 ετών, μέλος ΚοινΣΕπ.

³⁵⁵ Συνέντευξη με Ν4, 28 ετών, γραφίστρια/freelancer.

ΔΙΑΘΕΣΗ ΚΑΙ ΠΡΟΩΘΗΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΪΟΝΤΟΣ

Ένα χαρακτηριστικό στοιχείο της σύγχρονης γενιάς επαγγελματιών και επιχειρηματιών είναι η αυξημένη βαρύτητα που προσδίδουν στο ζήτημα της διάθεσης και προώθησης του προϊόντος τους.

Ναι, εντάξει. Υπάρχουν, ας πούμε, κάποιες διαφορές, οι οποίες είναι στο μετά την παραγωγή κομμάτι, το οποίο, εντάξει, ο πατέρας μου εκεί πέρα δεν τον ενδιέφερε τόσο πολύ να το τρέξει. Τη διάθεση του προϊόντος. Που εγώ το τρέχω γιατί και μου αρέσει λίγο το όταν βρίσκω κάποιο άτομο το οποίο τον ενδιαφέρει και κάνουμε ωραίες συζητήσεις. Και πρέπει κιόλας.³⁵⁶

Αυτό δε που κυρίως διαφέρει είναι η προσέγγιση στο ζήτημα της προώθησης του προϊόντος/της υπηρεσίας.

[Τι κάνουμε διαφορετικά σε σχέση με το παρελθόν] Μηχανοργάνωση, προσέγγιση διαφορετικών πελατολογίων, αλλαγή νοοτροπίας σε θέμα προσέγγισης και σε θέμα cross-selling. Είχαμε μία λάθος θεώρηση της αγοράς. Θεωρούσαμε δεδομένο ότι όλοι οι επιχειρηματίες αντιλαμβάνονται την έννοια του ρίσκου. Όλοι οι επιχειρηματίες θέλουν να την εκχωρήσουν. Και επειδή εμείς είμαστε πάρα πολύ καλοί σ' αυτό, αυτομάτως θα 'ρθουν σε εμάς. Η αλυσίδα αυτή είναι λάθος 100%. Διότι άλλοι δεν γνωρίζουν το ρίσκο, άλλοι το υποτιμούν. Πρέπει να τους προσεγγίσεις εσύ τελείως διαφορετικά. [...] Σε κάθε περίπτωση μπήκαμε πολύ πιο bold στην προσέγγιση του πελατολογίου μας.³⁵⁷

Και φυσικά, μεγάλο τμήμα αυτού, είναι και η μεγαλύτερη υιοθέτηση νέων εργαλείων, και ιδίως των social media.

Αυτό που βλέπω ως πιο έντονο διαφοροποιητικό στοιχείο είναι το κομμάτι με τα social media. Η νεολαία δίνει περισσότερο βάρος να κάνει ένα καλό βίντεο. Πολλές φορές αυτό ξεπερνά ακόμα και την ποιότητα του προϊόντος που μπορεί να έχει είτε είναι χειροποίητο είτε είναι...³⁵⁸

Τα μέσα προώθησης συμβαδίζουν άλλωστε και με τα σύγχρονα καταναλωτικά χαρακτηριστικά, με κυρίαρχο το αίτημα της εξατομίκευσης: εξατομικευμένη ενημέρωση/διαφήμιση βάσει των αλγορίθμων των ψηφιακών πλατφορμών και εξατομικευμένη κατανάλωση.

³⁵⁶ Συνέντευξη με N11, 27 ετών, οينوποιοί.

³⁵⁷ Συνέντευξη με N5, 39 ετών, σύμβουλο ασφαλίσεων.

³⁵⁸ Συνέντευξη με N2, 33 ετών, ιδιοκτήτρια καταστήματος με χειροποίητα είδη.

Η νεολαία βλέπω ότι υπάρχει μια στροφή πολύ, και στον κόσμο γενικότερα, του να αγκαλιάζει το χειροποίητο, το unique, το μοναδικό.³⁵⁹

Μάλιστα είναι ενδιαφέρον ότι κάποιοι/ες αναφέρουν μία διαδικασία υποκατάστασης: η παρουσία μιας επιχείρησης/ενός επαγγελματία στα social media ξεκινά ως μέσο επαγγελματικής διαφήμισης, αλλά αποκτά αυτοτελή σημασία και σε μερικές περιπτώσεις καθίσταται και αυτοτελής πηγή εισοδήματος.

Εμένα με εντυπωσιάζει πώς εκθέτουν τον εαυτό τους στα social media. Το TikTok είναι αυτό που θα ευνοήσει κάθε επιχείρηση αυτή τη στιγμή. Δηλαδή δεν πάει να έχεις συνεργείο καθαρισμού, να έχεις ρούχα, να έχεις κοσμήματα; Θα σε βοηθήσει. Βλέπουμε πλέον -που δεν το περίμενα πριν δέκα χρόνια- ότι γραφεία υπηρεσίας, λογιστές, δικηγόροι, ανεβάζουν κάποιο βίντεο με τον εαυτό τους στο TikTok και έχουν πάρει hype από αυτό και πληρώνονται από αυτό. Αυτό δεν ξέρω αν βοηθάει την επιχείρηση, αλλά αυτό είναι ένα έξτρα εισόδημα αν πετύχει στα social. Δηλαδή μπορεί και ο κόσμος να έρθει σε γνωρίσει και να δοκιμάσει κάτι, αλλά αν πετύχεις, έχεις εισόδημα από τα social media και μόνο.³⁶⁰

ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΡΓΑΛΕΙΩΝ ΣΤΗΝ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΠΡΟΪΟΝΤΩΝ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΠΑΡΟΧΗ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ

Ένα δεύτερο -και αναμενόμενο με βάση όσα προαναφέρθηκαν (Γ.3.)- στοιχείο που, σύμφωνα με τους συμμετέχοντες και τις συμμετέχουσες στην έρευνα διαφοροποιεί τη σημερινή νέα γενιά επαγγελματιών/επιχειρηματιών, αλλά και ευρύτερα εργαζομένων, από τις προηγούμενες είναι το μεγαλύτερο ενδιαφέρον και η μεγαλύτερη ευκολία με την οποία οι νέοι/οι νέες εισάγουν και αξιοποιούν νέα τεχνολογικά εργαλεία στη δουλειά τους, παρά τους οικονομικούς περιορισμούς που προαναφέρθηκαν (Ζ.4.) αλλά και άλλα εμπόδια, όπως π.χ. η μικρή κλίμακα της παραγωγής.

Όσο μπορώ, ναι [προσπαθώ να αξιοποιώ τεχνολογικά εργαλεία]. Τώρα στο αμπέλι είναι το θέμα ότι άμα θες να πάρεις κάτι καινούριο, πρέπει να πληρώσεις. ΠΟΛΛΑ. Ναι, αν είχα τη χρηματοδότηση... Δηλαδή προσπαθώ να πάρω καινούργια πράγματα. Δεν με αφήνουνε. Εντάξει, δεν είναι εύκολο.[...] Για το οίνοποιείο πάλι είναι το θέμα το ότι... Έχει το κακό ότι δεν είναι εύκολο να βρεις μηχανήματα για την παραγωγή που έχουμε εμείς. Τα περισσότερα μηχανήματα είναι για τετραπλάσια, πενταπλάσια, 1000πλάσια

³⁵⁹ Ό.π.

³⁶⁰ Συνέντευξη με Ν4, 28 ετών, γραφίστρια/freelancer.

οινοποιεία. Εντάξει, όποιος ψάχνει βρίσκει εννοείται. Αλλά. Άμα είναι να το φέρεις από εξωτερικό...³⁶¹

Η τάση αυτή της νέας γενιάς όχι απλά να προσαρμόζεται, αλλά να υιοθετεί και να στηρίζει την τεχνολογικό πρόοδο δημιουργεί ένα χάσμα με τις προηγούμενες γενιές, με τις οποίες όμως ακόμα συνυπάρχει (είτε στο πλαίσιο οικογενειακών επιχειρήσεων, είτε με μισθωτούς/ές μεγαλύτερης ηλικίας κ.λπ.).

[Το χάσμα είναι] τεράστιο. Υπάρχει πολύ μεγάλη δυσκολία των παλαιότερων να προσαρμοστούν στα νεότερα δεδομένα. Τους είναι κάπως δύσκολο να καταλάβουν ότι ζούμε σε μια πιο ψηφιοποιημένη εποχή. Τα πράγματα μπορούν να γίνονται πιο εύκολα θα πω. Ας πούμε κάποτε έπρεπε, για να κάνεις μία αίτηση σε μια υπηρεσία, να περάσει πόσος καιρός για να πάρεις κάποια έγγραφα. Τώρα γίνεται όλο ηλεκτρονικά σχεδόν. Όλα έχουν απλοποιηθεί σε πολύ μεγάλο βαθμό, οπότε αυτό είναι πολύ θετικό.³⁶²

Η επιτάχυνση μάλιστα της τεχνολογικής αλλαγής, και ιδίως η εισαγωγή της Τεχνητής Νοημοσύνης, φαίνεται ότι διευρύνει ακόμα περισσότερο το διαγενεακό ψηφιακό χάσμα.

Λόγω των εργαλείων τα οποία υιοθετούμε, που έχουν να κάνουν με AI κ.λπ., θεωρώ ότι θα έπρεπε να πάρουμε κάποιον νεότερο [συνεργάτη]. Οι μεγάλοι άνθρωποι μπορεί να ξέρουν πώς γινόταν η δουλειά, είναι απίστευτα έμπιστοι, τους έχουμε δοκιμάσει, τους εμπιστευόμαστε, αλλά είναι λίγο δύσκολοι στο να υιοθετούνε καινούρια μοντέλα. Π.χ. πριν από 3 μήνες, έκανα έναν λογαριασμό στο ChatGPT σε μία μεγαλύτερη συνάδελφο και μου είπε «ουάου, δηλαδή εγώ θα ρωτήσω ό,τι θέλω δηλαδή;». Ερωτήσεις, ας πούμε, ατσούμπαλες. Ενώ ο 25χρονος θα έμπαινε μέσα, θα το έκανε.³⁶³

ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕ ΤΟΥΣ ΠΕΛΑΤΕΣ

Αν οι νέοι και οι νέες θεωρούν ότι υπερτερούν έναντι των μεγαλύτερων σε τεχνολογικές δεξιότητες, πολλοί και πολλές εξ αυτών αναγνωρίζουν ότι η γενιά τους υπολείπεται σε διαπροσωπικές δεξιότητες και τονίζουν τη σημασία που έδιναν οι προηγούμενες γενιές επαγγελματιών/επιχειρηματιών και γενικά εργαζομένων στους πελάτες και συνεργάτες.

Από την άλλη, η τριβή με παλαιότερες γενιές σου μαθαίνει να σκέφτεσαι κάπως διαφορετικά. Δηλαδή, βλέπω ότι είμαι πάρα πολύ

³⁶¹ Συνέντευξη με N11, 27 ετών, οινοποιό.

³⁶² Συνέντευξη με N8, 34 ετών, εργαζόμενο σε τεχνικό γραφείο με μπλοκάκι.

³⁶³ Συνέντευξη με N5, 39 ετών, σύμβουλο ασφαλίσεων.

πιο αθώς σε σχέση με τον πατέρα μου, ας πούμε, σε ζητήματα που αφορούν τις διαπροσωπικές σχέσεις με τους πελάτες.³⁶⁴

Παλιά δίνανε πιο μεγάλη προσοχή στην πελάτισσα. Τώρα είναι περισσότερο «κάνω τη δουλειά μου και δεν έχω ανθρώπινες σχέσεις».³⁶⁵

Και, όπως σημειώνεται από κάποιους/ες συνεντευξιαζόμενους/ες, το στοιχείο αυτό της μεγαλύτερης ικανότητας στις διαπροσωπικές σχέσεις, είναι ένα συγκριτικό πλεονέκτημα που, κατά κάποιο τρόπο, προστατεύει τις μεγαλύτερες γενιές από το ενδεχόμενο περιθωριοποίησής τους λόγω της ψηφιακής μετάβασης της αγοράς εργασίας.

Βέβαια, η μεγαλύτερη συνάδελφος, γνωρίζει, ας πούμε, πέντε χιλιάδες πελάτες με το μικρό τους όνομα και με τα οικογενειακά τους στοιχεία. Έχει μάθει να χτίζει πάνω σε ανθρώπινες σχέσεις. Αυτό δεν μπορεί να το αντικαταστήσει κανείς. Κανείς. Αυτό είναι η αλήθεια. Μπορείς να χειρίζεσαι ένα μοντέλο εξαιρετικά, να δεις τα σωστά prompts, αλλά δεν μπορείς να θυμάσαι ότι οι άνθρωποι που βλέπεις μια φορά το χρόνο, ότι η κόρη κάποιου π.χ. ήταν 10 χρόνων, πήγαινε εκεί φροντιστήριο και, και, και...³⁶⁶

ΧΡΟΝΟΣ ΚΑΙ ΙΣΟΡΡΟΠΙΑ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗΣ ΚΑΙ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗΣ ΖΩΗΣ

Ένα ακόμα στοιχείο το οποίο, σύμφωνα με τα σχόλια των νέων που συμμετείχαν στην έρευνα, διαφοροποιεί τη σημερινή γενιά επαγγελματιών και επιχειρηματιών από την προηγούμενη είναι το ζήτημα του χρόνου και της ισορροπίας προσωπικής και επαγγελματικής ζωής.

Το ότι ο πατέρας μου πλέον είχε περάσει από πράγματα τα οποία δεν του άρεσαν και είχε κατασταλάξει σε αυτό και το ότι πλέον δεν έχει άλλες υποχρεώσεις, έχει σταθεροποιηθεί, είναι πολύ πιο έντονα μέσα σ' αυτό. Εγώ, όσο να ναι προσπαθώ να παίρνω και κάποια στιγμή τις αποστάσεις μου από τη δουλειά.³⁶⁷

Μάλιστα, σε κάποιες περιπτώσεις, η παράμετρος του χρόνου αποτελεί έναν πολύ σημαντικό παράγοντα και στη λήψη βασικών επιχειρηματικών αποφάσεων, όπως π.χ. η επιλογή καλλιέργειας σε μια αγροτική εκμετάλλευση ή το ωράριο λειτουργίας μιας επιχείρησης εστίασης.

Έχει ένα μεγαλύτερο ρίσκο [η συγκεκριμένη καλλιέργεια]. Έχει μεγάλο τζίρο το στρέμμα. Αλλά άμα πάει καλά, σου αφήνει κάτι καλύτερο. Το βαμβάκι δεν υπάρχει λόγος. Δηλαδή, βάσει εξόδων, τα

³⁶⁴ Συνέντευξη με N8, 34 ετών, εργαζόμενο σε τεχνικό γραφείο με μπλοκάκι.

³⁶⁵ Συνέντευξη με N10, 36 ετών, κομμώτρια.

³⁶⁶ Συνέντευξη με N5, 39 ετών, σύμβουλο ασφαλίσεων.

³⁶⁷ Συνέντευξη με N11, 27 ετών, οιοποιοί.

κέρδη είναι πολύ λίγα. Πολύ μικρά. Και για το χρόνο απασχόλησης. Γιατί το σκέφτομαι λίγο έτσι πλέον, μετά από χρόνια που ασχολούμαι με τα χωράφια. Λέω, θα ασχοληθώ, θα βάλω ό,τι αξίζει να αφιερώσω χρόνο. Γιατί έχω αφιερώσει καλοκαίρια ποτίζοντας βαμβάκι, ας πούμε, χωρίς λόγο, τζάμπα. Και τα δύο έχουν σημασία [χρόνος και για την άλλη μου δουλειά και για προσωπική χρήση]. Δηλαδή προτιμώ να μην κάνω τίποτα και να πω ότι θα βγάλω αυτά τα λεφτά από τα χωράφια. Σε κάτι πιο εύκολο.³⁶⁸

Ωστόσο, οι ερμηνείες ως προς το ζήτημα του ελεύθερου χρόνου και της σχέσης της νέας γενιάς με αυτόν διαφέρουν αρκετά. Για κάποιους, το να αποζητούν περισσότερο χρόνο για τον εαυτό τους είναι αποτέλεσμα του ότι μπήκαν με δυσμενέστερους όρους στον επαγγελματικό στίβο σε σύγκριση με τις προηγούμενες γενιές, οπότε θεωρούν ότι απλώς αναπληρώνουν το χαμένο έδαφος.

Όχι [δεν νομίζω ότι η νέα γενιά διεκδικεί περισσότερο προσωπικό χρόνο]. Ο πατέρας μου τον έχει πάρει τον χρόνο του όλα τα χρόνια μέχρι να κάνει το οινοποιείο. Απλά εγώ μπήκα κατευθείαν στα βαθιά και προσπαθώ να βρω διεξόδους από δω και από κει.³⁶⁹

Για άλλους/ες, η νέα γενιά έχει την «πολυτέλεια» να αποζητά περισσότερο ελεύθερο χρόνο, καθώς έχει εξασφαλίσει πολλά από τα βασικά υλικά αγαθά που για προηγούμενες γενιές δεν ήταν δεδομένα.

[Η γενιά μου είναι] λιγότερο [διατεθειμένη να θυσιάσει τον προσωπικό της χρόνο για το επάγγελμα]. Πιστεύω λιγότερο. Θεωρώ ότι οι παλιοί σε ένα πολύ μεγάλο ποσοστό [...] ήταν όλοι αγρότες, άνθρωποι μεροκαματιάρηδες. Οπότε όλοι προσπαθούσαν να δουλέψουν για να βιοποριστούν και να φτιάξουν τα βασικά, το σπίτι τους κ.λπ. Εμείς, επειδή πάνω-κάτω σε πολύ μεγάλο βαθμό τα έχουμε αυτά, είμαστε ευνοημένοι ως προς αυτό. Είμαστε δηλαδή η γενιά που τα πήρανε αυτά. Επίσης τώρα προσπαθούμε να τα συντηρήσουμε και νομίζω ότι χρειάζεται όλο και περισσότερη προσπάθεια για να κερδίσουμε όσο γίνεται περισσότερα. Σίγουρα παλεύουμε, δεν μπορώ να πω ότι είμαστε τεμπέληδες σαν γενιά. Απλά τα θέλουμε λίγο πιο έτοιμα. Οι γονείς μας θα κυνηγούσαν το κάθε ένα περιστατικό. Εγώ μπορεί αν κάποιος με δυσκολεύει, να πω ότι δεν πειράζει. Ας φύγει. Δεν θα κυνηγήσω τα πάντα.³⁷⁰

ΣΗΜΑΣΙΑ ΣΤΟΝ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟ – ΜΑΚΡΟΠΡΟΘΕΣΜΗ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ

Αντιφατικές τέλος είναι οι απαντήσεις των συμμετεχόντων/ουσών στην έρευνα σε σχέση με τα θέματα επιχειρηματικής προοπτικής και σχεδιασμού, κάτι που

³⁶⁸ Συνέντευξη με N9, 36 ετών, ιδιοκτήτη μπαρ και αγρότη.

³⁶⁹ Συνέντευξη με N11, 27 ετών, οινοποιό.

³⁷⁰ Συνέντευξη με N1, 32 ετών, γιατρό.

ενδεχομένως σχετίζεται και με τις διαφορετικές ηλικιακές υπο-ομάδες (π.χ. άνω και κάτω των 30 ετών) εντός της -με την ευρύτερη έννοια που ακολουθούμε εδώ- νεολαίας, αλλά και με το είδος και το μέγεθος της επιχείρησης (π.χ. ατομικές επιχειρήσεις/freelancers στον τομέα των υπηρεσιών έναντι μεγαλύτερων εταιρικών σχημάτων ή βιομηχανιών κ.λπ.).

Έτσι, για κάποιους/ες το σημερινό αβέβαιο περιβάλλον καθιστά ξεπερασμένη και άχρηστη οποιαδήποτε απόπειρα σχεδιασμού.

Αλλά άνθρωποι μικροί που ανοίγουν επιχειρήσεις δικές τους είναι εντυπωσιακό ότι δεν ακολουθούν κανένα business plan, δεν υπάρχει πια αυτό. Και αν θες, το θεωρούσα ξεπερασμένο και όταν το μαθαίναμε στη σχολή. Είναι καλό να ξέρεις πέντε στατιστικά, αλλά τώρα να ανοίξω εγώ μια επιχείρηση με ρούχα και να περιμένει ο άλλος να του πω ότι το profit σε δύο χρόνια το υπολογίζω εκεί, είναι λίγο αστείο πια. Είναι απρόβλεπτη η εποχή μας, είναι διαφορετικοί οι κλάδοι.³⁷¹

Αντίθετα, σύμφωνα με την προσέγγιση κάποιων άλλων, η αβεβαιότητα της εποχής κάνει τη νέα γενιά περισσότερο προσεκτική στις αποφάσεις της, αλλά και περισσότερο συνειδητοποιημένη σε σχέση με τους επιχειρηματικούς κινδύνους.

Το πλαίσιο τώρα είναι πιο δύσκολο, θεωρώ. Πιστεύω ότι εμείς, έτσι όπως έχουν γίνει τα πράγματα, μπορούμε πιο εύκολα και πιο προσεκτικά να διαχειριστούμε τα οικονομικά σε σχέση με τους μεγαλύτερους. Γιατί ήταν πιο παρορμητικοί, δεν ήταν τόσο εγκρατείς πιστεύω. Ήταν πιο ανέμελοι. Άλλα χρόνια.³⁷²

Οι νέες γενιές, οι νέοι άνθρωποι, μπορούν να αντιληφθούν καλύτερα τι εννοούμε όταν λέμε διαχείριση ρίσκου. Μπορούν να καταλάβουν επίσης το πόσο σημαντικό είναι να εκχωρήσεις το ρίσκο. [...] Η νέα γενιά είναι πολύ πιο πρόθυμη να ακούσει και αντιλαμβάνεται πολύ πιο εύκολα τα θέματα σε σχέση με τις παλαιότερες γενιές.³⁷³

Z.6. ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΔΙΑΔΟΧΗ

Όπως ήταν αναμενόμενο, μεγάλο τμήμα των νέων που συμμετείχαν στην έρευνα είναι περιπτώσεις επιχειρηματιών/επαγγελματιών που ανέλαβαν την οικογενειακή επιχείρηση ή διαδέχθηκαν κάποιον γονιό στο επάγγελμά του, εν όλω ή εν μέρει, ενώ υπάρχουν και λίγοι/ες που -αν και υπήρχε δυνατότητα, με βάση την επαγγελματική δραστηριότητα των γονιών, να επιλέξουν έναν τέτοιο δρόμο- επέλεξαν να διαφοροποιηθούν και να αναπτύξουν δική τους αυτοδύναμη επιχειρηματική δραστηριότητα, αλλά σε άλλο κλάδο.

³⁷¹ Συνέντευξη με Ν4, 28 ετών, γραφίστρια/freelancer.

³⁷² Συνέντευξη με Ν9, 36 ετών, ιδιοκτήτης μπαρ και αγρότης.

³⁷³ Συνέντευξη με Ν5, 29 ετών, σύμβουλο ασφαλίσεων.

ΟΙ ΠΡΟΣΔΟΚΙΕΣ ΤΩΝ ΓΟΝΙΩΝ

Ένα από τα θέματα που τέθηκε προς συζήτηση ήταν κατά πόσο η επιλογή να αναλάβουν την οικογενειακή επιχείρηση ή το επάγγελμα κάποιου γονιού ήταν αμιγώς δική τους ή και αποτέλεσμα των προσδοκιών, ενδεχομένως και πίεσης από την πλευρά των γονιών. Ενδιαφέρον είναι ότι, με βάση τις αναφορές των συνεντευξιαζόμενων, οι περισσότεροι γονείς πλέον δεν κατευθύνουν τα παιδιά τους στο να τους διαδεχθούν με την ίδια επιμονή που αυτό συνέβαινε ενδεχομένως στο παρελθόν. Πρόκειται για κάτι που συμβαδίζει με τις επισημάνσεις και των εκπροσώπων μικρομεσαίων επιχειρήσεων και επαγγελματιών, που καταγράφηκαν παραπάνω (ΣΤ.4.).

Η μάνα μου μπορεί και να ήθελε, να πει ότι «αφού το παιδί σπούδασε αυτό το αντικείμενο, να έχει δουλειά». Ο πατέρας μου, παράδοξως, ενώ πίστευα ότι θα είναι πιο πειστικός [γιατί ήταν δική του η επιχείρηση], ήταν σε φάση «να σου πω κάτι, άμα το θέλεις, πάρ' το και όλο από τώρα και πάρε και τα λεφτά, αλλά άμα δεν το θέλεις, βρες τι θέλεις να κάνεις». Ήταν πολύ υποστηρικτικός. «Θες να ανοίξεις κάτι; Πες μου τι θες να ανοίξεις. Να το δούμε». Δεν είχε θέμα.³⁷⁴

Μάλιστα, κάποιοι γονείς επέμειναν και στο ακριβώς αντίστροφο, να είναι σίγουρα δηλαδή τα παιδιά τους ότι πράγματι επιθυμούν να αναλάβουν την οικογενειακή επιχείρηση, φροντίζοντας να τους υποδεικνύουν και άλλες διεξόδους.

Όχι οι γονείς μου ήταν τελείως ελεύθεροι, δηλαδή και ο λόγος που άργησα τόσο πολύ να το πάρω πάνω μου ήταν επειδή ο πατέρας μου ήταν σε φάση «δες το, περίμενε να είσαι σίγουρος ότι σου αρέσει, μην το κάνεις και...».³⁷⁵

Όχι. Ουδέποτε [είχα στο μυαλό μου ότι θα καταλήξω στην οικογενειακή επιχείρηση]. [...] Ό,τι και να κάνεις, πάντα ρε παιδί μου ένα χρόνο της ζωής σου σαν παιδί τον περνούσες εδώ. Δηλαδή, χωρίς να το θέλει ο πατέρας μου για κανέναν λόγο, είχες μάθει το δρόμο. Ο πατέρας μου δεν ήθελε να αναλάβουμε την επιχείρηση. Μας είχε θέσει το εξής δίλημμα: «Θέλετε να σπουδάσετε ή να σας δώσω τα λεφτά να γυρίσετε τέσσερα χρόνια τον κόσμο; Γιατί πιστεύω ότι θα δείτε περισσότερα». Κι ο αδερφός μου κι εγώ διαλέξαμε να σπουδάσουμε. Μας έδινε το budget να γυρίσουμε τον κόσμο! (Γέλια...) Θεωρούσε ότι... Κοίτα, θεωρητικά, στη δικιά του δουλειά θα σου έλεγε «παιδί μου, πρέπει να πας οικονομικά» ή ότι «πρέπει να πας ΠΑΠΕΙ». Η προσέγγιση του πατέρα μου ήταν τελείως διαφορετική.

³⁷⁴ Συνέντευξη με Ν4, 28 ετών, γραφίστρια/freelancer.

³⁷⁵ Συνέντευξη με Ν11, 27 ετών, οιοποινό.

Ήταν ότι «υπάρχει αυτό εδώ πέρα, δες αν πραγματικά σε ενδιαφέρει». ³⁷⁶

ΟΙ ΛΟΓΟΙ ΑΝΑΛΗΨΗΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗΣ ΚΑΙ ΤΑ ΘΕΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΔΙΑΓΕΝΕΑΚΗΣ ΣΥΝΥΠΑΡΞΗΣ

Οι λόγοι που ωθούν έναν νέο ή μία νέα να ακολουθήσει τα επιχειρηματικά/επαγγελματικά βήματα των γονιών του ποικίλλουν και είναι τόσο ηθικοί/συναισθηματικοί όσο και αμιγώς πρακτικοί.

Επειδή είμαστε σε μία οικογενειακή επιχείρηση, όλοι νιώθουν σαν οικογένεια, σαν παιδιά του μπαμπά που έχει μία επιχείρηση. Ανεξαρτήτως σπουδών, νιώθουν πάντα βαθιά μέσα τους μια ηθική υποχρέωση να ακολουθήσουν αυτό το οποίο έκανε ο μπαμπάς. [...] Ήταν σε μία δουλειά η οποία μου άρεσε, την οποία τη θαύμαζα από μικρός. Διότι έχει κοινωνικό πρεστίτζ, έχει πολύ μεγάλες απολαβές... ³⁷⁷

Κοίταξε, είχα τις εικόνες ρε παιδί μου. Καταρχάς στα χωράφια και στη γεωργία πήγαινα από πολύ μικρός, με έπαιρνε ο πατέρας μαζί. Από τότε που θυμάμαι. Είχα τις εικόνες. Τώρα... Δεν ξέρω τώρα τι ήταν αυτό, αλλά κάπως εκεί στα 18 ψάχνοντας τι θα σπουδάσω, επειδή είχα το ερέθισμα αυτό, ασχολήθηκα με τη γεωπονία και μου άρεσε ας πούμε και το αντικείμενο και μετά. ³⁷⁸

Συχνά δε η ανάληψη της οικογενειακής επιχείρησης/δραστηριότητας δεν είναι πάντα συνειδητή, αλλά σχετίζεται με συγκυρίες: έλλειψη κάποιας άμεσης επαγγελματικής διεξόδου για το παιδί, ασθένεια του γονιού κ.λπ.

Στα θετικά της διαδοχής ενός γονιού και της συνύπαρξης μαζί του εντός της οικογενειακής επιχείρησης/γραφείου, ένα βασικό στοιχείο είναι το αμιγώς πρακτικό: συχνά ο γονιός -και σε μικρότερο βαθμό και τα αδέρφια- αναλαμβάνει να παίξει και το ρόλο του συνεργάτη, αφού πολύ συχνά νέοι επιχειρηματίες αδυνατούν να έχουν άλλη επαγγελματική υποστήριξη, από υπαλλήλους/εργάτες ή έχουν μόνο εποχιακό προσωπικό. ³⁷⁹

Πέραν αυτού, ως θετικά αναφέρθηκαν κυρίως δύο στοιχεία. Το πρώτο στοιχείο είναι, προφανώς, το γεγονός ότι κανείς κληρονομεί μία ήδη ενεργή επιχείρηση, και κυρίως το πελατολόγιό της, με όλες τις προκλήσεις που έχει ωστόσο η μετάβαση και η διατήρησή του (βλ. παρακάτω). Το δεύτερο θετικό στοιχείο έχει να

³⁷⁶ Συνέντευξη με N5, 39 ετών, σύμβουλο ασφαλίσεων.

³⁷⁷ Ο.π.

³⁷⁸ Συνέντευξη με N7, 36 ετών, αγρότη.

³⁷⁹ Συνέντευξη με N2, 33 ετών, ιδιοκτήτρια καταστήματος με χειροποίητα είδη, συνέντευξη με N7, 36 ετών, αγρότη, συνέντευξη με N11, 27 ετών, οινοποιό.

κάνει με τη μεταφορά της εμπειρίας και της γνώσης και την υποστήριξη του/της νέου/ας επαγγελματία/επιχειρηματία στο ξεκίνημά του/της. Η υποστήριξη αυτή μπορεί να αφορά τόσο το ουσιαστικό αντικείμενο της ενασχόλησης, όσο και τη σχέση με τους πελάτες, τη διαχείριση του άγχους κ.λπ.

Κυρίως βοηθητική ήταν [η παρουσία του πατέρα μου]. Επειδή ήμουν ακόμα από την πρακτική λίγο στα χαμένα. Με έβαλε, μπήκα πιο εύκολα σε αυτό. Επίσης, όσο να 'ναι, είναι εμπειρία, έχεις έναν άνθρωπο με εμπειρία δίπλα σου. Ειδικά κάποια πράγματα τα οποία έχουν να κάνουν με το πώς ήταν παλιότερες χρονιές, για να δεις πώς θα είναι φέτος οι χρονιές, όλα αυτά βοήθησαν πάρα πολύ.³⁸⁰

Ναι, εννοείται ότι [έχω πάρει σιγουριά] όταν θέλω μια δεύτερη γνώμη [ως γιατρός]. [...] Και μόνο που είναι εκεί, νιώθεις ότι έχεις ένα μάτι. Δεν είσαι μόνος σου. Επαγγελματικά, στην αρχή μπορεί να κάνεις πράγματα που να το μετανιώσεις [σε σχέση με τους πελάτες], να μιλήσεις πιο απότομα ή, αντίθετα, να κάνεις πολλές χάρες σε κάποιον, παραπάνω από αυτές που χρειάζεται, επειδή δεν ξέρεις πώς να διαχειριστείς την κατάσταση. [...] Αυτό σου το μαθαίνει ο μεγαλύτερος. Σου λέει «εδώ πέρα έκανες λάθος, μην το χειρίζεσαι έτσι, μην εξάπτεσαι τόσο πολύ από αυτό, την άλλη φορά θα δεις ότι θα αλλάξει». [...] Η μαμά μου π.χ. πολλές φορές γίνεται ένα περιστατικό και [...] θα διαχειριστεί μια κατάσταση μπαμ-μπαμ. Ένα, δύο, τρία. «Θες να κάνεις αυτό; Μην το ψάχνεις». Κάτι που εγώ μπορεί να πελαγώσω. «Πώς θα γίνει τώρα;». Αυτή θα το κάνει σε ένα δευτερόλεπτο.³⁸¹

ΟΙ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΤΗΣ ΔΙΑΔΟΧΗΣ ΣΤΙΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ

Οι περισσότεροι και οι περισσότερες νέοι και νέες που πήραν μέρος στην έρευνα και είχαν διαδεχτεί τους γονείς τους στην επιχείρηση/στο επάγγελμά τους σημείωσαν ότι η διαδικασία αυτή αποτελεί πρόκληση από πολλές απόψεις.

Πρώτον, η συνύπαρξη δύο διαφορετικών γενεών μέσα στο ίδιο γραφείο/επιχείρηση συνεπάγεται πολύ συχνά **διαφωνίες ως προς την προσέγγιση σε επαγγελματικά και επιχειρηματικά ζητήματα**. Πολύ συχνά, η βάση της διαφωνίας βρίσκεται στο γεγονός ότι η νέα γενιά επιχειρεί να φέρει στην οικογενειακή επιχείρηση τις νέες ή περισσότερο επικαιροποιημένες γνώσεις που απέκτησε κατά τη διάρκεια των σπουδών/της εκπαίδευσής της ή να εισάγει καινοτομίες και βελτιώσεις.

³⁸⁰ Συνέντευξη με N11, 27 ετών, οίνοποιό.

³⁸¹ Συνέντευξη με N1, 32 ετών, γιατρό.

Εντάξει. Διαφωνίες... Πάντα υπάρχουν αυτά. Αλλά ευτυχώς τα περισσότερα λύθηκαν όσο ήμουν εγώ πρακτική, γιατί από κει ήταν πολύ καλός ο οινολόγος εκεί, οπότε μάθαινα πολλά πράγματα που προσπαθούσα να τα φέρω εδώ και υπήρχαν κάποιες κόντρες.³⁸²

Εγώ ακολουθώ περισσότερο τα επιστημονικά guidelines. Ίσως γιατί διάβασα πιο πρόσφατα και διαβάζω ακόμα. Οι μεγαλύτεροι, όχι ότι δεν ενημερώνονται, παρακολουθούν και συνέδρια και τα πάντα, αλλά στηρίζονται πολύ και στην πρακτική εμπειρία.³⁸³

Ήταν δύσκολο [κατά τη μετάβαση]. Προβλήματα επικοινωνίας; Δεν ξέρω. Διαφορά ηλικίας; Δεν ξέρω. Σίγουρα υπάρχει μια διαμάχη. Άλλο σκεπτικό έχω εγώ με καλλιέργειες άλλο ο πατέρας μου. Κάθε χρόνο μαλώνουμε για κάποιες καλλιέργειες. Ο πατέρας μου ήταν κολλημένος με το βαμβάκι. Κατάλαβες τι είναι; Είναι τέτοια φάση. Και κάθε χρόνο μαλώνουμε για το αν θα βάλουμε βαμβάκι ή όχι.³⁸⁴

Αρνούνται κάπως οι παλιότεροι, ειδικά στη δικιά μου την περίπτωση, αρνήθηκε να καταλάβει τα νέα δεδομένα, πού πάει το παιχνίδι και να βοηθήσει έτσι στο να μεταμορφωθεί, ας πούμε... «Υπάρχει η δουλειά, αυτό είναι, αυτό κάνουμε, έτσι το κάνουμε». Οι παλιότεροι, όχι μόνο ο πατέρας μου, είναι πολύ δύσκολοι στη συνεργασία, θέλουν τα πράγματα όπως τα 'μάθαν.³⁸⁵

Ωστόσο, αυτή η διαγενεακή σύγκρουση θεωρείται από κάποιους/ες και προωθητική, ως ο τρόπος η νέα γενιά να εγκαθιδρύσει τη δική της παρουσία, να εγκαταστήσει τη δική της περίοδο στην οικογενειακή επιχείρηση.

Υπάρχει χάος αντίληψης [...]. Το πώς το διαχειρίζεται ο μπαμπάς τη δουλειά με το πώς θέλεις να το διαχειριστείς εσύ, επειδή εσύ φέρνεις πάντα καινούριες αντιλήψεις, είναι χάος. Στην πραγματικότητα υπάρχει ένας εξαιρετικός ανταγωνισμός μέσα [στις δύο γενιές της οικογενειακής επιχείρησης]. Και θα πρέπει να υπάρχει ανταγωνισμός. Διότι όσοι δοκίμασαν να βοηθήσουν, ας πούμε με τις πεπατημένες, μοντέλα τα οποία υπήρχαν ήδη, εφαρμοζόντουσαν, ε δεν πήγαινε καλά. Δεν μπορείς να ακολουθήσεις ένα μοντέλο το οποίο ευδοκίμούσε στο επιχειρείν της χώρας τη δεκαετία του '80 και του '90, να το φέρεις το 2010 και να χρησιμοποιείς το ίδιο μοντέλο. Ο κόσμος αλλάζει, είναι τελείως δυναμικός, η αγορά αλλάζει, το επιχειρείν αλλάζει. Βλέπω τα παιδιά τα οποία ακολούθησαν τυφλά τους πατέρες τους, ήταν πάντα στη σκιά του μπαμπά, βλέπω προβληματικές επιχειρήσεις πλέον.³⁸⁶

³⁸² Συνέντευξη με N11, 27 ετών, οινοποιό.

³⁸³ Συνέντευξη με N1, 32 ετών, γιατρό.

³⁸⁴ Συνέντευξη με N9, 36 ετών, ιδιοκτήτη μπαρ και αγρότη.

³⁸⁵ Συνέντευξη με N7, 36 ετών, αγρότη.

³⁸⁶ Συνέντευξη με N5, 39 ετών, σύμβουλο ασφαλίσεων.

Ωστόσο, το πόσο έντονη θα είναι η διαγενεακή σύγκρουση εξαρτάται σε πολύ μεγάλο βαθμό από την υποκειμενική συγκρότηση και τις προσωπικότητες των εμπλεκομένων, καθώς και τη διάθεση αμοιβαίας κατανόησης και υποχωρήσεων.

Καμιά φορά [οι γονείς] βγάζουν και μια παιδικότητα μετά μεγαλώνοντας. Οπότε μπαίνεις σε μία φάση να είσαι λειτουργικός, θες να κάνεις και τα χατίρια, να μπορείς να συγκεράσεις πολλά πράγματα μαζί. Αυτό έκανα εγώ. Εντάξει, τσούλησε ρε παιδί μου...

Ευτυχώς είμαστε και οι δύο [και εγώ και ο πατέρας μου] άνθρωποι που καταλαβαίνουμε ότι ο άλλος έχει κάποια πράγματα που πρέπει να μάθει, αλλά ΟΚ, είναι δύσκολο να κάνεις πίσω. Αλλά βγήκε μία άκρη. Νωρίς ευτυχώς. Οπότε μετά τη μετάβαση ήταν αρκετά ομαλά τα πράγματα.³⁸⁷

Εγώ είχα την τύχη να έχω πατέρα, ο οποίος ήταν κυριολεκτικά ανοιχτή βιβλιοθήκη. Και είχε την τύχη ο πατέρας μου να είχε έναν γιο που ήθελε πάρα πολύ να μάθει, γιατί του άρεσε.³⁸⁸

Μία δεύτερη πρόκληση που ανέφεραν κάποιοι/ες συνεντευξιαζόμενοι/ες ως προς τη διαδοχή ενός γονιού στο επάγγελμα/στην επιχείρηση, ήταν η δυσκολία της νέας γενιάς να γίνει αποδεκτή από τους πελάτες, συνεργάτες κ.λπ., που είχαν συνηθίσει να εμπιστεύονται και να συνεργάζονται με την προηγούμενη -και ηλικιακά ωριμότερη- γενιά.

Στα αρνητικά είναι ότι [οι ασθενείς] σε συγκρίνουν με ένα άτομο πολύ πιο έμπειρο από σένα. Το οποίο έτσι κι αλλιώς, η σύγκριση είναι άδικη. Δεν μπορεί ξαφνικά ένας άνθρωπος με πέντε, εφτά χρόνια εμπειρίας να συγκρίνεται με κάποιον με σαράντα επτά. Δηλαδή, είναι αδύνατο. [...] Έχει τύχει να πάρει τηλέφωνο παλιά ασθενής και ζήτησε τη μητέρα μου και επέμεινε να κάνει ραντεβού με εκείνη, ενώ της εξήγησα ότι πλέον το ιατρείο το έχω αναλάβει εγώ. «Δεν θέλω εσένα». Εκεί, καταλαβαίνεις ότι ο άλλος εμπιστεύεται τον προηγούμενο γιατρό του, οκ. Αλλά δεν μπορεί να παίρνεις στο δικό μου τηλέφωνο και να μου λες «δεν θέλω εσένα». Δεν θέλεις; Μη με πάρεις.³⁸⁹

Τέλος, ως δυσκολία κατά τη μετάβαση στις οικογενειακές επιχειρήσεις αναφέρεται το ζήτημα της αλληλοδιαπλοκής επαγγελματικών και οικογενειακών σχέσεων.

Το άλλο αρνητικό, αν πρέπει να συνεργαστείς για κάποιο διάστημα, είναι ότι οι οικογενειακές σχέσεις μπαίνουνε λίγο στις επαγγελματικές. Ε, και κάποια στιγμή θα μαλώσεις, δεν υπάρχει περίπτωση. Άμα είσαι είκοσι τέσσερις ώρες το εικοσιτετράωρο με έναν

³⁸⁷ Συνέντευξη με Ν11, 27 ετών, οιοποιοί.

³⁸⁸ Συνέντευξη με Ν5, 39 ετών, σύμβουλο ασφαλίσεων.

³⁸⁹ Συνέντευξη με Ν1, 32 ετών, γιατρό.

ενήλικα άλλης γενιάς, δεν γίνεται. Ειδικά αν συμβιώνεις και στο σπίτι -εμείς δεν συμβιώναμε, ευτυχώς- είναι πολύ δύσκολο.³⁹⁰

Η ΣΥΝΥΠΑΡΞΗ ΜΕΛΩΝ ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ ΓΕΝΙΑΣ: ΑΔΕΡΦΙΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ

Στις περιπτώσεις που συμμετείχαν στην έρευνα, η πλειοψηφία όσων ανέλαβε την οικογενειακή επιχείρηση το έκανε κατά μόνας: είτε δεν υπήρχαν αδέρφια είτε, εκεί όπου υπήρχαν, ένας/μία ανέλαβε να συνεχίσει την επιχείρηση και οι άλλοι/ες ακολούθησαν άλλες επαγγελματικές διαδρομές, έστω και αν ευκαιριακά μπορεί να εξακολουθούν να βοηθάνε (ιδίως σε επαγγέλματα με εποχιακό χαρακτήρα ή σε έκτακτες/εξειδικευμένες ανάγκες).³⁹¹

Ωστόσο, στις περιπτώσεις συνύπαρξης αδελφών, οι προκλήσεις για μια οικογενειακή επιχείρηση πολλαπλασιάζονται, γιατί δεν αφορούν μόνο τη μετάβαση από τη μία γενιά στην άλλη, αλλά και τη συνέχεια στη λειτουργία της επιχείρησης. Σύμφωνα με τις παρατηρήσεις κάποιων συνεντευξιαζόμενων, η απάντηση στις προκλήσεις είναι οι σαφείς και διακριτοί ρόλοι και η αμοιβαία εμπιστοσύνη.

Η διαδοχή στις οικογενειακές επιχειρήσεις, είτε είναι επιχείρηση των 500 χιλιάδων είτε είναι επιχείρηση των 50 εκατομμυρίων είναι πολύ μεγάλο challenge για όλους. Λύση, η μοναδική λύση σε αυτό εδώ πέρα, είναι οι διακριτοί ρόλοι. Αν μπλέκονται οι ρόλοι των μελών, των αδερφών, των ξαδερφών κ.λπ., είναι η συνταγή για καταστροφή. [...] Στη δικιά μας περίπτωση, [...] είναι τελείως διαφορετικοί οι ρόλοι μας [ο δικός μου και του αδερφού μου]. [...] Σε ελάχιστα σημεία υπάρχει σύμπτωση και αυτό το γεγονός μειώνει τις εντάσεις. Π.χ. την οικονομική διαχείριση του γραφείου την έχει ο αδερφός μου. Δεν μπαίνω καν στη διαδικασία να τον ρωτήσω. Είναι καθαρά το δικό του αντικείμενο και τον εμπιστεύομαι να το κάνει αυτός. Αν αρχίσουν να υπάρχουν αλληλεπικαλυπτόμενοι ρόλοι, είναι συνταγή για αποτυχία.³⁹²

Ζ.7. ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΕΣ ΔΕΞΙΟΤΗΤΕΣ, ΣΠΟΥΔΕΣ, ΕΠΙΜΟΡΦΩΣΗ ΚΑΙ ΚΑΤΑΡΤΙΣΗ

Σε μία περίοδο αυξανόμενων προκλήσεων και επιταχυνόμενων αλλαγών, η σημασία της διαρκούς εκπαίδευσης, επιμόρφωσης και κατάρτισης είναι περίπου κοινός τόπος. Ωστόσο, η στάση των συμμετεχόντων/ουσών στην έρευνα δεν δείχνει

³⁹⁰ Ό.π.

³⁹¹ Συνέντευξη με Ν11, 27 ετών, οινοποιό.

³⁹² Συνέντευξη με Ν5, 39 ετών, σύμβουλο ασφαλίσεων.

μια ανάλογη αξιολόγηση, με την εξαίρεση των αμιγώς επιστημονικών επαγγελμάτων, όπου η διαρκής ενημέρωση πάνω στις επιστημονικές εξελίξεις στον κλάδο θεωρείται αυτονόητη,³⁹³ καθώς και των επαγγελματιών όπου η διαρκής επιμόρφωση είναι νομικά υποχρεωτική.³⁹⁴

Πολλοί και πολλές από τους συνεντευξιαζόμενους/ες έχουν παρακολουθήσει στο παρελθόν κάποιου είδους εκπαίδευση ή κατάρτιση στο αντικείμενο της δουλειάς τους ή για την απόκτηση οριζόντιων δεξιοτήτων, ενώ άλλοι/ες δεν το επιδίωξαν καθόλου.

Το ενδιαφέρον για μελλοντική εκπαίδευση, επιμόρφωση ή κατάρτιση ποικίλλει. Κάποιοι μοιράζονται την αγωνία τους να παρακολουθούν και να ενημερώνονται συνεχώς για τα επιστημονικά θεμέλια του επαγγέλματός τους και για τις σύγχρονες τάσεις, ακόμα και με αυτοχρηματοδοτούμενα προγράμματα, αναλαμβάνοντας και το σχετικό κόστος, ενώ δεν λείπει και η επιθυμία για περαιτέρω πανεπιστημιακές σπουδές -με την εγκατάσταση στη Λάρισα (και άρα μακριά από τα πανεπιστήμια της Αθήνας) να αποτελεί εδώ σημαντικό ανασχετικό παράγοντα.

Οτιδήποτε έχω κάνει, δηλαδή τα βιβλία χρηματο-οικονομικής θεωρίας τα οποία έχω διαβάσει, mentoring από μεγάλους κ.λπ., ήταν όλα σε προσωπικό επίπεδο. [...] Παρακολουθώ βέβαια πάρα πολλά σεμινάρια τα οποία γίνονται επί πληρωμή από το Ινστιτούτο Ασφαλιστικών Σπουδών και τα λοιπά. Θα με ενδιέφερε το Risk Management, ας πούμε, σε επίπεδο Πανεπιστημίου Πειραιά. Για μένα, όταν τα κοιτούσα όλα αυτά, είναι σημαντική πάντα η παρουσία. Εδώ δεν υπάρχει, στη Θεσσαλία. Ήθελα. Αν ήμουν Αθήνα, το Πανεπιστήμιο Πειραιά θα το είχα δίπλα στην πόρτα μου. Οπότε, είναι λογικό [ότι λόγω των πρακτικών εμποδίων, δεν έχω κάνει σπουδές] αλλά εγώ νιώθω πάντα λειψός. Έχω διαβάσει τόνους οικονομικά βιβλία, αλλά δεν έχω το δομημένο, να πάω να το κάνω ως εκπαίδευση. Να το χτίσουμε. Και θεωρώ ότι πάσχω εκεί, πάρα πολύ.

Ένα άλλο τμήμα των συμμετεχόντων/ουσών στην έρευνα -και, ενδεχομένως, δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι πρόκειται για γυναίκες επιχειρηματίες, που σύμφωνα και με άλλα στοιχεία που προέκυψαν από την έρευνα³⁹⁵- τοποθετείται επίσης θετικά έναντι του ενδεχομένου μελλοντικής/επιπλέον εκπαίδευσης ή κατάρτισης.

Είμαι αυτοδίδακτη [στο δημιουργικό κομμάτι]. Έχω παρακολουθήσει σεμινάρια περισσότερο στο κομμάτι των social media, για να βοηθήσω την επιχείρησή μου. [Αν υπήρχε δυνατότητα κατάρτισης δωρεάν ή με λίγα χρήματα], ναι, θα το ήθελα. Και social media. Και μάρκετινγκ γενικότερα.³⁹⁶

³⁹³ Συνέντευξη με Ν1, 32 ετών, γιατρό.

³⁹⁴ Συνέντευξη με Ν5, 39 ετών, σύμβουλο ασφαλίσεων.

³⁹⁵ Βλ. π.χ. συνέντευξη με Λευτέρη Μόσχη, διευθυντή ΙΕΚ Δήμητρα.

³⁹⁶ Συνέντευξη με Ν2, 33 ετών, ιδιοκτήτρια καταστήματος με χειροποίητα είδη.

Ναι, θα με ενδιέφερε πολύ [να παρακολουθήσω κάποια εκπαίδευση ή κατάρτιση]. Και στο αντικείμενό μου και στο μάρκετινγκ.³⁹⁷

Αντίθετα, υπάρχει ένα σημαντικό κομμάτι των συμμετεχόντων/ουσών στην έρευνα που είναι σκεπτικό για την αξία της περαιτέρω εκπαίδευσης ή κατάρτισης.

Δεν έκανα καμία εκπαίδευση [πέραν των αρχικών σπουδών]. Δεν με καίει, άμα δω ότι δε βγαίνει αλλιώς θα το κάνω, αλλά αν μπορώ να το αποφύγω, θα το αποφύγω.³⁹⁸

Έχω πάει σε σεμινάρια. Ναι, έχω πάει σε κάποια σεμινάρια. Σε [γεωργική] σχολή δεν έχω πάει. Όλα αυτά τα έμαθα στην πράξη. Το πιο σημαντικό είναι, οκ να πας σε μια σχολή, αλλά όλα στην πράξη φαίνονται.³⁹⁹

Και αυτό που κάνουμε με το μπαρ όλο έγινε σιγά σιγά με εμπειρία. Πάνω στη δουλειά. Δεν πήγαμε σε κάποια σχολή, να μάθουμε τεχνικές. Όλο ψάχνουμε πράγματα, φτιάχνουμε δικά μας προϊόντα.⁴⁰⁰

Όχι, να σου πω την αλήθεια, το είχα σκεφτεί παλιότερα αλλά δεν είχα πραγματική θέληση να το κάνω. Ήταν απλά έτσι, σκέψη. Ούτε το κουράγιο είχα να το κάνω, ούτε τη θέληση, ούτε θεωρούσα ότι αυτό το πράγμα θα με βοηθήσει περαιτέρω. Ποτέ δεν το κυνήγησα να σου πω την αλήθεια, ποτέ.⁴⁰¹

Ζ.8. ΣΤΑΣΕΙΣ ΕΝΑΝΤΙ ΤΟΥ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΤΙΚΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ ΚΑΙ ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΤΙΚΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ

Έναντι του συνεταιριστικού φαινομένου, οι περισσότεροι και οι περισσότερες νέοι και νέες που συμμετείχαν στην έρευνα τοποθετούνται κατ' αρχήν θετικά, ενώ ειδικά στον τομέα της αγροτοδιατροφικής αλυσίδας φαίνεται μάλλον κοινός τόπος το ότι οι συνεταιρισμοί θα ήταν μια θετική διέξοδος. Κάποιοι από αυτούς μάλιστα είναι ήδη μέλη συνεταιρισμών, παρά τα προβλήματα που εντοπίζουν.⁴⁰²

Αλλά στον αγροτικό τομέα είμαι σε έναν συνεταιρισμό, μέσα από τον οποίο περνάω και τα προϊόντα μου όλα και πρέπει να υπάρχει. [...] [Είναι] δύσκολο, δύσκολο. Γιατί η έννοια του συνεταιρισμού μπορεί να υπάρχει σαν έννοια. Αλλά στην πράξη είναι δύσκολο. Σε σχέση με τη νοοτροπία των ανθρώπων που συμμετέχουν. Όλοι

³⁹⁷ Συνέντευξη με Ν10, 36 ετών, κομμώτρια.

³⁹⁸ Συνέντευξη με Ν11, 27 ετών, οιοποιοί.

³⁹⁹ Συνέντευξη με Ν9, 36 ετών, ιδιοκτήτη μπαρ και αγρότη.

⁴⁰⁰ Ό.π.

⁴⁰¹ Συνέντευξη με Ν8, 34 ετών, εργαζόμενο σε τεχνικό γραφείο με μπλοκάκι.

⁴⁰² Συνέντευξη με Ν7, 32 ετών, μέλος ΚοινΣΕπ και συνέντευξη με Ν9, 36 ετών, ιδιοκτήτη μπαρ και αγρότη.

κοιτάνε λίγο τον εαυτό τους. Ακόμα και από αυτούς που το διευθύνουν αυτό δηλαδή, υπάρχουν πολλές περιπτώσεις που κοιτάνε λίγο και το μικροσυμφέρον τους, που δεν θα έπρεπε. Είναι δύσκολο.⁴⁰³

Αν και είναι σκεπτικοί/ες ή δεν έχουν πειστεί από τις διαθέσιμες επιλογές, οι περισσότεροι/ες αφήνουν ανοιχτό το ενδεχόμενο να συμμετάσχουν σε συνεταιρισμούς στο μέλλον, αν έβρισκαν ένα κατάλληλο σχήμα.

Δεν έχω βρει κάτι αξιόλογο, αν και πιστεύω έτσι ότι και ιδιοσυγκρασιακά σαν χαρακτήρας και με αυτά που βλέπω, πιστεύω ότι είναι η μόνη λύση για να επιβιώσει κάποιος στο χώρο. Όπου υπάρχουν συνεταιρισμοί και δουλεύουν καλά, δηλαδή για το κοινό όφελος, είναι ευχαριστημένοι όλοι.⁴⁰⁴

Για συνεταιρισμούς... [...] Άμα βρω άτομα που να μπορώ να συνεννοηθώ. Ναι, θα το σκεφτόμουν.⁴⁰⁵

Αντίθετα, οι περισσότεροι νέοι και νέες που συμμετείχαν στην έρευνα εμφανίζονται μάλλον αποστασιοποιημένοι από τους φορείς συλλογικής εκπροσώπησης των επιχειρηματιών/επαγγελματιών του κλάδου τους.

Δεν έχω προλάβει να ασχοληθώ καθόλου να σου πω την αλήθεια. Δηλαδή θέλω να δω τι παίζει και τα λοιπά, αλλά δεν έχω...⁴⁰⁶

Στο σωματείο της εστίασης δεν συμμετέχω. Γιατί είμαστε και νέοι στον τομέα.⁴⁰⁷

Όχι, όχι [δεν συμμετέχω στον Εμπορικό Σύλλογο]. Έχω γραφτεί, είχα ψηφίσει κάποια στιγμή στις εκλογές. Αυτό, δεν συμμετέχω περισσότερο. [...] Δεν παρακολουθώ τις πρωτοβουλίες του, δεν έχω άποψη δυστυχώς.⁴⁰⁸

Ζ.9. ΝΕΕΣ ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΚΑΙ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ/ΑΥΤΟΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ

Οι νέες γυναίκες βρίσκονται συχνά στο σημείο τομής πολλαπλών εμποδίων και διακρίσεων, λόγω ηλικίας και φύλου. Με βάση τις αναφορές των συμμετεχουσών στις συνεντεύξεις, ένα ζήτημα έχει να κάνει με τις αυξημένες ευθύνες που οι νέες γυναίκες εξακολουθούν να φέρουν ακόμη και σήμερα εντός της οικογένειας, της φροντίδας και ανατροφής των παιδιών κ.λπ. και τη δυσκολία να συνδυαστεί αυτή

⁴⁰³ Συνέντευξη με Ν9, 36 ετών, ιδιοκτήτη μπαρ και αγρότη.

⁴⁰⁴ Συνέντευξη με Ν7, 36 ετών, αγρότη.

⁴⁰⁵ Συνέντευξη με Ν11, 27 ετών, οινοποιό.

⁴⁰⁶ Ό.π.

⁴⁰⁷ Συνέντευξη με Ν7, 36 ετών, αγρότη.

⁴⁰⁸ Συνέντευξη με Ν2, 33 ετών, ιδιοκτήτρια καταστήματος με χειροποίητα είδη.

η διάσταση με τις απαιτήσεις χρόνου και αφοσίωσης που υπάρχουν στο πλαίσιο μιας επιχείρησης (ειδικά ατομικής).

Στην προοπτική της οικογένειας [το κομμάτι του ωραρίου με δυσκολεύει] πάρα πολύ. Προς το παρόν όχι τόσο.⁴⁰⁹

Η γυναίκα έχει από πίσω οικογένεια. Και η επιχείρηση χρειάζεται συνέχεια την προσοχή σου. Το μυαλό σου δεν σταματάει ποτέ.⁴¹⁰

Ωστόσο, οι έμφυλες διακρίσεις, έστω και σε επίπεδο συμπεριφοράς ή αναγνώρισης, δεν έχουν εκλείψει πλήρως.

Καλά, σίγουρα [θα ήταν πιο εύκολα η ζωή μου αν ήμουν άντρας]. Σε πολλά θέματα. [...] Εμένα, ας πούμε, να στο πω απλά, κανείς δεν με έχει πει «γιατρέ». Θα πούνε «το κοριτσάκι», «η κοπελίτσα», «η κοπελιά». [...] Αντίστοιχα όμως έναν τριαντάχρονο άντρα θα τον πουν «γιατρέ». Στο αγροτικό επίσης, που ήμουν γιατρός και ο νοσηλευτής μπορεί να ήταν άντρας, πολύ συχνά μπερδεύονταν. Ή έλεγαν «στο αγροτικό ιατρείο σε μας δεν έρχεται γιατρός, ένα κοριτσάκι έρχεται». Δεν το αποδέχεται ο κόσμος ότι μπορεί μία γυναίκα τριάντα χρονών να έχει μία σημαντική, ας πούμε, θέση. Αλλά εντάξει, είναι και πόσο εσύ το επιτρέπεις. Εγώ δεν θα αφήσω να με υποτιμήσουν επειδή είμαι γυναίκα. Σίγουρα πιστεύω ότι ακόμα δεν είναι ισότιμοι οι άνδρες με τις γυναίκες σε αυτό το θέμα.⁴¹¹

Z.10. ΝΕΟΙ/ΕΣ ΜΕ ΑΝΑΠΗΡΙΑ ΚΑΙ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Η ισότιμη και αποτελεσματική συμμετοχή στην αγορά εργασίας και στην κοινωνική και οικονομική ζωή εν γένει και, πολύ περισσότερο η ανάπτυξη αυτοδύναμης επιχειρηματικής δραστηριότητας από τους νέους και τις νέες με αναπηρία είναι ένας από τους τομείς όπου διεθνώς, αλλά και στην Ελλάδα, υπάρχει σημαντική υστέρηση (βλ. Γ.5. και ΣΤ.4.). Καθώς η μεγάλη πλειοψηφία εξακολουθεί να κατανοεί την αναπηρία ως ένα δεδομένο και ανυπέρβλητο εμπόδιο και όχι ως, σε σημαντικό βαθμό, μια κοινωνική κατασκευή, το αποτέλεσμα του τρόπου με τον οποίο δομείται μία κοινωνία ή της έλλειψης μέριμνας για ισότιμη πρόσβαση, έχει ιδιαίτερη σημασία η ανάδειξη θετικών παραδειγμάτων, που θα μπορούσαν να λειτουργήσουν όχι απλώς ως αφορμή ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης, αλλά και ως πιλότος για τη χάραξη συνολικών πολιτικών για το θέμα αυτό.

Στο πλαίσιο αυτό, στην παρούσα παράγραφο θα παρουσιαστεί ως μελέτη περίπτωσης ο Ν3, 22 ετών, άτομο με Διαταραχή Αυτιστικού Φάσματος, φοιτητής στο Τμήμα Ζωικής Παραγωγής του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας και εκπαιδευόμενος/εργαζόμενος στο πλαίσιο του προγράμματος BeeAutism.

⁴⁰⁹ Ό.π.

⁴¹⁰ Συνέντευξη με Ν10, 36 ετών, κομμώτρια.

⁴¹¹ Συνέντευξη με Ν1, 32 ετών, γιατρό.

ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ BEEAUTISM

Το πρόγραμμα BeeAutism αφορά την εκπαίδευση μίας πενταμελούς ομάδας νέων με αναπηρία (άτομα στο φάσμα του αυτισμού) στη μελισσοκομία, σε θεωρητικό, αλλά κυρίως σε πρακτικό επίπεδο, ως μαθητευόμενοι/εργαζόμενοι. Η υποστήριξη της διαδικασίας γίνεται μέσω της συνεργασίας της επιστημονικής ομάδας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας/Εργαστήριο Μελισσοκομίας με ομάδα επαγγελματιών ειδικής αγωγής από τον Σύλλογο Αυτισμού Λάρισας. Το μέλι που θα παραχθεί και θα εμπορευθεί από την ομάδα των νέων του BeeAutism, θα αγοραστεί σε προσυμφωνημένη τιμή από την εταιρία APIVITA, η οποία και θα το διαθέσει μέσω του δικτύου της, υποστηρίζοντας το πρόγραμμα. Το πρόγραμμα αυτό ξεκίνησε με κατ' αρχήν ετήσια διάρκεια, με προοπτική να εξελιχθεί σε μόνιμη δράση, που θα παρέχει επαγγελματικές διεξόδους σε άτομα με διαταραχή αυτιστικού φάσματος (Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, 2025).

Η συνολική απασχόληση των νέων που συμμετέχουν στο πρόγραμμα αυτό ανέρχεται συνήθως σε τέσσερις ώρες την εβδομάδα, δύο φορές επί δύο ώρες, ωστόσο, ανάλογα με τις εποχικές ανάγκες (π.χ. τρύγος), τυχαίνει να πάνε και παραπάνω.⁴¹²

Την εμπειρία του από το πρόγραμμα αυτό περιέγραψε στο πλαίσιο της έρευνας ένας εκ των εκπαιδευόμενων/εργαζόμενων σε αυτό νέων με αναπηρία:

Εγώ δουλεύω στο BeeAutism, το οποίο γίνεται στο εργαστήριο της μελισσοκομίας στο Πανεπιστήμιό μου. Εκεί δείχνουν όλη τη διαδικασία που παίρνουμε μέλι. Πρώτον, βάζουμε σε καπνοδόχους χόρτα και ανάβουμε φωτιά και μας δείξανε τον τρόπο. Μετά ψεκάζουμε στις πύλες της κηρήθρας. Μετά ανοίγουμε το καπάκι και ψεκάζουμε από πάνω. Μετά βγάζουμε τα τελάρα και τα επιθεωρούμε και βλέπουμε αν υπάρχει βασίλισσα, αν υπάρχουν τροφές, αν υπάρχει μέλι, αν υπάρχει γόνος ή και βασιλικός γόνος. Εργοδότης, ή αλλιώς και αφεντικό, είναι ο κύριος Παπαχριστοφόρου, ο οποίος είναι και ο καθηγητής της μελισσοκομίας. Είναι εξαιρετικός άνθρωπος. Είναι πολύ καλός, είναι πολύ φιλικός προς τα παιδιά, είναι πολύ ανεκτικός, πολύ υπομονετικός. Βοηθάει πάρα πολύ τα παιδιά. Δεν είναι υπερβολικά απαιτητικός. Εκεί οι συνάδελφοί μου είναι εξαιρετικά παιδιά, είναι πολύ καλά παιδιά. Και μια χαρά συνεργαζόμαστε. Και οι συνοδοί είναι εξαιρετικοί. Επίσης φιλτράραμε το μέλι και κάνουμε και τη διαύγαση και τώρα περιμένουμε να το σφραγίσουμε. Το μέλι θα το πάμε στην Arivita. Και ή θα το πουλάει βρώσιμο για 10€, χωρίς συντηρητικά και χωρίς επεξεργασία, ή θα το βάλει σε καλλυντικά της.⁴¹³

⁴¹² Συνέντευξη με Γ1, γονιό και δικαστικό συμπαραστάτη.

⁴¹³ Συνέντευξη με Ν3, 22 ετών, φοιτητή του Τμήματος Επιστήμης Ζωικής Παραγωγής Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

Το πρόγραμμα αυτό παρέχει πολύπλευρα οφέλη στους συμμετέχοντες και στις συμμετέχουσες σε αυτό. Πρώτον, προάγει την κοινωνικοποίηση και εκπαιδεύει στη συνύπαρξη και στη συνεργασία.

*Με τους συναδέλφους σου πώς τα πας στη δουλειά; Μια χαρά είναι όλα πολύ φιλικά παιδιά, πολύ συνεργάσιμα, έχουν όλα πολύ καλή συμπεριφορά.*⁴¹⁴

Δεύτερον, παρέχει γνώσεις, επαγγελματική εκπαίδευση και οδηγεί στην απόκτηση μιας σημαντικής επαγγελματικής δεξιότητας/ειδικότητας, αυτής του μελισσοκόμου, με προοπτική ακόμα και πιο μόνιμης επαγγελματικής διεξόδου.

*Μ' αρέσει πιο πολύ που μαθαίνω νέα πράγματα. Μ' αρέσει που βλέπω τα μελίσσια, μ' αρέσει όπως είναι οι κηρήθρες, η δομή τους, μ' αρέσει που ένα έντομο, που ένα μικροσκοπικό έντομο είναι τόσο έξυπνο και έχει τόσες ικανότητες. Πώς εμείς έχουμε τα σπίτια και την οργάνωσή μας; Έτσι και οι μέλισσες έχουν την οργάνωση και τα σπίτια τους. Μόνο που εμείς οι άνθρωποι καταστρέφουμε τη φύση, ενώ εκείνες τη βοηθάνε τη φύση.*⁴¹⁵

*Θα μπορούσες να το κάνεις αυτό και όταν τελειώσεις το πρόγραμμα; Δηλαδή να πηγαίνεις και να κάνεις τη δουλειά του μελισσοκόμου; Αμέ! Μόλις πάρω το πτυχίο. Για να μεγαλώσω λίγο ακόμη.*⁴¹⁶

Τρίτον, το πρόγραμμα αυτό προωθεί άμεσα και αυτή καθαυτή την απασχόληση των νέων με διαταραχή αυτιστικού φάσματος και την -έστω εν μέρει- οικονομική τους ανεξαρτητοποίηση- αφού ταυτόχρονα οι εκπαιδευόμενοι/ες αμείβονται κανονικά ως εργαζόμενοι/ες σε αυτό.

*Και θα βγάλω 5 χιλιάρικα. Αλλά εμένα δεν με ενδιαφέρουν τα λεφτά. Με ενδιαφέρει, η γνώση που μαθαίνω. [...]*⁴¹⁷

*Και τα λεφτά σε βοηθάνε; Έχουν κάποια σημασία για σένα; Ν3: Έχουνε κάποια σημασία, θα μπορώ να είμαι αυτόνομος και ανεξάρτητος. Ειδικά πέντε χιλιάδες. Θεωρείς ότι είναι καλή αμοιβή τα πέντε χιλιάρικα; Ν3: Η καλύτερη! Για τόσες λίγες ώρες είναι η καλύτερη. Γ1: Η αλήθεια είναι ότι για τόσες ώρες είναι πάρα πολύ καλή και για μαθητευόμενο αυτή η αμοιβή. Βέβαια αυτό είναι ένα πρόγραμμα που γίνεται τώρα. Αργότερα, δεν θα είναι τόσο. Θα πουλάνε το μέλι τους.*⁴¹⁸

Με τον τρόπο αυτό, πέραν των οικονομικών απολαβών, οι νέοι και οι νέες που συμμετέχουν στο πρόγραμμα αποκτούν μία προϋπηρεσία, η οποία ενδεχομένως,

⁴¹⁴ Ό.π.

⁴¹⁵ Ό.π.

⁴¹⁶ Ό.π.

⁴¹⁷ Ό.π.

⁴¹⁸ Συνέντευξη με Ν3, 22 ετών, φοιτητή του Τμήματος Επιστήμης Ζωικής Παραγωγής Πανεπιστημίου Θεσσαλίας και Γ1, γονιό και δικαστικό συμπαραστάτη.

εκτός των άλλων, να μπορέσει να ανατρέψει στερεότυπα και να λειτουργήσει θετικά για μελλοντικούς πιθανούς εργοδότες.

Καμιά φορά λένε ότι οι άνθρωποι που έχουν αυτισμό ή αντιμετωπίζουν άλλες δυσκολίες, λένε ότι είναι δύσκολο να βρουν δουλειά ακόμα και αν είναι καλοί στη δουλειά τους. Πολλές φορές ο εργοδότης είναι διστακτικός. Εγώ πιστεύω ότι δεν είναι μόνο διστακτικός. Είναι, είναι. Ναι, είναι και άδικα αυστηρός. Πολλές φορές γίνεται άδικα αυστηρός, ίσως και ρατσιστής. Και επειδή γίνεται άδικα αυστηρός και ρατσιστής, είναι πολύ απαιτητικός, υπερβολικά απαιτητικός, είναι αγενής. Όχι μόνο προς τα παιδιά με αυτισμό. Εκτός από τα γενικά που λες, θεωρείς ότι οι άνθρωποι που έχουν κάποια αναπηρία είναι πιο ευάλωτοι; Πιστεύω ότι είναι πιο ευάλωτοι, επειδή λειτουργεί με άλλο τρόπο ο εγκέφαλος. Θέλω να μου πεις, πιστεύεις ότι αν ένα παιδί με αυτισμό όπως εσείς οι συνάδελφοί σου δουλέψει σε κάποιο πρόγραμμα σαν αυτό που δουλεύετε, θα είναι πιο εύκολο να βρει μία δουλειά κάπου αλλού; Μετά θα είναι πιο εύκολο να πάει και να αποδείξει σε έναν εργοδότη ότι "κοίταξε να δεις, μη σκέφτεσαι ότι έχω αυτισμό, γιατί να, έχω εκπαιδευτεί και δούλεψα και την ξέρω τη δουλειά". Ναι. Θα μπορεί.

Οπότε νομίζεις ότι θα σας βοηθήσει να βρείτε πιο εύκολα δουλειά; Ναι, θα μας βοηθήσει.⁴¹⁹

Τέλος, μέσω της διαδικασίας αυτή οι συμμετέχοντες και οι συμμετέχουσες λαμβάνουν την ηθική ικανοποίηση της παραγωγής και της δημιουργίας.

Όταν σκέφτεσαι ότι τώρα μέσα από αυτό το πρόγραμμα εσείς έχετε μόνο το μελίσι και σιγά σιγά θα καλλιεργήσετε, θα πάρετε το μέλι και αυτό κάποια στιγμή θα πάω εγώ ας πούμε σε ένα μαγαζί της Arivita και θα μπορώ να το αγοράσω...πώς αισθάνεσαι; Αισθάνομαι πάρα πολύ ωραία, γιατί είναι το δικό μου μέλι.⁴²⁰

Με αυτή δε την έννοια, δεν είναι απίθανο η μελισσοκομία να ενταχθεί και σε επιχειρηματικά σχέδια των νέων που εκπαιδεύονται μέσω του προγράμματος αυτού.

Μ' αρέσει πάρα πολύ η δουλειά που κάνω. Μαθαίνω νέες γνώσεις, που μ' αρέσουν και εγώ μόλις πάρω το πτυχίο μου, στη φάρμα που θα κάνω, θα έχω και μέλισσες.⁴²¹

⁴¹⁹ Συνέντευξη με Ν3, 22 ετών, φοιτητή του Τμήματος Επιστήμης Ζωικής Παραγωγής Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

⁴²⁰ Ό.π.

⁴²¹ Ό.π.

Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΜΕ ΑΝΑΠΗΡΙΑ

Πέραν του συγκεκριμένου προγράμματος, το ζήτημα της πρόσβασης των νέων με αναπηρία στην εκπαίδευση, επαγγελματική/τεχνική αλλά και πανεπιστημιακή, είναι κρίσιμης σημασίας, ώστε -παράλληλα και με όλα τα άλλα αναγκαία μέτρα- να μπορέσουν να εξερευνήσουν τα ενδιαφέροντα, να ξεδιπλώσουν τις δυνατότητές τους και να βρουν διεξόδους όχι μόνο στη μισθωτή απασχόληση, αλλά ακόμα και στην επιχειρηματική δραστηριότητα.

Η περίπτωση του νέου που συμμετείχε στην έρευνα, φοιτητή εκτός των άλλων του Τμήματος Επιστήμης Ζωικής Παραγωγής του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, είναι ένα χαρακτηριστικό θετικό παράδειγμα. Η συζήτηση μαζί του ανέδειξε ότι από πολλές απόψεις, σε ό,τι αφορά την ενημέρωση, την κατάρτιση και τον βαθμό συνειδητοποίησης σε σχέση με τα μελλοντικά επαγγελματικά του σχέδια, όχι απλώς δεν υπολείπεται αλλά και σε πολλά σημεία βρίσκεται σε πιο προχωρημένο σημείο από αρκετούς συνομήλικους και συνομήλικές του τυπικής ανάπτυξης.

Πρώτον, γνωρίζει πολύ καλά τι του αρέσει και πώς μπορεί αυτό να το μεταφράσει σε επαγγελματική/επιχειρηματική διεξοδο.

Καταλαβαίνω ότι τα ζώα σου αρέσουν πάρα πολύ, για αυτό θέλεις να δουλεύεις με ζώα. Ναι. Ειδικά με τα γαϊδουράκια. Τα γαϊδούρια είναι τα δεύτερα αγαπημένα μου ζώα. Γι' αυτό ήθελες να σπουδάσεις ζωική παραγωγή; Ναι. Θα μπορούσα να σπουδάζα και κτηνίατρος, αλλά έχει πολύ διάβασμα και δύσκολες ορολογίες. Επίσης έχει χειρουργεία και εγχειρήσεις, που με ανατριχιάζουν. Ωραία και για πες μου τώρα για το σχέδιο σου, γιατί απ' ότι κατάλαβα, εσύ θέλεις να δουλέψεις; Σωστά; Θα ανοίξω δικιά μου κτηνοτροφική μονάδα και θα εκτρέφω γαϊδούρια, από τα οποία θα παίρνω γάλα, που θα το πουλάω σε φαρμακευτικές εταιρίες και θα φτιάχνουν καλλυντικά και σαπούνια. Ωραία θες να μου πεις λίγο περισσότερα για τη φάρμα σου; Στη φάρμα μου θα έχω σίγουρα γαϊδούρια. Υπάρχει μία μικρή περίπτωση να κάνω αγροτουρισμό και να έχω λίγα κουνέλια. [...] Αλλά σίγουρα θα έχω σκυλιά.⁴²²

Δεύτερον έχει σκεφτεί, έστω μέχρι ενός σημείου, την οικονομική αλλά και την οργανωτική πλευρά του σχεδίου του και αναγνωρίζει τη σημασία της επαγγελματικής υποστήριξης και συμβουλευτικής, όταν κάποιος αναλαμβάνει ένα επιχειρηματικό εγχείρημα.

[...] Και επίσης δεν θα υπάρχει ανταγωνισμός. Δεν το κάνει άλλος αυτό; Ελάχιστοι. Έχεις σκεφτεί το κόστος παραγωγής, τι προϊόντα θα έχεις και πόσο θα τα πουλάς, για να έχεις κέρδος; Είναι νωρίς λίγο αυτό. [...] Πρέπει κάποιος να με βοηθήσει για να σκεφτώ αυτά. Στο πανεπιστήμιο μαθαίνετε τέτοια πράγματα; Έχεις μάθει πώς στήνεις

⁴²² Ο.π.

*οικονομικά μια επιχείρηση; Ναι, έχω μάθει. Και στο ΕΠΑΛ που πήγαινα και στο πανεπιστήμιο. Αλλά δεν τα θυμάμαι τώρα καλά, μην τα συζητήσουμε, γιατί δεν έχω... Όχι, δεν θα κάνουμε εξετάσεις εδώ, αλλά αν έρθει η ώρα να ξεκινήσεις την επιχείρησή σου, ξέρεις να... Όταν ξεκινήσω. Είναι λίγο δύσκολα όλα αυτά, αλλά θα τα καταφέρω. Τα έχω υπόψη μου. Και θα ζητήσω βοήθεια, δεν ξέρω από ποιον ακόμα. Δεν έχω ιδέα. Υπάρχουν ειδικοί άνθρωποι οι οποίοι είναι ειδικότητά τους αυτή, που αναλαμβάνουν αυτό το επιχειρηματικό κομμάτι...*⁴²³

Επίσης, είναι σε θέση να αντιστοιχίζει τις διάφορες γνώσεις που λαμβάνει από το πανεπιστήμιο σε διάφορους τομείς (οικονομικά της κτηνοτροφίας, ζητήματα βιοασφάλειας, ζωνόσων, ευζωίας των ζώων, γενετικής βελτίωσης κ.λπ.) με συγκεκριμένες παραμέτρους και απαιτήσεις του επιχειρηματικού του σχεδίου. Έχει σκεφτεί, για παράδειγμα τα ιδιαίτερα γενετικά χαρακτηριστικά του συγκεκριμένου είδους γαϊδουριού που θα ήθελε να έχει στη φάρμα του (ως προς την πολυδυμία, τη γαλακτοπαραγωγή κ.λπ.), πιθανούς κινδύνους (όπως π.χ. οι ασθένειες), μέτρα προστασίας, επαγγελματικές ειδικότητες που θα χρειαστεί κ.λπ.

Αντίστοιχα, σκέφτεται το ζήτημα της νομικής και οργανωτικής μορφής που θα μπορούσε να προσλάβει η επιχειρηματική του δραστηριότητα. Αν θα είναι ατομική επιχείρηση, ποια πλεονεκτήματα ή μειονεκτήματα μπορεί να έχουν τα συνεταιριστικά σχήματα, πώς θα ήθελε να είναι ο ίδιος ως εργοδότης κ.λπ.

Όταν βλέπεις τον εαυτό σου να έχει φάρμα, έχεις στο νου σου ότι θα ναι τελείως δική σου, θες να δουλεύεις μόνος σου ή θα μπορούσες να σκεφτείς να δουλεύεις και με άλλα παιδιά; Θα ήθελα να την έχω μόνος μου. Εγώ θα είμαι ο εργοδότης. Εγώ, όταν πάρω το πτυχίο μου, δεν θέλω να εξαρτώμαι από άλλους εργοδότες. Καλοί, κακοί, δεν θέλω να έχω εργοδότες. Εγώ θέλω να είμαι εργοδότης. Αλλά θα έχω τους υπαλλήλους μου, θα έχω τους εργάτες μου. Συνεργάτες; Που να την έχετε μαζί τη φάρμα; Δεν ξέρω. Εγώ στα γαϊδούρια θέλω να έχει μία συγκεκριμένη ράτσα, τα κυπριακά, τα οποία είναι λίγο πιο μεγαλόσωμα, έχουν κοντό τρίχωμα, το χρώμα τους είναι πολύ σκούρο καφέ και είναι πολύ όμορφα. Αυτά θέλω να έχω, αλλά οι συνεργάτες μπορεί να θέλουν άλλη ράτσα.

Έχει μια δυσκολία αυτό, έχει όμως θετικά, δηλαδή μπορεί να μοιραστείτε τα έξοδα. Δεν ξέρω. Δεν το ξέρω. Τώρα που μου το λες, δεν το έχω σκεφτεί καθόλου. Είναι νωρίς να το σκεφτώ ακόμα. Η εμπειρία σου όμως είπες τώρα που δουλεύεις με άλλα παιδιά, που έχεις συναντήσεις, ότι είναι ωραία... Ωραία είναι. Αλλά εγώ θέλω να είμαι ο υπεύθυνος για να έχω εργάτες, αλλά δεν θα συμπεριφέρομαι άσχημα, ούτε θα είμαι κακός, ούτε θα είμαι άδικα αυστηρός. Θα είμαι φιλικός και δίκαιος και θα τους πληρώνω πολύ καλά. Και δεν θα είμαι με κανέναν ρατσιστής. Θα δέχομαι και με σύνδρομο Down και

⁴²³ Ο.π.

με αυτισμό και μαύρους και Ρομά και αλλοδαπούς και Ινδούς, όποιος να 'ναι.

Όμως για τους συνεταιρισμούς έχεις μάθει, ξέρεις τι είναι ένας συνεταιρισμός; Σου αρέσει η έννοια του συνεταιρισμού; Μ' αρέσει. Αλλά, αλλά αγχώνομαι. Με αγχώνει λίγο ο συνεταιρισμός. Γιατί δεν υπάρχουν πολλοί για γαιδούρια. Είναι πολύ ιδιαίτερο το ενδιαφέρον σου αυτό και θεωρείς ότι μπορεί να μην υπάρχουν άλλοι που με συμφωνούν σ' αυτό; Θέλω να το κάνω λίγο μόνος μου. Αλλά υπάρχει και ο κίνδυνος. Τώρα με βάζετε, τώρα με πιάσατε αδιάβαστο. Ε καλά, όταν ξεκινάς έχεις να σκεφτείς πολλά. Αλλά θα έχω και τις μελισσοούλες μου. Θα έχω και το μέλι μου. Και τα γαιδούρια. Άρα μπορεί σε έναν συνεταιρισμό να υπάρχουν διαφορετικοί κλάδοι... Παραγωγής. Εγώ τα γαιδούρια θα τα έχω μόνος μου με τους εργάτες μου να με βοηθάνε και εγώ να τους βοηθάω όμως. Και να σκεφτώ λίγο... Αλλά όμως στη μελισσοκομία θα συνεργάζομαι με άλλους. Αλλά τα γαιδουράκια θα τα ήθελα μόνος μου.⁴²⁴

Και τέλος, έχει απόλυτη επίγνωση της σημασίας που έχει η προοπτική αυτή για τον ίδιο προσωπικά και το μέλλον του.

Εσύ λόγω του αυτισμού δικαιούσαι να έχεις ένα επίδομα, σε έχουν φροντίσει και οι γονείς σου οικονομικά. Με τη φάρμα και με όλες τις γνώσεις που έχεις αποκτήσει, ελπίζεις ότι θα μπορείς να σταθείς οικονομικά και μόνος σου; Θα μπορώ οικονομικά και μόνος μου, βεβαίως. Και χαίρομαι. Γιατί θα έχω μεγαλώσει και ωριμάσει.⁴²⁵

Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΥΠΟΣΤΗΡΙΖΟΜΕΝΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΑΥΤΟΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ

Ένα από τα βασικότερα στοιχεία που αναδεικνύεται μέσω του προγράμματος BeeAutism και, ευρύτερα, του παραδείγματος που παρουσιάζεται εδώ είναι η εξαιρετικά μεγάλη σημασία του θεσμού της υποστηριζόμενης εργασίας στην ομαλή και διαρκή ένταξη και συμμετοχή των ατόμων με αναπηρία στην επαγγελματική και οικονομική ζωή.

Ανάλογα με την αναπηρία, για κάποιους ανθρώπους πλευρές της επαγγελματικής -αλλά και επιχειρηματικής δραστηριότητας- μπορεί να παρουσιάζουν αυξημένη από τη συνήθη δυσκολία.

Υπάρχει κάτι στη δουλειά που σε δυσκολεύει; Όταν είμαι πολλή ώρα εκεί και θέλω να μείνω στις σκέψεις μου.⁴²⁶

⁴²⁴ Ό.π.

⁴²⁵ Ό.π.

⁴²⁶ Ό.π.

Ο ρόλος του επαγγελματία που αναλαμβάνει την υποστήριξη του ατόμου με αναπηρία στην επαγγελματική του δραστηριότητα είναι, ακριβώς, να συμβάλει στην εξομάλυνση των περιπτώσεων σύγκρουσης των συνθηκών του εργασιακού πλαισίου με τα δεδομένα του εργαζόμενου με αναπηρία. Πρόκειται για κάτι που, όπως προέκυψε από τη συζήτηση με τον συμμετέχοντα στην έρευνά μας, δεν αφορά μόνο το πιο ιεραρχικά δομημένο και τυποποιημένο πλαίσιο της εξαρτημένης (μισθωτής) απασχόλησης, αλλά και την ίδια την επιχειρηματική δραστηριότητα και αυτοαπασχόληση.

Σκέφτεσαι ότι θα μπορούσες κάποια στιγμή να κάνεις μόνος σου τη δουλειά του ζωοτέχνη; Θα χρειαζόμουν κάποιον να με βοηθάει. Οι γονείς μου δεν θα μπορούν να με βοηθήσουν. Οι γονείς δεν είναι ο ρόλος τους, δεν είναι να σε βοηθάνε στο επιχειρηματικό σου και στην εργασία σου. Θα ήταν απαραίτητο αυτός ο θεσμός της υποστηριζόμενης εργασίας να συνεχίσει να υπάρχει; Θα μπορούσε, ναι. Υπάρχουν αυτά που σου αρέσουν στη δουλειά, να φροντίζεις τα ζώα μαζί με τους εργατές. Θα έχεις όμως κι άλλες δουλειές, που μπορεί λόγω του αυτισμού σου να είναι πιο δύσκολες. Για παράδειγμα να επικοινωνείς με πελάτες, προμηθευτές... Αυτό δεν το σκέφτηκα... Θα χρειάζεται να υπάρχει κάποιος να σε υποστηρίζει στην εργασία σου, να σε βοηθάει, π.χ. στην επαφή σου και στην επικοινωνία σου με άλλους ανθρώπους. Ναι! Με ποιους θα έρχεσαι σε επαφή; Με αυτούς που θα τους πουλάω το μέλι! Με τον κτηνίατρο, έναν μηχανικό που θα μου κάνει τα μηχανήματα. Με τη ΔΕΗ, με τη ΔΕΥΑΛ, με το δήμαρχο...⁴²⁷

Ωστόσο, το σημαντικό να αναδειχθεί μέσα από την περίπτωση που παρουσιάστηκε είναι ότι υπάρχουν αρκετά αποτελεσματικά εργαλεία συμπεριληπτικής επιχειρηματικότητας και ότι μέσα από ένα κατάλληλο πλέγμα εκπαίδευσης και υποστηριζόμενης εργασίας, νέοι και νέες με αναπηρία μπορούν απολύτως αποτελεσματικά όχι μόνο να εργαστούν αλλά και να αναπτύξουν επιχειρηματική δραστηριότητα με ιδέες, σχέδιο και μεράκι.

Z.11. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΝΕΩΝ

Η κοινωνική επιχειρηματικότητα είναι μία σημαντική επιλογή, όταν πρόκειται για την ένταξη των ατόμων με αναπηρία στην επαγγελματική και οικονομική ζωή, ωστόσο ο ρόλος και η σημασία της κάθε άλλο παρά εξαντλείται σε αυτό. Στο πλαίσιο των συνεντεύξεων για τις ανάγκες της παρούσας έρευνας, πραγματοποιήθηκε συνέντευξη και με έναν νέο μέλος σε Κοινωνική Συνεταιριστική Επιχείρηση (ΚοινΣΕπ) στην περιοχή της Λάρισας, από την εμπειρία του οποίου αναδείχθηκαν και ορισμένες ενδιαφέρουσες πλευρές της συγκεκριμένης μορφής επιχειρείν.

Πρώτα απ' όλα, σε ό,τι αφορά τα κίνητρα ανάληψης κοινωνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας, αυτά δεν είναι με τη στενή έννοια ιδεολογικά, ωστόσο η ιδέα

⁴²⁷ Ο.π.

της ανεξαρτησίας αφ' ενός και της ισοτιμίας αφ' ετέρου φαίνεται να διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο.

Η ιδέα του συνεταιρισμού, ήταν αυτό που μου άρεσε. Από την άποψη ότι δεν θα έχω κανέναν πάνω από το κεφάλι μου, θα κάνω κάτι μόνος μου. Ότι αποφάσεις θα παίρνω, θα τις παίρνω εγώ για μένα και όχι κάποιος άλλος που θα μου τις υπαγορεύει. Αυτό μου άρεσε σίγουρα. [...] Τα παιδιά που το ξεκίνησαν, βέβαια, η αλήθεια είναι ότι αυτή τη στιγμή δεν είναι κανένας μέσα. Ο πιο παλιός αυτή τη στιγμή είμαι εγώ που ήρθα ένα χρόνο αφότου άνοιξε. Το άνοιξαν με σκοπό αυτό. Ήθελαν κάπου να δουλέψουνε, χωρίς να τους πιέζει κανένας, χαλαρά, με το ρυθμό τους, να δημιουργήσουν κάτι δικό τους. Αυτό. Ήταν έξι άτομα, βρέθηκαν, συζήτησαν και αποφάσισαν ότι... [...] Θέλανε να ανοίξουν μια επιχείρηση χωρίς υπαλλήλους. Με αυτή την έννοια, ένα συνεργατικό καφενείο. Να μην έχουμε υπαλλήλους ούτε αφεντικά. Να είμαστε όλοι ισάξιοι και να κάνουμε όλες τις δουλειές μας μεταξύ τους. Αυτή ήταν η αρχική ιδέα. Αυτή ήταν και η ιδέα που με έψησε κι εμένα και πήγα μετά από ένα χρόνο.⁴²⁸

Οι μεγαλύτερες προκλήσεις σε μια τέτοιας μορφής επιχείρηση είναι αφ' ενός η συνεργασία και η δυνατότητα ομαλής επίλυσης τυχόν διαφωνιών κ.λπ., αφ' ετέρου η διαχείριση των αλλαγών στην εταιρική σύνθεση, με την αποχώρηση ή/και προσχώρηση συνεταιριστών, κάτι που μάλιστα ενδέχεται να λειτουργεί ανασχετικά στο μυαλό όσων εξετάζουν το ενδεχόμενο συμμετοχής ή δημιουργίας μιας ΚοινΣΕπ.

Από τη δικιά μου εμπειρία μέχρι τώρα πιστεύω ότι είναι μεμονωμένες περιπτώσεις [οι ΚοινΣΕπ που φτιάχνονται, όχι κάποια τάση]. Και σε όσους λέω έξω τι δουλειά κάνω, πολλοί φοβούνται ότι «επειδή είστε πολλά άτομα μαζί θα μαλώσετε σίγουρα». Όλων αυτή είναι η αντίδραση: «πώς τα βρίσκετε εφτά άτομα μαζί;».

Οι περισσότερες αλλαγές ήταν ομαλές. Η μία ήτανε επεισοδιακή, είχαμε και δικαστήριο. Έφυγε ένας επεισοδιακά και είχαμε μια προστριβή μεταξύ μας, μας έκανε δικαστήριο... Δικαιωθήκαμε βέβαια στην πορεία. Οι άλλοι φύγανε ομαλά, γιατί μερικοί αλλάξανε πόλη, αλλάξανε επάγγελμα.

Τα καινούργια μέλη, ναι. Δεν βάζουμε αγγελία ποτέ, εννοείται. Και έτσι, μεταξύ μας, κάποιον που να τον ξέρουμε, κάποιον που να τον εμπιστευόμαστε, κάποιος που να είναι από τον κύκλο μας, να έχει πεποιθήσεις παρόμοιες με τις δικές μας. Να είναι κάπως, κάποιων πεποιθήσεων δικών μας. Να δουλεύει κάπως πιο ιδανικά. Όχι απλά σαν δουλειά, έρχονται, δουλεύουν, πληρώνονται και φεύγουν.⁴²⁹

⁴²⁸ Συνέντευξη με Ν6, 32 ετών, μέλος ΚοινΣΕπ.

⁴²⁹ Ό.π.

Ωστόσο, φαίνεται ότι στις περιπτώσεις που οι προκλήσεις αυτές αντιμετωπίζονται επιτυχώς, οι συμμετέχοντες και οι συμμετέχουσες είναι ικανοποιημένοι/ες από τη δραστηριότητά τους και θεωρούν σχετικά μακράς πνοής επιλογή την ένταξή τους σε ένα τέτοιο σχήμα, ακόμα και όταν αυτή ξεκίνησε ως μια τυχαία επαγγελματική διέξοδος/ευκαιρία.

Εντάξει, εγώ έχω ήδη έξι χρόνια και έχω περάσει περιόδους που και σωματικά και ψυχολογικά πίστευα ότι έχω κουραστεί. Από την άλλη, περνάω και καλά, έχω κι έναν ικανοποιητικό μισθό και λέω, τι να φύγω, να πάω να δουλέψω κάπου αλλού; Το δικό μου πλάνο για την ώρα είναι να κάτσω. Θα αδειάσει μία θέση κι από ένα παιδί που πάει στην Αθήνα και πρότεινα και στον αδερφό μου να 'ρθει για δουλειά, άμα τον ενδιαφέρει. Οπότε, όχι μόνο δεν έχω σκοπό να φύγω, αλλά πρότεινα και στον αδερφό μου να 'ρθει.⁴³⁰

Επίσης, ακόμα και στις περιπτώσεις όπου οι μετέχοντες/ουσες σε τέτοια σχήματα κοινωνικής επιχειρηματικότητας δεν φαίνεται να αντιλαμβάνονται τη δραστηριότητά τους σαν κάτι με ιδιαίτερο κοινωνικό φορτίο, παρ' όλα αυτά συμμετέχουν έστω άτυπα σε οριζόντια δίκτυα κοινωνικής οικονομίας, συνειδητά ή de facto.

Ναι, κάποια στιγμή είχε πέσει σαν ιδέα [να φτιάξουμε ένα δίκτυο κοινωνικής οικονομίας και με άλλες ΚοινΣΕπ]. Έχουμε κάποιους. Ας πούμε, προμηθευόμαστε [προϊόντα από κοινωνικούς συνεταιρισμούς]. Συνεργαζόμαστε, αλλά δεν είμαστε... Δηλαδή έχουμε μια σχέση οικονομική, πάρε-δώσε. Και ανταλλάζουμε και ιδέες. Δεν έχουμε κάτι επίσημο. Ότι έχουμε μια κοινή γραμμή όλοι μαζί. Απλά έτσι μιλάμε και συνεργαζόμαστε. Μέχρι εκεί.⁴³¹

Ζ.12. ΠΑΝΔΗΜΙΑ ΚΑΙ DANIEL: Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΩΝ ΕΠΑΛΛΗΛΩΝ ΚΡΙΣΕΩΝ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΛΑΡΙΣΑΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΠΤΙΚΗ ΤΩΝ ΝΕΩΝ

Με δεδομένη τη σημασία των επάλληλων κρίσεων, τόσο των γενικών/παγκόσμιων όσο και των τοπικών, όπως οι πλημμύρες του Daniel, η οποία αναλύθηκε και παραπάνω (Γ.4., Δ.2., ΣΤ.6.), το ζήτημα αυτό τέθηκε και στις συζητήσεις με τις νέες και τους νέους επιχειρηματίες, που συμμετείχαν στην έρευνα.

Σε ό,τι αφορά την πανδημία, αυτή θεωρείται ήδη αρκετά ξεπερασμένη, υπό το φως όλων όσων έχουν μεσολαβήσει. Ωστόσο, το αποτύπωμά της υπήρξε ισχυρό και σε κάποιους κλάδους παραμένει. Για παράδειγμα, είχε έντονο αντίκτυπο στην κοινωνική αντίληψη για τους επαγγελματίες της υγείας, του ΕΣΥ αλλά και τους ιδιώτες.

⁴³⁰ Ό.π.

⁴³¹ Ό.π.

Τώρα, στους ιδιώτες... Η πανδημία τους επηρέασε. Γιατί κάποιους ανθρώπους δεν μπορούσες να τους δεις γιατί φοβόσουν. Εμείς δεν είχαμε τα μέσα προστασίας στα ιδιωτικά ιατρεία που είχαν στα νοσοκομεία. Στο νοσοκομείο είχες ειδικές αίθουσες, θαλάμους, εξοπλισμό για να δεχτείς τα μολυσματικά περιστατικά. Ενώ στο ιατρείο έπρεπε εσύ να απολυμάνεις τα πάντα κάθε φορά. Πολύ δύσκολο. Οπότε μπορεί να δυσανεστήθηκαν άνθρωποι τους οποίους δεν μπορούσες να δεχτείς ως περιστατικά. Αλλά πάντα οι άνθρωποι παίρνουν τον ιδιώτη γιατρό τους να τον συμβουλευτούν, ακόμα και για αυτό που θα τους πει το νοσοκομείο.⁴³²

Στην περίπτωση της εστίασης, νέες επιχειρήσεις δυσκολεύτηκαν σημαντικά την περίοδο του lockdown, ωστόσο -από την άλλη πλευρά- είχαν λιγότερα να χάσουν και, με δεδομένη την έντονη μεταπανδημική κίνηση, μπόρεσαν να επανακάμψουν.

Η αλήθεια είναι όταν κλείσαμε, μετά που έπεσε η πανδημία, ήμασταν πολύ οριακά. Βάλαμε και λεφτά από τις τσέπες μας, ας πούμε, για να μην κλείσει η επιχείρηση. Κι είπαμε όλοι μαζί να προσπαθήσουμε να κάνουμε μια νέα αρχή ξανά, όταν ξανανοίξουμε, μπας και σώσουμε. Όντως, το σημείο ήταν πολύ οριακό. Δηλαδή, ήμασταν... Με το νοίκι, ας πούμε, τσοντάραμε από τις τσέπες μας να το βάλουμε, μπας και ξανανοίξουμε και το σώσουμε. Κάπως έτσι. Αλλά παραδόξως, όταν ξανανοίξαμε μετά την καραντίνα... Ανακάμψαμε σχετικά γρήγορα, από την ανάγκη του κόσμου να βγει έξω, που ήταν σκασμένος από την αποξένωσή του.⁴³³

Και βέβαια, η αλλαγή στις συνήθειες της διασκέδασης, ευνόησε εγχειρήματα στον χώρο της εστίασης που είχαν χαρακτηριστικά συμβατά με τα νέα δεδομένα.

Μετά το λοκντάουν. Που είχε αλλάξει και... Νομίζω και αυτή η μετάβαση βοήθησε λίγο γενικά. Εννοώ ότι η ο κόσμος είχε μπει λίγο στο κομμάτι του self service, του παίρνω πακέτο. Το ωράριο. Δηλαδή όλοι πήγαιναν σπίτι 12 η ώρα, έβγαιναν νωρίς. Γενικά είχε αλλάξει λίγο η διασκέδαση, θεωρώ.⁴³⁴

Το αποτύπωμα του Daniel παραμένει στη συνείδηση, αλλά και στα πραγματικά δεδομένα της περιοχής και των νέων επαγγελματιών πολύ πιο ισχυρό. Πρώτα απ' όλα, κάποιους/ες συνεντευξιαζόμενους/ες, ειδικά στον κλάδο της αγροτικής παραγωγής, τους επηρέασε και προσωπικά, καθώς ήταν μεταξύ των πλημυροπαθών.

Πολύ δύσκολο. Εγώ είχα πρόβλημα με τον Ντάνιελ. Στα χωράφια. Τα χωράφια μου πλημμύρισαν όλα. Ευτυχώς δεν έχασα δεύτερη χρονιά. Οι καλλιέργειες που είχα εκείνη τη χρονιά, είχα βαμβάκι το

⁴³² Συνέντευξη με N1, 32 ετών, γιατρό.

⁴³³ Συνέντευξη με N6, 32 ετών, μέλος ΚοινΣΕπ

⁴³⁴ Συνέντευξη με N9, 36 ετών, ιδιοκτήτη μπαρ και αγρότη.

οποίο το πλάκωσε, παρέσυρε και τα λάστιχα και την υποδομή. Εννοείται κάποια μπήκα μέσα και τα έβγαλα. Και περίμενα κανένα εξάμηνο για να μπορέσω να μπω μέσα στο χωράφι για να το φτιάξω, να στεγνώσει όλη αυτή η λάσπη που ήρθε. Και εννοείται πως μου άλλαξε η σύσταση του εδάφους. Αυτό θέλει κάποια χρόνια για τα επανέλθει. Τα καλλιεργώ, αλλά με μικρότερη απόδοση.⁴³⁵

Μάλιστα, τόσο οι καταστροφή καθαυτή όσο και το γεγονός ότι -σύμφωνα με τους συμμετέχοντες και τις συμμετέχουσες στις συνεντεύξεις- η στήριξη που έλαβαν σε κάποιες περιπτώσεις ήταν ανεπαρκής, έχει επηρεάσει καθοριστικά και τον τρόπο που αντιλαμβάνονται τις επαγγελματικές προοπτικές τους.

Ακόμα περιμένω εγώ προσωπικά [την αποζημίωση]. Ο πατέρας μου έχει πάρει ένα ποσό. Εγώ, το δικό μου το ΑΦΜ, ακόμα περιμένω. Είμαι στο περίμενε!⁴³⁶

Ναι, ήταν μια τομή στην επαγγελματική πραγματικότητα. Που εμένα προσωπικά με κάνει να βλέπω πολύ διαφορετικά τα πράγματα από τότε. Δηλαδή, δεν υπάρχει πια κανένας μακροχρόνιος σχεδιασμός. Πάμε χρονιά με τη χρονιά, να τη βγάλουμε φέτος. Δεν υπάρχει, πώς το λένε, πλάνο να επενδύσω, να μείνω στη δουλειά, να κάνω το ένα το άλλο. Είναι να δω πού θα με βγάλει. Κάπως έτσι. Ενώ πιο πριν τα 'βλεπα και λίγο τα πράγματα πιο μακροχρόνια. Αν καταλαβαίνεις τι θέλω να σου πω. [...] Ναι, δεν επενδύω στο μέλλον. Ούτε καν πια. Ήτανε μια σφαλιάρα που στα γκρεμίζει όλα. Και να σου δώσω και το μέγεθος, εγώ εκείνη τη χρονιά δεν πήρα τίποτα. Δούλεψα μια χρονιά, έβγαλα μηδέν. Και αποζημιώθηκα για τα έξοδά μου περίπου - εκεί σε αυτό το ύψος έφτανε η αποζημίωση - ενάμιση χρόνο μετά. Οπότε κάνε τους παραλληλισμούς. Δούλεψε ένα χρόνο, να μην πάρεις κανένα μισθό, να μην πληρωθείς τίποτα. Αυτό μπορεί να ξαναγίνει, να ξαναγίνει. Είναι βαρβαρότητα αυτό βασικά άμα το σκεφτείς. Δηλαδή εγώ δούλεψα μια χρονιά, δεν πήρα τίποτα.⁴³⁷

Ωστόσο, και αρκετοί/ες από τους νέους και τις νέες που συμμετείχαν στην έρευνα, ανέφεραν ότι ο Daniel επηρέασε τον τρόπο που προσεγγίζουν το μέλλον τους, ακόμα κι αν δεν βρίσκονταν μεταξύ των πληγέντων.

Εμείς ήμασταν τυχεροί, δεν πλημμυρίσαμε. Ούτε στο σπίτι μου. Γλίτωσε γιατί το νερό σταμάτησε, χωρίς υπερβολή, εκατό μέτρα πριν έρθει. [...] Σίγουρα [άλλαξε και η ψυχολογία των ανθρώπων]. Απλά δεν θεωρώ τίποτα δεδομένο. Θα μου φαινόταν ακραίο αν μου

⁴³⁵ Ό.π.

⁴³⁶ Ό.π.

⁴³⁷ Συνέντευξη με N7, 36 ετών, αγρότη.

έλεγες ότι το σπίτι μου θα πλημμυρίσει, θα 'ρθει το νερό εκεί που μένω, αλλά ήρθε.⁴³⁸

Κάποιοι μάλιστα ήταν μεταξύ των πολλών πολιτών της Λάρισας και της Θεσσαλίας που κινητοποιήθηκαν για να βοηθήσουν εθελοντικά όσους/ες είχαν πληγεί από τις πλημμύρες -κάποιοι ακόμα και επιλέγοντας να κλείσουν και τις επιχειρήσεις τους το διάστημα εκείνο.

Αυτό το κομμάτι όσον αφορά τις επιπτώσεις που υπήρξαν, το έζησα πάρα πολύ έντονα, όχι ως παθών προσωπικά, αλλά κυρίως επειδή είχα εμπλακεί με ένα δίκτυο αλληλεγγύης που είχαμε φτιάξει τότε διάφορες συλλογικότητες. Επισκεφτήκαμε πάρα πολλά χωριά. Αυτό που είδα κυρίως, εντάξει, πέρα από τις εικόνες καταστροφής, αυτό που έβλεπα στον κόσμο είναι ότι ουσιαστικά όλα αυτά τα χωριά που επλήγησαν έχουν ερημώσει πλέον.⁴³⁹

Και το μαγαζί το είχαμε κλείσει σίγουρα δυο βδομάδες, γιατί προσπαθούσαμε να βοηθήσουμε κόσμο. Ήμασταν όλοι, όσοι ήμασταν εδώ, ήμασταν έξι άτομα έξω και προσπαθούσαμε να βοηθήσουμε. Είπαμε ότι είναι λίγο υποκριτικό τα σπίτια να έχουν πλημμυρίσει και εμείς εδώ να προσποιούμαστε ότι δουλεύουμε κανονικά και σαν να μη συμβαίνει τίποτα. Οπότε αποφασίσαμε να κλείσουμε δύο βδομάδες και να πάμε να βοηθήσουμε κόσμο έξω.⁴⁴⁰

Αν και οι ίδιοι δήλωσαν ότι επηρεάστηκαν έντονα, οι συμμετέχοντες και οι συμμετέχουσες στην έρευνα έχουν διαφορετική άποψη για την επίπτωση του Daniel στην τοπική οικονομία αλλά και στις αντιλήψεις και στη συμπεριφορά της τοπικής κοινωνίας, της επιχειρηματικής κοινότητας περιλαμβανομένης.

Αρκετοί/ες βλέπουν την επίπτωση της καταστροφής στην επίταση των κοινωνικών ανισοτήτων.

Ο Daniel είναι ένα κομμάτι που αγγίζει πάρα πολύ κόσμο, κυρίως των πιο χαμηλών στρωμάτων, δηλαδή αυτοί που αντιμετώπισαν τα μεγαλύτερα ζητήματα ήταν άτομα τα οποία ανήκουν έτσι σε πιο λαϊκά στρώματα. [...] Εννοείται ότι σε κάθε πόλη, όπως έχει γίνει και στη Λάρισα, εντάξει ένα κέντρο θα είναι σίγουρα πιο προστατευμένο από ότι είναι τα προάστια. Έτσι γίνεται δυστυχώς.⁴⁴¹

Ενώ διαβλέπουν και μία τάση εγκατάλειψης των περιουσιών και των δραστηριοτήτων τους, από τους ανθρώπους που καταστράφηκαν, με ό,τι αυτό μπορεί να σημαίνει μακροπρόθεσμα για την περαιτέρω τάση ερήμωσης των χωριών και γενικότερα της περιφέρειας.

⁴³⁸ Συνέντευξη με Ν6, 32 ετών, μέλος ΚοινΣΕπ.

⁴³⁹ Συνέντευξη με Ν8, 34 ετών, εργαζόμενο σε τεχνικό γραφείο με μπλοκάκι.

⁴⁴⁰ Συνέντευξη με Ν6, 32 ετών, μέλος ΚοινΣΕπ.

⁴⁴¹ Συνέντευξη με Ν8, 34 ετών, εργαζόμενο σε τεχνικό γραφείο με μπλοκάκι.

Ούτως ή άλλως υπήρχε θέμα εδώ και αρκετά χρόνια, με τον κόσμο ο οποίος φεύγει και πηγαίνει στις πόλεις. Έχουν ερημώσει ούτως ή άλλως τα χωριά. Ο Ντανιέλ αυτό ήρθε και το αποτελείωσε. Είχαμε πάρα πολύ πελατεία την περίοδο του Daniel που έρχονταν για να κάνουμε αιτήσεις στο γραφείο, να καταθέσουμε φακέλους για την αποκατάσταση των ζημιών [...]. Αυτό που είδα είναι ότι δεν υπήρξε από κόσμο αρκετό η διάθεση να ξαναεπιστρέψουν στους τόπους κατοικίας τους. Δηλαδή οι περισσότεροι που έρχονταν, οι οποίοι είχαν ως πρώτη κατοικία το σπίτι στο χωριό το οποίο είχε πληγεί, ήθελαν την αποκατάσταση, να πάρουν τα χρήματα αυτά που δικαιούταν, αλλά πολλές φορές δεν έχουν σκοπό να επιστρέψουν εκεί πέρα.⁴⁴²

Αντίθετα, σε ό,τι αφορά την αγοραστική κίνηση σε άλλους κλάδους, αυτή φαίνεται ότι υπήρξε έντονη, αλλά προσωρινή, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις των συνεντευξιαζόμενων.

Ναι, ναι, ναι, ναι [είχε επίπτωση και στην αγοραστική κίνηση]. Για κάποιους μήνες μετά την πλημμύρα ήτανε πεσμένα τα πράγματα. Αλλά το θεωρούσαμε φυσιολογικό, οπότε και που είχαμε κόσμο λέγαμε ευχαριστώ.⁴⁴³

Τον πρώτο καιρό ναι, υπήρξε μια αναστάτωση [στην τοπική αγορά]. Μετά δεν θα το έλεγα.⁴⁴⁴

Κυρίως, οι νέοι και οι νέες που συμμετείχαν στην έρευνα δήλωσαν σκεπτικοί για το κατά πόσο ο Daniel άφησε και κοινωνικό αποτύπωμα, στις αντιλήψεις των πολιτών αλλά και στην επιχειρηματική κουλτούρα των επαγγελματιών της πόλης.

Σε σχέση με τη γενική εικόνα στην κοινωνία, οι συνεντευξιαζόμενοι/ες αναδεικνύουν τις διαφορές μεταξύ πληγέντων και μη, μεταξύ των ανθρώπων που ζουν και εργάζονται εντός και εκτός του κέντρου της πόλης της Λάρισας, κάτι που συνθέτει μια αντιφατική εικόνα, μια κοινωνία που τοποθετείται πολύ διαφορετικά έναντι ενός τόσο μεγάλου συμβάντος.

Όχι, στην πραγματικότητα δεν το ξέχασαν. Η πραγματικότητα είναι ότι κάθε φορά που, να το πω έτσι απλοϊκά και λαϊκά, ότι κάθε φορά που βρέχει, φοβούνται ότι μπορεί να επαναληφθούν τα ίδια φαινόμενα.⁴⁴⁵

Ούτε καν [το σκέφτονται οι άνθρωποι]. Πέρασε και δεν ακούμπησε. Δηλαδή... Ειδικά εδώ όσοι δεν έχουν σχέση με τα χωράφια, δεν έχουν ιδέα τι γίνεται. Έχει έρθει κόσμος και ρωτάνε, «αυτό με τον Daniel ισχύει; Τόσο πρόβλημα είχατε;». Κι όταν τους λέω, «εδώ

⁴⁴² Ό.π.

⁴⁴³ Συνέντευξη με Ν6, 32 ετών, μέλος ΚοινΣΕπ.

⁴⁴⁴ Συνέντευξη με Ν9, 36 ετών, ιδιοκτήτη μπαρ και αγρότη.

⁴⁴⁵ Συνέντευξη με Ν8, 34 ετών, εργαζόμενο σε τεχνικό γραφείο με μπλοκάκι.

υπάρχει κόσμος που έχει χάσει περιουσίες» απαντάνε «α ναι, ε;». Καμία επαφή...⁴⁴⁶

Ως προς την επίπτωση στην επιχειρηματική κουλτούρα, αυτή θεωρείται από τους συνεντευξιαζόμενους και τις συνεντευξιαζόμενες περιορισμένη, αν όχι ανύπαρκτη. Ως προς το άμεσο ζήτημα των καταστροφών σε επιχειρήσεις, υπογραμμίζεται βέβαια το γεγονός ότι με βάση την πρόσφατη νομοθεσία η ασφάλιση πάνω από ένα ορισμένο ύψος τζίρου είναι υποχρεωτική, τονίζεται όμως ότι η νοοτροπία δεν άλλαξε ως προς το ζήτημα της ασφάλισης. Απλώς, «οι επιχειρηματίες πειστήκανε δια του νόμου».⁴⁴⁷ Αντίστοιχα, φαίνεται πως ελάχιστα απασχόλησε την τοπική επιχειρηματική κοινότητα το θέμα του business continuity, της επιχειρησιακής συνεχισιμότητας.⁴⁴⁸

Ο Daniel δεν άφησε το αποτύπωμά του. Οι επιπτώσεις προφανώς θα φανούν τα αμέσως επόμενα χρόνια στην οικονομία. Αλλά επιχειρηματικά οι όποιες διορθώσεις γίνανε κατόπιν νομικής συμμόρφωσης, να το πω πρακτικά.⁴⁴⁹

Πολύ λιγότερο απασχόλησε την τοπική επιχειρηματική κοινότητα, σύμφωνα με τους νέους και τις νέες που συμμετείχαν στην έρευνα, το ζήτημα ευρύτερα της κλιματικής κρίσης και των συνεπειών της και το πώς θα μπορούσαν να γίνουν αλλαγές στο μοντέλο παραγωγής, αλλά και κατανάλωσης, ώστε να μειωθεί το περιβαλλοντικό αποτύπωμα. Ο κύριος λόγος για αυτό είναι η πρωτοκαθεδρία της επιδίωξης του κέρδους, αλλά και οι οικονομικές πιέσεις που δέχονται τόσο οι καταναλωτές όσο και οι παραγωγοί, με αποτέλεσμα άλλες ανησυχίες, όπως οι περιβαλλοντικές, να καθίστανται δευτερεύουσες.

Μπα, όχι, δεν άνοιξε συζήτηση. Το μοντέλο είναι, όπως και σε όλους τους τομείς, αυτό που αφήνει κέρδος ρε παιδί μου. Αυτός θα ασχοληθεί με αυτό που του αφήνει κέρδος. [...] Να το πιάσουμε πρώτα από τη σκοπιά του καταναλωτή. Η κοινωνία, ας πούμε, φτωχύνει τα τελευταία χρόνια, δεν θα κοιτάξει ο άλλος να πάρει κάτι πιο ακριβό. Να τη βγάλει. Η μέση οικογένεια δεν θα κοιτάξει να πάρει βιολογικό γάλα, θα πάρει το πιο φθηνό γάλα. [...] Στο κομμάτι του παραγωγού πάλι κάπως το ίδιο αντιλαμβάνομαι. Ότι θα κοιτάξει ο άλλος να κάνει τη δουλειά. Και να είναι βιώσιμος. Δεν θα τον νοιάξει τώρα άμα... Θα πάρει και το φάρμακο που είναι παράνομο από πέρσι που δεν έχει έγκριση για φέτος, θα το ρίξει γιατί είναι πιο φθηνό. Αυτό θα κάνει. Δεν θα το νοιάξει τώρα άμα θα σκοτώσει τη μέλισσα. Η κουλτούρα που έχει επικρατήσει είναι «πώς να κάνω τη δουλειά μου όσο πιο φτηνά γίνεται;». Αυτή είναι η κουλτούρα που επικρατεί, αυτή αντιλαμβάνομαι εγώ τέλος πάντων.⁴⁵⁰

⁴⁴⁶ Συνέντευξη με N9, 36 ετών, ιδιοκτήτη μπαρ και αγρότη.

⁴⁴⁷ Συνέντευξη με N5, 39 ετών, σύμβουλο ασφαλίσεων.

⁴⁴⁸ Ό.π.

⁴⁴⁹ Ό.π.

⁴⁵⁰ Συνέντευξη με N7, 36 ετών, αγρότη.

Z.13. ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΩΝ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΘΕΣΜΩΝ ΚΑΙ ΠΡΟΣΔΟΚΙΕΣ ΑΠΟ ΑΥΤΟΥΣ

Τέλος, σε ό,τι αφορά την εκτίμησή τους σε σχέση με τις πολιτικές των δημόσιων φορέων για τη στήριξη της νεανικής επιχειρηματικότητας και γενικότερα, οι συμμετέχοντες και οι συμμετέχουσες στην έρευνα κατέθεσαν πολύ διαφορετικές απόψεις.

Το κεντρικό κράτος αντιμετωπίζεται γενικά πιο κριτικά σε σύγκριση με τους οργανισμούς τοπικής και περιφερειακής αυτοδιοίκησης.

Το μόνο που βλέπω είναι ουσιαστικά κάθε φορά που το κράτος βλέπει ότι χάνει κόσμο, και ειδικά νεαρό κόσμο που φεύγει προς το εξωτερικό, το μόνο που κάνει είναι να δίνει στους νέους επαγγελματίες, έτσι μικρές βοήθειες. Από προγράμματα κυρίως από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Σαν τυράκι, για να νομίσουμε ρε παιδί μου ότι κάτι γίνεται. Αλλά επί της ουσίας δεν... Ο νέος κόσμος δεν βοηθιέται έτσι. Για αυτό το λόγο και φεύγουνε πάρα πάρα πολλοί στο εξωτερικό.⁴⁵¹

Βασικά δεν νομίζω ότι έχουμε πάρει κάποια βοήθεια ουσιαστικά από το κράτος. Εντάξει, για να μην είμαστε υπερβολικοί, στον covid πήραμε κάτι μειώσεις ενοικίου, αλλά πάλι, με κλειστό μαγαζί βάλαμε μισό νοίκι. Χωρίς να μπορούμε να δουλέψουμε, δίναμε το μισό νοίκι. Άμα το θεωρείς βοήθεια αυτό, πες το βοήθεια.⁴⁵²

Το κράτος κάνει τα ελάχιστα δυνατά. [...] Εντάξει... Κάνουν για να πουν ότι κάνουν, νομίζω. Έτσι όπως τα έχω βρει εγώ. Μπορεί να έχω χάσει κάτι, το οποίο να μην το ξέρω. Στην Περιφέρεια γίνονται κάπως πιο πολλά πράγματα, κυρίως στο μετά [την παραγωγή]. Για την προώθηση και τα λοιπά. Εκθέσεις. Τώρα, εντάξει, δεν έχει να κάνει τόσο πολύ με τους νέους, αλλά κάνουν, ας πούμε τώρα υπάρχει μια συζήτηση για να κάνουνε δρόμο κρασιού στη Θεσσαλία. Το οποίο θα ήταν πολύ ωραίο άμα γίνει... Εντάξει. Τώρα από ό,τι βλέπω για νέους συγκεκριμένα, δύσκολα τα πράγματα. Στην περιφέρεια κάτι υπάρχει, ίσως βοηθάει και ότι είμαστε πλέον αρκετοί νέοι που το κυνηγάμε λίγο πιο πολύ.⁴⁵³

Κάποιοι βέβαια επισημαίνουν και το ζήτημα των περιορισμένων αρμοδιοτήτων των Δήμων και των Περιφερειών.

⁴⁵¹ Συνέντευξη με N8, 34 ετών, εργαζόμενο σε τεχνικό γραφείο με μπλοκάκι.

⁴⁵² Συνέντευξη με N6, 32 ετών, μέλος ΚοινΣΕπ.

⁴⁵³ Συνέντευξη με N11, 27 ετών, οιοποινό.

Δεν μπορεί να ασκήσει καμία πολιτική η τοπική αυτοδιοίκηση, δεν υπάρχει ούτε το θεσμικό, το νομικό πλαίσιο. [...] Το τοπικό επίπεδο για μένα είναι τελείως αδύναμο. Ό,τι κάνουμε, είτε έχει να κάνει με ευρωπαϊκούς πόρους είτε με πόρους του κράτους, η διαχείριση είναι πάντα κεντρική. Αυτό θέλει μια αλλαγή νοοτροπίας ευρύτερη. Δεν τη βλέπω να γίνεται.⁴⁵⁴

Ωστόσο, παρά την κριτική τους, ζητάνε περισσότερα και πιστεύουν ότι υπάρχει περιθώριο να γίνουν πράγματα από τους δημόσιους θεσμούς. Μεταξύ των θεμάτων που αναφέρθηκαν ήταν η μείωση του ΦΠΑ, ειδικά στην εστίαση, η δημιουργία προγραμμάτων με επιδότηση θέσεων εργασίας ή εξοπλισμού, η δημιουργία ενός σχεδίου προσέλκυσης των νέων στην περιφέρεια, η υλοποίηση επιμορφωτικών δράσεων πάνω σε διάφορα επαγγελματικά αντικείμενα, η δημιουργία ενημερωτικών προγραμμάτων σε σχέση με τον τουρισμό, τον αγροτουρισμό κ.λπ., αλλά και παρεμβάσεις στο θέμα των εισοδημάτων των επαγγελματιών, είτε με τη θέσπιση ενιαίων αμοιβών σε κάποια επαγγέλματα (π.χ. γιατρούς) είτε με τη δημιουργία μηχανισμών ώστε να προστατευτούν οι τιμές των αγροτικών προϊόντων από τις διεθνείς χρηματιστηριακές διακυμάνσεις κ.ά.

Η. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ & ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Η.1. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στο ανά χείρας κείμενο εργασίας επιχειρήθηκε, μέσα από μία πλειάδα δεδομένων και μεθόδων να φωτιστεί η νεανική επιχειρηματικότητα στην περιοχή της Λάρισας. Αν και η πλήρης συνόψιση όλου αυτού του υλικού -και κυρίως αυτού που εισφέρθηκε από όσους και όσες, είτε εκπροσώπους φορέων είτε νέους/ες επαγγελματίες και επιχειρηματίες της περιοχής- είναι αδύνατη, σε αυτή την παράγραφο θα επιχειρηθεί η εξαγωγή κάποιων βασικών συμπερασμάτων. Συμπεράσματα για τα επιμέρους θέματα περιλαμβάνονται, άλλωστε, στις οικείες ενότητες.

ΤΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ

Σε ό,τι αφορά το δημογραφικό, κοινωνικό και οικονομικό προφίλ της περιοχής, από τα στατιστικά δεδομένα που αναλύθηκαν προκύπτει η συνολική εικόνα εντός της οποίας καλείται να επιβιώσει και να αναπτυχθεί η νεανική και εν γένει η επιχειρηματικότητα. Η Θεσσαλία, και πολύ περισσότερο η Π.Ε. Λάρισας, είναι από

⁴⁵⁴ Συνέντευξη με Ν5, 39 ετών, σύμβουλο ασφαλίσεων.

τις μεγαλύτερες περιοχές της ελληνικής περιφέρειας, ενώ διαθέτει και σημαντικό μέρος των καλλιεργούμενων εκτάσεων της χώρας. Βρίσκεται αρκετά κοντά στον εθνικό μέσο όρο σε ό,τι αφορά την ηλικιακή σύνθεση του πληθυσμού της, αλλά και το εκπαιδευτικό του επίπεδο, ενώ υπερτερεί σημαντικά σε υποδομές υγείας (νοσοκομεία και θεραπευτήρια). Τα δεδομένα αυτά συνθέτουν ένα κατ' αρχήν σχετικά ευνοϊκό πλαίσιο για την ανάπτυξη επιχειρηματικής δραστηριότητας εκτός των δύο μητροπολιτικών αστικών περιοχών (Αττική και Θεσσαλονίκη).

Με όρους ΑΕΠ, η Λάρισα δεν είναι μόνο μια από τις οικονομικά ισχυρότερες περιοχές της Ελλάδας, αλλά επίσης επηρεάστηκε λιγότερο έντονα από την κρίση της προηγούμενης δεκαετίας, κυρίως λόγω της διαφοροποιημένης βάσης της οικονομίας της, όπως προκύπτει και από την Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία των επιμέρους κλάδων. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, ειδικά μετά την κρίση, να αυξηθεί το χάσμα ανάμεσα στην Π.Ε. Λάρισας και τις υπόλοιπες περιοχές της Θεσσαλίας. Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί ότι οι κρίσεις της νέας περιόδου, και ιδίως η κλιματική κρίση και οι φυσικές καταστροφές που αυτή συνεπάγεται, δεν είναι σίγουρο ότι θα αφήσουν εξίσου ανεπηρέαστη την τοπική οικονομία της Λάρισας, όπως προκύπτει και από την προφανή επιβράδυνση της ανάπτυξής της τα τελευταία χρόνια.

Από την ανάλυση της διάρθρωσης της επιχειρηματικότητας στην Π.Ε. Λάρισας προκύπτει η κυριαρχία των *micro* επιχειρήσεων και ιδίως της αυτο-απασχόλησης χωρίς προσωπικό, τόσο με όρους αριθμού μονάδων όσο και με όρους απασχόλησης. Η δομή αυτή σχετίζεται και με τους κλάδους που κυριαρχούν στην επιχειρηματικότητα της περιοχής, και ιδίως τον κλάδο της Γεωργίας, Δασοκομίας και Αλιείας, αλλά και κλάδους όπως τα επιστημονικά/τεχνικά επαγγέλματα. Ο δε συνδυασμός μεγάλου αριθμού μονάδων αλλά με χαμηλά συγκριτικά επίπεδα απασχόλησης και κύκλου εργασιών καταδεικνύει την ανάγκη υποστήριξης της ανάπτυξης των υφιστάμενων επιχειρήσεων στην περιοχή.

Με κλαδικούς όρους, σχετικά μεγαλύτερη βαρύτητα για τη συνολική επιχειρηματική δραστηριότητα και την τοπική οικονομία της Π.Ε. Λάρισας έχει ο κλάδος της Γεωργίας, Δασοκομίας και Αλιείας (Α), αλλά και το Χονδρικό και Λιανικό Εμπόριο και η Επισκευή Οχημάτων (Ζ), καθώς και η Μεταποίηση (Γ). Αναλυτικότερα, με όρους αριθμού μονάδων, οι σημαντικότεροι κλάδοι είναι κατά σειρά η Γεωργία, Δασοκομία και Αλιεία (Α), και μάλιστα με σημαντική διαφορά από όλους τους υπόλοιπους, ενώ ακολουθούν το Χονδρικό και Λιανικό Εμπόριο και Επισκευή Οχημάτων (Ζ) και οι Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες (Μ). Με όρους κύκλου εργασιών, οι σημαντικότεροι κλάδοι είναι κατά σειρά το Χονδρικό και Λιανικό Εμπόριο και Επισκευή Οχημάτων (Ζ), η Μεταποίηση (Γ) και η Γεωργία, Δασοκομία και Αλιεία (Α). Τέλος, με όρους αριθμού απασχολούμενων, οι σημαντικότεροι κλάδοι είναι κατά σειρά η Γεωργία, Δασοκομία και Αλιεία (Α), το Χονδρικό και Λιανικό Εμπόριο και Επισκευή Οχημάτων (Ζ) και η Μεταποίηση (Γ), ενώ αρκετά υψηλός αριθμός απασχολούμενων καταγράφεται και σε κλάδους

όπως οι Υπηρεσίες παροχής καταλύματος και εστίασης (Θ), η Υγεία (Π) και η Εκπαίδευση (Ο).

Σημαντικό επίσης είναι να αναφερθεί ότι η Λάρισα, εκτός της εκτεταμένης επιχειρηματικής της κοινότητας, διαθέτει και ένα πλήθος καθιερωμένων φορέων που ασχολούνται με τα ζητήματα της επιχειρηματικότητας με την ευρεία έννοια και ασκούν σχετικές αρμοδιότητες.

Σε ό,τι αφορά την αγορά εργασίας, η Θεσσαλία και, συναφώς, η Π.Ε. Λάρισας, χαρακτηρίζεται από χαμηλά ποσοστά ανεργίας, αλλά και υψηλό μερίδιο οικονομικά μη ενεργού πληθυσμού. Ειδικότερα ως προς τους νέους/τις νέες, τα ποσοστά της νεανικής ανεργίας είναι επίσης χαμηλά, αλλά η συμμετοχή τους στη συνολική (χαμηλή) ανεργία της περιοχής είναι συγκριτικά ελαφρώς μεγαλύτερη, ενώ το ποσοστό των NEETs είναι κοντά στον εθνικό μέσο όρο. Αναμενόμενη είναι η σχετική βαρύτητα των ειδικευμένων αγροτών στην τοπική απασχόληση, η οποία όμως αφορά περισσότερο τις μεγαλύτερες ηλικίες, ενώ συνολικά η αυτοαπασχόληση έχει συγκριτικά μεγαλύτερη βαρύτητα σε σύγκριση με τη μισθωτή εργασία. Τα παραπάνω είναι συναφή τόσο με την κλαδική διάρθρωση της τοπικής οικονομίας όσο και με τη δομή της επιχειρηματικότητας, που προαναφέρθηκε.

Σε ό,τι αφορά την καινοτομία, η Θεσσαλία βρίσκεται σε ένα μέσο επίπεδο συνολικής καινοτομίας, κοντά στον εθνικό μέσο όρο για τους επιμέρους δείκτες και, συνήθως, ελαφρώς υπολειπόμενη αυτού. Στα ισχυρά της σημεία καταγράφεται η θετική επίδραση του τοπικού Πανεπιστημίου στην Έρευνα & Ανάπτυξη στην περιοχή, ενώ αντίθετα στο πεδίο των επιχειρήσεων υπάρχει ακόμα περιθώριο μεγαλύτερων δαπανών E&A, αλλά και εισαγωγής περισσότερων καινοτομιών, παρά τις προκλήσεις που θέτει η κλαδική διάρθρωση της τοπικής οικονομίας αλλά και η δομή της τοπικής επιχειρηματικότητας.

Συνεπώς, ως **πρώτο συμπέρασμα** μπορεί κανείς να σημειώσει ότι η περιοχή της Λάρισας, αν και περιοχή με αρκετή δυναμική και πολλά συγκριτικά πλεονεκτήματα βρίσκεται σε ένα σημείο καμπής σε ό,τι αφορά το μέλλον της. Αφ' ενός οι επιπτώσεις φυσικών καταστροφών, όπως οι πλημμύρες του Daniel, και οι πιέσεις που δέχεται το σημερινό μοντέλο παραγωγής λόγω της κλιματικής κρίσης που βρίσκεται σε εξέλιξη έχουν ήδη και αναμένεται να συνεχίσουν να έχουν σημαντικό αντίκτυπο στην τοπική οικονομία, και ιδίως στο κομμάτι της αγροδιατροφής, που είναι κομβικής σημασίας για την περιοχή. Αφ' ετέρου το γεγονός ότι και η εθνική και η παγκόσμια οικονομία έχουν πλέον μπει σε μία νέα φάση μετά την οικονομική κρίση της προηγούμενης δεκαετίας, κατά την οποία δύο μεγάλοι μετασχηματισμοί (πράσινος και ψηφιακός) βρίσκονται σε εξέλιξη ενώ ο παγκόσμιος καταμερισμός εργασίας, λόγω και των διεθνών γεωπολιτικών αλλαγών και των εμπορικών πολέμων, μεταβάλλεται ραγδαία, σημαίνει ότι η τοπική οικονομία πρέπει να φροντίσει να παρακολουθήσει τις εξελίξεις, να ενισχύσει τη βιωσιμότητα και την ανθεκτικότητά της και να μην επαναπαυθεί σε συγκριτικά πλεονεκτήματα προηγούμενων περιόδων.

Για παράδειγμα, το χρόνιο και τεράστιο ζήτημα της λειψυδρίας, το ζήτημα της γήρανσης του πληθυσμού, το οποίο συνδέεται και με το εκπαιδευτικό επίπεδο και τις δεξιότητες εκτός των άλλων, η δομή και τα μεγέθη της τοπικής επιχειρηματικότητας, που -όπως αναλύθηκε- χαρακτηρίζεται από μεγάλο αριθμό μονάδων αλλά συγκριτικά μικρότερο κύκλο εργασιών και απασχόληση, καθώς και κυρίαρχο ρόλο των οικογενειακών επιχειρήσεων, είναι μερικά από τα ζητήματα που θα πρέπει να απασχολήσουν την τοπική κοινωνία και την επιχειρηματικότητα.

Η ΤΟΠΙΚΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Εκτός των στατιστικών δεδομένων που προαναφέρθηκαν, από τις συνεντεύξεις - και ιδίως από εκείνες με τους εκπροσώπους συλλογικών φορέων της επιχειρηματικότητας και των επιστημόνων και επαγγελματιών- προκύπτουν ενδιαφέροντα στοιχεία για την πραγματικότητα της τοπικής επιχειρηματικής δραστηριότητας.

Ένα **δεύτερο συμπέρασμα** που εξάγεται από τις συνεντεύξεις αυτές συνολικά για την τοπική επιχειρηματικότητα και συμβαδίζει με την γενική τάση διεθνώς, είναι οι πολύ διαφορετικές πραγματικότητες που βιώνουν οι μεσαίες και μεγάλες επιχειρήσεις αφ' ενός και οι μικρές και *micro* επιχειρήσεις αφ' ετέρου, σε σχεδόν όλα τα ζητήματα: η πρόσβαση σε χρηματοδότηση, η συνεργασία με δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς, η δυνατότητα εισαγωγής καινοτομίας, η διαδοχή σε οικογενειακές επιχειρήσεις είναι μερικά μόνο από τα ζητήματα όπου αναδείχθηκαν οι πολύ διαφορετικές εμπειρίες των επιχειρηματιών και επαγγελματιών, ανάλογα με το μέγεθος της επιχείρησής τους.

Το στοιχείο αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία για δύο λόγους: αφ' ενός, ενέχει τον κίνδυνο μιας αυξανόμενης πόλωσης στην τοπική οικονομία, με τις μεγάλες επιχειρήσεις να εμφανίζουν σημαντική δυναμική και να επωφελούνται από την τοπική/περιφερειακή ανάπτυξη και τις μικρές να αντιμετωπίζουν όλο και μεγαλύτερα προβλήματα. Επομένως, καθίσταται αναγκαία η σε βάθος μελέτη και διάγνωση των τάσεων της τοπικής οικονομίας, με ξεχωριστή έμφαση στις μικρές επιχειρήσεις, προκειμένου τόσο ο συνολικός περιφερειακός αναπτυξιακός σχεδιασμός όσο και τα επιμέρους προγράμματα προώθησης και στήριξης της επιχειρηματικότητας, να είναι σε θέση να βοηθήσουν αποτελεσματικά το σύνολο της τοπικής επιχειρηματικότητας, και ιδίως την μικρή και πολύ μικρή, προκειμένου να μην καταλήξουν να διευρύνουν το χάσμα μεταξύ μικρών και μεγάλων επιχειρήσεων.

Αφ' ετέρου, με δεδομένη την αριθμητική (αλλά και οικονομική) βαρύτητα των *micro* επιχειρήσεων στην περιοχή -και μάλιστα συγκριτικά μεγαλύτερη σε σχέση με τον εθνικό μέσο όρο- τυχόν κρίση της μικρής επιχειρηματικότητας στην περιοχή, ειδικά ενόψει των μεγάλων εν εξελίξει μετασχηματισμών, θα σήμαινε όχι μόνο οικονομική αλλά και κοινωνική κρίση για την περιοχή συνολικά.

Αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό αν ληφθεί υπόψη και η εξάντληση της αναπτυξιακής δυναμικής της περιοχής και οι πιέσεις που δέχεται το υπάρχον μοντέλο παραγωγής και κατανάλωσης, κυρίως λόγω του πληθωρισμού -που αφ' ενός αυξάνει το κόστος των πρώτων υλών, της ενέργειας κ.λπ. και αφ' ετέρου μειώνει τα διαθέσιμα εισοδήματα και άρα την κατανάλωση μη βασικών αγαθών και τη ζήτηση. Η τάση αυτή αποτελεί ένα βασικό **τρίτο συμπέρασμα**, που αφορά του σύνολο του επιχειρηματικού κόσμου της περιοχής, και κυρίως των πολύ μικρών και μικρών επιχειρήσεων. Μάλιστα, είναι ενδιαφέρον ότι αυτή η πίεση γίνεται αισθητή όχι μόνο σε κλάδους που θα ανέμενε κανείς (π.χ. λιανεμπόριο), αλλά και σε κλάδους που δεν παρουσιάζουν μεγάλη διακύμανση στην κατανάλωση (π.χ. επιστημονικά επαγγέλματα).

Ταυτόχρονα, οι πλημμύρες του Daniel φαίνεται ότι επηρέασαν σημαντικά, ιδίως συγκεκριμένα τμήματα ή κλάδους της περιοχής. Και εδώ φυσικά η ταχύτητα και η δυναμική της ανάκαμψης ήταν σημαντικά διαφορετική τόσο μεταξύ κλάδων, όσο και μεταξύ μικρών και μεγάλων επιχειρήσεων: οι βιομηχανίες μπόρεσαν να ανταπεξέλθουν στη δοκιμασία και να ανακάμψουν, ενώ μικρές ατομικές ή οικογενειακές επιχειρήσεις, ιδίως στο χώρο της αγροτικής παραγωγής, βιώνουν ακόμα τις συνέπειες, τόσο λόγω των καθυστερήσεων στις αποζημιώσεις όσο και λόγω της μειωμένης παραγωγής, με κάποιες επιχειρήσεις σε κλάδους με ακριβό εξοπλισμό (π.χ. αρτοποιία) που χτυπήθηκαν από τις πλημμύρες να αντιμετωπίζουν και τον κίνδυνο του οριστικού κλεισίματος. Ωστόσο -και αυτό αποτελεί ένα σημαντικό **τέταρτο συμπέρασμα** για το μέλλον- το γεγονός ότι η δημόσια συζήτηση τόσο συνολικά, όσο και εντός της επιχειρηματικής κοινότητας της περιοχής εστιάστηκε στην αποκατάσταση των υποδομών και στην αποζημίωση των πληγέντων, χωρίς να αναδειχθούν -ή τουλάχιστον όχι με τρόπο συστηματικό- τα ζητήματα της κλιματικής κρίσης και των άμεσων επιπτώσεών τους στην περιοχή, της βιωσιμότητας και ανθεκτικότητας του παραγωγικού μοντέλου ή του πράσινου μετασχηματισμού της τοπικής οικονομίας, δεν επέτρεψε να εξαχθούν ευρύτερα συμπεράσματα και να διαμορφωθεί μια συλλογική στρατηγική της τοπικής επιχειρηματικής κοινότητας για το μέλλον. Από την άλλη πλευρά, όπως η πανδημία λειτούργησε ως καταλύτης -ενίοτε βίαιος- για τον ψηφιακό μετασχηματισμό πολλών επιχειρήσεων τόσο στην Ελλάδα όσο και διεθνώς, αντίστοιχα η εμπειρία του Daniel εισήγαγε νέες παραμέτρους στην τοπική επιχειρηματική δραστηριότητα, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα το ζήτημα της ασφάλισης των επιχειρήσεων, που κατέστη σε αρκετές περιπτώσεις υποχρεωτική βάση της πρόσφατης νομοθεσίας.

Η ΝΕΑΝΙΚΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΗ ΛΑΡΙΣΑ

Από τα στατιστικά στοιχεία που συγκεντρώθηκαν και αναλύθηκαν σχετικά με την νεανική επιχειρηματικότητα στην Π.Ε. Λάρισας, επιβεβαιώνονται τα στοιχεία που

είναι ήδη γνωστά από τη βιβλιογραφία και τα ευρωπαϊκά στατιστικά. Οι νέοι/ες που δραστηριοποιούνται επιχειρηματικά είναι όχι μόνο λιγότεροι/ες σε σύγκριση με τους μεγαλύτερους/τις μεγαλύτερες, αλλά συνήθως αναπτύσσουν επιχειρηματική δραστηριότητα μικρότερης κλίμακας, εμπλέκονται σε επιχειρήσεις με απλούστερη νομική μορφή και δεν αναλαμβάνουν εκτελεστικούς/διαχειριστικούς ρόλους. Σε μεγάλο βαθμό αυτό είναι λογικό με βάση την επαγγελματική/επιχειρηματική πορεία των ανθρώπων στη διάρκεια της ζωής τους, καθώς η ανάληψη πιο σύνθετων καθηκόντων ή μεγαλύτερων πρωτοβουλιών συνδέεται και με την εμπειρία, ωστόσο εν μέρει είναι και αποτέλεσμα οικονομικών, διοικητικών αλλά και πολιτισμικών (π.χ. θέματα εμπιστοσύνης προς τη νέα γενιά) εμποδίων.

Η εικόνα που προκύπτει από τα προγράμματα νέας και νεανικής επιχειρηματικότητας της ΔΥΠΑ και τους ωφελούμενους/τις ωφελούμενες στην Π.Ε. Λάρισας είναι επίσης συμπληρωματική και συμβατή με τα παραπάνω. Επιπλέον, αναδείχθηκε η επίδραση του σχεδιασμού των προγραμμάτων στα χαρακτηριστικά των ωφελούμενων, η οποία μπορεί να είναι τόσο εκούσια (π.χ. στόχος του προγράμματος η ενίσχυση της γυναικείας επιχειρηματικότητας) όσο και ακούσια, όταν από τη δομή/τις προϋποθέσεις του προγράμματος αποκλείονται ή αποθαρρύνονται de facto κάποιες κατηγορίες (π.χ. οι γυναίκες, όταν απαιτείται προϋπάρχουσα επιχείρηση για να δοθεί η επιχορήγηση).

Από τις συνεντεύξεις που πραγματοποιήθηκαν με τους νέους και τις νέες της περιοχής αναδείχθηκε, καταρχάς και ως ένα **πέμπτο συμπέρασμα**, η γενική απαισιοδοξία τους για την κατάσταση στη χώρα, ένα στοιχείο που αφορά πολύ περισσότερο τους σχετικά μεγαλύτερους/ες σε ηλικία (π.χ. άνω των 30 ετών), η οποία τεκμηριώνεται τόσο από τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν ως ελεύθεροι επαγγελματίες και επιχειρηματίες όσο και από την αρνητική εικόνα που έχουν από τις προοπτικές της μισθωτής απασχόλησης. Σε ό,τι αφορά στην τοπική οικονομία, βέβαια, κάποιου/ες εκφράζονται θετικά για την πόλη της Λάρισας και διαπιστώνουν μία δυναμική, σημειώνεται ωστόσο και απαισιοδοξία ως προς τις προοπτικές επιμέρους κλάδων (π.χ. αγροτικές εκμεταλλεύσεις μικρής και μεσαίας κλίμακας, μαζική εστίαση) και αμφιβολίες ως προς τη βιωσιμότητα του σημερινού παραγωγικού μοντέλου.

Συνολικά, από τις συνεντεύξεις αναδεικνύεται η πολύ διαφορετική πραγματικότητα που αντιμετωπίζουν οι νεότεροι/ες επαγγελματίες και επιχειρηματίες, τόσο γενικά όσο και στην περιοχή της Λάρισας, η οποία μεταφράζεται συχνά και σε πολύ διαφορετική κατανόηση των πραγμάτων πολύ διαφορετική στάση σε μια σειρά ζητήματα, κάτι που αξίζει να κρατηθεί ως **έκτο συμπέρασμα**. Οι διαφοροποιήσεις αυτές προκύπτουν από το διαφορετικό τεχνολογικό, κοινωνικό και οικονομικό πλαίσιο που αντιμετώπισαν κατά την είσοδό τους στον επιχειρηματικό/επαγγελματικό στίβο οι διαφορετικές γενιές.

Δύο βασικά χαρακτηριστικά, η εκτεταμένη ετεροαπασχόληση των πτυχιούχων ελευθέρων επαγγελματιών και επιχειρηματιών και η μειούμενη σύνδεση των

σπουδών με την απασχόληση/επιχειρηματική δραστηριότητα, η οποία υποκρύπτει τουλάχιστον εν μέρει και εκδοχές επιχειρηματικότητας ανάγκης, αφ' ενός, και η πολυαπασχόληση αρκετών νέων επαγγελματιών/επιχειρηματιών σε περισσότερους διαφορετικούς κλάδους ή σε ταυτόχρονη μισθωτή απασχόληση, καθώς και τη συμπληρωματική οικονομική στήριξη που κάποιου/ες λαμβάνουν από την οικογένεια, αφ' ετέρου, είναι ενδεικτικά της οικονομικής πραγματικότητας που αντιμετωπίζουν οι νέοι και οι νέες. Η πραγματικότητα αυτή πρέπει να καταγραφεί ως **έβδομο συμπέρασμα**, γιατί αναδεικνύει τη σκληρή εργασιακή και οικονομική πραγματικότητα που αντιμετωπίζει η εν λόγω γενιά.

Είναι ενδιαφέρον το γεγονός ότι η χρηματοδότηση δεν αποτελεί το πρώτο από τα προβλήματα που ανέκυψαν κατά τις συζητήσεις με νέους και νέες επαγγελματίες, όχι ωστόσο γιατί δεν αποτελεί πρόβλημα, αλλά γιατί οι προσδοκίες των νέων ως προς το θέμα αυτό είναι εξαιρετικά χαμηλές: πολύ λίγοι/ες έχουν προσπαθήσει ή σκοπεύουν να προσπαθήσουν να λάβουν τραπεζική χρηματοδότηση ή άλλη επιδότηση (π.χ. μέσω προγραμμάτων), αφ' ενός γιατί αποθαρρύνονται από τις προϋποθέσεις, αφ' ετέρου γιατί δεν έχουν σχέδια επιχειρηματικής ανάπτυξης αυτή τη στιγμή και φοβούνται το βάρος του δανεισμού. Το στοιχείο αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό και πρέπει να κρατηθεί ως **όγδοο συμπέρασμα**: μεγάλο τμήμα -ενδεχομένως το μεγαλύτερο- των μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων που ανοίγουν νέοι άνθρωποι έχουν, στην καλύτερη περίπτωση, ως ορίζοντα την ατομική τους επιβίωση -η οποία όπως είδαμε δεν είναι δεδομένη- και δεν αποβλέπουν σε περαιτέρω μεγέθυνση και επέκταση. Πρόκειται για μία τάση που, αν επιβεβαιωθεί εμπειρικά και στο σύνολο του πληθυσμού των νέων επιχειρηματιών, ενδέχεται να έχει ευρύτερες συνέπειες για τη δυναμική της τοπικής οικονομίας.

Δεν θα ήταν εξάλλου υπερβολή να πει κανείς ότι το κυρίαρχο χαρακτηριστικό της νεανικής επιχειρηματικότητας στη σημερινή εποχή είναι ότι αυτή ξεδιπλώνεται πλέον μέσα σε ένα πλαίσιο γενικευμένης ανασφάλειας, γεγονός που αντικατοπτρίζεται αφ' ενός σε πολύ βραχυπρόθεσμο επιχειρηματικό σχεδιασμό και αφ' ετέρου στην απουσία σχεδίων επιχειρηματικής επέκτασης, κυρίως λόγω ανασφάλειας για τις συνέπειες πιθανών οικονομικών ανοιγμάτων. Μέσα στο πλαίσιο αυτό, η έλλειψη χρηματοδότησης με όρους ευνοϊκούς και, παράλληλα, απλούς και σαφείς αναδεικνύεται ως ένα σημαντικό ζήτημα. Τα προγράμματα νέας επιχειρηματικότητας της ΔΥΠΑ φαίνεται ότι έχουν θετικό αντίκτυπο μεν, αλλά σε μια πολύ συγκεκριμένη κατηγορία επιχειρήσεων (κυρίως αυτοαπασχόλησης χωρίς προσωπικό ή με πολύ μικρό προσωπικό στον τομέα των υπηρεσιών, σε κλάδους που δεν απαιτούν μεγάλη επένδυση/εξοπλισμό), ενώ ακόμα και η μακροπρόθεσμη βιωσιμότητα των ωφελούμενων επιχειρήσεων δεν είναι σαφής. Ενώ, εκτός των χρηματοδοτικών εργαλείων, αναδεικνύεται και ένα μεγάλο έλλειμμα κατάλληλης ενημέρωσης και καθοδήγησης, που επίσης δρα αποθαρρυντικά. Επομένως, ως **ένατο συμπέρασμα** θα πρέπει να καταγραφεί η ανάγκη ανάπτυξης συνολικότερων στρατηγικών στήριξης της νεανικής επιχειρηματικότητας, που να

συνδυάζουν κατάλληλα χρηματοδοτικά εργαλεία με συνολικότερη πληροφόρηση και υποστήριξη. Πέραν της χρηματοδότησης, εξάλλου, ως άλλα εμπόδια και δυσκολίες στην επαγγελματική και επιχειρηματική δραστηριότητα, αναφέρονται από τους νέους και τις νέες ζητήματα εμπειρίας, διαχείρισης πελατών, άγχους, εργασιακού φόρτου, αλλά και προκαταλήψεων εναντίον των νέων επαγγελματιών – στοιχεία που αναδεικνύουν τη σημασία δράσεων υποστήριξης της νεανικής επιχειρηματικότητας μέσω δικτύων μάθησης, mentoring κ.λπ.

Συνολικά, η επιχειρηματικότητα των νέων ανθρώπων σήμερα καθορίζεται από τα χαρακτηριστικά της γενιάς τους (π.χ. την εξοικείωσή τους με τις ψηφιακές τεχνολογίες, το υψηλότερο εκπαιδευτικό τους επίπεδο και τον αυξημένο κοσμοπολιτισμό τους, την έμφαση που δίνουν σε μεταύλιστικές αξίες και ζητήματα ποιότητας ζωής κ.λπ.), κάτι που οδηγεί στη διαμόρφωση ενός διαφορετικού μοντέλου επιχειρηματία – ένα πολύ σημαντικό **δέκατο συμπέρασμα**. Οι διαφορές των νέων επιχειρηματιών και επαγγελματιών από τους μεγαλύτερους και τις μεγαλύτερες συναδέλφους τους εντοπίζονται από τους ίδιους και τις ίδιες στο πώς διαθέτουν και προωθούν το προϊόν τους και στη σημασία που έχει για εκείνους/ες το marketing, ειδικά μέσω των social media, στην αξιοποίηση εκ μέρους τους τεχνολογικών εργαλείων, στην διαφορετική τους αντίληψη για τον ρόλο τους και τις σχέσεις με τους πελάτες του, στη σημασία που αποδίδουν στον προσωπικό χρόνο και στην ισορροπία προσωπικής και επαγγελματικής ζωής, αλλά και στο πώς τοποθετούνται απέναντι στη σημερινή γενικευμένη αβεβαιότητα.

Σε ό,τι αφορά εναλλακτικές διεξόδους και συλλογικότερες εκδοχές επιχειρηματικότητας, όπως τα σχήματα κοινωνικής επιχειρηματικότητας, οι συνεταιρισμοί κ.λπ., αν και έχουν αρχίσει να αναδύονται, μέσα από πολύ ενδιαφέροντα εγχειρήματα, απέχουν πολύ από το να εμπεδωθούν ως τάση, σε βαθμό ώστε νέοι και νέες να τις επιλέγουν πιο μαζικά, ως απάντηση στις προκλήσεις της σημερινής οικονομικής και κοινωνικής συγκυρίας. Είναι σημαντικό -και πρέπει να καταγραφεί ως **ενδέκατο συμπέρασμα**- ότι ενώ το μεγαλύτερο τμήμα των συμμετεχόντων/ουσών στην έρευνα εκφράζεται επί της αρχής θετικά για τη συνεταιριστική ιδέα, εμφανίζονται επιφυλακτικοί/ές για το αν και πώς θα μπορούσε να λειτουργήσει στην πράξη. Αφ' ενός η αρνητική εικόνα που έχει εμπεδωθεί από προηγούμενες χρονικές περιόδους για τους συνεταιρισμούς, ιδίως στον αγροτικό χώρο, παραμένει ενεργή, αφ' ετέρου η αβεβαιότητα και η επιφυλακτικότητα των νέων στο να επενδύσουν μακροπρόθεσμα -κάτι αναγκαίο σε πιο συλλογικά εγχειρήματα- καθιστά μη θελκτικές τέτοιες επιλογές.

Τέλος, ένα ειδικό αλλά καθόλου επιμέρους ζήτημα, η προώθηση της συμπεριληπτικής επιχειρηματικότητας, φαίνεται ότι προχωρά στην περιοχή και γενικά και σε ό,τι αφορά τους νέους και τις νέες ειδικότερα, και κυρίως όσους και όσες βρίσκονται σε καθεστώς πολλαπλής ευαλωτότητας. Τα θετικά παραδείγματα που υπάρχουν, παρά το γεγονός ότι παραμένουν ακόμη σχετικά μεμονωμένα και ότι υπάρχουν πολλά να γίνουν στον τομέα αυτό, προσφέρονται για την εξαγωγή **πολύ σημαντικών συμπερασμάτων**, όπως ο καθοριστικός ρόλος του δημόσιου

Πανεπιστημίου, η σημασία θεσμών όπως η υποστηριζόμενη εκπαίδευση, εργασία και επιχειρηματικότητα, αλλά και οι τεράστιες δυνατότητες που υπάρχουν για πραγματική και ισότιμη ένταξη ατόμων με διάφορους παράγοντες ευαλωτότητας, όπως η αναπηρία, αλλά και η μεταναστευτική καταγωγή, το φύλο κ.λπ., στην οικονομική ζωή.

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΤΟΠΙΚΩΝ ΦΟΡΕΩΝ

Μέσα σε αυτό το σύνθετο και γεμάτο προκλήσεις περιβάλλον, ένα από τα μεγάλα θετικά για την περιοχή της Λάρισας είναι το γεγονός ότι υπάρχει μια μεγάλη και δραστήρια κοινωνία των πολιτών παράλληλα με ένα πλήθος τοπικών θεσμών είτε δημόσιων (π.χ. Περιφέρεια Θεσσαλίας, Δήμος Λαρισαίων, Συμβούλιο Νεολαίας Δήμου Λαρισαίων, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, ΔΥΠΑ κ.ά.) είτε συνδικαλιστικών (π.χ. ΣΘΕΒ, Επιμελητήριο, ΟΕΒΕ, Εμπορικός Σύλλογος, σύλλογοι επιστημόνων κ.ά.) είτε και αμιγώς ιδιωτικών (όπως π.χ. το Πάρκο Καινοτομίας Joist, αλλά και εταιρίες και επαγγελματίες που δραστηριοποιούνται στον τομέα της επιχειρηματικότητας κ.λπ.), που έχουν μεταξύ τους ένα σχετικά καλό επίπεδο επικοινωνίας και συνεργασίας. Στην κατεύθυνση αυτή βοηθάει φυσικά το μικρό μέγεθος της περιοχής, που διευκολύνει και τις άμεσες διαπροσωπικές επαφές, είναι όμως και αποτέλεσμα στρατηγικών θεσμικών επιλογών σε πολλές περιπτώσεις, όπως π.χ. η σύμπραξη μεταξύ της Περιφέρειας και του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, η κοινή διοργάνωση θεσμών όπως οι Ημέρες Καριέρας κ.ο.κ.

Το γεγονός δε ότι η τοπική, και κυρίως η περιφερειακή αυτοδιοίκηση προσανατολίζεται στη στήριξη της τοπικής ανάπτυξης και επιχειρηματικότητας, αναπτύσσοντας στην κατεύθυνση αυτή τη Στρατηγική της Έξυπνης Εξειδίκευσης με έμφαση σε συγκεκριμένους τομείς και σχεδιάζοντας και υλοποιώντας συγκεκριμένα προγράμματα για τον σκοπό αυτό, μπορεί να αποδειχθεί ιδιαίτερα σημαντικό. Το ίδιο ισχύει και για περισσότερο στοχευμένες πρωτοβουλίες, κυρίως σε δημοτικό επίπεδο, όπως οι αστικές αναπλάσεις (π.χ. η δημιουργία του Open Mall).

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η ανάληψη του θεσμού της Εθνικής Πρωτεύουσας Νεολαίας για το 2025 μπορεί να συμβάλει -και σε ορισμένο βαθμό έχει ήδη συμβάλει- στην ανάδειξη των ζητημάτων που απασχολούν τη νεολαία της περιοχής, και ιδίως του ζητήματος της εργασίας και της επιχειρηματικής δραστηριότητας των νέων ανθρώπων.

Η.2. ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ⁴⁵⁵

Στην παράγραφο αυτή, με βάση όλα όσα προαναφέρθηκαν αλλά και όσα κατατέθηκαν στις συνεντεύξεις που πραγματοποιήθηκαν τόσο με εκπροσώπους φορέων και επαγγελματίες/ειδικούς όσο και με νέους/ες της περιοχής, θα επιχειρηθεί να κατατεθούν ορισμένες προτάσεις πολιτικής, που θα μπορούσαν να λειτουργήσουν θετικά στην προώθηση της νεανικής επιχειρηματικότητας στην περιοχή.

Το πρώτο σύνολο προτάσεων αφορά τις **υποδομές της περιοχής**, οι οποίες -αν και δεν αφορούν ειδικά τη νεανική επιχειρηματικότητα- αφορούν το σύνολο της οικονομικής δραστηριότητας της περιοχής. Στο πλαίσιο αυτό είναι κρίσιμης σημασίας:

- Η κατάρτιση μιας στρατηγικής για την αντιμετώπιση των επιπτώσεων από τη γήρανση του πληθυσμού της περιοχής. Αυτή θα πρέπει να περιλαμβάνει μέτρα δημογραφικής τόνωσης, πρωτογενούς (ισοζύγιο γεννήσεων/θανάτων) και δευτερογενούς (ισοζύγιο εισερχόμενης/εξερχόμενης μετανάστευσης), όσο και μέτρα προαγωγής της ενεργού γήρανσης στο πλαίσιο των κατευθύνσεων του ΟΗΕ, ανάπτυξη των υπηρεσιών φροντίδας και πολιτικές διαγενεακού διαλόγου και αλληλεγγύης.⁴⁵⁶

- Η διαμόρφωση μιας σύγχρονης, βιώσιμης, αλλά και κοινωνικά δίκαιης, με όρους πρόσβασης και κόστους, πολιτικής διαχείρισης του νερού στην περιοχή. Με τη λειψυδρία και τα ακραία πλημμυρικά φαινόμενα να είναι σε μεγάλο βαθμό οι δύο όψεις του ίδιου νομίσματος, μια σύγχρονη πολιτική υδατικής διαχείρισης, με τη συμμετοχή της τοπικής κοινωνίας, που θα λαμβάνει υπόψη τις τοπικές περιβαλλοντικές, οικονομικές και κοινωνικές ανάγκες είναι κρίσιμης σημασίας.⁴⁵⁷

- Η αντιμετώπιση των μεγάλων προβλημάτων της σιδηροδρομικής υποδομής στην περιοχή και η προαγωγή του σιδηροδρόμου τόσο στις συγκοινωνίες όσο και στις μεταφορές, ως ενός από τα κατεξοχήν οικονομικά, αποτελεσματικά και φιλικά προς το περιβάλλον μέσα είναι μεταξύ των άμεσων προτεραιοτήτων για την περιοχή, που έχει στερηθεί επί της ουσίας ένα μεγάλο συγκριτικό της πλεονέκτημα.

Το δεύτερο σύνολο προτάσεων αφορά **εθνικού επιπέδου πολιτικές για τη γενικότερη βελτίωση του οικονομικού κλίματος**, που όπως καταγράφηκε αποτελεί σημαντικό ανασχετικό παράγοντα για τη νεανική επιχειρηματικότητα ειδικά στην Ελλάδα, **και την αντιμετώπιση πειστικών κοινωνικών**

⁴⁵⁵ Στην παράγραφο αυτή, η παραπομπή σε συνεντεύξεις δεν υποδεικνύει ότι οι συνεντευξιαζόμενοι/ες υιοθετούν την πρόταση, αλλά ότι απλώς η συζήτηση μαζί τους αποτέλεσε το έναυσμα για τη διατύπωση της συγκεκριμένης πρότασης.

⁴⁵⁶ Βλ. ιδίως συνέντευξη με Ε1, Ν8 κ.ά.

⁴⁵⁷ Βλ. ιδίως συνέντευξη με Νικόλαο Παπαγεωργίου, Χαράλαμπο Παπαδόπουλο, Ε1, Ν6, Ν7 κ.ά.

προβλημάτων, πολλά εκ των οποίων πλήττουν δυσανάλογα έντονα τις νεότερες γενιές. Στο πλαίσιο αυτό περιλαμβάνονται μέτρα για την αντιμετώπιση του υψηλού κόστους ζωής, παρεμβάσεις στην αγορά εργασίας για την αντιμετώπιση της επισφάλειας και για την αύξηση του επιπέδου των μισθών, αποτελεσματικές δημόσιες πολιτικές για την προστασία του δικαιώματος στη στέγη κ.ο.κ.⁴⁵⁸

Το τρίτο σύνολο προτάσεων αφορά ειδικότερα **κεντρικές πολιτικές παρεμβάσεις στο οικονομικό πεδίο**, οι οποίες επηρεάζουν άμεσα την επιχειρηματικότητα, και ιδίως την μικρή και *micro*.

- Στο πλαίσιο αυτό, και κυρίως με δεδομένες τις ήδη υφιστάμενες πληθωριστικές πιέσεις, το ζήτημα της επιβάρυνσης με έμμεσους φόρους αναδεικνύεται ως μείζον, και επομένως θα έπρεπε να επανεξεταστεί το καθεστώς και κυρίως οι συντελεστές του ΦΠΑ, τουλάχιστον σε ορισμένους κλάδους.⁴⁵⁹

- Πιο σημαντικές ακόμη είναι για την επιχειρηματική δραστηριότητα εν γένει, και κυρίως των νέων, οι παρεμβάσεις στην κατεύθυνση της ενίσχυσης των εισοδημάτων. Αυτό αφορά τόσο γενικά το διαθέσιμο εισόδημα των νοικοκυριών, ώστε να τονωθεί η ζήτηση στην αγορά, όσο και ειδικότερα το εισόδημα των ίδιων των επαγγελματιών και επιχειρηματιών. Ενδεικτικά, παρεμβάσεις όπως ο καθορισμός των αμοιβών σε συγκεκριμένους κλάδους (π.χ. γιατροί) αλλά και παρεμβάσεις που θα μπορούσαν να περιορίσουν την αβεβαιότητα και τις ακραίες διακυμάνσεις στις τιμές των αγροτικών προϊόντων, τόσο με άμεσες παρεμβάσεις (ρύθμιση) όσο και με πιο μακροπρόθεσμες παρεμβάσεις (π.χ. για την αναζωογόνηση των αγροτικών συνεταιρισμών) θα μπορούσαν να συμβάλουν καθοριστικά στην κατεύθυνση αυτή.

- Τέλος, παρεμβάσεις στο σκέλος του κόστους της παραγωγής (έλεγχος του κόστους των πρώτων υλών, παρεμβάσεις στην αγορά ενέργειας για αποκλιμάκωση των τιμών κ.λπ.) είναι επίσης καθοριστικής σημασίας για τη βιωσιμότητα των επιχειρήσεων, κυρίως των νέων.

Το τέταρτο σύνολο προτάσεων αφορά τον εθνικό και, κυρίως, τον **περιφερειακό αναπτυξιακό σχεδιασμό**, καθώς και συγκεκριμένες πολιτικές που θα μπορούσαν να στηρίξουν την εγχώρια παραγωγή και την εισαγωγή νέων τεχνολογιών και καινοτομίας.

- Στην κατεύθυνση αυτή σημαντική είναι η χαρτογράφηση της τοπικής οικονομίας της Θεσσαλίας και της Λάρισας, ώστε μέσω του σχεδιασμού να δοθούν συγκεκριμένες λύσεις που να απαντούν σε ανάγκες και χαρακτηριστικά του τοπικού επιχειρείν, με έμφαση στις συνέργειες και στη συμπληρωματικότητα των δράσεων. Πρωτοβουλίες θα μπορούσαν να αναπτυχθούν για παράδειγμα στη διαχείριση υπολειμμάτων ιδιαίτερα αναπτυγμένων κλάδων στην περιοχή (π.χ.

⁴⁵⁸ Βλ. ιδίως συνέντευξη με Αλέξανδρο Τσάτσο, Μιλτιάδη Μπουρονίκο, Ν5 κ.ά.

⁴⁵⁹ Βλ. ιδίως συνεντεύξεις με Δήμητρα Μπαράτση, Ν2, Ν6 κ.ά.

καφέ) και γενικότερα στο πεδίο της αγροδιατροφής ή στην παραγωγή πρώτων υλών για τις κατασκευές μέσω ανακύκλωσης.⁴⁶⁰

- Ο σχεδιασμός δεν θα πρέπει να περιορίζεται μόνο στη στήριξη υφιστάμενων επιχειρήσεων αλλά και στη διάγνωση των τοπικών αναγκών και δυνατοτήτων όπου υπάρχει επιχειρηματικό κενό, ώστε να στηρίζεται και η δημιουργία νέων επιχειρήσεων όπου χρειάζεται.⁴⁶¹

- Σημαντικό ρόλο στην επιτυχή υλοποίηση οποιασδήποτε πολιτικής για την επιχειρηματικότητα παίζει η αποτελεσματική διοίκηση και η θεσμική συγκρότηση του αντίστοιχου οικοσυστήματος. Κεντρικό ρόλο στην κατεύθυνση αυτή μπορεί να διαδραματίσει η Περιφέρεια Θεσσαλίας, ωστόσο απαιτείται η εμπλοκή όλων των φορέων, ώστε να υπάρξει ένα πολυεπίπεδο σύστημα.⁴⁶²

- Προκειμένου να διευκολυνθεί η μετάφραση των δράσεων γύρω από την καινοτομία και η επιστημονική έρευνα σε συγκεκριμένες εφαρμοσμένες επιχειρηματικές λύσεις είναι σημαντική η αποτελεσματικότερη διασύνδεση μεταξύ του Πανεπιστημίου και της επιχειρηματικής κοινότητας της περιοχής, όχι μόνο σε επίπεδο κορυφής/φορέων, αλλά και με το σύνολο των επιχειρήσεων, και ιδίως των μικρότερων σε μέγεθος, που αντιμετωπίζουν και μεγαλύτερες δυσκολίες πρόσβασης.⁴⁶³ Στην κατεύθυνση αυτή η λειτουργία της Μονάδας Καινοτομίας-Μεταφοράς Τεχνολογίας και Κέντρου Επιχειρηματικότητας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας *One Planet Thessaly* μπορεί να διαδραματίσει ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο, ενώ θα πρέπει να επιδιωχθούν στοχευμένα συνέργειες με τους φορείς της μικρής και μεσαίας επιχειρηματικότητας, όπως το Επιμελητήριο, η ΟΕΒΕ, ο Εμπορικός Σύλλογος κ.λπ.

- Στην ίδια κατεύθυνση, ιδιαίτερα σημαντικός είναι και ο ρόλος φορέων όπως το ΙΜΕ της ΓΣΕΒΕΕ, το ΙΝΕΜΥ της ΕΣΣΕ και άλλα ινστιτούτα των φορέων της επιχειρηματικότητας, καθώς είναι σε θέση -λόγω του επιστημονικού χαρακτήρα τους και της άμεσης και στενής σχέσης εμπιστοσύνης που έχουν με τον επιχειρηματικό κόσμο- να διαμεσολαβήσουν μεταξύ Πανεπιστημίων και Ερευνητικών Κέντρων και επιχειρήσεων, να οργανώσουν τη μεταξύ τους επικοινωνία, καθώς και να προωθήσουν με οργανωμένο τρόπο και προσιτό στις δυνατότητες και στις ανάγκες της μικρομεσαίας επιχειρηματικότητας τη διαθέσιμη επιστημονική γνώση, μέσα από στοχευμένες ενημερώσεις ανά κλάδο, εκλαϊκευμένη/πρακτική παρουσίαση νέων ερευνητικών δεδομένων, διάγνωση τεχνολογικών αναγκών συγκεκριμένων κλάδων κ.λπ.

- Σημαντική επίσης είναι η διευκόλυνση της τεχνολογικής αναβάθμισης των τοπικών επιχειρήσεων, μέσα από λύσεις που θα ανταποκρίνονται στις δικές τους ιδιαιτερότητες και μεγέθη και ταυτόχρονα χωρίς τα υπερβολικά κόστη που

⁴⁶⁰ Βλ. ιδίως συνέντευξη με Ε2.

⁴⁶¹ Ό.π.

⁴⁶² Βλ. ιδίως συνέντευξη με Γιώργο Σταμπούλη και Ε2.

⁴⁶³ Βλ. ιδίως συνεντεύξεις με Χρήστο Γιακουβή, Γιώργο Σακελλαρόπουλο, Ελένη Καματέρη, Γιώργο Σταμπούλη κ.ά.

συνεπάγεται η εισαγωγή εξειδικευμένων τεχνολογικών λύσεων από το εξωτερικό.⁴⁶⁴ Στο πλαίσιο αυτό, τα εργαλεία και οι διαδικασίες του ανοιχτού βιομηχανικού σχεδιασμού και της οριζόντιας διομοτίμης (P2P) παραγωγής θα μπορούσαν να δώσουν λύσεις σε τοπικές ανάγκες. Πρωτοβουλίες όπως αυτή για τη δημιουργία ενός Πάρκου Ανοιχτής Τεχνολογίας στην Ήπειρο (OpenTechPark)⁴⁶⁵ ή το Κοινοτικό Εργαστήριο Τζουμέικερς⁴⁶⁶ που ξεκίνησαν με πρωτοβουλία της ερευνητικής συλλογικότητας P2P Lab⁴⁶⁷ ή η πρόταση που έχει αρχίσει να διαμορφώνει ο Οργανισμός Ανοιχτών Τεχνολογιών/ΕΕΛΛΑΚ για τον ανοιχτό βιομηχανικό σχεδιασμό (ΕΕΛΛΑΚ, 2025), θα μπορούσαν να αποτελέσουν παράδειγμα και να προσφέρουν λύσεις για ειδικές ανάγκες των τοπικών επιχειρήσεων.

Το πέμπτο σύνολο προτάσεων εστιάζει ειδικότερα στις **στοχευμένες ανάγκες της νεανικής επιχειρηματικότητας** και περιλαμβάνει:

- Την άρση των εμποδίων πρόσβασης σε τραπεζικό δανεισμό, μέσω ειδικών εργαλείων (εγγυήσεων κ.λπ.), αλλά κυρίως μέσω της ενίσχυσης του ρόλου της Ελληνικής Αναπτυξιακής Τράπεζας στην κατεύθυνση αυτή και μέσω της αξιοποίησης των συμπράξεων των Συνεταιριστικών Τραπεζών με την Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων.

- Την αναβάθμιση των προγραμμάτων επιδότησης, ώστε αυτά να είναι σε θέση να καλύπτουν τις διαφοροποιημένες ανάγκες επιχειρήσεων που προέρχονται από διαφορετικούς κλάδους και την απλοποίηση των όρων και των διαδικασιών, ώστε τα γραφειοκρατικά και διοικητικά εμπόδια να μην λειτουργούν αποτρεπτικά.⁴⁶⁸ Στην κατεύθυνση αυτή κομβικής σημασίας είναι η σύζευξη δράσεων επιδότησης με δράσεις πληροφόρησης, συμβουλευτικής και mentoring, όπως άλλωστε καταγράφεται στις καλές πρακτικές του ΟΟΣΑ (Γ.5.), η οποία εκτός των άλλων θα μπορούσε να εξασφαλίσει αποτελεσματικότερη χρήση των διαθέσιμων επιδοτήσεων αλλά και μεγαλύτερες πιθανότητες μακροπρόθεσμης βιωσιμότητας των νέων επιχειρήσεων.

- Σημαντική πρωτοβουλία στην κατεύθυνση αυτή θα ήταν η ίδρυση μιας δημόσιας δομής -στα πρότυπα παλαιότερων εγχειρημάτων, όπως τα ΚΕΤΑ- που θα αναλάμβανε τόσο την πληροφόρηση/συμβουλευτική νέων επιχειρηματιών (βοήθεια στη διάγνωση αναγκών, καθοδήγηση για τη συμμετοχή σε υφιστάμενα προγράμματα ενίσχυσης επιχειρηματικότητας, πληροφορίες για προϋποθέσεις ίδρυσης και αδειοδότησης επιχείρησης κ.λπ.), αλλά και για την αποτελεσματική διασύνδεσή τους είτε οριζόντια (προώθηση των συμπράξεων κ.λπ.) είτε με φορείς παραγωγής καινοτομίας κ.λπ., όπως το Πανεπιστήμιο.⁴⁶⁹

⁴⁶⁴ Βλ. π.χ. συνέντευξη με Ν11, αλλά και με Ν7.

⁴⁶⁵ <https://opentechpark.org/>

⁴⁶⁶ <http://tzoumakers.gr/>

⁴⁶⁷ <https://p2plab.org/initiatives/>

⁴⁶⁸ Βλ. ιδίως συνεντεύξεις με Ν2, Ν6, Ν7, Ν8, Ν11, Ε1 κ.ά.

⁴⁶⁹ Βλ. συνέντευξη με Χρήστο Γιακουβή και Ε1.

- Στο πεδίο ειδικά της καινοτομίας, σημασία έχει η περαιτέρω ενίσχυση των startups, η στήριξη των επιχειρηματικών σχεδίων που βγαίνουν μέσα από τα πανεπιστήμια με χρηματοδότηση, η ανάπτυξη πρωτοβουλιών όπως hackathons κ.λπ.⁴⁷⁰

- Πρωτοβουλίες για την πρόσβαση σε προσιτή επαγγελματική στέγη, είτε μέσω δράσεων συγκράτησης των ενοικίων των επαγγελματικών χώρων είτε μέσω πρωτοβουλιών παροχής δωρεάν ή εξαιρετικά οικονομικής επαγγελματικής στέγης (ατομικού ή κοινόχρηστου/συνεργατικού χαρακτήρα) π.χ. σε διαθέσιμα δημοτικά ακίνητα για νέους/νέες επαγγελματίες και επιχειρηματίες, θα μπορούσαν να αντιμετωπίσουν τα εμπόδια των υψηλών λειτουργικών δαπανών στην έναρξη λειτουργίας μιας επιχείρησης και να ενισχύσουν τη ρευστότητά της.⁴⁷¹ Πρόκειται για μια απλή πρωτοβουλία που θα μπορούσε να αναληφθεί με σχετικά μικρό κόστος από τους Δήμους της περιοχής και ιδίως τον Δήμο Λαρισαίων.

- Προγράμματα ενίσχυσης της εξωστρέφειας των νέων επιχειρηματιών και μεταφοράς καλών πρακτικών από το εξωτερικό, όπως π.χ. μέσω της πραγματοποίησης οργανωμένων επισκέψεων εκπαιδευτικού χαρακτήρα και ανταλλαγής εμπειρίας, θα βοηθούσαν να ενισχυθεί ακόμα περισσότερο η ήδη μεγαλύτερη σε σύγκριση με προηγούμενες γενιές εξωστρέφεια και δυναμική των νέων επιχειρηματιών.⁴⁷²

Το έκτο σύνολο αφορά την ενίσχυση της **συμπεριληπτικής επιχειρηματικότητας**, για ομάδες νέων που αντιμετωπίζουν έναν ή περισσότερους παράγοντες ευαλωτότητας,

- Σε ό,τι αφορά την επιχειρηματικότητα των νέων γυναικών, αυτή σε μεγάλο βαθμό διευκολύνεται από αποτελεσματικές δημόσιες πολιτικές στο χώρο της φροντίδας (παιδιών, ηλικιωμένων κ.λπ.), αλλά και από πολιτικές και πρωτοβουλίες για την καταπολέμηση των έμφυλων στερεοτύπων.⁴⁷³

- Υπάρχει επίσης ανάγκη για τη δημιουργία εξειδικευμένων προγραμμάτων προαγωγής της επιχειρηματικότητας των νέων μεταναστευτικής καταγωγής που ζουν στην Ελλάδα, κάτι που μέχρι σήμερα απουσιάζει σχεδόν πλήρως.

- Τέλος, σε ό,τι αφορά την επιχειρηματικότητα των νέων με αναπηρία, εκτός της κομβικής σημασίας που έχει η άρση των ανισοτήτων ως προς μια σειρά ζητήματα (με κυρίαρχη την πρόσβαση στην εκπαίδευση όλων των κατηγοριών και βαθμίδων), καθώς και ειδικά προγράμματα επιδότησης κ.λπ., οι υφιστάμενες καλές πρακτικές αναδεικνύουν ως προτεραιότητα τη στήριξη και προαγωγή του

⁴⁷⁰ Βλ. συνέντευξη με Ελένη Καματέρη και Ε2.

⁴⁷¹ Βλ. ιδίως συνεντεύξεις με Κων/νο Γιαννακόπουλο, Αλέξανδρο Τσάτσο, Μιλτιάδη Μπουρονίκο και Ν6.

⁴⁷² Βλ. ιδίως συνέντευξη με Θεοδωρή Αλεξάνδρου.

⁴⁷³ Βλ. ιδίως συνεντεύξεις με Ελένη Καματέρη, Ε1, Ν2, Ν10.

θεσμού της υποστηριζόμενης εργασίας, καθώς και την επέκτασή του στο πεδίο της υποστηριζόμενης επιχειρηματικότητας.⁴⁷⁴

Τέλος, σε σχέση με τη λειτουργία των τοπικών θεσμών και τα γενικότερα χαρακτηριστικά των δημόσιων πολιτικών, επισημαίνονται τα εξής:

- Παρά το αρκετά ικανοποιητικό επίπεδο της τοπικής συνεργασίας των φορέων της περιοχής, υπάρχουν ακόμα πολλά περιθώρια αναβάθμισης της διαβούλευσης και της συμμετοχής των τοπικών φορέων και των ενδιαφερομένων σε σημαντικές παραμέτρους του περιφερειακού και τοπικού σχεδιασμού, ώστε αυτή αφενός να είναι πιο ουσιαστική και αφετέρου να αφορά εξίσου μεγάλες και μικρές, καθιερωμένες ή νέες επιχειρήσεις.⁴⁷⁵

- Αυτό συνάδει και με την ανάγκη για μεγαλύτερη συνοχή και συνέχεια στις δράσεις που αναπτύσσονται.

- Τέλος, η ανάδειξη της Λάρισας σε Εθνική Πρωτεύουσα Νεολαίας θα πρέπει να αποτελέσει μία ευκαιρία για την πόλη και ευρύτερα για την περιοχή και τους φορείς της να δει τι κάνουν και άλλες εθνικές πρωτεύουσες στην Ευρώπη και να αντλήσει καλές πρακτικές σε μια σειρά από προβλήματα και προκλήσεις με κοινά χαρακτηριστικά.⁴⁷⁶

⁴⁷⁴ Βλ. συνεντεύξεις με Ν3 και Γ1.

⁴⁷⁵ Βλ. ιδίως συνεντεύξεις με Ελένη Καματέρη, Χρήστο Γιακουβή, Γιώργο Σακελλαρόπουλο.

⁴⁷⁶ Βλ. ιδίως συνέντευξη με Αλέξανδρο Τσάτσο, Μιλτιάδη Μπουρονίκο και Ε2.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι – ΛΙΣΤΑ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΩΝ

Οι συνεντεύξεις λήφθηκαν την περίοδο 27/5-5/9/2025 δια ζώσης, με εξαίρεση όσες σημειώνονται παρακάτω στις παρατηρήσεις. Οι συνεντεύξεις, όπου υπήρξε συναίνεση του κάθε συμμετέχοντος/ουσας, ηχογραφήθηκαν και απομαγνητοφωνήθηκαν στη συνέχεια, ενώ στις άλλες περιπτώσεις κρατήθηκαν χειρόγραφες σημειώσεις. Οι εκπρόσωποι φορέων μίλησαν επώνυμα, ενώ οι ειδικοί και οι νέοι/ες επαγγελματίες της περιοχής, καθώς και στελέχη της δημόσιας διοίκησης μίλησαν, εφ' όσον το επιθυμούσαν, υπό τον όρο της ανωνυμίας. Ειδικά η συνέντευξη του Ν3, λόγω των ειδικών μεθοδολογικών και δεοντολογικών παραμέτρων που πρέπει να λαμβάνονται υπόψη στην έρευνα με άτομα με αναπηρία και μειωμένη δικαιοπρακτική ικανότητα, πραγματοποιήθηκε με συναίνεση τόσο του ίδιου του υποκειμένου όσο και του γονέα/φροντιστή και δικαστικού συμπαραστάτη του και με την παρουσία και συμμετοχή του τελευταίου (Γ1), ώστε να προστατευτούν αποτελεσματικά τα δικαιώματα του υποκειμένου και να διευκολυνθεί η συζήτηση. Ακολουθεί αναλυτική λίστα.⁴⁷⁷

A/A	Συνεντευξιαζόμενος/η	Ιδιότητα	Ημερομηνία συνέντευξης	Κατηγορία	Παρατηρήσεις
1	Θοδωρής Αλεξάνδρου	Στέλεχος Πάρκου Καινοτομίας Joist	4/7/2025	Ειδικοί	
2	Κων/νος Γιαννακόπουλος	Πρόεδρος Ιατρικού Συλλόγου Λάρισας	1/7/2025	Φορείς	Η συνέντευξη πραγματοποιήθηκε γραπτώς κατόπιν επιθυμίας του ενδιαφερομένου.
3	Χρήστος Γιακουβής	Πρόεδρος Επιμελητηρίου Λάρισας	28/5/2025	Φορείς	Η συνέντευξη πραγματοποιήθηκε από κοινού με τον Γ. Σακελλαρόπουλο, κατόπιν επιθυμίας των ενδιαφερομένων
4	Βιβή Καγκελάρη	Στέλεχος ΚΕΚ ΓΣΕΒΕΕ – Λάρισα	8/7/2025	Φορείς	

⁴⁷⁷ Σημειώνεται ότι ζητήθηκαν συνεντεύξεις και από εκπρόσωπο της Περιφέρειας Θεσσαλίας και του Δήμου Λαρισαίων, χωρίς ωστόσο να καταστεί εφικτό αυτές να πραγματοποιηθούν.

5	Ελένη Καματέρη	Γενική Διευθύντρια Συνδέσμου Θεσσαλικών Βιομηχανιών και Επιχειρήσεων (ΣΘΕΒ)	29/5/2025	Φορείς	
6	Λευτέρης Μόσχης	Διευθυντής ΙΕΚ Δήμητρα	8/7/2025	Ειδικοί	
7	Δήμητρα Μπαράτση	Πρόεδρος Συνδέσμου Ιδιοκτήτων Καφετεριών & Κέντρων Αναψυχής Λάρισας	1/7/2025	Φορείς	
8	Μιλτιάδης Μπουρονίκος	Μέλος Δημοτικού Συμβουλίου Νεολαίας Δήμου Λαρισαίων	30/5/2025	Φορείς	Η συνέντευξη πραγματοποιήθηκε από κοινού με τον Αλ. Τσάτσο, κατόπιν επιθυμίας των ενδιαφερομένων.
9	Νικόλαος Παπαγεωργίου	Πρόεδρος ΤΕΕ Κεντρικής & Δυτικής Θεσσαλίας	4/7/2025	Φορείς	
10	Χαράλαμπος Παπαδόπουλος	Πρόεδρος Εμπορικού Συλλόγου Λάρισας	28/5/2025	Φορείς	
11	Γιώργος Σακελλαρόπουλος	Πρόεδρος Ομοσπονδίας Επαγγελματιών – Βιοτεχνών και Εμπόρων Ν. Λάρισας	28/5/2025	Φορείς	Η συνέντευξη έγινε από κοινού με τον Χρ. Γιακουβή κατόπιν επιθυμίας των ενδιαφερομένων.
12	Γιώργος Σταμπουλή	Αναπληρωτής Καθηγητής Διοίκησης Καινοτομίας και Επιχειρηματικότητας, Τμήμα Οικονομικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας	5/9/2025	Ειδικοί	Η συνέντευξη έγινε μέσω τηλεδιάσκεψης κατόπιν επιθυμίας του ενδιαφερομένου.
13	Τρύφων Τσάτσaros	Πρόεδρος Δικηγορικού Συλλόγου Λάρισας	2/7/2025	Φορείς	
14	E1	Σύμβουλος επιχειρήσεων	2/7/2025	Ειδικοί	
15	E2	Σύμβουλος προγραμμάτων	27/5/2025	Ειδικοί	

16	E3	Στέλεχος ΔΥΠΑ	30/5/2025	Ειδικοί	Η συνέντευξη έγινε από κοινού με τον Ε4 κατόπιν επιθυμίας των ενδιαφερομένων.
17	E4	Στέλεχος ΔΥΠΑ	30/5/2025	Ειδικοί	Η συνέντευξη έγινε από κοινού με τον Ε3 κατόπιν επιθυμίας των ενδιαφερομένων.
18	E5	Στέλεχος ΔΥΠΑ	30/5/2025	Ειδικοί	
19	N1	Γιατρός, 32 ετών	25/7/2025	Νέοι/ες	
20	N2	Ιδιοκτήτρια καταστήματος με χειροποίητα είδη, 33 ετών	29/7/2025	Νέοι/ες	
21	N3	Φοιτητής, εκπαιδευόμενος στη μελισσοκομία, 22 ετών	29/7/2025	Νέοι/ες	Η συνέντευξη από κοινού με Γ1, στο πλαίσιο ειδικών μεθοδολογικών αναγκών (βλ. παραπάνω).
22	N4	Γραφίστρια/ freelancer, 28 ετών	29/7/2025	Νέοι/ες	
23	N5	Σύμβουλος ασφαλίσεων, 39 ετών	30/7/2025	Νέοι/ες	
24	N6	Αγρότης, 36 ετών	31/7/2025	Νέοι/ες	
25	N7	Μέλος ΚοινΣΕπ, 32 ετών	31/7/2025	Νέοι/ες	
26	N8	Εργαζόμενος σε τεχνικό γραφείο με μπλοκάκι, 34 ετών	1/8/2025	Νέοι/ες	
27	N9	Ιδιοκτήτης μπαρ, αγρότης, 36 ετών	4/8/2025	Νέοι/ες	
28	N10	Κομμώτρια, 36 ετών	12/8/2025	Νέοι/ες	Η συνέντευξη πραγματοποιήθηκε τηλεφωνικά, κατόπιν επιθυμίας της ενδιαφερόμενης.
29	N11	Οινοποιός, 27 ετών	20/8/2025	Νέοι/ες	
30	Γ1	Γονιός και δικαστικός συμπαραστάτης	29/7/2025	Άλλο	Συνέντευξη από κοινού με Ν3, στο πλαίσιο ειδικών μεθοδολογικών

					αναγκών (βλ. παραπάνω).
--	--	--	--	--	-------------------------

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Almeida, P. (1999). 'Semiconductor Startups and the Exploration of New Technological Territory'. In: Acs, Zoltan (ed.), *Are Small Firms Important? Their Role and Impact*, p.p. 39-50, Boston, M.A.:Kluwer Academic Publishers.

Αρανίτου, Β., Αγγελάκης, Α., Νικολακάκης, Μ., Ιωαννίδης, Γ. (2022). *Ο οικονομικός και κοινωνικός ρόλος των ΜμΕ επιχειρήσεων στην Ελλάδα*. Αθήνα: Ινστιτούτο Νίκος Πουλιαντζάς. Διαθέσιμο: <https://poulantzas.gr/wp-content/uploads/2022/02/meleti-MikEp-3.pdf> (Προσπελάστηκε: 2 Αυγούστου 2025).

Avagianou, A., Kapitsinis, N., Papageorgiou, I., Hege Strand, A., Gialis, St. (2022). 'Being NEET in Youthspaces of the EU South: A Post-recession Regional Perspective'. In: *Young*. 30(5), p.p. 425-454. <https://doi.org/10.1177/11033088221086365>

Bourdieu, P. (1979). *La Distinction. Critique sociale du jugement*. Paris:Minuit.

Carroll, Archie. (1999). 'Corporate social responsibility: Evolution of a definitional construct'. In: *Business & Society*. 38, p.p. 268-295.

Clemente-Almendros, J. A., Vallejo García, M. and Blanco-Hernández, M. (2025). 'SMEs and Sustainable Practices: Identifying Key Factors from Spanish Evidence'. *SAGE Open*, 15(1). <https://doi.org/10.1177/21582440251329631>

Γιακούλας, Δ. (2021). *Έρευνα: Η επίπτωση του «ΙΑΝΟΥ» στην επιχειρηματική δραστηριότητα και στην απασχόληση στις πληγείσες περιοχές της Θεσσαλίας*. ΙΝΑΝΕΠ και ΙΝΕ ΓΣΕΕ. Διαθέσιμο: <https://entre.gr/wp-content/uploads/2021/11/%CE%9C%CE%B5%CE%BB%CE%AD%CF%84%CE%B7.pdf> (Προσπελάστηκε: 19 Αυγούστου 2025).

Γιαννακέ Γ. (2023). *Ο ιατρικός τουρισμός ως μοχλός ανάπτυξης της οικονομίας στην Περιφέρεια Θεσσαλίας*. Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Σχολή Οικονομικών και Διοικητικών Επιστημών. Τμήμα Οικονομικών Επιστημών. Διδακτορική Διατριβή. <http://dx.doi.org/10.26253/heal.uth.39374>

Γιαννάκου, Ε. (2019). *Τα τοπικά προϊόντα και η συμβολή τους στην τοπική ανάπτυξη: Μελέτη περίπτωσης Π.Ε. Λάρισας*. Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Πολυτεχνική Σχολή. Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας & Περιφερειακής Ανάπτυξης και Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Σχολή Οικονομικών και Διοικητικών Επιστημών. Τμήμα Οικονομικών Επιστημών. Διπλωματική εργασία. <http://dx.doi.org/10.26253/heal.uth.6874>

Deloitte. (2025). *2025 Gen Z and Millennial Survey. Growth and the pursuit of money, meaning and well-being*. Διαθέσιμο: <https://www.deloitte.com/content/dam/assets->

[shared/docs/campaigns/2025/2025-genz-millennial-survey.pdf](#) (Προσπελάστηκε: 6 Αυγούστου 2025).

Διανέοσις. (2017). *Πολιτισμικοί Παράγοντες της Οικονομικής Αυτάρκειας και Επιχειρηματικότητας. Νέοι ηλικίας 18-35, χρήστες διαδικτύου. Ποσοτική διαδικτυακή έρευνα - Έκθεση αποτελεσμάτων*. Διαθέσιμο: https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2019/09/anergia_neoi_13-4.9.2019.pdf (Προσπελάστηκε: 5 Αυγούστου 2025).

ΕΕΛΑΚ. (2025). *Προσχέδιο μελέτης για τη δημιουργία εργαστηρίων ανοιχτού βιομηχανικού σχεδιασμού*. Διαθέσιμο: <https://opendesign.ellak.gr/wp-content/uploads/sites/28/2025/05/%CE%A0%CF%81%CE%BF%CF%83%CF%87%CE%AD%CE%B4%CE%B9%CE%BF-%CE%BC%CE%B5%CE%BB%CE%AD%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%A4%CE%B5%CE%BB%CE%B9%CE%BA%CF%8C-1-1.pdf> (Προσπελάστηκε: 3 Σεπτεμβρίου 2025).

ΕΚΤ. (2024). *Στατιστικά στοιχεία για τους διδάκτορες που αποφοίτησαν από τα ελληνικά ΑΕΙ το 2023*, Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης και Ηλεκτρονικού Περιεχομένου. Διαθέσιμο: https://metrics.ekt.gr/sites/metrics-ekt/files/ekdoseis-pdf/2024/EKT_PhDstatistics_2023_el.pdf (Προσπελάστηκε: 18 Αυγούστου 2025).

Elevate Greece. (2022). *Annual Report 2022*. Διαθέσιμο: https://elevategreece.gov.gr/wp-content/uploads/2023/05/Elevate-Greece_%CE%91%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%B9%CF%83%CE%BC%CE%BF%CC%81%CF%82-2022.pdf (Προσπελάστηκε: 2 Αυγούστου 2025).

ΕΛΚΕ Πανεπιστημίου Θεσσαλίας (2015). *Θεσσαλία 2020. Περιφερειακή Στρατηγική Καινοτομίας Έξυπνης Εξειδίκευσης της Περιφέρειας Θεσσαλίας για την Προγραμματική Περίοδο 2014-2020*. Διαθέσιμο: https://2014-2020.espa.gr/elibrary/RIS3_Thessaly_201503.pdf (Προσπελάστηκε: 9 Σεπτεμβρίου 2025).

Elkington, J. (1997). *Cannibals with Forks. The Triple Bottom Line of 21st Century Business*. Capstone.

Eurobank. (2023). *Greece Focus Notes. Note on the impact of Thessaly flood*. Διαθέσιμο: <https://www.eurobank.gr/-/media/eurobank/omilos/oikonomikes-analuseis/greece-macro-monitor/economic-consequences-of-the-floods-19-09-23.pdf> (Προσπελάστηκε: 19 Αυγούστου 2025).

Eurofound. (2013). *Impact of the crisis on working conditions in Europe*. Διαθέσιμο: <http://www.eurofound.europa.eu/observatories/eurwork/comparativeinformation/impact-of-the-crisis-on-working-conditions-in-europe> (Προσπελάστηκε: 5 Αυγούστου 2025).

Eurofound. (2024). *Becoming adults: Young people in a post-pandemic world*. Διαθέσιμο: <https://www.eurofound.europa.eu/en/publications/all/becoming-adults->

[young-people-post-pandemic-world#read_publication](#) (Προσπελάστηκε: 6 Αυγούστου 2025).

European Commission. (2003). *Green Paper: Entrepreneurship in Europe*, COM(2003) 27 final. Brussels. Διαθέσιμο: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM%3A2003%3A0027%3AFIN%3AEN%3APDF> (Προσπελάστηκε: 2 Αυγούστου 2025).

European Commission. (2023). Flash Eurobarometer 513. Social entrepreneurship and youth. Report. Διαθέσιμο: file:///C:/Users/dkolt/Downloads/Social_entrepreneurship_and_youth_fl_513_report_en.pdf (Προσπελάστηκε: 6 Αυγούστου 2025).

European Commission. (2025). *Flash Eurobarometer 559. Startups, scaleups and entrepreneurship*. Διαθέσιμο: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/3359> (Προσπελάστηκε: 2 Αυγούστου 2025).

European Commission/JRC. (2025a). *SME Country Fact Sheet (Greece)*. Διαθέσιμο: https://single-market-economy.ec.europa.eu/smes/sme-strategy-and-sme-friendly-business-conditions/sme-performance-review_en (Προσπελάστηκε: 2 Αυγούστου 2025).

European Commission/JRC. (2025b). *Annual Report on European SMEs 2024/2025*. Διαθέσιμο: https://single-market-economy.ec.europa.eu/smes/sme-strategy-and-sme-friendly-business-conditions/sme-performance-review_en (Προσπελάστηκε: 2 Αυγούστου 2025).

European Commission (2022). *The role of the Smart Specialisation in the Cohesion policy 2021-2027*. Διαθέσιμο: https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/policy/communities-and-networks/s3-community-of-practice/The_role_of_the_Smart_Specialisation_in_the_cohesion_policy_2021_2027.pdf (Προσπελάστηκε: 9 Σεπτεμβρίου 2025).

European Investment Bank. (2023). *Climate Survey*. Διαθέσιμο: <https://www.eib.org/en/press/all/2023-112-76-of-young-europeans-say-the-climate-impact-of-prospective-employers-is-an-important-factor-when-job-hunting> (Προσπελάστηκε: 6 Αυγούστου 2025).

European Parliament. (2016). *Precarious Employment in Europe Part 1: Patterns, Trends and Policy Strategy*. Διαθέσιμο: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/587285/IPOL_STU\(2016\)587285_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/587285/IPOL_STU(2016)587285_EN.pdf) (Προσπελάστηκε: 5 Αυγούστου 2025).

European Platform on Sustainable Finance. (2025). *Streamlining Sustainable Finance for SMEs*. Διαθέσιμο: https://finance.ec.europa.eu/publications/platform-sustainable-finance-report-streamlining-sustainable-finance-smes_en (Προσπελάστηκε: 2 Αυγούστου 2025).

Freeman, R.E. (2010). *Strategic Management: A Stakeholder Approach*. Cambridge University Press.

Friede, G., Busch, T., Bassen, A. (2015). 'ESG and financial performance: Aggregated evidence from more than 2000 empirical studies'. In: *Journal of Sustainable Finance & Investment*. 5, p.p. 210-233.

<https://doi.org/10.1080/20430795.2015.1118917>

Giakoulas, D. (2024). 'Internationalisation of SMEs from a Theoretical Perspective: Challenges, Strategies and Implications'. In V. Aranitou et al. (eds.), *The Economic Impact of Small and Medium-Sized Enterprises*, Palgrave Studies in the Future of European Societies and Economies, https://doi.org/10.1007/978-3-031-74554-6_17

Glonti, V., Manvelidze, R., Surmanidze, I. (2021). 'The contribution of SME to regional economic development: On example of Adjara Autonomous Republic'. In: *European Journal of Sustainable Development*, 10(1), p. 513.

ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ. (2025). Έκθεση ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ 2024. Πράσινη μετάβαση και μικρές επιχειρήσεις. Διαθέσιμο: https://imegsevee.gr/wp-content/uploads/2025/09/etisia_ekthesi_ime_2024.pdf (Προσπελάστηκε: 3 Σεπτεμβρίου 2025).

ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ - MARC ΑΕ (2025), Εξαμηνιαίο Δελτίο Οικονομικού Κλίματος μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων Α΄ εξάμηνο 2025, Έρευνες οικονομικού κλίματος ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ, Αθήνα: ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ. Διαθέσιμο:

<https://imegsevee.gr/%ce%b4%ce%b7%ce%bc%ce%bf%cf%83%ce%b9%ce%b5%cf%8d%cf%83%ce%b5%ce%b9%cf%82/%ce%ad%cf%81%ce%b5%cf%85%ce%bd%ce%b5%cf%82->

[%ce%bf%ce%b9%ce%ba%ce%bf%ce%bd%ce%bf%ce%bc%ce%b9%ce%ba%ce%bf%cf%8d-](https://imegsevee.gr/%ce%bf%ce%b9%ce%ba%ce%bf%ce%bd%ce%bf%ce%bc%ce%b9%ce%ba%ce%bf%cf%8d-)

[%ce%ba%ce%bb%ce%af%ce%bc%ce%b1%cf%84%ce%bf%cf%82/examiniaia-apotyposi-oikonomikou-klimatos-stis-mikres-epicheiriseis-a-examino-2025/](https://imegsevee.gr/%ce%ba%ce%bb%ce%af%ce%bc%ce%b1%cf%84%ce%bf%cf%82/examiniaia-apotyposi-oikonomikou-klimatos-stis-mikres-epicheiriseis-a-examino-2025/)

(Προσπελάστηκε 9 Σεπτεμβρίου 2025).

ΙΝΕ ΓΣΕΕ (2025). Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση. Ετήσια Έκθεση 2025.

Διαθέσιμο: https://www.inegsee.gr/wp-content/uploads/2025/08/EKTHESH_2025.pdf (Προσπελάστηκε: 6 Αυγούστου 2025).

Inglehart, R. (1977). *The silent revolution in Europe: Changing values and political styles among Western publics*. Princeton: Princeton University Press.

Inglehart, R. (1990). *Culture shift in advanced industrial society*. Princeton: Princeton University Press.

- Ινστιτούτο Eteron. (2022). Έρευνα Research Gen Z Voice ON. Διαθέσιμο: <https://eteron.org/wp-content/uploads/2022/03/ETERON-Research-GEN-Z-Digital-28-3-2022-1.pdf> (Προσπελάστηκε: 2 Αυγούστου 2025).
- Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς. (2023). *Νεολαία. Συνήθειες, αντιλήψεις και πολιτική συμπεριφορά*. 4^ο «κύμα», Μέρος Α'. Διαθέσιμο: <https://poulantzas.gr/yliko/erevna-neolaia-synitheies-antilipseis-kai-politiki-syberifora-4o-kyma-martios-2023-meros-a/> (Προσπελάστηκε: 3 Αυγούστου 2025).
- Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς. (2022α). *Νεολαία. Συνήθειες, αντιλήψεις και πολιτική συμπεριφορά*. 3^η έρευνα. Διαθέσιμο: <https://poulantzas.gr/yliko/erevna-neolaia-synitheies-antilipseis-kai-politiki-syberifora-3o-kyma-aprilios-2022/> (Προσπελάστηκε: 3 Αυγούστου 2025).
- Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς. (2022β). *Συνθήκες εργασίας στην Ελλάδα. Εμπειρίες και στάσεις γύρω από την αγορά εργασίας*. 2022. Διαθέσιμο: https://poulantzas.gr/wp-content/uploads/2022/11/Ergasia_3okyma_Final.pdf (Προσπελάστηκε: 4 Αυγούστου 2025).
- Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς. (2021). *Νεολαία. Συνήθειες, αντιλήψεις και πολιτική συμπεριφορά*. 2^η έρευνα. Διαθέσιμο: <https://poulantzas.gr/yliko/erevna-neolaia-synitheies-antilipseis-politiki-syberifora-2o-kyma-martios-2020/> (Προσπελάστηκε: 3 Αυγούστου 2025).
- Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς. (2020). *Νεολαία. Συνήθειες, αντιλήψεις και πολιτική συμπεριφορά*. Διαθέσιμο: <https://poulantzas.gr/yliko/erevna-neolea-synithies-antilipsis-politiki-syberifora/> (Προσπελάστηκε: 3 Αυγούστου 2025).
- IOBE. (2023). *Ετήσια Έκθεση Επιχειρηματικότητας 2021-2022: Υποχώρηση της νέας επιχειρηματικότητας μέσα στη πανδημική κρίση*. Διαθέσιμο: https://www.iobe.gr/docs/research/RES_02_11052023_REP_GR.pdf (Προσπελάστηκε: 7 Αυγούστου 2025).
- Jardon, C. M. (2014). 'The use of intellectual capital to obtain competitive advantages in regional small and medium enterprises'. *Knowledge Management Research & Practice*, 13(4), pp. 486–496. <https://doi.org/10.1057/kmrp.2014.4>
- Κακεπάκη, Μ. (2023). *Μια γενεαλογία των ερευνών για τους νέους/ες: γιατί τόσες πολλές και γιατί τόσο συχνές*; Eteron. Διαθέσιμο: <https://eteron.org/genealogia-ereynon-gia-toys-neoys/> (Προσπελάστηκε: 5 Αυγούστου 2025).
- Κακουλίδου, Θ., Κορφιάτης, Π., Μελίδης, Κ., Τουρτούρη, Μ. (2021). *Η ζώνη της επισφάλειας στην Ελλάδα. Εμπειρία και προτάσεις πολιτικής*. Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς. Διαθέσιμο: https://poulantzas.gr/wp-content/uploads/2021/09/%CE%95%CF%81%CE%B3%CE%B1%CF%83%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CE%AE%CE%95%CF%80%CE%B9%CF%83%CF%86%CE%AC%CE%BB%CE%B5%CE%B9%CE%B1_print-1.pdf (Προσπελάστηκε: 5 Αυγούστου 2025).

- Κανελλόπουλος, Ν., Κατσίμη, Μ, Μακαντάση, Φ., Τσακλόγλου, Π., Χολέζας, Ι. (2022). Νεανική ανεργία και απασχόληση στην Ελλάδα: Μια ποσοτική προσέγγιση. Διανέοσις. Διαθέσιμο: https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2022/08/youth_unemployment_part-b_final-.pdf (Προσπελάστηκε: 5 Αυγούστου 2025).
- Καρακιουλάφη, Χρ., Σπυριδάκης, Μ., Γιαννακοπούλου, Ελ., Καραλής, Δ., Σώρος, Γ. (2014). *Ανεργία και εργασιακή επισφάλεια Διαστάσεις και επιπτώσεις σε καιρό κρίσης*. ΙΝΕ ΓΣΕΕ. Διαθέσιμο: https://www.inegsee.gr/wp-content/uploads/2015/07/MELETH-31_.pdf (Προσπελάστηκε: 5 Αυγούστου 2025).
- Mannheim, K. (1928). 'The sociological problem of generations'. In: Mannheim, K., Kecskemeti, P. (ed. and trans.), *Essays on the sociology of knowledge*, London: Routledge and Kegan Paul LTD, pp. 276–322.
- Markianidou, P. (2025α). *European Innovation Scoreboard 2025. Country profile Greece*. European Commission. Διαθέσιμο: https://ec.europa.eu/assets/rtd/eis/2025/ec_rtd_eis-country-profile-el.pdf (Προσπελάστηκε: 2 Αυγούστου 2025).
- Markianidou, P. (2025β). *Regional Innovation Scoreboard 2025. Regional profile Greece*. European Commission. Διαθέσιμο: https://ec.europa.eu/assets/rtd/ris/2025/ec_rtd_ris-regional-profile-el.pdf (Προσπελάστηκε: 19 Αυγούστου 2025).
- Ματσαγγάνης, Μ., Πάρμα, Α., Καρακίτσιος, Αλ. (2018). *Όψεις Κοινωνικής Κινητικότητας στην Ελλάδα της Κρίσης*. Διανέοσις. Διαθέσιμο: https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2018/11/social_mobility_report_final_161118.pdf (Προσπελάστηκε: 5 Αυγούστου 2025).
- McKinsey & Company. (2024). *What is Gen Z?*. Διαθέσιμο: <https://www.mckinsey.com/featured-insights/mckinsey-explainers/what-is-gen-z> (Προσπελάστηκε: 3 Αυγούστου 2025).
- McKinsey & Company. (2018). *True Gen': Generation Z and its implications for companies*. Διαθέσιμο: <https://www.mckinsey.com/industries/consumer-packaged-goods/our-insights/true-gen-generation-z-and-its-implications-for-companies> (Προσπελάστηκε: 3 Αυγούστου 2025).
- Μελίδης, Κ. (2020). *Από την επισφάλεια της οικονομικής κρίσης στην επισφάλεια του COVID-19*. Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς. Διαθέσιμο: <https://poulantzas.gr/yliko/kyriakos-melidis-apo-tin-episfalia-tis-ikonomikis-krisis-tin-episfalia-tou-covid-19/> (Προσπελάστηκε: 3 Αυγούστου 2025).
- Ministry of Development and Investments (2022). *National Smart Specialisation Strategy 2021-2027. Synopsis*. Διαθέσιμο: <https://gsri.gov.gr/wp->

[content/uploads/2022/11/Synopsis_National-Smart-Specialisation-Strategy-2021-2027.pdf](#) (Προσπελάστηκε: 9 Σεπτεμβρίου 2025).

Mrva, M., Stachová, P. (2014). 'Regional development and support of SMEs—How university project can help'. In: *Procedia—Social and Behavioral Sciences*, 110, p.p. 617–626.

National Bank of Greece. (2023). *Greece. Special Focus Report. GDP growth prospects following the catastrophic flood*. Διαθέσιμο: <https://www.nbg.gr/-/jssmedia/Files/Group/meletes-oikonomikes-analuseis/elliniki-oikonomia-nea/eidika-themata/NBG-SpecialFocusReport-Daniel-Storm-2Q23-fnl.pdf?rev=64afa83341c540c7a169696ccf3feb7f> (Προσπελάστηκε: 19 Αυγούστου 2025).

Nooteboom, B. (1994). 'Innovation and diffusion in small firms: Theory and evidence'. *Small Business Economics* 6, pp. 327–347.
<https://doi.org/10.1007/BF01065137>

Norris, P. (2004). 'Young people & political activism: From the politics of loyalties to the politics of choice?', Paper presented at the conference "Civic engagement in the 21st Century: Toward a Scholarly and Practical Agenda" at the University of Southern California.

OECD. (2022). *Financing SMEs and Entrepreneurs 2022. An OECD Scoreboard*. Διαθέσιμο: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2022/03/financing-smes-and-entrepreneurs-2022_f1884241/e9073a0f-en.pdf (Προσπελάστηκε: 3 Αυγούστου 2025).

OECD. (2023a). *Greece. OECD Global Action on Promoting Social and Solidarity Economy Ecosystems*. Διαθέσιμο: <https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/topics/policy-sub-issues/social-economy-and-social-innovation/country-fact-sheets/country-fact-sheet-greece.pdf> (Προσπελάστηκε: 2 Αυγούστου 2025).

OECD. (2023β). *Retaining Talent at All Ages. Ageing and Employment Policies*.
<https://doi.org/10.1787/00dbdd06-en>.

OECD. (2024). *Risks that matter for young people: Concerns, perceived vulnerabilities and policy preferences*. Διαθέσιμο: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2024/09/risks-that-matter-for-young-people_2baf846d/62b44423-en.pdf (Προσπελάστηκε: 6 Αυγούστου 2025).

OECD. (2025). *Inclusive Entrepreneurship Policy Country Assessment Notes: Greece*. Διαθέσιμο: <https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2025/05/inclusive-entrepreneurship-policy-assessment-country->

[notes_48c462fc/greece_25559276/fb58fe49-en.pdf](https://www.oecd.org/content/dam/oece/en/publications/reports/2023/11/the-missing-entrepreneurs-2023_5bb08bbe/230efc78-en.pdf) (Προσπελάστηκε: 7 Αυγούστου 2025).

OECD/EU. (2023). *The Missing Entrepreneurs 2023. Policies for inclusive entrepreneurship and self-employment*. Διαθέσιμο:

https://www.oecd.org/content/dam/oece/en/publications/reports/2023/11/the-missing-entrepreneurs-2023_5bb08bbe/230efc78-en.pdf (Προσπελάστηκε: 7 Αυγούστου 2025).

Οικονόμου, Ι. (2018). *Επιπτώσεις από την παραγωγή έργων στην τοπική οικονομία: η περίπτωση της Θεσσαλίας από το 2000 έως σήμερα*. Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών. Τμήμα Οικονομικών Επιστημών. Διπλωματική εργασία. <http://dx.doi.org/10.26253/heal.uth.3390>

Ortega y Gasset, J. (1923). *El tema de nuestro tiempo*. Madrid: Austral [Αγγλική έκδοση: Ortega y Gasset, J. (1931). *The modern theme*, London: The C.W. Daniel Co].

Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. (2025). *2 Απριλίου, Παγκόσμια μέρα αυτισμού. Το πρόγραμμα BeeAutism στο Τμήμα Επιστήμης Ζωικής Παραγωγής*. Διαθέσιμο: <https://as.uth.gr/ekdiloseis/2-apriliou-pagkosmia-mera-aftismou-to-programma-beeautism-sto-tmima-epistimis-zoikis-paragogis/> (Προσπελάστηκε: 30 Αυγούστου 2025).

Παντελίδου-Μαλούτα, Μ. (1987). *Πολιτικές Στάσεις και Αντιλήψεις στην Αρχή της Εφηβείας. Πολιτική κοινωνικοποίηση στο πλαίσιο της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας*. Αθήνα: Gutenberg.

Παπαδοπούλου, Δ. (2018). 'Διάρρηξη του κοινωνικού δεσμού και στρατηγικές επιβίωσης των μακροχρόνια ανέργων και των φτωχών εργαζομένων σε περίοδο οικονομικής κρίσης'. Στο: Δημουλάς, Κωστής, Κουζής, Γιάννης (επιμ.). *Κρίση και κοινωνική πολιτική. Αδιέξοδα και λύσεις*. Αθήνα: Τόπος, σελ. 253-295.

Παρσάνογλου, Δ., Υφαντή, Α., Κοσμετάτου, Ν., Youth Precarity Report. Ιχνηλατώντας την εργασιακή επισφάλεια των νέων στην Ελλάδα. Ινστιτούτο Eteron. Διαθέσιμο: <https://eteron.org/wp-content/uploads/2024/04/29.04-%CE%A0%CE%A1%CE%91%CE%A3%CE%91%CE%9D%CE%9F%CE%93%CE%9B%CE%9F%CE%A5-REPORT-EX-SUMM.pdf> (Προσπελάστηκε: 5 Αυγούστου 2025).

Περιφέρεια Θεσσαλίας (χ.χ.). *RIS3 Θεσσαλία: Στρατηγική Έξυπνης Εξειδίκευσης Περιφέρειας Θεσσαλίας*. Διαθέσιμο: <https://www.thessaly.gov.gr/erga/Ris3-Thessaly> (Προσπελάστηκε: 9 Σεπτεμβρίου 2025).

Pew Research Center. (2020). *On the Cusp of Adulthood and Facing an Uncertain Future: What We Know About Gen Z So Far*. Διαθέσιμο:

<https://www.pewresearch.org/social-trends/2020/05/14/on-the-cusp-of-adulthood-and-facing-an-uncertain-future-what-we-know-about-gen-z-so-far/> (Προσπελάστηκε: 3 Αυγούστου 2025).

Pew Research Center. (2019). *Where Millennials end and Generation Z begins*. Διαθέσιμο: <https://www.pewresearch.org/short-reads/2019/01/17/where-millennials-end-and-generation-z-begins/> (Προσπελάστηκε: 3 Αυγούστου 2025).

Schumpeter, J.A. (1934). *The theory of economic development: an inquiry into profits, capital, credit, interest, and the business cycle*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Shane, S. and Venkataraman, S. (2000). 'The promise of entrepreneurship as a field of research', *Academy of Management Review*, 25(1), pp. 217–226.
<https://doi.org/10.2307/259271>

Śledzik, K. (2013). 'Schumpeter's view on innovation and entrepreneurship'. In: Hittmar, S. (ed.) *Management Trends in Theory and Practice*. Faculty of Management Science and Informatics, University of Zilina & Institute of Management by University of Zilina. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2257783>

UNCTAD. (2015). *Promoting entrepreneurship for development. Note by the UNCTAD secretariat*. Διαθέσιμο: <https://digitallibrary.un.org/record/800946?v=pdf> (Προσπελάστηκε: 2 Αυγούστου 2025).

United Nations, The Global Compact (2004). *Who Cares Wins: Connecting the Financial Markets to a Changing World?*. United Nations. Διαθέσιμο: https://www.unglobalcompact.org/docs/issues_doc/Financial_markets/who_cares_who_wins.pdf (Προσπελάστηκε: 9 Σεπτεμβρίου 2025).

United Nations. (1992). *United Nations Conference on Environment & Development. Agenda 21*. Διαθέσιμο: <https://sustainabledevelopment.un.org/outcomedocuments/agenda21> (Προσπελάστηκε: 2 Αυγούστου 2025).

You, J.-I. (1995). Small firms in economic theory. *Cambridge Journal of Economics*, 19(3), 441–462. <http://www.jstor.org/stable/23599552>

Ψαθά, Ε. (2014). *Συγκριτική αξιολόγηση της ποιότητας ζωής στις ελληνικές πόλεις μεσαίου μεγέθους*. Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Σχολή Πολυτεχνική. Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης. Διδακτορική Διατριβή. <http://dx.doi.org/10.12681/eadd/35061>

ΠΗΓΕΣ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

ΑΑΔΕ – <https://www.aade.gr/shediasmos-apologismos/statistika>

ΓΕΜΗ – <https://statistics.businessportal.gr/>

ΔΥΠΑ – <https://www.dypa.gov.gr/>

ΕΚΤ – <https://www.ekt.gr/>

ΕΛΣΤΑΤ - <https://www.statistics.gr/>

EUROSTAT - <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data>

ILOSTAT - <https://ilostat ilo.org/data>

ΈΡΕΥΝΕΣ ΝΕΟΛΑΙΑΣ

Διανέοσις – Ανεργία των Νέων και Διαγενεακές Σχέσεις στην Ελλάδα (2017) - https://www.dianeosis.org/2017/07/youth_unemployment_greece/

Εθνικό Κέντρο Κοινωνικό Ερευνών – YouWho? (2020) - <https://www.youwho.gr/menus/results>

Friedrich Ebert Stiftung – Youth Study. Greece. 2024. Individualistic and unsatisfied but wanting their voice to be heard (2024) - <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/athen/21824.pdf>

Ινστιτούτο Eteron – Η νέα γενιά μετά τα Τέμπη (2023) - <https://eteron.org/research/nea-genia-meta-ta-tempi/>

Ινστιτούτο Eteron – Η GenZ στην Ελλάδα διεκδικεί τη δική της φωνή (2022) - <https://eteron.org/research/ereyna-eteron-genz/>

Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς – Νεολαία. Συνήθειες, αντιλήψεις και πολιτική συμπεριφορά (2020-2023) - https://poulantzas.gr/yliko/yliko_tag/erevna-neolaias/

Έτος Ίδρυσης 2006

ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ

Ινστιτούτο Μικρών Επιχειρήσεων
ΓΣΕΒΕΕ

imegsevee.gr

Το παρόν Ερευνητικό Κείμενο υλοποιήθηκε στο πλαίσιο της Πράξης «Ανάπτυξη μηχανισμών και εφαρμογή δράσεων στήριξης της προσαρμοστικότητας και της ανθεκτικότητας των ΜΜΕ και του ανθρώπινου δυναμικού τους» με κωδικό ΟΠΣ 6003486. Το έργο συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ελλάδα μέσω του Προγράμματος «Ανταγωνιστικότητα 2021-2027».

Αθήνα

Αριστοτέλους 46, 104 33
210-8846852
info@imegsevee.gr

Θεσσαλονίκη

Κωλέττη 24, 54627
2310-545967, 2310-517843
thessaloniki@imegsevee.gr

Πάτρα

Πανεπιστημίου 170, 264 43
2610-438557
patra@imegsevee.gr

Ηράκλειο

Βασιλείου Πατρικίου 11, 71409
2810-361040, 2810-361080
iraklio@imegsevee.gr

Λάρισα

Καστοριάς 2α, 41335
2410-579876-7
larisa@imegsevee.gr

Ιωάννινα

Σταύρου Νιάρχου 94, 45500
26510-44727
ioannina@imegsevee.gr

Με τη συγχρηματοδότηση
της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ
2021 – 2027